

Tartalom

- Cholnoky Győző :
[Metamorphosis Transylvanie](#)⁷ [3.62 kB - HTML]

Tanulmányok : az erdélyi magyarság az ezredfordulón

- Bodó Barna :
Honnan merre?8-14
- Péntek János :
[A kisebbségi identitás dinamikája - más megközelítésben](#)15-20 [20.78 kB - HTML]
- Orbán Lajos ,
Vetési László :
[Magyar egyház, de milyen nyelven?](#)21-32 [42.56 kB - HTML]
- Keszeg Vilmos :
[A kisebbségi sors narratív megjelenítése](#)33-52 [53.82 kB - HTML]
- Tánczos Vilmos :
[Szappan a kredenc sarkán, avagy a csángókérdés tudománya és politikája](#)53-62 [36.75 kB - HTML]
- Pomogáts Béla :
[Kulcsok Kolozsvárhoz](#)63-68 [23.64 kB - HTML]

Műhely

- Nagy Levente :
[A nacionalizmus természetrajza](#)69-84 [60.18 kB - HTML]
- Köpeczi Béla :
[Moldován Gergely, a lapszerkesztő](#)85-94 [37.57 kB - HTML]
- Bereczki András :
[Ütközőzónában - a balti finn népekről](#)95-101 [25.54 kB - HTML]
- Samson Madievski :
[A zsidók és az orosz forradalom](#)102-112 [28.73 kB - HTML]

Szemle: Nemzeti tudat. Nemzeti és etnikai

- Biczó Krisztina :
[Tishov, V. A.: Elfelejteti a "nemzet"-et : a nacionalizmus posztnacionalista megközelítése](#)113-114 [7.99 kB - HTML]
- Biczó Krisztina :
[Auer, S.: Nacionalizmus Közép-Európában](#)115-116 [9.36 kB - HTML]
- Futala Tibor :
[Quaisser, W.: Az EU keleti bővítésének következményei](#)117-118 [6.62 kB - HTML]
- Komáromi Sándor :
[Brey, H. - Wagenlehner, G.: A délkelet-európai országok és az euroatlanti struktúrák](#)119-120 [9.06 kB - HTML]
- Komáromi Sándor :
[Gabanyi, A. U.: Romániai önkormányzati választások 2000-ben](#)121-123 [13.51 kB - HTML]
- Futala Tibor :
[Mehlhorn, L.: "Keleti németek" tíz évvel az egyesítés után](#)124-125 [6.01 kB - HTML]
- Zoltán András :
[Košale, M.: Etnikai sztereotípiák : a lengyelek fehérorosz szemmel](#)126-127 [7.66 kB - HTML]
- Zoltán András :
[Mantvidas, U., Gorbae, T. et. al.: Fehéroroszországi kisebbségek](#)128-129 [10.10 kB - HTML]
- Kakasy Judit :
[Rouleau, É.: A török hadsereg hatalmi túlsúlya](#)130-131 [9.04 kB - HTML]
- Kakasy Judit :

[Crettiez, X.: Etnonacionalizmus Nyugat-Európában](#)132-133 [8.66 kB - HTM]

- Ságvári Bence :
[Háború és béke. Baszkok és spanyolok](#)134-136 [7.26 kB - HTM]

Nemzeti és nemzetiségi irodalmak

- Cholnoky Olga :
[Varga Anikó: Danilo Kiš és a mai szerb irodalom](#)137-138 [5.68 kB - HTM]

Kisebbségek nyelvhasználata

- Zoltán András :
[Gustavsson, S.: A kisebbségi szláv nyelvek szociolingvisztikai tipológiája](#)139-142 [14.41 kB - HTM]
- Zoltán András :
[Plotnika, B. A.: Miért szorul ki a használatból a fehérorosz nyelv?](#)143-146 [15.59 kB - HTM]
- Biczó Krisztina :
[Cormack, M.: Kisebbségi nyelvek, nacionalizmus és műsorszórás: a brit és az ír példa](#)147-148 [7.94 kB - HTM]

Kisebbségek kultúrája

- Cholnoky Győző :
[Gereben Ferenc - Tomka Miklós: Vallásosság és nemzettudat](#)149 [6.31 kB - HTM]
- Cholnoky Olga :
[Szelestey László \(szerk.\): A Kárpát-medence néprajzi kincsei](#)150-151 [6.27 kB - HTM]
- Cholnoky Olga :
[Sümege György: Orbis Pictus Kolozsvárról](#)152-153 [7.07 kB - HTM]

Közép-és Kelet-Európai népek és országok kapcsolatai

- Komáromi Sándor :
[\(Kerekasztal-beszélgetés\): A balkáni konfliktusrégió jövője](#)154-155 [10.89 kB - HTM]
- Biczó Krisztina :
[Pauer, J.: Az etikai normák és értékek problémái a cseh-német vitában](#)156-157 [6.41 kB - HTM]
- Kakasy Judit :
[Hudault, B.: A Balti-államok biztonságra törekszenek](#)158-159 [7.77 kB - HTM]

Kisebbségi politika

- Demeter Zayzon Mária :
[Nemzetközi konferencia Bonban az etnikai konfliktusok elméletéről és kezelésükről](#)160-161 [9.98 kB - HTM]
- Biczó Krisztina :
[Silver, B. D. - Dowley, K. M.: A politikai kultúra szintjének mérése soknemzetiségű államokban](#)162-163 [8.44 kB - HTM]
- Solymosi Judit :
[Oakley, R.: A fagyűlöleten és idegengyűlöleten alapuló erőszakos cselekmények kezelése Európában](#)164-165 [7.26 kB - HTM]
- Solymosi Judit :
[Oakley, R.: Rendőrségi képzés a migránsokkal és etnikai kisebbségekkel kapcsolatos tennivalókról](#)166-168 [7.29 kB - HTM]

Kisebbségi jog

- Futala Tibor :
[Haberle, P.: Az alkotmány mint kultúra](#)169 [4.40 kB - HTM]
- Lukáts János :
[Pfeil, B. S.: A kisebbségi nyelvek megmaradása Európában](#)170-173 [13.52 kB - HTM]

Nemzeti és etnikai kisebbségek története

- Biczó Krisztina :
[Egressy Gergely: Az 1920-as magyarországi numerus clausus statisztikai áttekintése](#)174-175 [10.73 kB - HTM]
- Biczó Krisztina :
[Wingfield, N. M.: Az emlékezet politikai átalakítása : nemzeti identitás Csehszlovákiában 1945-és 1948](#)

[között](#)176-178 [10.02 kB - HTM]

- Futala Tibor :
[Rostworowski, S. J.: Az egyesült Európa kezdetei és a lengyelek](#)179 [6.52 kB - HTM]
- Lukáts János :
[Az SS-birodalmi vezető : nincs szövetség a szlávokkal](#)180-183 [15.62 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Motyka, G. - Wnuk, R.: Lengyel emigráns törekvések az ukrán-lengyel viszony rendezésére 1945- és 1950 között](#)184-185 [5.93 kB - HTM]
- Zoltán András :
[Kandybovič, S.: A fehérorosz nemzeti mozgalom szétverése](#)186-189 [18.85 kB - HTM]
- Zoltán András :
[Čiubrinskas, V. \(szerk.\): Óhitű oroszok Litvániában](#)190-193 [12.87 kB - HTM]
- Lukáts János :
[Baberowski, J.: A sztálinizmus mint hadjárat az idegenek ellen](#)194-196 [15.24 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Bunina, E. G.: Az orosz Távol-Kelet sajátos képződménye : a Zsidó Autonóm Terület](#)197-199 [6.52 kB - HTM]

Metamorphosis Transylvaniae

Ígérletünk szerint e számban sorozatot kezdünk a határon túli magyar közösségekről, elsőként a legnagyobb lélekszámú népcsoportot, az erdélyi magyarokat véve sorra.

Bodó Barna a kisebbségi létértelmezés állandóságán és változékonyságán elmélkedve arra a következtetésre jut, hogy az erdélyi magyar kisebbség nem használta ki azt a potenciális "felhajtóerőt", ami kormányzati szerepvállalásából és a Magyarország és Románia közötti jelentős társadalomépítési színvonalkülönbségből együttesen adódott. **Péntek János** egy, az erdélyi magyarságra vonatkozó magyarországi felmérés kritikája során a kisebbségekkel foglalkozó ideologikus megközelítések veszélyeire hívja fel a figyelmet. Voltaképpen ugyanezt teszi **Tánczos Vilmos** is a csángókkal foglalkozó kutatásokkal kapcsolatban, mondván: a tudománynak igenis létezik önelvűsége (erre utal a "Szappan a kredenc sarkán" profánul ironikus tanulmány cím), és a tisztességes kutatóknak azonnal gyanakodnia kell, ha dicséretet kap a politikától. Az **Orbán Lajos - Vetési László**-szerzőpáros az erdélyi református egyház komoly dilemmájáról ír: ennek egyik pólusán (ha úgy mond "beengedik" a román nyelvet az egyházba) veszélybe kerülhet a magyar nyelvűség mint az identitás védelmezője, a másikon viszont hívek tömegeit veszíthetik el. Ők a második veszélyt látják fenyegetőbbnek, mert hitük szerint a református egyház kötelessége az anyanyelvüket veszített hívek megtartása, vállalva akár a román nyelv egyházi térhódítását is. (Széles körű felmérésükből kiderül, hogy ez a folyamat már meg is kezdődött.) **Keszeg Vilmos** izgalmas narratívákat közöl Aranyosszékről, az ottani "egyszerű" emberekről. Ezek a beszámolók a magyarság 20. századi megpróbáltatásait plasztikusan megjelenítő történetek. Elmondásuk önmagában hiányt pótol, mert kulturális teret, kommunikációs és szociális kapcsolatokat teremt. Végül **Pomogáts Béla** a reprezentatív kiállítású és az erdélyi magyar szellemi élet legjobbjainak írásait tartalmazó *Kulcsok Kolozsvárhoz* című, most megjelent kötetet méltatva azt a folyamatot firtatja, midőn a "kincses Kolozsvárból koldus Kolozsvár lőn" (Cserei Mihály: *Erdély históriája*), vagy Apor Péter címadó művéből vett szavaival: "gazdagságából e mostani kevély, cifra, felfordult állapotjában koldusságra való változása" ment végbe, mely romlási folyamat hozzájárult ahhoz, hogy Erdély virágzó fővárosából, Kolozsvárból Cluj-Napoca lett, és mindaz, ami vele járt.

Budapest, 2001. március 10.

Cholnoky Győző

[Vissza](#)

Honnan merre?

Wherefrom and which way to go? Interpretation of Minority Existence at the Turn of the Millennium

The paradox of minority existence in the Transylvanian Hungarian community between the two world wars was conceived as a moral question, but today it appears as a dilemma of nation building. It has remained unchanged in the history of the twentieth century though that power (majority) politics has classified and still classifies minority status as a disorder and its objective is to do away with this disorder. At the same time the recurring question of our days is if minority elite are able to activate and position the members of their community according to their real interests. The method and success of these efforts depend not so much on political culture but rather on the value evaluation of the elite. On the level of today's practical politics that potential elevating power, which derives from governmental initiatives and from the differences of level between Hungary and Romania in the building of the society, has remained unexploited.

Foglalkozunk velük, avagy fittyet hányunk a jelenségre, gyakorlati programot szerkesztünk, avagy erkölcsi parancsolatot fogalmazunk meg vele kapcsolatban, rábízunk magunkat a napi folyamatokra, avagy irányítani kívánjuk sorsunk alakulását - a kisebbségi lét alapkérdéseire mindenképpen kialakítunk valamilyen viszonyt. Léteznek válaszaink a nem nekünk feltett, általános kérdésekre is, kimondatlanok, áttételesek, kontextuálisak - de válaszok. A legtöbb válasz közvetett. Ilyenként nem értelmez, nem tagol rendszert, nem épít jövőt. Nem nyit perspektívát. A kisebbségi létparadoxon Makkai Sándor korában és számára elsődlegesen erkölcsi dimenzióban fogalmazódott meg, ma Erdélyben közösség-, illetve nemzetépítési dilemmaként jelentkezik. Ami mindmáig nem változott: a kisebbségi sors rendkívülisége rendellenességnek minősül, a hatalmi politika - ritkán és kevéssé álcázott - célja nem a rendkívüliség kezelése, hanem a rendellenesség megszüntetése. Amennyiben ideig-óráig másként cselekszik, annak nem a hatalomgyakorlók értékrendjének gyökeres változása, hanem a nemzetközi politikai ráhatás az oka. Ugyanakkor napjaink visszatérő kérdése: mennyire tudatos a kisebbségi nemzeti közösség önépítkezése? Kérdés továbbá: a kisebbségi elitek képesek-e a megnyilvánuló nemzetközi, geopolitikai hatások és trendek aktivizáló, disszimiláló, a közösség tagjait pozicionáló megjelenítésére és közvetítésére? Az például, hogy milyen diskurzusok alakulnak ki egy közösségen belül, az nem csupán és nem is elsősorban a politikai kultúra, hanem az elitek értékválasztásainak a kérdése.

Kormányzó erőtől programot, perspektívát számon kérni - kötelesség. Trianon és következményei akarva-akaratlanul hozzászoktatták a kisebbségi magyarság politikai-társadalmi képviselőit a megtürttség, a kiszolgáltatottság, a becsapottság alaptételeiből fakadó léhelyzetekhez; a kormányzati tényező szerepéből fakadó kisebbségi felelősséggyakorlás, lévén a jelzettől gyökeresen különböző és annak ellentmondó helyzet következménye, ez idáig nem hoz(hat)ott létre semmiféle követendő mintát Kelet-Közép-Európa országában. Egy komoly versenypártnak mindig készen kell állnia a hatalom gyakorlására: nem csupán kormányzati programmal kell rendelkeznie, de a szakértői háttér és a szükséges közigazgatási tapasztalattal rendelkező garnitúra birtokában is kell lennie. Ami általában egy versenypárt esetében kötelező, minimális politikai elvárás, egy kisebbség politikai-társadalmi érdekképviselője számára váratlan kihívás. Nem csupán a térség országainak múlt századi nemzeti önépítkezési gyakorlata szorította a kisebbségi politikai erőket védekező hadállásokba, de a totalitarizmust felváltó kor programadó és (a többségi) társadalmat szervező vezéreszméi is. A kilencvenes évek elején, a romániai-marosvásárhelyi véres március, a Szlovákiában a mečari magyar-üldözés, a jugoszláviai etnikai tisztogatás közegében elképzelhetetlen volt, hogy 2000 végére, szinte egy időben, mindhárom ország magyar politikai képviselői kormánykoalíciós erővé váljanak. Mivel ez a fordulat bekövetkezett, világos, igen komoly változásnak kellett végbemennie a politika világában. Nem mellékes, természetesen, milyen indítatású változásról van szó: bel-avagy külpolitikai okok állnak a váltás hátterében. Ha három önmagát nemzetállamnak deklaráló országban változik meg szinte egyidejűleg a politikai partnerséggel kapcsolatos felfogás, szinte bizonyosra vehető, hogy annak külpolitikai okai vannak. Kérdés: az egyes országok kisebbségi politikai-kulturális elitje mennyire tudott alkalmazkodni a változásokhoz, képes-e egyéníteni és kiaknázni az új helyzetet kiváltó (nemzetközi) politikai folyamatokat?

Európai kapu

A szovjet blokk összeomlásával újra politikai tényezővé avanszáló Kelet-Közép-Európa egyszerre ébresztett vad reményeket és komoly aggodalmakat. Az érintett államok számára jelentkező kérdés és remény arra vonatkozott, hogy elfoglalják, elfoglalhatják-e egykori helyüket az európai erőterben, illetve az alakuló nemzetközi struktúrákban. A bizonytalanság nem volt alaptalan: a nemzetközi folyamatok követői és elemzői kételyeket fogalmaztak meg, például P. S. Wandycz, aki szerint (1992-ben) lehetetlen (volt) megjósolni, milyen teljesítményre lesznek képesek a térség államai a "történelmük legnagyobb próbatételének tekinthető posztkommunista átmenet" időszakában. A kilencvenes évek első felének eseményei az amerikai történezt látszanak igazolni, mert az érintett államok nem ismerték fel regionális érdekeiket, következképpen meg sem próbálták képviselni és érvényesíteni ezeket, jószerével az őszinte kézfogásra is képtelennek bizonyultak. Ezt Romsics Ignác azzal magyarázza, hogy a térség államaiból kiveszett az ellenállás szelleme, nemcsak elviselik, de még örülnek is annak, ha "meghódítják őket".

A kilencvenes évek második fele komoly változásokat hozott: beindult és nemzetközi visszaigazolást nyert a térség divergens fejlődése. Köztes-Európa országai közül egyesekről bebizonyosodott, képesek (voltak) annak történelmi fordulatnak a végrehajtására, amelynek révén szinte bizonyos, hogy geopolitikai értelemben a Nyugat részévé válnak. Más országokban viszont sikertelen volt az első nekirugaszkodás, a kommunizmus összeomlását követő demokratizáció a gazdasági teljesítőképesség és politikai stabilitás olyan mérvű romlását hozta, hogy ezekkel kapcsolatosan felmerül a kérdés: a folyamat végigvihető-e egyáltalán (Molnár Gusztáv szavaival: számukra a nyugatosodási kísérlet "befejezhetetlen"). Mivel a Nyugat életképességének és fennmaradásának a feltétele éppen az ilyen kaotikus, bizonytalan térségektől való elhatárolódás, miközben eltűnik a sokat emlegetett Közép- és Kelet-Európa, egyértelművé válik a leszakadók számára is Nyugat tagadhatatlan civilizációs fölénye.

Az integráció és globalizáció folyamatainak kettős nyomása alatt új értelmezést kap a nemzeti érdek. Utóbbi immár nem lehet a nemzetközivel szemben, annak alternatívájaként megfogalmazni: a nemzeti és a globális kiegészítik egymást. Ezt nem csupán felismerni kell, hanem rendszerbe foglalni, a nemzetépítési stratégiákba betagozni. Azonban a súlyos napi társadalmi gondok - szolidaritáshiány, anómiajelenségek, területi egyenlőtlenségek - képtelenné teszik egyes országok politikai elitjeit arra, hogy a jelzett "nemzeti feladatok" feletti szint imperatívuszait is figyelembe véve fogalmazzák meg nemzetépítő programjaikat. Az országos és globális folyamatok kölcsönhatása következtében válik elsőrendű és kizáró jellegű követelménnyé, minden egyes kérdéskör, illetve terület vonatkozásában, a közös európai rendszerhez illeszkedő, ezekkel koherens szakpolitikai eszköztár életbe léptetése. Az európai kapu átlépése, a nyugati tömbbe való befogadtatás tehát rendszeres és folyamatos együttműködést, a nemzeti interakció-képesség megfelelő szintre emelését, kipróbált és állandó teljesítményt feltételez. Nemcsak a politikusoknak, a polgárnak is meg kell értenie: az új Európában semmi esély nem nyílik a "zavarosban ügyeskedő f nemzetépítésnek" és az ezekhez kötődő negatív funkcióknak".

Magyar-román libikóka

Igaza van Horia-Roman Patapievici román filozófusnak, amikor azt állítja: "a románoknak álmatlan éjszakákat kellene, hogy okozzon az a helyzet, amelybe kerültek. Igaza van azért, mert a XX. század nagy román nemzetépítő sikerei mögött nem teljesítmények, hanem a nemzetközi politika erőviszonyainak ügyes kihasználásán túl jól adagolt és hihetően előadott ígéretek szolgáltak. Kizárólag csak a magyar vonatkozásokra figyelmeztetve, 1918-ban, 1945-ben és 1989-ben a román nemzet számára kulcsfontosságú helyzetekben olyan, a vonatkozó magyar közösséggel (is) kapcsolatos - teljesítetlen - ígéretek fogalmaztak és jelenítettek meg a nemzetközi politikai-katonai erőterben,

amelyek területszerzést tettek lehetővé, illetve hozzájárultak az átmeneti hatalom nemzetközi legitimációjához. Ismételten az idézett amerikai történész értékelésére kell utalnunk, hogy a térség államai alighanem történelmük legnagyobb próbatétele előtt állanak. Szakmai, szociálpszichológiai vonatkozásán túl a kérdés gyakorlati, politikai jellegű: ti. az etnikai-nemzeti önképek, az autosztereotípiák miként alakulnak. A polgár reflexív lényként érzelmekkel átszínezett képet alkot az egyént magába foglaló közösségekről. Miként Pataki Ferenc fogalmaz, a félelmek és gyűlöletek, előítéletek és elferdült tartalmú sztereotípiák, kollektív reménykedések és aspirációk, az önheroizáló mitológiák, megrögzült mentalitások lényegbevágóan befolyásolják a történelmi események lefolyását. Hatalmas mentális törést jelenthet a nemzet számára, ha a sikeres - értsd: tehetséges és elismerten eredményes - nemzet évtizedeken át hittételként hirdetett, de tarthatatlanná vált vezéreszméjét nem sikerül hasonló erejű szolidaritásképző jelszóval helyettesíteni. Ez történik ma Romániában. Az európaiság eszméje román vonatkozásban tovább fokozza a zavart: a nemzeti teljesítményeket európai mércével silánynak találó Nyugat (értsd: Európa) képe legalábbis kétértelmű. Egyfajta "román mentális Mohács" van kialakulóban, nemzeti önértékelési zavar, amikor a társadalomépítés, a gazdasági reform, az erkölcsi megtisztulás vonatkozásában várt, de elmaradó sikerek lemondó refrénje: "ilyenek vagyunk mi, románok". A korábbi, mindent megoldani képes sikeres nemzetkép, a romantika korát jellemző "kollektív pszichikumára" (Pataki Ferenc) alapozó önbecsülés helyét egyfajta szkepticizmus és nihilizmus vette át, mi több, az értelmiségi elit ennek kultiválásával szerez magának társadalmi presztízst. A teljesítményben gondolkodó fiatalok nemzeti alapon alig szólíthatók meg. A 2000-es parlamenti választáson Vadim Tudorra szavazó fiatalok voksa elutasítás. A választási eredményekre utalva állítja Sorin Antohi, hogy azok a korosztályok, amelyek nem rendelkeznek személyes emlékekkel a kommunizmusról, tehát a fiatalok, a modern Románia történelmében első ízben szubkulturalisan leszakadnak a társadalomról kulturálisan, mentalitásban egyaránt, így a szülei számára meghatározó eszméket elutasítják.

Száz éven át a románoknak szinte minden vágyuk teljesült a nemzetépítés nemzetközi feltételeinek alakulását illetően. Ugyanezen időszak magyar vonatkozásban kudarcok sorozata. A képlet ismerős nemzeti és kisebbségi vonatkozásban egyaránt. Csakhogy a kilencvenes évek közepe óta az európai mércével mért teljesítmények mérlegén a posztkommunista térség országai közül egyre jobb eredményeket elérő Magyarország lassan, de biztosan az országok között kimondatlanul is létező verseny győztesévé lép elő. A rendeződő magyar-román viszonyon túl a Magyarország-kép romániai alakulását a térségi favorit-pozíció határozza meg, kisebbségi szempontból potenciálisan pozitív módon. A posztkommunista térség sikervárosává előlépő Budapest olyan szerepekhez jut, amelyek okán az integrációs folyamatban a szomszédos országok számára ki- és megkerülhetlenné válik.

A román-magyar libikóka átbillent.

Magyarnak lenni - kisebbségben

A kisebbségi magyarság alapvető élménye a vesztes-tudat. És nem annyira a megannyi sérelem, feldolgozatlan ügy és lezáratlan kérdés okán, hanem - mint Szarka László állítja - mert "századunk megdöbbentő fordulatoktól, balítéletektől zavaros évtizedeinek hordaléka ma is gyakran lehetlenné teszi önmagunk és egymás jobb megértését".

A kisebbségi létparadoxon alapvető kérdése a "miként lehet"-re vonatkozik. Függetlenül attól, hogy a nemzeti kisebbség kategóriát vagy valamely színönimáját használjuk, a kisebbségi lét lényegi jegye a nem teljes értékűség. Balázs Sándor ezt a kérdést így fogalmazza át: "szuverén-e az ember akkor, amikor saját nemzetiségi kisközössége nem rendelkezik szuverenitással"? Ugyanakkor az élet teljességét bénító külső tényezők mellett ott vannak a belsők is, Makkai Sándor szavaival a "kisebbség lelkületében lassanként előálló kényszerű torzulások és elszűkülések" jellemzik a kisebbséget. A "miként lehet"-re adott válaszok a politika és a politikai együttélésnek függvényei. Ilyenként természetes, hogy különböző korokban a válaszok alaphangja, érvrendszere és üzenete is eltérő.

A két világháború közötti idő legviszhangosabb és személyi tragédiát is hordozó válaszkísérletét megfogalmazó Makkai Sándor a húszas években még elfogadni látszik a szabadságkorlátok létét, a függőség és az önmegvalósítás igénye közötti konfliktust - mint általában a transzvilvanisták - szellemi-erkölcsi értékek preferálásával véli feloldhatónak: "A kisebbségek vannak hivatva, már csak szükségképpen, a helyzetükből következő szenvedéseiknél fogva is egy nemesebb humánus, egy egyetemesebb emberi szellemiség, egy a nemzeteket összekötő kultúra és végre az igazi embertestvériség nagyszerű és gyógyító jövőjének előkészítésére." Makkai maga számol le később, a *Nem lehet*-ben ezzel az ideologikus állásponttal, s mondja ki, hogy a kisebbségi kérdésnek semmilyen, emberhez méltó megoldását sem tudja elképzelni. Makkai kategorikus imperatívuszára válaszként fogalmazódtak meg erkölcsi vétetésű közelítések (Reményik Sándor: Lehet, mert kell) és tudományos igényűek is. Az utóbbiak köréből Paál Árpádét azért kell idézni, mert mindmáig érvényes: a kisebbségeknek néphez illő jogokat kell adni, s hogy ne függessenek állami önkénytől, nemzetközi védelmet kell biztosítani számukra.

A totális diktatúra idején született válaszkísérleteknek egyfajta közös nevezője a "nem vagyunk magunkéi" eszméje. A nyilvánosság fórumai és a szabad önszerveződés lehetősége nélkül az egyén egymaga marad, nincs szűkebb vagy tágabb köztudat, nincs közösségi kommunikáció, nincs csoport-tudat - nincs más, miként Cs. Gyimesi Éva megállapítja, csak "elszigetelt egyedekké zilált diaszpóra". A többségi önkény, tehát valaki más rendelkezik velünk, és nem teologikus értelemben, ami az elkerülhetetlen vég látomását jeleníti meg. Ebben a léthelyzetben elkerülhetetlenek az olyan kérdésvetések, mint: merre van a haza?, "menni vagy nem lenni", egyéni boldogulás vs. közösségi megmaradás.

A menni vagy maradni kérdése a kelet-közép-európai térség diktatúráinak bukása után is élő dilemma az itt élő kisebbségek számára. Nem csupán azért, mert a demokrácia választása kisebbségi vonatkozásban egyáltalán nem zárja ki a többségi (olykor véres) erőszakot, hanem elsősorban azért, mert az idézett paál-árpádi igazság tudomásul vételére a térség országainak kormányzó erőiben, ideológiai elkötelezettségtől függetlenül, szinte semmilyen hajlandóság nem mutatkozik. Alapvető különbség tehát nem a többségi kisebbség szemlélet terén, hanem az anyaország érdekérvényesítő eszköztárának megváltozásában és az emberi jogok eszköztára bővülése (meggfigyelés, számonkérés stb.) következtében mutatkozik. Az összeurópaivá szélesülő politikai folyamatok okán az ún. egyedi megoldások mind kevésbé "eladhatók", kisebbségi vonatkozásban is hatnak a nyugati minták, hatékony megoldások. A végső kérdés tehát, hogy a megfogalmazott közösségépítési elképzeléseket milyen programokban jelenítik meg, illetve miként sikerül ezeket a közösséggel legitimáltatni és a többségi nemzet felé hitelesen képviselni.

Kisebbségi ellenzéki ség?

Lapos politikai bölcsesség, hogy a kisebbségi kérdés a többség-kisebbség közötti viszony kérdése, ami hétköznapi átfogalmazásban azt jelzi, a politikai viszonyfelek mit látnak egymásban. A múltértelmezések, napi sérelmek, illetve (ha léteznek) a nemzetstratégiák eltérő és általában egymást kizáró diskurzus-medreket alakíthatnak ki többségi, illetve kisebbségi oldalon. Ezért "klasszikus" esetben a kisebbségi - ellenzéki. A kisebbségi politikai képviseletének kormányzati részvételével nem az a gond, hogy a kisebbség saját közösségi céljai mellé - olykor kényszerűen elébe - helyezi a többségi-országos érdekeket, hanem az, hogy a kormányrésztétel azt a látszatot kelti, mintha egyenrangú felek vennének részt a politika alakításában. Ezzel az "egyenrangúsítással" éri el a többség automatikusan a kisebbségi érdekek háttérbe szorítását, másodlagossá tételét. A "közös asztalnál" részérdekek hangoztatása és képviselete korrekt érveléssel is mindig visszaverhető. A kisebbségi kormányzati felelősségvállalás által gerjesztett diszkurzív térben úgy válik másodlagossá a kisebbségi érdekek, hogy közben a látszat éppen a hatékonyabb képviselet működését mutatja. Ezért paradigmaticus a kilencvenes évek második felében kialakult kelet-közép-európai kisebbségi kormányrésztétel, és követeli meg a külön elemzést. Következésképpen a kisebbségek feletti uralom gyakorlásának az a többségi ára, hogy képviselőiket közel engedik a döntési folyamatokhoz.

Többségi oldalról a váltás oka lehet a parlamenti aritmetika átalakulása, a harcostárs (tegnapi ellenzéki partner) iránti szolidaritás, illetve politikai értékválasztások és programok következménye. Az utóbbi lehetőséget a helyzet ismeretében kizárhatjuk, amennyiben mérvadónak tekintjük a nemzetközi sztereotípiák való megfelelést. A geopolitikai érdekek primátusa okán értékelődött fel a kisebbség mint politikai partner, ugyanis az unió integrációra jelentkezőtől elvárják, hogy a feszültségekkel terhes kérdést rendezze. Mivel a nyugati gyakorlatban a rózsza az, amit a rózsza neve jelöl, nem csoda, ha Romániáról megállapították, hogy a kisebbségi kérdést modell-értékűen megoldotta. A mintaadás ténye annyira igaz, hogy a modellt szomszédai is siettek átvenni.

A jelzett politikai csapda részben kivédhető előzetes koalíciós szerződéssel. Részben, mert szinte kizárt, hogy éppen a kormányzást vállaló érdekképviselet gerjessen nyilvános vitát arról, hogy a partneri viszony kinek-kinek mit hoz(ott). A többségi hatalmat pozicionálja, nemzetközi porondon felértékeli, egyrészt mert "megoldott" egy kemény kérdést, másrészt mert azt jelzi, hogy érti az "idők szavát". A kisebbség, miként a romániai 1996-2000 közötti időszak mutatja, csak másodrendű kérdésekben számíthat némi többségi megértésre, így a

nyelvi jogok terén, de a közösségi jogok kérdése szóba sem jöhet. A kormányzerep elodáz, sőt: kisiklat lényeges kérdéseket, ugyanis a többségi szociális-gazdasági kérdések ellenpólusaként - alternatívájaként - veti fel az etnikai megmaradás alaplilemmáit.

A kormányzereplés következtében maradt kiaknázhatatlanul az eltérő magyar és román nemzetépítési nívóból származó potenciális felhajtó erő. Kisebbségi érdek minden eszközzel és módon tudatosítani, hogy az olykor még elhangzó "ázsiai horda" minősítés helyett a térség legdinamikusabb és legjobban teljesítő nemzetéhez tartozik a romániai magyarság (is). Ki kell(ene) aknázni ezt a lehetőséget (is) arra, hogy a kisebbségi magyar önbecsülése megfeleljen annak, ahogyan nemzetét teljesítményei minősítik. A reális önismeret és önbecsülés védelmet nyújthatna azon hatások ellen, amelyek az etnikai kisebbségek asszimilációját nyíltan vagy rejtetten mindmáig szolgálói hivatottak. Dobrudzsát sikerült román tartománnyá asszimilálni, Erdélyben ez a szándék csak részben valósult meg. Nincs semmilyen alkotmányos-jogi garancia arra, hogy Románia feladta volna azt az évszázados politikát, amelynek kipróbált példája a multikulturális Dobrudzsa belső, etnikai gyarmatosítása. C. Iordachi figyelemre méltó tanulmányban elemzi a Dobrudzsában használt asszimilációs mechanizmusokat, amelyek előrevetítették azokat az erőszakos homogenizáló akaratot, amelyet Erdély vonatkozásában is érvényesített, illetve érvényesíteni akart.

A két világháború közötti Köztes-Európa országainak egymás elleni fájdalmas győzelmei és tisztító veszteségei adtak igazán mély értelmet Ady Duna-versében megfogalmazott üzenetének. "A Duna-táj bús villámhárító, / Fél-emberek, fél-nemzetecskék / Számára készült szegyenkaloda, / Ahol a szárnyakat lenyesték / S ahol halottasak az esték."

Ma, amikor az egymás-elleniséget az egymás közötti verseny váltotta fel, meggyőződésem, Ady másként üzenne. Nekünk, magyaroknak mindenképpen...

[Vissza](#)

A kisebbségi identitás dinamikája - más megközelítésben

The Dynamics of Identity - with a Different Approach

It is the embarrassing peculiarity of research in social sciences - and thus analyses exploring the lifestyle and culture of the minorities - that often analyses related to the same phenomenon and carried out with similar methods have totally different results by the end. Sometimes theory and ideology merges in an undesirable way, since even the hypotheses of the research are ideological. The linguist professor illustrates this negative phenomenon by a research in Hungary related to Transylvanian Hungarians. He claims that the relationship of Hungarians and Romanians is not symmetrical at all, on the contrary: in its formation majority strength and power, and diverse motives of pressure are present to a great extent.

"A legjobb fajta objektivitás az, amikor tudatosítjuk preferenciáinkat, hogy ezáltal felismerhessük hatásait, és ellensúlyozhassuk azokat."

(Stephen Jay Gould: *Az elméricskél ember*)

1. Az emberre vonatkozó természettudományos (biológiai, antropológiai) vizsgálatokban hosszú időn át a mérés számított az objektivitás mércéjének. A tudományos kritika újabb kétségbe vonja a korábbi mérések hitelességét, azaz a mérések előfeltevéseit, statisztikai értékeléseit és következtetéseit, így az egész eljárás fenn hangoztatott objektivitását. Valami hasonló mítosz veszi körül a szociológiai, nyelvészeti, nyelvészeti felméréseket, a "reprezentatív minta" alapján készült közvélemény-kutatásokat, interjúkat. Mindenképpen ezeket szokás megbízhatónak tekinteni.

Magyar és közép-európai viszonylatban az elmúlt évtizedben az ilyen jellegű vizsgálatok többsége a kisebbségi közösségekre irányult. Magam is részt vettem abban a hasonló módszerű kétnyelvűség-vizsgálatban, amely "A magyar nyelv a Kárpát-medencében" elnevezésű program keretében folyt, és noha az Erdélyre vonatkozó összefoglalás még nem jelent meg, számomra természetesen ismeretesek mind a kérdőíves felmérés eredményei, mind azok a tények és adatok, amelyekhez más, megbízható, ellenőrizhető forrásokból jutottunk.

A módszer alkalmazása bennünket, nyelvészeket még nem avatott szociológussá: nem tekinthetem magam kompetensnek a szociológiai interjú és az ahhoz kapcsolódó statisztikai értékelés módszertanában, nem látom közelebről, melyek azok a módszertani és szubjektív elemek, amelyek egyik vagy másik opció irányában elmozdíthatják az értékelést és a következtetéseket. Laikusként felelőtlenség volna azt állítani, hogy a legtöbb ilyen vizsgálatban a manipulálásnak is megvan a lehetősége, hogy az előfeltevések vagy a "megrendelő" elvárásai néha döntő módon meghatározzák a végeredményt. De az aggályaim nem teoretikusak és nem módszertaniak, csak következményeikben azok. *Az zavar, hogy több párhuzamosan folyó, egymással érintkező vagy éppen ugyanazokra a jelenségekre vonatkozó, hasonló módszerű vizsgálat eredményei, következtetései eltérnek egymástól, sőt néha ellentmondanak egymásnak.* Az aggodalom pedig abból fakad, hogy ebben a térségben egyáltalán nem babra megy a játék, még akkor sem, ha a kutatókat a jó szándék vezérli, mert nyilván még a jó szándék sem menthet föl senkit az elérhető objektivitás felelőssége alól. Az alapvető kérdés: el lehet-e választani az elméletet és az ideológiát? Az bizonyára elkerülhetetlen, hogy a következtetések be ne kerüljenek az ideológiákba, de az semmiképpen nem szerencsés, ha az előfeltevések is ideologikusak.

Az alábbiakban elsősorban annak a tanulmánynak néhány következtetését szembesítem más vizsgálati eredményekkel, tényekkel, adatokkal, amelyet éppen a *Kisebbségkutatás* közölt 1999/4-es számában Csepeli György, Örkény Antal és Székelyi Mária tollából: *A nemzeti-etnikai identitás változatlansága és átalakulása* címmel (499-514).

2. Alapvető és minden szempontból helytálló az a következtetés, hogy az identitás megőrzésében vagy feladásában kulcsintézmény a család:

"A magyar nemzeti kisebbség túlélési stratégiájában a házasságnak jól láthatóan kulcsszerep jut. Az etnikai-nemzeti hovatartozás homogenitása a családon belül nem kedvez a gyermekek identitásváltásának." (503)

A kérdés persze az, mit mihez viszonyítunk, mit hogyan fogalmazzunk, és ez nem csupán a "félíg tele vagy félíg üres pohár" dilemmája, mert önkéntelenül is azt sugallja, hogy a gyermekek identitásváltása a *kedvező* jelenség. Az előbbi idézet második mondatát így is meg lehetett volna fogalmazni: "a homogén család kedvez az identitás megőrzésének", de a szerzők nem ezt a megoldást választották, és ez az alapállás az egész tanulmányra jellemző.

Ehhez hasonló viszonyítást és szemléletet tükröz az előbbi megelőző megállapítás:

"Az találtuk, hogy mind Erdélyben (93 százalék), mind Dél-Szlovákiában (80 százalék) igen magas az etnikailag homogén házasságban élők aránya." (502).

Más szemlélet szerint a vegyes családok aránya "igen magas" és egyre növekvő, az 1992-es népszámlálás adatai szerint Romániában a teljes családban, házasságban élő magyarok 13 százaléka él vegyes házasságban (erre a szerzők viszonyításként sem hivatkoznak); városi környezetben ez az arány 5-6 százalékkal magasabb, mint falusi környezetben, szóránytelepüléseken pedig bizonyára messze az átlag felett van. A populáció eltérő nagyságrendje miatt román oldalon ez az arány alig haladja meg az 1 százalékot. Ennek megítélésében semmiképpen nem lehet figyelmen kívül hagyni az egyes közösségeknek a hagyományos párválasztási szokásokban tükröződő értékrendjét, amelyre inkább a lokális, felekezeti és nemzetiségi endogámia a jellemző.

Fontos az a megállapítás is ezzel kapcsolatban, hogy a nagyszülők, szülők vegyes házassága bátorítja a gyerekek, unokák vegyes házasságát. Talán ismét érdemes lett volna hivatkozni arra a népszámlálási adatra is, amely szerint a vegyes családokból származó gyerekek durván 70 : 30 arányban a domináns csoporttal azonosulnak etnikailag, nyelvtanilag és felekezetiileg egyaránt. Ez az arány is azt bizonyítja, hogy a többségi populációnak igen "jó befektetés" a vegyes házasság: ha minden kisebbségi vegyes házasságban élne, ez akkor is a többségnek csak elenyésző hányadát érintené, a születő gyermekek révén viszont elsősorban ezt a populációt gyarapítaná. Mint ahogy most is gyarapítja az említett arányban, és akár számszerűen is kimutatható, mennyi ebben a tekintetben "a nyereség" az egyik oldalon, és mennyi "a veszteség" a másik oldalon.

3. Minden más vizsgálat következtetésének és az országos adatok tényeinek ellentmond a következő megállapítás:

"Az Erdélyben élő magyarok státusa az erdélyi románok státusához képest átlagosan magasabb. Ez akkor is igaz, ha a kérdezett olyan családból származik, mely etnikailag heterogén. A magyar identitás megőrzése eszerint nem jár marginalizációval. A magyarság őrzése kifizetődőnek látszik" (503).

Ebből úgy tűnik, csak egy *vélt, megalapozatlan* kisebbségi sérelem a marginalizáció, és ez mindenképpen megnyugtató sok politikus számára. Az erdélyi kérdezettek válaszaiból mindenképpen ez derül ki (csak az "ez akkor is igaz"-zal bevezetett mondat felesleges, mert nyilván ez

inkább elsősorban éppen *akkor* igaz).

De minek alapján állapítható meg valakinek a társadalmi státusa? Ezt pontosan megjelölik a szerzők: a társadalmi hierarchiában elfoglalt pozíció mérésére "a társadalmi státus jelzőszámát használtuk, amelyet az iskolai végzettségből, illetve a vagyoni és jövedelmi helyzetből konstruáltunk főkomponenselemzés segítségével" (503). Lehet, itt a "főkomponenselemzés" a dolog nyitja, amelyhez a hozzám hasonló laikus nem ért, a három értékelt faktorhoz viszont van némi észrevételem. Először is: többség és kisebbség viszonyában semmilyen szociológiai elmélet és módszertan nem indokolhatja, hogy a vizsgálat ne vegye figyelembe a hatalomból való részesedést, azt, hogy ki milyen mértékben képviseli a hatalmat, továbbá azt, hogy kinek mi a foglalkozása. Arról a nyilvánvaló tényről, hogy pl. a Székelyföld gyakorlatilag egy belső gyarmati struktúrában működik, mindenkinek van közvetlen tapasztalata, arról is, hogy Erdélyben több tízezer román kizárólag főállású románként tölt be fontos hatalmi pozíciókat. A már hivatkozott népszámlálásnak a foglalkozásokra vonatkozó adatai igen beszédesek ebből a szempontból. A 6,68 százalékot kitevő aktív magyar nemzetiségű populációhoz viszonyítva pl. a tudományos kutatásban foglalkoztatottak körében az arány elenyésző (jogtudományban 0%, társadalomtudományokban - a közgazdaságtudományokat és a szociológiát is beleszámítva - 1,8%, a biológiai tudományokban 2%); rendőrök, detektívek: 1,1%; pénzügyi szakértők, adminisztratív és személyzeti munkakörben dolgozók: 2,25%; közgazdászok: 2,4%; az állami adminisztráció magas rangú hivatalnokai körében: 2,7%; felsőoktatásban dolgozók: 3%; gyakorló jogászok: 3,1%. A skála másik oldalán pedig: fakitermelésben, feldolgozásban: 17,2%; bőriparban: 14,7%; mezőgazdaságban: 11,1%; szobafestőknél: 10,6%; munkásoknál, mesterembereknél: 8,7%; szakképzetlen munkások körében: 7,6% stb.

A mintavétel "reprezentatív" voltával is gondok lehetnek Erdélyben, mert az iskolai végzettség mint valóban fontos faktor magyar szempontból teljesen negatív: köztudott ugyanis, hogy ismét csak a népszámlálás adatai szerint felsőfokú végzettség tekintetében a magyarok a romániai nemzetiségek között a 9. helyen állnak, az országos átlagot képviselő románok mögött, tőlük 2 százalékkal lemaradva (az országos átlag 5,5%, a magyarságé 3,5%), a két százalék pedig 30-40000-es hiányt jelent a legképzettebbek körében. Középiszkolai végzettségben 1992-ben még első helyen álltak a magyarok, de éppen az említett vizsgálat éveiben, 1997-1998-ban fordult elő először, hogy a középiszkolába kerülő magyar gyerekek aránya az országos átlag alá süllyedt (a szakminisztérium évi jelentéseiből ez pontosan ellenőrizhető). Egyébként ezek a faktorok mind olyanok, hogy egy ilyen felmérés eredményeit össze lehet vetni a rendelkezésre álló országos statisztikai adatokkal, különösen akkor, ha nincsenek velük összhangban.

4. Kifizetődő tehát magyarnak lenni Erdélyben, de még kifizetődőbb románá válni, ugyanis:

"Van ... egy nem túl népes magyar származású csoport, amely románnak vallja magát, és igen magas státussal rendelkezik. Ők azok, akik románként integrálódtak a román társadalomba." (503)

E megállapítás általános érvényességében is kételkedem (éppen a mintavétel körüli kételyeim miatt), ám világos, hogy ez így együtt teljes mértékben egyezik azzal az államnemzeti ideológiával, amely szerint a kisebbségek "csak nyerhetnek a nagyobb nemzetekbe való beolvadással."

Erdély vonatkozásában egyelőre tehát ott tartunk, hogy magyarnak lenni kifizetődő, románá válni pedig még kifizetődőbb, és ezt az elemzett tanulmány tételesen is megfogalmazza:

"Akár Romániáról, akár Szlovákiáról vagy Magyarországról van szó, a kisebbségi nemzeti-etnikai csoportok asszimilációja láthatóan attól függ, hogy az asszimiláció milyen társadalmi nyereséget ígér. Amennyiben a nemzeti identitás váltása előnyös társadalmi státusváltással, ill. felfele irányuló mobilitási pályák megnyílásával jár együtt, a kisebbségi identitás vonzereje megcsappan, és a többség húzóereje megnő." (504)

5. Értelmezni is nehéz viszont a következőket:

"A nemzeti homogenizáció programja nyelvi homogenizációt rejt magában, ami jelentős kihívást jelent a kisebbségi nyelvhasználat fenntartásában érdekelt csoport tagjai számára. A kihívásnak csak akkor tudnak megfelelni, ha elsajátítják az állam hivatalosnak tekintett nyelvét, mely a többség nyelve. Viszonosságról legalábbis Közép- és Kelet-Európában nem beszélhetünk. A kisebbségek nyelvét nem tanítják a többség iskoláiban." (504; kiemelés tőlem, P. J.)

Képtelen vagyok értelmezni azt az állítást, hogy "a kihívásnak csak akkor tudnak megfelelni". Minek a feltétele az államnyelv megtanulása? A kisebbségek akkor képesek homogenizálódni, vagy akkor tudnak ellenállni a homogenizációnak? Az "integrálódásnak" és még inkább az asszimilációnak, a nyelvcsereének valóban feltétele a kétnyelvűsödés, az anyanyelv megőrzésének pedig ez nyilván nem feltétele. Hogy itt tulajdonképpen a zökkenőmentes (vagy fájdalommentes) asszimiláció a pozitív végkifejlet (a nemzetállami koncepciónak megfelelően), azt a következő, enyhén elmarasztaló megállapítás is jelzi: "... a többségi nyelv ismeretének hiányából fakadó nyelvi szegregáció főképp az erdélyi magyarokat jellemzi (15%) (506). A szegregáció, azaz az elkülönülés természetesen nem a kisebbségi környezeti nyelvről tudni sem akaró többséget jellemzi, hanem azt a kisebbséget, amelynek körében a kétnyelvűsödés 85 százaléknál tart (véleményem szerint csak valahol 80 százaléknál). De hogy kitől szegregálódik az a székely falusi asszony, aki saját falujában éli le életét, vagy az iskolás kort még el sem ért kisgyerek, azt elég nehéz volna megmondani.

Mindebből nyilvánvaló a kisebbségi kétnyelvűség nagyfokú aszimmetriája. Az viszont sokak számára már kevésbé nyilvánvaló, és ennek további elemzését a szociológiai vizsgálatától nem is lehet számon kérni, hogy a kétnyelvűsödés csak kezdeti fázisa egy hosszabb folyamatnak, amely azzal folytatódhat néhány alaptényező hatására, hogy a kétnyelvűségben a második nyelv (az államnyelv) válik dominánssá, az első nyelv teret veszít, háttérbe szorul, és ez a szubtraktív kétnyelvűség már közvetlenül a nyelvcsere előszobája. Az előbbi következtetés tehát hasonló hangnemben azzal volna folytatható: "az erdélyi magyarok 40 százaléka az állampolgári lojalitás és a szorgalom hiánya miatt még jobban tudja, és szívesebben használja az anyanyelvét, de a másik 40 százalék már megértette az idők szavát, jobban és szívesebben használja az államnyelvet, és arra is kész, hogy mint felesleges terhet fokozatosan mellőzze, felcserélje az államnyelvvé."

6. Az előbbiekhöz hasonló fonák szemléletet tükröz az oktatási nyelvre vonatkozó következtetés. Általában úgy tudjuk, hogy az anyanyelven folyó oktatás a természetes, az terem egyenlő esélyeket, és kognitív szerepében biztosítja az ismeretszerzés leghatékonyabb módját. Azt is tudjuk, hogy a kétnyelvű oktatásnak sehol nincsenek hatékony modelljei. A nemzetállami ideológiáknak megfelelően a kétnyelvű állami oktatás célja az egyenlő redukcionizmus, a kétnyelvű oktatásnak pedig zsilipszerepet szánnak, amely a kisebbségi gyereket átsegíti az államnyelvbe. Azt is tudjuk, hogy egyetlen utódállamban sem folyik módszeresen az államnyelv oktatása. Az államnyelv tudását megkövetelik, de magát a nyelvet módszeresen (második nyelvként, idegen nyelvként, környezeti nyelvként) sehol nem oktatják, és ezt a hiányt általában azzal pótolják, hogy több más tantárgy oktatásában szintén az államnyelvet teszik kötelezővé az anyanyelvi iskolákban is (történelem, földrajz, testnevelés, idegen nyelvek stb.).

Ezzel kapcsolatban viszont a következő megállapítás olvasható az idézett tanulmányban:

"... a magyar (valamint a román és a szlovák) nemzeti identitás megőrzésének, átadásának és fenntartásának legfontosabb eszköze a nyelv. Ezzel magyarázható, hogy mindkét régióban igen magas azoknak az aránya, akik **csak kisebbségi nyelven oktató iskolákba küldik gyermeküket**. Ez a tendencia már az iskolát megelőző óvodai foglalkoztatás során megjelenik, és nem ér véget az általános iskolánál. Ha megnézzük az alsó és középfokú képzés időszakát Erdélyben vagy Dél-Szlovákiában, azt találjuk, hogy a megkérdezettek 10-15 százaléka járattja gyerekeit **vegyes nyelven folyó képzési intézménybe**, miközben a túlnyomó többség (90, ill. 85%) **kizárólag magyar**

Előbb szótárilag kell korrigálni a használt terminusokat: **csak kisebbségi nyelven oktató iskola** sehol nincs, minden ún. magyar iskolában, tagozaton, legalábbis Erdélyben, kétnyelvű oktatás folyik, és nem csak abban az értelemben, amint a tanulmány jegyzetében olvasható, hogy az államnyelvet természetesen oktatják, hanem - mint fentebb utaltam rá - további más tárgyakat is, legalább a heti óraszám 30 százalékában; amit viszont a szerzők elfogult eufemizmussal **vegyes nyelven folyó képzési intézmény**nek neveznek (így!), az pedig a kizárólag államnyelven oktató intézmény, ahol a kisebbségi tanulónak még anyanyelvű foglalkozást sem biztosít senki. A viszonyítás ismét "hatósági" szemléletet tükröz. Azt szoktuk mondani, és nem csupán azért, mert mi magunk a kisebbségi csoporthoz tartozunk, hanem, mert az oktatásban is az anyanyelv a kiindulási pont, hogy "igen magas" azoknak az aránya, akik államnyelven tanulnak (és nem azoké magas, akik anyanyelvükön tanulnak!), és ez bizony az óvodai 10%-tól az egyetemi 75%-ig terjed, szórványban már alsó tagozaton is jóval nagyobb arányban, és ez nem csupán választás kérdése, mint jóhiszemű kívülállók feltételezik, hanem a helyzet kényszere (ti. hogy az anyanyelvi oktatásnak szórványtelepüléseken nincsenek meg a feltételei).

Az elemző számára egészen nyilvánvaló, hogy a kutatók értékrendje merőben eltér a vizsgált társadalmi közeg értékstruktúrájától, és hogy ők a magukét tekintik hitelesnek, azt kéri számon a vizsgált kisebbségi közösségen. Az ő megítélésük szerint pl. nem az identitás a megőrzendő érték, hanem az identitásváltás a kedvező fejlemény. Ebből következően a vizsgálat és a tanulmány a többség javára elfogult. Látnunk kell azonban, hogy ez az elfogultság az európai és a környező országok szinte általánosnak tekinthető nemzetállami szemlélete, az "egy nyelv - egy ország" szemlélete.

Az sem felel meg a valóságnak, hogy többség és kisebbség viszonya szimmetrikus volna, mint azt több, már idézett szöveg sugallja, és az alábbi még megerősíti: "Erdélyben a magyarok és a románok között egyformán magas az identitásőrzők aránya, és még az átmeneti kategóriában is hasonló arányokat tapasztalunk." (508) Az arány sem azonos, és még kevésbé az identitásőrzés feltételei. A két csoport viszonyát ugyanis éppen az aszimmetria jellemzi, amelyben a demográfiai aránytalanságokon kívül meghatározó tényezőként mindig jelen van az erő és a hatalom, a kényszer sokféle motívuma.

[Vissza](#)

Magyar egyház, de milyen nyelven?

Előzetes elemzés az erdélyi református gyülekezetek nyelvhasználati gyakorlatának felméréséből

Hungarian Church, but in which language?

In Transylvania the Reformed Church is regarded to be a typically Hungarian denomination. However, the data of the recent survey - analyzing the language usage of the Church - show that due to language change among Hungarians in Transylvania a claim has appeared for partial usage of Romanian during church service and other sacred events. The Hungarian Reformed Church has a serious dilemma to face. There are two dangers facing them: on one hand Hungarian language, as the protector of Hungarian identity, can be endangered, on the other hand the Church can lose many of its believers. The authors consider the second danger more threatening: it is the duty of the Church to preserve those believers who have lost their mother tongue, even if it results in the expansion of the Romanian language inside the Church.

I. Előzmények

A Kárpát-medencében élő és szolgáló magyar egyházak számára évtizedek óta égető és rendezésre váró feladat a belső nyelvhasználat kérdésének felmérése, értékelése és szabályozása. Trianon után a kisebbségbe kerülő magyar történelmi egyházak nyelvhasználata a politikai és a természetes asszimiláció folyamataiban is rendkívüli mértékben átalakult. A nemrég még "magyar egyház"-ként közismert egyházi modell a többségi környezet, az együttélés, az erőltetett és mesterséges asszimiláció, a nyelvcsere, a vegyes házasság hatására jelentősen átalakult. Ehhez járult a politikai és közéleti térvesztés és az is, hogy az államnyelv többségi nyelvként a kisebbséggel szemben felhasználható hatalmi eszközzé is vált. Mindezek az okok oda vezettek, hogy a többségi nyelv az egyházi szolgálatban is (egyelőre még) kiegészítő, de második nyelvvé lett, és ezzel sürgős elemzésre váró kérdéssé is emelkedett.

A Magyar Református Egyház tanácskozó zsinata elsőként és régóta szorgalmazta a kérdés elemzését, értékelését és szabályozását. Ezért már a zsinat megalakulása óta a Szórványbizottságban a nyugati és a kárpát-medencei tagokkal tervet készítettünk a nyelvhasználat felmérésére, a vélemények összesítésére, javaslatlételre, tanácsadásra, a kérdés rendezésére. Ennek első, kísérleti jellegű célpontjaként Erdélyt jelöltük meg.

A nyelvi tervezést és szabályozást több lépcsőben gondoltuk el. Elsőként a mostani nyelvi helyzetről igyekeztünk volna reális képet kapni, és mellette a lelkészek és gyülekezetek véleményére voltunk kíváncsiak. Második lépésként a nyelvészekkel és lelkészekkel közös munkacsoport életre hívását és az adatok kiértékelését tervezzük. E közös elaborátum vitára bocsátásával és a vita tanulságaival készülünk következtetéseket levonni, és elvégezni a magyar történelmi egyházak kisebbségi nyelvi tervezésének feladatait és lépcsőfokait.

Köztudott, hogy Erdélyben a történelmi egyházak közül a római katolikus, a református, unitárius és a zsinat-presbiteri evangélikus egyház hagyományosan magyar anyanyelvű. Közülük a katolikuson kívül mindenik törvénykönyvében szerepel, hogy belső nyelve a magyar. Ezen belül a kommunista diktatúra alatt többen megőrizték belső- és még a 89-es változások után is sokáig fenntartották a pénzügy-számvitel és az adminisztráció magyar nyelvét is. Többek között ezért is az a távlati cél, hogy a felmérést és tervezést az összes kisebbségi magyar egyházra ki kell terjeszteni, de mintegy próbaképpen úgy gondoltuk, hogy elsősorban a leginkább érintettet, a reformátust próbáljuk megközelíteni. Ennek több oka is volt. A református egyházból indult el a felmérés, a nyelvi rendezés alapötlete. A nagy területi kiterjedtség miatt is Erdélyben ennek a közönségnek a legégetőbbek az asszimilációval, nyelvcserevel kapcsolatos gondjai. Így ez a felmérés földrajzi és problématerületeket szinte egészében átfogóan valóban reprezentatív lehet. Végül nem szabad elfelejtenünk, hogy Romániában a római katolikus egyház nem nemzeti, nem kisebbségi és nem csak erdélyi, hanem "egyetemese", sajátosan nyelv feletti egyház, és ezért itt a nyelvi kérdések elemzése egy egészen más megközelítési és kezelési módszert igényel.

Magyar egyház, román nyelv?

A nyelvi állapotok felmérését az nehezítette, hogy előzetes viszonyítási adatokkal nem rendelkezünk, mert ilyen jellegű egyházi adatgyűjtés idáig nem készült. Munkahipotézisként az 1992-es romániai népszámlálás vallás és anyanyelv összefüggésének adataiból indultunk ki. Az adalékokból is a "magyar" egyházhoz tartozás és román anyanyelv, illetve a "román" és "más" egyházhoz tartozás és magyar anyanyelv egymás mellé állítását végeztük el.

"Magyar vallásúak"

Összesen ebből román anyanyelvű

Katolikus 1 161 942 361 324

Református 802 454 16 140

Unitárius 76 708 1 457

Evangélikus 39 199 3 660

Magyar anyanyelvű más egyháztágok és neoprotesztánsok

6 647 magyar anyanyelvű katolikus Moldvában

27 828 magyar ortodox

23 393 magyar görög katolikus

4 339 pünkösdista

12 845 magyar baptista

6 658 magyar adventista

2 393 magyar evangéliumi szabadkeresztény

Mindkét adatmennyiség az erdélyi, romániai "hagyományosan magyar" és "hagyományosan román" egyházak, vallások nagy nyelvi mozgását és átfedését jelzi és azt is, hogy Romániában a nyelvek és vallások között igen nagy az átjárhatóság. A román anyanyelvűvé vált "magyar vallásúak" adatsomagjánál még meg sem kísérelhetjük felbecsülni azt, hogy mennyire reálisak vagy irreálisak ezek a számok, de bizonyosak vagyunk abban, hogy a "magyar egyházhoz" való tartozás román anyanyelvűséget mutató számainál a nyelv- és identitásváltás miatt már hitet is váltók számai lényegesen magasabbak. A "magyar ortodox" és "magyar görög katolikus" egyház sajátosságos jelensége a történelemnek, a szatmári, partiumi, érmelléki és a székelyföldi együttélésnek. A neoprotesztánsok pedig nem nemzeti és nyelvi alapon szervezett közösségek, ez a szétválás csak az utóbbi időben kezdődött meg. Különösen vegyes vidékeken élnek együtt a román és magyar anyanyelvű hívek egyetlen gyülekezeti közösségben, és ahol az egynyelvűség vagy vegyes, fordítós nyelvhasználat honos.

A kérdőívről

A kérdőív több átalakuláson ment keresztül, de végül is az egyik leglényegesebb kérdésben későn ébredtünk rá, hogy minden hivatalos népszámlálás ellenére az adott lehetőségeken belül egyházi becslésekre volna szükség *a román anyanyelvű, a magyarul már nem, vagy gyengén beszélő egyháztagok, hívek számát illetően*. Ezt egyedül a lelkészek próbálhatják meg elvégezni. Így erre vonatkozóan most még nincsenek adatok, de úgy terveztük, hogy ezt a magyar cigányság adatbecsléseivel együtt később végezzük el.

A kérdőív az egyházi, lelkészi szolgálat szerkezetét és munkáját követi. Néhány általános kérdés után sorra vettük a munkaterületeket. Hogyan jelenik meg a többségi nyelv a keresztelekor, konfirmáción, esketésen, temetéskor, valamint a közös szolgálatokban, a vegyes, felekezetközi kapcsolatokban? Végül a nyelvhasználat, nyelvi tervezéssel kapcsolatos lelkészi elképzelésekre kérdeztünk rá.

A felmérésről

A kolozsvári Protestáns Teológia és Vallástanárképző Fakultás hallgatóival 1999 nyarán hosszas előkészület és tervezési munka után fogtunk neki egész Romániát átfogó nyelvhasználati felmérés mintavételéhez. Az év végére az adatgyűjtés módszerét végül is úgy alakítottuk ki, hogy a kérdőíveket a lelkészek töltsék ki saját gyülekezeteik nyelvi helyzetéről. Elsőként azt terveztük, hogy a román nyelv használatában érintett településanyag teljes felmérésére fogunk törekedni. Nem voltak illúzióink sem a hozzáállást, sem a helyzetet illetően. Később kiderült, hogy a hanyagság tényezőjét is be kell kalkulálni, és szó sem lehet teljességről. Már induláskor mi magunk is több hibát követtünk el, amelyek csak menet közben derültek ki. Például azt, hogy a közösségek érintettségének kérdését a helyiekre bíztuk, nem kértünk nemleges választ, és így később kellett kiválogatnunk azokat a helységeket, ahol a kérdés egyáltalán nem vagy alig időszerű. A beküldött kérdőívek közül később mellőztük a tömbvidékek színmagyar településeit, és csak a sziget-településeket és a vegyes helységeket tartottuk meg. Így kaptunk egy 112-es keretszámot, amely nem azonos a helységek számával, mert a nagyvárosok több gyülekezetének nyelvhasználatát külön szerepeltettük. Az összesítésnél a hiányzó számkülönbözetek minden esetben adathiányt jelölnek.

E mostani feldolgozás csak belső Erdély adataira terjed ki, egyelőre mellőztük a Bánság és Partium, a Szilágyság, Érmellék és Máramaros régióit, mert ott a határmentiség jellegéből adódóan egészen másként kell a kérdéskört megközelíteni. A válaszok értékelésében és elemzésében azt sem felejtethetjük el, hogy *a romániai református egyházban a magyar nyelvnek minden esetben kötelezően meg kell jelennie minden istentiszteleti és liturgiális szolgálatban*. Még akkor is, ha a jelenlevők közül ezt a nyelvet senki nem érti.

II. A nyelvhasználati kérdőív tanulságai, feldolgozása 112 felhasznált kérdőív alapján

A kérdőív teljes feldolgozása hosszabb időt vesz igénybe, és az adatokat többféle értékelés alapján kell összesíteni. Amit már elvégeztünk, az a *helységek etnikai jellegzetességük szerinti csoportosítása*. Így a 112 helységet alapvető nyelvi és szórvány-jellegzetességeik szerint hat csoportba rangsoroltuk:

1. Hátrányos és többszörösen hátrányos nyelvi helyzetű, 30% alatti arányú, szórvány jellegű közösségek (**SZ**), = **38**
2. Vegyes, de kiegyensúlyozott etnikai arányú közösségek (**Ve**), = **36**
3. A magyar többségű és jellegű települések (**M**), = **27**
4. Kis- és mezővárosi szórvány jellegű közösségek (**KVá**) = **16**
5. Nagyobb lélekszámú, de 20% alatti magyar népességű erdélyi városok, Brassó, Medgyes, Szeben = **3 város, 5 kérdőív (Nvá)**
6. Jelentős magyar népességgel rendelkező, hagyományosan magyar karakterű városok (Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyvárad, Szatmár, Szalonta, Margitta), melyekből jelen felmérésünkben csak két erdélyit összesítettünk, Marosvásárhelyt és Kolozsvárt (**MVá**) = **2** nagyvárost 6 kitöltött kérdőívvel

A 128-as szám az összes erdélyi kérdőívet jelzi, amely 106 települést reprezentál, 128 kérdőívből 112 darabot tudtunk felhasználni.

1. A lelkész

1. Eddigi lelkészi szolgálata rendjén és szolgálati helyein volt-e már olyan helyzetben, hogy a magyaron kívül más nyelven is kellett szolgálnia? *Igen - 104, Nem - 7.*
2. Milyen nyelven? *Románul - 104, Világnyelveken - 11, Cigányul - 1, más - 0.*
3. Milyen alkalommal? *Istentiszteleten - 9, Temetésen - 97, Esketésen - 60, Keresztelőn - 21, Konfirmáción - 13*
4. Gyakran kell-e románul szolgálnia? *Soha - 1, Ritkán - 51, Alkalmanként - 45, Rendszeresen - 3.*

a) Elsőként általános képet szeretnénk volna kapni a lelkész eddigi szolgálatának nyelvi vonatkozásairól. Mintegy ellenőrizni is szeretnénk volna ezzel a szolgálati helyzetet, a későbbi nyelvi értékeléseket. Az első kérdéskörre adott válaszokból kiderül, hogy a református lelkészek döntő többsége eddig gyülekezeteiben és szolgálati helyein már szolgált a magyaron kívül más nyelven. Alig heten mondták azt, hogy nem, és egy azt, hogy soha. Az adatokból igazolódott, hogy néhány székelyföldi régiót leszámítva, ahová a tanulmányaik befejeztével igyekeznek azonnal hazatérni az elszármazott lelkészek, egy szolgálati idő alatt, különösen a kezdetekor, nagyon nagy a lelkészek regionális mobilitása, régióváltása olyan régiókba is, ahol olykor csak néhány hónapot, évet töltenek, de ahol szükség volt és van más nyelvű szolgálatra.

2. A gyülekezet

5. Gyülekezetében szokás-e valamilyen szolgálatot románul is végezni? *Soha - 24, Ritkán - 29, Alkalmoszerűen - 41, Elég gyakran - 9, Minden szolgálatot két nyelven végzek - 0.*
6. Milyen alkalmakkor szolgált románul? *Minden szolgálatot, még a templomi prédikációt is két nyelven végzem - 0, Az istentiszteleteken kívül minden szolgálatkor - 5, Csak temetéskor - 73, Csak vegyes esketéskor - 55, Más - 4. Megj: ünnepélyek, szentelések*
7. Van-e olyan gyülekezete, leányegyháza, szórványa, ahol a gyülekezet nagyobb része a családban már nem beszél magyarul? Melyek ezek? **Összesen - 57 - gyülekezet, leányegyház és szórvány (felsorolva)**

3. Templomi istentisztelet

1. Szokás-e gyülekezetében vagy valamelyik szórványában a templomi istentiszteleti és igehirdetési szolgálatot vagy annak egy részét románul is végezni? *Soha - 69, Nagyon ritkán - 11, Elég gyakran - 6, Minden alkalommal - 0.*
2. Templomi istentiszteleten használ-e rendszeresen más nyelvet és miként? *Csak a Miatyánkot mondom el - 4, Csak a nagyimádságot mondom, ismételem el románul is - 1, Csak összefoglalom a prédikáció lényegét - 8, A teljes prédikációt megismétlem románul is - 2. Csak románul szolgálok - 1 ünnepnap du. csak románul szolgál*

b), c) A második és harmadik pontban feltett kérdések szintén az utána következőket ellenőrzik, és a gyülekezet istentiszteleti nyelvhasználatára kérdeznak rá. A lelkészek ritkán és alkalmoszerűen értékelik a "másik" nyelv jelenlétét. A későbbi adatok is azt bizonyítják, hogy a református egyházban, még az erősen vegyes lakosságú települések templomi istentiszteletein sem vált számottevő gyakorlattá és nem vált megoldásra váró kérdéssé a román nyelv használata. Egyszerre van jelen az, hogy erre nincs tényleges igény, a gyülekezet templomba járó rétege dominánsan magyar, de sajnos az is igaz, hogy hiányzik, már nem vesz részt az istentiszteleten a magyar nyelvet nem ismerő réteg. A református egyházban - néhány kivételes települést leszámítva - nem alakult ki a "templomba járok, bár nem értek semmit" jelenség.

Figyelemre méltó még az is, hogy a felmért gyülekezetekben az "elég gyakran" és "minden alkalommal" meghatározás a legveszélyeztetettebb régiókat jelzi, és 5-10 parókia esetében már számolni kell a rendszeres, minden istentiszteleti alkalmat románul is igénylő nyelvi helyzettel. A felmért erdélyi gyülekezetek közül egyedül Tövis jelezte, hogy ünnepnapok délutánjain rendszeresen román istentiszteletet is tart. Ennek ellenére a román nyelvű szolgálat domináns templomon kívüli jelenségként jelenik meg. A szakrális esemény magyar nyelvéhez és kultikus keretéhez a gyülekezetek szigorúan ragaszkodnak még a vegyes vidékeken is.

A kérdéscsoport végén azt tudakoltuk meg, hogy vannak-e olyan gyülekezetei, szórványai az egyháznak, ahol a családok többségében már románul beszélnek. Erre a kérdésre a lelkészek Erdélyben 57 helységet jelöltek meg.

4. Konfirmáció

10. Gyakori-e gyülekezetében, hogy a konfirmandus nem, vagy csak nagyon rosszul tud magyarul? *Nincs ilyen eset - 22, Ritka - 41, Elég gyakori - 28, A fiatalok többsége - 14.*

11. Hogyan folyik ilyen esetben az oktatás, előkészítés? *Együtt és csak magyarul folyik minden tevékenység - 19, Együtt és olykor megmagyarázom az egyes részleteket románul is - 58, Külön és román nyelven foglalkozom a magyarul nem tudókkal - 9.*

12. Az előkészítésben használ-e román kátét? *Nem - 48, Igen - 50.*

13. Hogyan zajlik le a konfirmáció? *Minden csak magyarul - 43, Magyarul, de a magyar nyelvet kevésbé tudóknak könnyebb kérdéseket tesznek fel - 44, Magyarokkal magyarul, de a magyarul nem tudók románul mondják a kátét - 12.*

d) A konfirmáció a fiatalságnak a gyülekezeti közösségbe teljes jogú és felelősségű egyháztagként való megjelenését jelenti. Még akkor is, ha nem lesz mindenki feltétlenül aktív és rendszeres templomba járó ember, és utána sem lesz a gyülekezeti élet aktív résztvevője. Erdélyben a konfirmáció hitben nagykorúsító esemény jellege mellett egyértelműen közösségi nagykorúsítási aktus is, és a magyar református gyülekezetekben a család - olykor még a gyermekek megkérdezése nélkül is - hagyományosan ragaszkodik gyermekei konfirmáltatásához, még akkor is, ha nem tudnak magyarul. A 22-es szám arra utal, hogy a vegyes településszerkezet még nem duzzasztotta fel a másik konfirmációt, oktatói nyelv megjelenését és jelentőségét. A "gyakori" és "a fiatalok többsége" összesített száma azt jelzi, hogy 112 lelkészből 42 rendszeresen számol már a nyelvcsérés, asszimiláló fiatalok tömeges megjelenésével. Ugyanezt mutatja az is, hogy a felkészítésben már folyamatosan jelen van a kétnyelvűség, a vegyes vagy külön román nyelvű foglalkoztatás és a román fordítású káté. Az egyházközségek többsége azonban ragaszkodik a teljesen magyar nyelvű konfirmációhoz. A *templom-tisztasági* elv alapján még a vegyes gyülekezet tagjai is mindent elkövetnek annak érdekében, hogy az idegen nyelv lehetőleg ne jelenjék meg a templomban. A gyülekezetek ezzel nem csak a homogenitás "minden rendben van" látszatát kívánják keltetni, de jelzést is kívánnak adni az "ide tartozás" élményéhez. A lelkészek nagyobb része úgy oldja meg a nyelvzavaros gyermekek konfirmáltatását, hogy jelentős számban könnyebb kérdéseket tesznek fel nekik, ritkább esetben románul kérdezik ki őket. A 12-es szám azonban azt jelzi, hogy erősödő ütemben kell számolni a jelenség növekedésével.

5. Esketés

14. Szokott-e románul szolgálni (prédikálni) házasságkötéskor? *Soha - 25, ritkán - 17, elég gyakran - 8, minden alkalommal - 1, Csak a vegyes házasság esetén - 58.*

15. Miben áll a szolgálat? *Teljes liturgia - 4, Csak az igehirdetés, annak összefoglalása - 22, Csak annyiban, hogy az eskü szövegét a román fél románul mondja - 69.*

16. Van-e olyan gyakorlat a gyülekezetben, hogy a vegyes házasság esetén a nem magyar fél is megtanulja és elmondja magyarul az eskü szövegét? *Csak románul mondja - 22, Csak magyarul mondja - 13, Többnyire románul - 30, Többnyire magyarul - 18.*

e) Az esketés az első számú nyitási aktus a gyülekezeti életben. Az etnikai exogámiával, a partner másságának lehetőségével itt jelentkezhethet elsőként az "idegen elem", nyelv és kultúra az egyház, a templomi kultusz világába. Az etnikai vegyes házasság egyre erősödő jelensége az erdélyi vegyes településeken. Ez már olyan helyeken is eléri a 30-40%-ot, mint Kolozsvár. Az anyanyelvi közösség hiánya, a fiatalok homogenizációja és integrációja a vegyes házasságot olyan méretűvé duzzasztotta, hogy Erdély legnagyobb magyar lélekszámú városaiban is általánosnak és mindennapinak mondható. Az egyházi esketési szokások között azonban általános, hogy a magyar lányt nem bocsátják el templomból eskütétel nélkül, de ma már ilyen esetekben szinte kötelező szabály lett a két templomos esketés is.

Az adatok arról beszélnek, hogy a lelkészek többsége idegenkedik a román nyelvű esketési szolgálatoktól. A lelkészek részéről a legnagyobb ellenkezés az esküm kívüli román prédikációval szemben jelentkezik, és ettől lehetőleg tartózkodnak is. Bizonyos településeken, családoknál, különösen az egyházaknál, hagyományos elvárás az is, hogy a másik, a külső fél alkalmazkodjon a magyar társ templomi szokásaihoz. (Tanulja meg az eskü szövegét a templom nyelvén elmondani.) A lelkészek többsége nyilvánvalóan csak vegyes házasság esetén tartja elfogadhatónak a román nyelv megjelenését. Itt is a régi gyakorlat csökkenését és lassú megszűnését jelzi, hogy már nem várják el a román féltől is a magyar nyelvű esküszöveget. Bár a református egyházban még mindmáig nem létezik sztenderd román esküszöveg, különböző változatokban elmondják, és ezt gyakorolják. Külön érdekesség még, hogy a teljesen magyar és székelyföldi régiók lelkészei is egyedül a vegyes esketést jelölik meg a román nyelvhasználat alkalmi gyanánt.

6. Temetés

17. Szokott-e románul szolgálni temetéseken? *Soha - 10, Ritkán - 55, Elég gyakran - 25, Minden alkalommal - 13.*

18. Milyen esetekben szolgál románul? *Csak ha a család kéri - 76, Csak vegyes házasság esetén - 14, Sajnos minden esetben, a család külön kérése nélkül is szólnom kell - 13.*

19. Miben áll a szolgálat? *Csak a Miatyánkot mondom el románul - 24, Csak imádkozom - 6, Röviden összefoglalom magyar igehirdetésem lényegét - 57, A teljes igehirdetést elmondom románul is - 14, Csak búcsúztatok - 16.*

20. Volt-e, van-e olyan temetési szolgálat, ahol csak románul beszélt? *Nem volt - 89, Volt - 13.*

21. Szokás-e gyülekezetében **ortodox** lelkészt hívni a reformátusok temetéseire? *Soha - 50, Csak vegyes házasság esetén - 39. Minden alkalommal jár - 4.*

22. Milyen szolgálatot végez ott az ortodox lelkész? *Teljes temetési liturgiát - 1, csak búcsúztat - 16, csak szól néhány szót a gyülekezethez - 49, Csak ott van - 0.*

23. Hívják-e a **református** lelkészt román temetésekre? *Soha - 62, Ritkán - 33, Nagyon gyakran - 3, Szinte minden alkalommal - 3.*

f) A temetés a legnyitottabb kultikus szolgálat, amely kilép a templomból, az egyházból, a gyülekezet kereteiből is, és szélesebb nyelvi, vallási közösségnek is szól. A vegyes család és rokonság mellett itt az együttélésekből eredően erőteljesen jelen van a más nyelvű szomszédság, munkatársi közösség is. Nyilvánvaló, hogy itt jelenik meg leginkább a többségi környezet nyelve. A temetési igehirdetés kiegészítő nyelvét a család igényei diktálják, a jelenlevők elvárásai szabályozzák. De már a 2. kérdéscsoportban jelentkező adatok is igazolják, hogy a vegyes vidéken temetésekkor a szolgálatok nagyobb részében igény van a többség megszólítására.

A "ritkán" szolgálat azt jelzi, hogy jelentős számú erdélyi településen a lelkész csak kérésre szólal meg románul. A "minden alkalom", "vegyes házasság esetén" és "kérés nélkül is" pedig azt, hogy jelentős számú olyan helyzetben kell nyelvi szabályozást tervezni, ahol már természetes és mindennapos esemény lesz a román nyelv jelenléte.

A lelkészek nagyobb része csak a legszükségesebb és minimális szolgálatot végzi románul, de az igehirdetés rövid összefoglalása és a búcsúztató azt jelzi, hogy az adott lehetőségek között mégis egyfajta misszióknak tekinti a többséghez való szólást.

Az ortodox lelkész jelenléte a magyar vagy vegyes temetéseken is jelentős arányú, ámbár valószínű, hogy jelenlétét épp a román nyelvű szolgálatnál kívánja mellőzni. Gyülekezeteinkben az is általános jelenség, hogy a református lelkész nem rendszeres tagja a román temetéseknél és más szolgálatoknak, nem részese az ortodox "papi sereg" fogalomnak.

7. Közös szolgálatok

19. Meg szokták-e hívni a **református** lelkészt a román anyanyelvű egyházak közös szolgálatra? *Soha - 55, Ritkán - 11, Évente többször is - 4. Melyek? Ortodox - 22, görög katolikus - 4, neoprotesztáns - 6, más - 0. Milyen alkalmakkor? Csak temetéskor - 22, esketéskor - 0,*

- kereszteléskor - 0, határszenteléskor - 3 (mázlu), emlékmisekor - 2 (parasztász), más - 12 imahetek, szentelések, ünnepek (húsvét)
20. A református gyülekezetben szokás-e meghívni valamelyik román anyanyelvű egyház lelkészét más közös szolgálatra? *Soha - 62, Ritkán - 15, Évente többször is - 0, Imahétben meghívjuk a helyi ortodox, román görög katolikus, román baptista, román adventista stb. lelkészeket - 27.* Milyen nyelven szól? *Csak románul - 26, Magyarul - 6.*

Ismer-e magyarul jól vagy viszonylag jól beszélő román anyanyelvű ortodox vagy görög katolikus lelkészt? *Neve, szolgálati helye, vallása, nyelvtudási szintje: 19 ilyen lelkészt ismernek.*

g) A más "közös szolgálatok" kérdéscsoportja arra derít fényt, hogy a romániai magyar református lelkészek a legszükségesebb esetekben, minimális szinten igyekeznek tartani a többségi egyházakkal való szakrális kapcsolataikat. Mind az ő szolgálataik, mind pedig a többségiek magyar templomi szolgálatai minimálisak. A természetes és szükséges szint legalsó határán működő baráti kapcsolatok mellett a temetéseken kívül ritkán járnak közös istentiszteletre, más alkalmakra, és minden más szeretetben mesterségesen tetszelgő alkalmat mellőznek. A lelkészek szakrális kapcsolatait a különböző felekezetű hívek együttélése, a település közös etnikai-vallási igénye szabályozza. Erre a szabályozásra rábízák magukat, kapcsolataikat, és engedik sodortatni magukat az árral.

Végül a magyarul tudó román lelkészek kérdésnél lelkészeink 19 ilyen esetről nyilatkoznak, amelyről nem mondhatjuk sem azt, hogy sok, sem azt, hogy kevés. Egyszerűen tény, hogy még mindig vannak olyan többségi lelkészek, akik környezeti, családi, baráti kötelekekből hoztak és hordoznak magukkal egy másik, egy kisebbségi nyelvet és kultúrát, amely kapocs lehetne közöttünk, ha kezelni tudnánk, és fel tudnánk használni a kapcsolatépítés javára. Egyelőre azonban szomorú tény, hogy a trianoni kisebbségi magyarság egészének lényegében még mindig és még megközelítőleg sincs többség-stratégiája.

8. Egyházunk, a nyelvi tervezés és nyelvhasználat

21. Mi a véleménye a román nyelv gyülekezeti használatáról?

- *Soha, semmilyen körülmények között nem szabad a román nyelvet a református egyház szolgálataiba bevinni - 9.*

- *A templomi szolgálatban, igehirdetésekor nem, de az alkalmi szolgálatokkor sajnos használni kell. Legalább a román bibliaóráat be kellene vezetni - 70.*

- *Az istentisztelet nyelve olyan kell legyen, mint a gyülekezeté - 28.*

22. Mi legyen egyházunk álláspontja a magyarul nem tudó (volt) hívekkel szemben?

- *Sajnos le kell mondanunk róluk, át kell engednünk őket a román egyházaknak - 0.*

- *Ki kell találnunk valamilyen megoldást, hogy megmentjük őket. Minden helységben más és más a helyzet, teljesen alkalmasszerűen kell kezelni a kérdést - 88.*

- *Komolyan meg kell fontolni a román nyelvű gyülekezeti csoportok, egyházközségek stb. távlati alapítását és megszervezését - 23.*

h) Az utolsó kérdéscsoportokban a nyelvi tervezéssel kapcsolatos elképzelésekre, a lelkészek véleményére voltunk kíváncsiak. Az itteni válaszok is a valós helyzetet tükrözik. A nyitást, a másik nyelv megjelenését teljesen elutasító lelkészek száma minimális, és ehhez kapcsolódik az a vélemény is, hogy ha a templomban nem is, de az alkalmi szolgálatokban, külön szervezett bibliaórai közösségek kiscsoportjaiban, ahol erre szükség és igény van, a többségi nyelvnek meg kell jelennie. A nyelvnek igyekeznie kell valamiképpen nyomon követnie a hívek anyanyelvi változásait, az integrációs, asszimilációs szint alakulását. Magyar egyházainknak - a magyar melletti elkötelezettség deklarációja ellenére is - lehetne valamiféle többséghez szóló történelmi, krisztusi küldetése, de hogy miben áll ennek lényege, arra a lelkészek sem tudnak pontos választ adni. A "valamilyen megoldást ki kell találni" kérdésre adott válaszok nagy száma nemcsak a bizonytalanságot jelzi, de az óhajt is, hogy szeretnék, ha valaki nekik erre végre megoldást ajánlana.

Egy jellegzetes szórványrégió, Hunyad megye

A továbbiakban még két jellegzetes adat vázlatos összesítését végezzük el. Elsőként az adatcsomagból egy, a többszörösen hátrányos nyelvi helyzet összes sajátosságaival rendelkező szórványmegyét emeltünk ki, Hunyad megye 15 gyülekezetének adatait. Ezzel egy diaszpóra-régió városainak és falvainak nyelvi jellegzetességeire szerettünk volna rálátni (6 város, 9 vegyes falu). A megye területén alig két gyülekezet lelkésze jelezte, hogy nincsenek nyelvi gondok. A templomi istentiszteleteken hárman szoktak alkalmanként és elég gyakran románul is szolgálni, és ezeken összefoglalják a prédikáció lényegét. A konfirmálók 11 (!) gyülekezetben nagyon rosszul vagy egyáltalán nem tudnak magyarul, és ilyen esetekben 10 gyülekezetben kétnyelvű felkészítéssel és könnyebb kérdésekkel oldják meg a nyelvi gondokat. 12 helyen az eskü szövegét románul mondja a vegyes fél, de 5 gyülekezetben az igehirdetés románul is elhangzik. A temetések során 12-en csak a család kérésére szólalnak meg románul, és ekkor legtöbbször összefoglalják a beszéd lényegét, és búcsúztatnak. Ortodox lelkészt 7 gyülekezetben soha nem hívnak, és 7 esetben is csak vegyes házasság temetésére. Hasonlóképpen nagyon ritka a református pap jelenléte ortodox temetéseken. További közös szolgálatok és a csereszolgálatok is ritkák, és ezek többnyire az egyetemes imahetekre koncentrálnak. Végül a megye területén összesen ketten ismernek magyarul is tudó román lelkészt, és a nyelvi tervezésnél döntően ugyanaz a véleményük, hogy az alkalmi szolgálatoknál beszélni kell románul, és "ki kell találni valamilyen megoldást".

Kolozsvár, Marosvásárhely és néhány nagyváros

A felmérés feldolgozásában külön célként szerepel a nagyvárosi adatok értékelése és feldolgozása. Ebben az előzetes értékelésben elsőként két erdélyi magyar jellegű nagyváros, a 20%-os létszámarányt megközelítő Kolozsvár és a még 50%-os magyarságú Marosvásárhely adatait emeltük ki. Kolozsvár karakterében, intézményeiben, "Erdély fővárosa" jelképeiben még dominánsan magyar jellegzetességeket őriz, de peremlein, etnikai folyamataiban már igencsak szórványosodó. Sajnos Marosvásárhelyen is a szélek, a lakótelepek és a Mezőség felőli beköltözések nyomán már jelentkeznek a nyelvcséres gondok. A lelkészek vallomása szerint az ezredfordulóra Vásárhely is eljutott oda, hogy évente meg lehetne szervezni néhány román konfirmáló csoportot, mert sajnos egy fele részben magyarok által lakott és közel százezeres magyarságú városban is el lehet már románosodni (!).

A két nagyváros hat gyülekezetének jelentése alapján az a kép alakult ki, hogy templomi istentiszteleteken soha nincs magyaron kívül más nyelv, és magyarul nem tudó konfirmáló is kevés van (!). Az esküvőkön a román fél 4 alkalommal románul mondja az esküt, a többiben magyarul. 4 olyan gyülekezet akadt, ahol temetéseken szolgál a lelkész románul, egy esetben hívnak vegyesházasság-kötéskor román papot is. Más közös szolgálatok lényegében nincsenek. A nyelvi tervezésre adott válaszok megegyeznek a két városban. A Kolozsvár és Marosvásárhely egyházai lényegében szigetyszerűen élnek.

Továbbiakban 6 erősen szórványosodó, de önálló magyar közösségi életet élő vegyes lakosságú erdélyi nagyváros 8 gyülekezetének adatait nézzük át. Ezek a nagyvárosok: Brassó három gyülekezettel, Medgyes, Nagyszeben, Déva, Petrosény, Ótorda. Román nyelvű istentisztelet ezekben a gyülekezetekben sincs; a konfirmálók nyelvi helyzetét csak ketten ítélik viszonylag jónak, heten részlegesen és külön is foglalkoznak a magyarul nem tudókkal, és csupán egy kérdezi ki csak magyarul őket. Esketéskor vegyes házasság esetén ketten románul is prédikálnak, és mindenik románul mondja az esküt. A temetések során gyakori és mindennapos a román szolgálat - a családok kérésére. Itt kb. egyenlő arányú az ima, a búcsúztatás és a prédikáció összefoglalása, de ritkán jön a román lelkész. A közös, vegyes szolgálatok is nagyon ritkák, legfennebb imahetekben. Végül itt is tenni kell valamit, legalább alkalmi szolgálatokban tényleg szólni kell.

III. Tanulságok, következtetések

E vázlatos értékelésnek nem feladata választ is adni a felmerülő kérdésekre, és főleg nem kell kész megoldásokat ajánlani. De az

mindenképpen igen, hogy jelezze a nyelvi változás folyamatának és a nyitásnak irányát. A felmérés előzetes értékelései is jelzik, hogy a romániai magyar történelmi egyházakban reális problémaként van jelen az asszimiláció, a nyelvváltás, a többségi nyelv és e probléma kezelésének kérdése. Jelentősége az is, hogy immár ténszerűen rögzít néhány, eddig csak tapasztalati érzékelt tényt a primér és a "másik", a "második nyelv" előretöréséről, felértékelődéséről, használatáról.

A kérdéskör nagyon széles problematikájú. Szinte régióként más és más a helyzet. Nem lehet azonban azonos javaslatcsomagot felállítani a Bánság, a mezőségi kistelepülés, a Küküllő-mente kiegyensúlyozott együttélési modellje, a szigetfalvi sajátos helyzet és Marosvásárhely vagy Kolozsvár nagyvárosi státusa számára. A lelkészek szolgálataikban és a gyülekezetek belső szabályozásaikban empirikus úton is jól érzékelik a helyzetet, várakozó állásponton vannak, és a természetes nyelvi szabályozások mentén, helyi igények szerint kezelik a jelenséget. Nem mennek elébe a természetes folyamatnak, de nem maradnak alul a helyi gondok kezelésében sem. A felmérés azt a tényt is sejtetni engedi, hogy *a református egyházban az asszimiláció történelmi kezelési módszere a nyelvcserések, etnikumváltók mellőzése, a többségi egyházakba való törvényszerű átengedése volt, és még ma is az.* Lelkészeink, egyházaink a történelem homályában elvesző távlatokban természetes könnyedséggel mondtak és mondanak le magyarul már nem beszélő híveikről. A jelenséget félelem, tanácstalanság, különböző próbálkozások és az "azért se" dacossága is kíséri. A többségi nyelv nem csak azért nem jelent meg a szakrális életben, mert több helyen és hosszú ideig nem volt rá igény, de azért sem, mert a hagyományos magyar egyházszemléletben, sem a gyülekezeti igényben, hanem még az egyházi szabályozásokban sem kapott helyet a "mássá válók" kérdésének folyamata és kezelése, a kérdéstről való beszélgetés nyíltsága.

A felmérés adatai természetesen még több olyan jelenség mentén feldolgozandók, amelyek ha nem is bővíthetik jelentősen az eredményeket, de érzékletesen árnyalhatják a tanulságokat. Bizonyos értelemben a nyelvi szempontból nem releváns *tömbvidék* is fontos, mert rá kell látni az elszármazottakra, az úgynevezett *nyaralók egyháztagságának* nyelvi kérdéseire is. E vidékeken is gyakran előfordul, hogy a távolban, szörványvidéken, Bánságban, Regátban élő családok, vegyes házások, nyaranként, alkalmanként hazajárnak, és a Székelyföldre, Szilásygyba keresztelni, konfirmálni is hazahozzák magyarul már alig tudó gyermekeiket. Kiemelt elemzésre váró kérdés a teljesen speciális, az itt hiányzó *regáti magyarság* nyelvhasználati kérdése is. A kolozsvári teológusok, egyetemisták ötödik éve rendszeresen szolgálnak a Kárpátokon kívüli területeken. Nyári és szolgálati tapasztalataik is azt jelzik, hogy ilyen méretű asszimilációs arányok között a nyelvi túlélésre nincs nagy remény. Az elsönemzedékes, emigráns közösségekben egyedül a templomi, istentiszteleti nyelv lehet még tiszta magyar. A további szolgálatokban a román dominál Bukarestben és a regáti régiókban is gyakori, hogy temetések során alig van magyarul még tudó utód, gyermek, családtag, a vidéki területeken pedig szinte egyáltalán nincs. A Regátban, Bukarestet leszámítva a családban csak jelképes a magyar nyelv használata, és a templomi közösségben is ez a nyelv már csak az első nemzedék sajátja.

Azt már a lelkészek mostani véleménye és értékelése alapján is kimondhatjuk, hogy a kérdés összetettsége és eltérő regionális és lokális nyelvhasználati gyakorlatok, nyelvi szokások miatt is, túlzott szabályozásokra nem rendezkedhetünk be, csupán erőteljesebb ajánlasként és alacsony fokú tiltásként jelölhetjük meg azt, ami elvárt és semmiképpen nem engedhető meg. A legtöbb területen csak javaslatként lehet élnünk. Ez pedig valószínűleg az alulról, a *román nyelvű bibliaórai közösség* igényének szintjéről szervezett nyitás igénye lesz, ott, ahol erre szükség van. Az adatokból arra is jelzést kapunk, hogy szűkösen számolva is legalább 10 erdélyi református gyülekezetben igen sürgősen be kellene vezetni a heti román nyelvű, legalább vasárnap délutáni istentiszteletet, a heti román nyelvű gyermekfoglalkoztatást, az évi külön román nyelvű konfirmációt. Szükség volna románul jól beszélő, az ortodoxiához jól értő lelkészekre is, akik régebbi gyakorlat szerint Szebenben vagy Bukarestben mélyíthetnék el ismereteiket.

Igen valószínű az is, hogy az erdélyi magyar történelmi egyházainknak nem lehet feladata a többségi népek felé való nyitással a térítés, a prozelitizmus, a román anyanyelvű református, unitárius, evangélikus és más egyházak megszervezése. De annak parancsa mindenképpen igen, hogy akik ma még kettős, hármas vagy többes vallási, nyelvi kötődéseket hordoznak, és önazonosságukban megjelenik a többségitől eltérő másság, azokhoz szóljunk. *A magyar történelmi egyházaknak nincs felhatalmazásuk a nyelvi okokkal magyarított mellőzésre és "kitaszításra".* Az az egyház, amely nem szólítja meg nyelvváltó híveit, könnyen hívek nélkül maradhat. A kérdés csak az, hogyan, milyen mélységig tegye ezt. Vajon van-e még "szakrális nyelv", melyet nem kell feltétlenül érteni? De a lemondásban mit engedhet meg magának egy egyház, és mit nem? A "volt mieink"-nek kötelességünk megadni azt a lehetőséget, hogy természetes igényeik és vágyaik szerint helyet kapjanak egyházaink nagy lelki közösségében, hogy ha úgy óhajtják, hozzánk - *eredet-vallásuk* nagy lelki családjához is - tartozzanak. Ők lesznek, lehetnek az a híd, amelyen a nagy etnikus izolációk, a szakadékok talán áthidalhatók, amely elvezethet, ha nem is megbékéléshez, de az egymáshoz való közeledéshez, a békesség kapujához. Ők, ha magyarokká már nem is válhatnak, másságukkal közöttünk a szeretet és a béke hírnökei mindenképp lehetnek.

[Vissza](#)

Keszeg Vilmos

A kisebbségi sors narratív megjelenítése

The Narrative Presentation of Minority Existence

History survives in composed form, in the narrative; the authenticity of the narrative is guaranteed by the documents behind it. Transylvanian stories told by Hungarians that come from Aranyosszék (Torda-Aranyos County), a village inhabited by Hungarians have a special status because their historiography differs from the official Romanian one. Thus these stories have become widespread with the help of informal social events and relationships and they have been handed down from parents to children. Story telling - as a rite - has created and creates even today cultural space, and communicational and social relationships.

A gyűjtő ritkán szokott beszélni kutatási tárgya, a szöveg létrejöttéről. Pedig olyan tudás, olyan élmény ez, amelynek egyedül ő van birtokában. A szöveg az ő jelenlétében, sőt az ő jelenléte miatt jön létre. Nem is tudja kivonni magát a szöveg teréből, láthatatlanná tenni magát, mert ezzel a szöveg megérthetőségét veszélyezteti. A szöveg csupán úgy létezik, ha egyik oldalán ott van a beszélő, a másik oldalán pedig a hallgató. Ha valamelyikük, akárcsak a közöttük zajló-alakuló kapcsolat leírása hiányzik, az olvasó kényszerül rá arra, hogy a rendelkezésére álló információk és képzelete segítségével rekonstruálja a szöveg mikrokontextusát. Továbbá: ha akár a beszélő, akár a hallgató személye homályban marad, a hiány a szöveg hitelességét, empirikus értékét teszi kérdésessé. A szövegnek ekkor nincs kiterjeszhetősége, extenziója, lehetetlen rávetíteni a valóság valamely történéseire, az egyén és esemény viszonyára, beszédhelyzetre, két személy találkozására.

A kommunikáció mint esemény szerepeket, cselekvési formákat és módokat, jogokat és kötelességeket ír elő az egyén számára. Éppen ezért a jelen gyűjtés során keletkezett szöveg nem értelmezhető a kommunikációs helyzetben, a beszédeseményen kívül. A beszédhelyzet, a beszédesemény a szöveg értelmezési horizontjaként működik.

Sok-sok, archívumokban elhelyezett, kötetekben közzétett szöveg áll a rendelkezésünkre. Egy tudományos paradigma heroikus munkájának nagy eredménye ez a szövegrepertórium, akárcsak a szövegek rendszerezésére, tárolására, tipologizálására tett kísérlet. Ricoeur mondja, hogy az archívum a történelmet fenntartó, legitimáló intézményként definiálja önmagát. A dokumentumoknak nevezett anyagai nyomai, töredékei, részei korábbi történéseknek, s ezért alkalmasak az elmúlt idő megidézésére, bizonyítására. Egyfajta metonimikus, mágikus viszony, a pars pro toto elve kapcsolja össze a dokumentumnak nevezett objektumot és a történelmet. A történelem elrendezett, megszerkesztett formában, narratívában él, a narratíva hitelességét, érvényességét a mögötte álló dokumentumok garantálják.

A történelemtudomány tárgyát képező történelem mint az időbe beleszerkesztett, artefactum jellegű tárgy helyett itt és most egy sajátos politikai és társadalmi helyzetben élő személyek emlékezésében, történetmondási gyakorlatában állandóan jelenlévő történetekre és előadásukra kívánjuk ráirányítani a figyelmet. Ezért is vetünk fel olyan kérdéseket, amelyek megválaszolására az archívumok felkészületlenek: kinek a történetei azok a narratívumok, amelyek az archívumokba bekerültek? Ki alkotta meg és mi végére, hogyan használta/használja őket? Mikor és miért hangzottak/hanganak el? Melyek azok a mikrokontextusok, amelyek előadhatóvá teszik a történeteket? Milyen interpretációs szabályok biztosítanak társadalmi tekintélyt ezeknek a történeteknek? A történetmondás helyzete milyen egyéb szövegekkel helyezi egyazon kontextusba a történeteket, s tulajdonit nekik ezáltal velük azonos használati értéket?

A történetmondás, a történetek követése, akárcsak a többi emberi cselekvés, különböző jelentéseket hordoz, különböző szándékokat, stratégiákat követ. A narratológiát hosszú ideig a narratívumok struktúrájának megértése tartotta izgalomban. Ezért állhatott elő az a helyzet, hogy alig van tudomásunk arról, hogy milyen igények tartják életben a történeteket, milyen társadalmi konszenzusok rendelkezést a történethez, a történetmondáshoz, illetve miért vannak időtálló és tisztavirág életű történetek, egyes történetek miért képesek újra és újra felkavarni a kedélyeket, másoktól pedig miért fordul el mindenki. Melyek azok a társadalmi úzusok, amelyek a szöveget mint virtuális tárgyat emberi attitűddé, viszonyulássá alakítják át?

E kérdésekre egyetlen emlékezési eseményből, és az ennek keretében rögzített történetből kiindulva reflektálunk.

* * *

1999. október 23-án harmadmagammal utaztam ki a Torda melletti Aranyosszentmihályra. Sem a település, sem a lakossága nem volt ismeretlen számomra. Aranyosszentmihály is egyike azon aranyosszéki településeknek, amelyek az utóbbi 2-3 évtized során az intenzív földművelésre tértek át. A falu határában elfolyó Aranyos közelségét kihasználva a gazdáknak évente két termést sikerül betakarítaniuk és a piacon értékesíteniük. A piacra járás, akárcsak a községen áthaladó műút forgalma az idegenekkel szemben közömbössé és bizalmatlanná tette a lakosságot.

Dézi Mózes (sz. 1932) és felesége, Margit (sz. 1938) is az idegenekkel szembeni bizalmatlansággal fogadott. Néhány perc után azonban, a riportermagnó láttán a család fő bizalmatlansága örökre váltott. Kiderült, hogy sok-sok éve várt erre az alkalomra. Gyermekkorra óta, egy életen keresztül hordozta élete meghatározó, tragikus eseményének emlékét. A történet megőrzését, átadását, a felejtéstől való megóvását Dézi Mózes feladatának, kötelességének érezte.

A beszélgetés során a történeti tudat szerveződéséről és működéséről kívántunk tájékozódni. A hosszabb beszélgetés egy részlete a következő.

(A - férfi, sz. 1932, B - nő, sz. 1938, K - kérdező)

K: - Az első világháborúban sokan vettek részt?

A: - Vótak, vótak. Nagypám mind csendőrmester vót... Vincen. Édesapám, nyugudjék, ott is járt iskolába. Tetszik tudni, édesapámat... /megölték. Könnyezik/ Édesapám volt, amelyik még élt kilenc napot... Szóva nagypámékat amiko kivégezték... 44 szeptember 15...Azután rátörték édesapámékra... 56 szilveszterén vót egy szilveszteri bál. És a gyilkosok tollünk tartattak legjobban. S akkor a bálba ott vót a két testvérivel, apjával. És ott aztán ránk törték. Már láttam, hogy veszély van. A feleségemnek egy unokatestvérítő kértem egy bicskát. Olyan hitván dolog vót, hogy nem vótunk mi erre rákészülve. Ott hangosan a bálba kiabálta, hogy az éjje végezek veled. De már úgy forrt a méreg bennük, hogy mi menekülni nem akartunk. /Könnyezik./ Má vártuk az összecsapást. S akkor aztán a bálterembe ránk jöttek. Engemet az apjak, körülbelül 70 éves ember, ha nem több, itt né átölelt, megfogott. Miko megfogott, felemeltem a fejemet, a kisebbik fia a késsel így vót né... De akko még én is a bicskáva. S a bicskával aztán én is elvágtam az oróját s egyik kezit. S akkor ő aztán leesett s a testvérei körülbelül mentségire siettek, s én addig sikerült hátul elmeneküljek. Nekem is aztán el vót vágva a kezem. De én a bicskát szorítottam. Úgy el vót sasulva a kezem, nem éreztem egyáltalán. S akkor én hátul elmenekültem. A feleségemnek még akkor udvaroltam, nem is tudam, kik aztán menekítették el. Meg vót vadulva az egész társóság. Még két fiút könnyebben megszurttak. Miko bevisznek a kórházba, há éppen oda visznek, ahol ő ki van nyújtóztatva. Nagy kemdöve bekötették itt a nyakát né. S aztán észrevették a doktorak a dógat s etávolították ott a terembe. Elég messze töllem. Nekem aztán a fejem össze is vót szúrva, egész turbán vót körbe a fejemen.

Aztán folyt a per. Hittak, mindig hittak. Egy szombaton édesanyám el vót menve, még nem vótam megnősülve. És azt mondja nekem egy tiszt, Dumneata aici rămâi, de aici nu pleci. Le lesze tartóztatva. Vót nekünk egy jó emberünk, aki nagy kommonista vót, de igazságos ember vót. S ott a milíciáná miko nézelődék, az öreg Ianc bácsi... magyar vót a felesége, rokanság is vót, éppeg akko ment e. Én mondam neki, Ianc bácsi, bajba vagyak, le akarnak tartóztatni. Az öreg mindjá elment a pártház, onnan küdtek egy Mureșan nevezetűt, s akko behittak engemet is. S

azt mondták nekem, hogy hát maga nem mondta meg, hogy hogy vót magáva? Há mondam, meg se kérdeztek, csak azt mondták, hogy engem letartóztatnak. Má nekik vagy 3-4 tanújuk má benn vót s az ő tanúvallomásuk után úgy látták, hogy én teljes bűnös vagyok. Akkor aztán elengedtek. Na aztán folyt a per, és nem értünk el semmit se.

B: - Pont az esküvőnk napján mondták ki az ítéletet. Úgyhogy nem vót ott senki, hogy megtudjuk, hogy mi történt.

K: - A 44-es esemény hogy zajlott le?

A: - Szeptember ötödikén édesapám, nyugodjék, be vót koncentrálni. Elég messze. A katonaságnak vót egy zódséges kertje. S édesapám hogy ne menjen messze, 15 ezer lejt fizetett. Ez körülbelül egy állatnak vót az értéke. Hogy ne vigyék messze. S ő itt maradt Tordán egy zódséges kertnek a munkáját vezette. 944 szeptember ötödikén mentünk ki a mezőre paszulyt szedni. Mikor emegyünk a falu végire, gyűnnek a... Mi nem tudtuk, mi történt. Hogy má regge áttörték a frontot a Feleken. Mindenkit a csendőrség az állatakká irányított bé Tordára menekíteni a főnökeket s mindenféle hivatalt. Engemet is, 13 éves gyermek vótam, irány bé, gyermek, arra felé. Édesanyáméknak mondam, menjenek csak itt, me emenyek én. Kimentem a falu végin, ott jött egy autó, csapatt egy nagy port, rávágak az állatakra, s irány ki a mezőre. S eszaladtam. Szedjük a paszulyt, szedjük, jönnek a repülő, de olyan lent szállnak. A törőbúza mind úgy mozog né. Mi bebúvunk oda. Istenem, mi lehet? Halljuk ecce, bum, bum, a repülőtörtő egy kilométerre vótunk. Felállunk a szekérre, hogy nézzünk úgy a repülőtér felé, égtek a repülő. S akko kinézünk az országot felé, amelyik megv Enyed felé. Hát az egész országot egy nép, folyik. Na, megint jöttek vissza, hogy febombázzák Tordát. Szaladunk mi is haza. Kijövünk az országotra, s pont ott van egy tiszt, aki nálunk lakott. S na ott mindjár, hogy mi történt, mi van. Azt mondja, nincs semmi, menjenek haza, me jönnek a magyarok. Na, jövünk hazafelé, egy szógánk az ökrekké kinn maradt a mezőn, s ebújtak a kukorica közé. S mi jövünk haza, mikor má jövünk haza, nyugudjék szegény édesapám, már jött élénk. /Könnyezik./ S na jó, hogy jöttek, gyertek élénk, má né, mi van. Ez körülbelül 10-11 órák. Délután 5 órákkor má az első ódalcsónakas motorbicikli megjelent. A faluba figyeltek erre-arra, a temetőbe, hogy nehogv történéjék valami. Kérdezték a falunak az összetételét, a népeket, hogy milyen nemzetiségűek. Mik vannak, hogy vannak? S avval elmentek. Reggelre má azan éjjel bejöttek a magyarok, németek. Ezután aztán megválasztatták a községbe a nemzetőrséget. Demeter Gyula vót a parancsnok, édesapám az alparancsnok /könnyezik/, keresztapám, Fülep Miklós, akit szintén kivégeztek, ő vót a bíró a községbe. Na. De senkinek semmi bántódása nem vót. A magyaroknak nem vót senki haragossak. Itt ültek tíz napig a magyarok, tizenkettőt. Mi lenn laktunk, ott nagy berendezés vót, fenyőfás, mindenféle. Onnén ejöttünk, me féltünk ott ülni. Itt ültünk ebbe a házba. Itt egy őrmester lakott. Nagyon rendes ember vót. Akko má nyugdíjba vót, csendőrorrmester vót a községbe. Rendes ember vót. S akkor már bejöttek az oroszok s a románok ide, édesapámot fehívták ecce, elengedték. S másodszo miko fehívták, többet haza nem jött édesapám. Akkor valaki leértéste, hogy menjünk, mert ott bent a román templom mellett, Vana Vasi kertjibe ott van édesapám keresztapámma meglöve. Nekifogtak, őket összekötötték külön-külön, s akkor kettőt a hátakkal összekötöttek. A gyermeknek a hintájáró vették le a drótát s avva kötötték össze. S akkor édesapámon bément a golyó s kijött. A bémenetelnél egy kicsi lyuk vót, de a kijövetelnél nagy. Emagyarázto, hogy történt. Hogy kérelték őket, hogy ne öljék meg. Össze vót gyűlve a románság. Ne löjjék meg őket. Nem törődtek semmive. Alapasan elverték őket, azt mondta édesapám, hát amit szegény Miklós kapott, az elég lett vóna nekik. Keresztapámnak. S akko édesapám mondta, hogy biztos ő is eszméletét veszítette, hogy mire ő észhez tért, azt mondja, Miklós még vagy kettőt rúgatt s vége lett. Akkor aztán nagyapám, Dézsi Vilmos egy süket emberre, aki Wolfná vót virágkertész... A szekérbe befogták az állatakat s hazahozták édesapámat. S édesapám akko elmagyarázta, hogy őket ki lőtte meg. Ez egy községbeli vaddisznó ember vót. Még csinált később gyilkosságot. S életfogytiglan e lett ítéelve. Aztán kiszabadult s aztán csak nem élt sokáig.

Ahogy elmagyarázta édesapám, hogy ötet ki lőtte meg, ennek a gyilkosnak a nagyapja kandász vót itt Wolfnál. Az uradalamnál. S az én szülőnagyapám ott vót mind bíró. S akko nagyanyám ekiátatta magát: - Jaj, Istenem, az rendezte el az én gyermekemet, akinek az én édesapám adott ennie, kenyeret adott a kezibe. S ez a fülbe ment, hogy Ráki néni, nagyanyám mit kiabált, hogy a Vakár fia lőtte meg, akinek kenyeret adott az ő apja. Vette az apját s ejöttek ide. S azt mondták nekik, hogy Ráki néni, há miféle kiabálást csinált maga, hogy az én fiam lőtte meg a maga fiát. - Hát - azt mondja nagyanyám - , ezt beszélik. - Há ne beszéljék eztet, me ha meghallam, hogy beszélük, ejövek és úgyis főbelövem. Ezt mondta. S akkor mi megijedtünk, fepakoltunk a szekérre, a két szekérre... Vót két ökrünk, két tehenyünk, s itt né, a háború folyt, keresztü a mezőn, emenekültünk Bágyonba, hogy édesapámat ne löjjék meg még egyszer. Semmi bántódásunk nem vót az után. Néztük, hogy az orosz katonák a lövészárkokból hogy figyelnek. Elmentünk Bágyonba, hát ott az orosz orvosok megvizsgálták, amennyire megvizsgálták, de nem adtak reánk semmi.t. Kilenc napig élt édesapám. Mindenfelét megmondatt. Elmondta.

De hogy mindent összezavarjak, mielőtt mi elmentünk Bágyonba, nagyapám elment, hogy nézze meg, a leánya mit csinál, Dézsi Vilmosnak. Itt tőlünk 200 méterre bombáztak, s az őreget egy szállék elérte a veséjénél. Este lefeküdt az öreg, efolyt az egész vére. Reggere meg vót halva. Akkor az őreget itt hattuk, vót egy öreg ház itt né. Itt hagytuk a házba meghalva, felpakoltunk s irány Bágyon, hogy menekítsük édesapámat. S ott aztán még élt édesapám kilenc napig és kilenc nap után meghalt és hazajöttünk. Feltettük a szekérre és hazavittük. Pap nekü, minden nekü, egy bácsi elmondta a Miatyánkat /sír/, itt teli vót katonasággal. Mikor vittük hátra édesapámat a kertbe, a vót a számítások, hogy egy sortűze minket letakarítanak. S annak a bácsinak a leányának udvarolt egy tiszt. S az a tiszt aztán nem engedte, hogy megtegyék eztet. Minket is... Jött a háború... magyar emberek, sajnos, édesapám elmagyarázta, hogy kik rendezték e. Béadtuk aztat a magyar embert a törvénybe, hogy bizonyítsa, hogy igenis, Dézsi Mózes azt mondta nekem, hogy Vakár lőtte meg. Az az ember etagadatt mindent. Köpenyegforgató emberek vótak. Szembesítették Icának az apjával, Kis Miklós bácsival, nyugudjék békébe. Kis Miklós bácsi megállatta, igenis megmondta nekem, hogy Komáromi Elek mondta, hogy Vakár lőtte meg Dézsi Mózsit. Szembesítették s mindent etagadatt. Aztán jöttek a törvényességék, a perek, semmit nem értünk el. Ugyebár akkor 45-be semmi jogunk nem vót.

(Fia): - Nagyapámék itt vannak eltemetve a kertbe, nagyapám is, dédnagyapám is.

K: - Vallásos szertartás nélkül temették el?

A: - Egy Miatyánkat mondatt... A kaszárnyákkal szembe lakik egy Székely Miklós. Ők ide menekültek hozzánk. Ide vittük hátra a kertbe, ide temették el nagyapámat is, édesapámat is. Itt vannak a kertbe. Nem is vittük e aztán.

(Fia): - Fülep Miklós bácsi is ide van eltemetve.

A: - Ő is oda van eltemetve a kertbe, keresztapám. Bajka Mártont főbelőtték a református parókia kertjibe. Doktor Wolf Gyulát azt a sánc szélén, ahogy mentünk az állomásra, azt ott kapták meg. Hát mondjuk, doktor Wolf Gyula egy alázatos úriember vót. Az olyan ember vót, hogy az után már mikor ment, ő emelt kalapat mindenkinek. Nálá minden szegény támogatást kapott. S mégis evették az életit. Nagyon rendes földbirtokos ember vót...

K: - A kivégzések ugyanazon a napon zajlottak?

A: - Nem. Doktor Wolf Gyulát 14-én és Bajka Mártont. S édesapámékat másnap. De, mondom, nem vót senki haragassak a magyarok közt. S nekik annyi hibájuk vót, hogy tíz nap alatt e kellett venni az életüket. Más két ember, Fülep Miklós és Bágyoni Miklós, egyszerű földműves emberek, jó gazdálkodók vótak, őket ugyanez a gyilkos és még egy másikka vitték ki a mezőre. Mikor kiértek a mezőn kívül, ezek má észrevették, hogy baj van. És szembesálltak velek. S a puszkatusakka főbe ütették.

A fenti történet mögött álló eseményre tehát 1944. szeptember 14-15-én került sor. Az emlékező Dézsi Mózes 13 évesen volt az esemény szem- és fültanúja. A II. világháború tordai frontjának összeomlása után az aranyosszéki falvakból visszavonult az orosz és román katonaság, rövid időre magyar és német katonák telepedtek a faluba. A magyar hadsereg visszavonulása után a helybéli román lakosság koholt vádakkal a helyben lakó magyarok ellen fordult. Szeptember 14-én két személyt gyilkoltak meg. Bajka Mártont a református parókia kertjében, dr. Wolf Gyulát az állomás közelében végezték ki. Másnap újabb négy személyt végeztek. Dézsi Mózeset és komáját, az ortodox templom melletti telken kínozták meg és pusztították el. Ugyanazon a napon, ugyanazok a gyilkosok a határon végeztek két magyar földművessel, Fülep Miklóssal és Bágyoni Miklóssal. 1945-ben az igazságszolgáltatás nem volt hajlandó kimondani a román gyilkosok bűnösségét. Az eset folytatására 1956 szilveszterén került sor. A gyilkos családja újra meg akarta félemlíteni áldozatai hozzátartozóit, közöttük az időközben legényantt Dézsi Mózeset. A véres összetűzést követő tárgyalás és per újra védelmébe vette a verekedést kezdeményező román lakosokat.

A történet paradigmaticus értéke abból ered, hogy a helyi eseményt egy általános narratív sémára telepíti rá. A két etnikumot, a többségi román és a kisebbségi magyar etnikus elemet egyazon történetbe, epikus szituációba integrálja, s a történelem során egy feloldhatatlan oppozíció ellentétes pólusain helyezi el. A történet folytonos jelenlétével egy elvesztett demográfiai küzdelem kudarcát, a magyarság geográfiai és politikai térvésztesének, kiszolgáltatottságának, védtelenségének érzését, az állami intézményekkel és a román etnikummal mint absztrakt kollektívával és mint a lokális közösség tagjaival szembeni bizalmatlanságát fejezte ki és termelte újra.

Az évtizedeken keresztül folytonosan újratermelt történet (hasonló történetekkel együtt) tekintélyre, kollektív figyelemre tett szert. A családi emlékezet a nagypapa, az apa, valamint más ismerős személyek, rokonok brutális meggyilkolását a személyesen megélt történelem epizódjaként tárolja. Ezáltal alkalmas a történelem struktúráinak, a másodlagos, társadalmi makroformációk viszonyának a lokális világba való közvetítésére. A családi és lokális narratívumok az individuális sorsokat, a lokális történelmet a romániai magyar kisebbség állampolgári jogvesztésének, diszkriminációjának részeként kezelik és reprezentálják. A helyi, individuális kezdeményezésből induló, a román etnikum nevében végrehajtott, látszólagosan az informális nacionalizmus irányította gyilkosságokat az állami politikai, ideológiai és intézményi struktúrák által is támogatott formális nacionalizmus dokumentumaként jeleníti meg. A román részről kezdeményezett és végrehajtott atrocitást ugyanis a román állami közbiztonsági és törvénykezési szervek elnéző és bátorító magatartása követte.

A genealógiai emlékezet fenti epizódja a történelmi tapasztalaton túl egyúttal az államhoz, intézményeihez, a többségi nemzethez való viszonyulást, pontosabban a bizalmatlanság narratív modelljévé, egy társadalmi és politikai előítéletet, egyenlőtleniséget reprezentáló narratívummá alakult át. Előadása, felidézése, egyéb társadalmi rítusokkal együtt újratermeli a kisebbségi státust és identitástudatot, az állammal, a nemzeti többséggel szembeni magatartást. Ezzel egy időben pedig a csoporton belüli vélemények újragondolását teszi lehetővé, a kisebbségi társadalmon belüli véleménykülönbségeket számolja fel.

A megemlékezési rituálé a román nemzeti, majd a szocializmus homogenizáló, a nemzeti kérdést bagatellizáló ideológiájának idején a nemzetiségi identitást és attitűdöket termelő szimbolikus cselekvés, a kisebbség szerveződésének belső formája volt. A történet a hivatalos román történelemtől való elhajlása miatt az informális társadalmi helyzetekben és kapcsolatokban terjedt el; szülőkről gyermekekre hagyományozódott. Emellett a férfiak zártkörű, bizalmas összejövetelein került újra és újra szóba. A történetmondás mint rítus kulturális teret, kommunikációs és szociális kapcsolatokat teremtett és foglalt le a maga számára.

A Dézsi-család két alkalommal kísérelte meg a családi verzió elfogadtatását, a nyilvános társadalmi emlékezetbe való beépítését. Közvetlenül a gyilkosság után, a haldokló jelenlétében az anya sírva és kiabálva fedi fel a gyilkos kiletét. A megnevezett család azonban nem vállalja bűnének beismerését. A vádra megfélemlítéssel válaszol. Dézsi Mózes szerint a bűnös agresszív válasza, a megfélemlítés kiváltotta félelem miatt az emlék a nyilvánosság alatti szférába süllyedt.

A faluban hatalomra kerülő nacionalista és sovinszta garnitúra is védelmébe vette a gyilkos férfit, V.-t, szemet hunyt a gyilkosságok fölött. A család narratívuma nem tudott legitimitásra szert tenni. Terjesztése miatt a család bármikor megvádolható lett volna rágalmazással. A történetnek a nyilvánosságból való visszavonására még egy további esemény is ösztönözte ifjú Dézsi Mózeset. 1957-ben, az 1956-os szilveszteri bálon az 1945-ös események folytatásaként kirobbanó véres összetűzést követő tárgyalásokon a hatóságok újra nem voltak kíváncsiak az igazára.

Dézsi Mózes a történetet családon belül a fiainak, majd unokáinak elevenítette fel újra és újra, a családi történelem, a genealógiai tudás részeként. Az elődökről szóló emlékezet alapvetően narratív módon szerveződik. Ezek a narratívumok ugyanazon szövegrepertóriumba tartoznak, mint az igaz történetek és a nyilvános térben elhelyezett gyászjelentés, sírfelirat. Dézsi Mózes az 1944 őszének tragikus eseményéről készített narratív reprezentációt a maga korai árvaságának, családjá tragédiájának, a háborús idők és a román sovinizmus kegyetlenségének, igazságtalanságának dokumentumaként, bizonyítékként forgalmazta. A korán és tragikus körülmények között elpusztult apa emléke a róla szóló narratívumban élt és él tovább.

A faluban az esemény többi áldozatának rokonságával ez az esemény teremtette meg Dézsi Mózes családjának szolidáris kapcsolatát. A narratív hagyomány olyan mikrotársadalmi tudást képez, amely a település lakosságán belül láthatatlan kapcsot tart fenn.

És végül a korábban is említett férfiösszejövetelek (italozás, férfimunkák szünetei, megbeszélések, virrasztóbeli beszélgetés) képezik azokat az alkalmakat, amikor a település közelmúltjának rendezetlen eseményeit, személyek, családok közötti feszültségek eredetét felelegetik. Kiderítetlen lezajlású tolvajlások, gyilkosságok, bosszúállások, igazságtalan osztozkodások, meghurcolások, verekedések, a nyilvánosság előtt titkolt morális vétségek, gonddal rejtgetett ellenérzések kerülnek ilyenkor terítékre. A beszélgetések hangulata fojtott, ünnepélyes, titokzatoskodó. Gyakran kirobbanó, heves szóváltásra, vitákra kerül sor, amelyek a jelenlévőket, olykor az esetbe implikált egyéb személyeket is napokon belül nyílt színvallásra kényszerítik.

Dézsi Mózes apjának története a falutörténet azon fejezetébe tartozik, amely a kommunista rendszerben cenzúra alatt állt. A történet forgalmazása ezért is használta ki azokat a helyzeteket és kapcsolatokat, amelyek a beszélgetők számára a történet és a beszélgetők biztonságát garantálták. A történet, a hasonló történetek forgatókönyvével, a bizalmas kapcsolatokkal és a beszédhelyzetekkel együtt képezte azt az intézményt, amely a kisebbségek és a kisebbségi identitások felszámolásának évtizedei során az identitás megélését, kinyilvánítását és újratermelését valósította meg. A történetek hitelességét a felidézést biztosító szituációk, mikrokontextusok erősítették meg.

Az 1944-es aranyosszentmihályi események narratív feldolgozása egy tágabb, különösen 1918 után átfogó eseménysor részét képezi. A román-magyar viszonyról szóló történetek 1848-1849-ből is megőrződtek az emlékezetben. E történetek a hegyekről leözlő, portyázó, az anyagi javakat elragadó, a lakosságot és a településeket elpusztító havasi románságról szólnak.

A történetben megjelenített esemény előzményét és hátterét összetett események és történelem alkotják. A bennszülött és számbeli fölényben lévő magyar lakosságnak a kisebbségi státusba való átmenetele traumája a két világháború közötti korban állandósult. A kisebbségi hátrányos helyzetet és komplexusokat 1918-tól folyamatos romániai rendelkezések, valamint európai politikai döntések termelték ki és állandósították. Az 1921. július 30-i, Erdélyre vonatkozó agrártörvény Torda-Aranyos megyében a magyar földbirtokos lakosságot hátrányosan, a román lakosságot pedig pozitívan diszkriminálta. A hatalmi intézmények szintén bátorították a román agressziót. 1933-ban Sinfalva megfélemlítésére került sor. A falun áthaladó vonattal mőcvidéki román lakosság érkezett a faluba, s a helybéli románság irányításával több magyar családra rátámadtak. A következő évben, 1934 karácsonján Harasztoson történt meg a román és magyar fiatalok véres összetűzése. S bár az ezt követő per is elismerte a román provokáció kezdeményező szerepét, az ítélet a magyar férfiakra mondta ki a büntetést. Ugyanebből az időből Aranyosgerenden, Mészkon, Rákoson is emlékezetesek maradtak a román fiatalok és férfiak garázdálkodásai, magyarelles tüntetései, megfélemlítési akciói.

A román ajkú lakosság ezekben az évtizedekben folyamatosan áramlott be az aranyosszéki településekre. Az 1940-es bécsi döntés után elinduló román migráció egyik célpontja Torda volt. Az ekkor a városba telepedett hivatalnokok évtizedekre kisajátították a város közigazgatását, véglegesen lefoglalták az államosított lakásokat, ápolták a román nemzeti sérelmeket. Egy ismeretlen személy 1943-as helyzetjelentése szerint "nagyon súlyos helyzetet, majdnem kibírhatatlan helyzetet teremtettek a román hatóságok Tordán és Torda-Aranyos megyében azáltal, hogy a megye határán keresztül jövő román menekülteket a magyarok házaiban helyezik el." Később a földművelés kollektívizálása a mőcvidéki román településekről újabb betelepülő hullámot indított el, ezúttal az aranyosszéki rurális települések felé. A korábban kisebbségekben élő bennszülött románság örömmel fogadta a beköltözőket.

Alább néhány, 1999 és 2000 során rögzített emlékezést közlünk.

Sinfalva (Nő, sz. 1922. Sinfalva)

Leszállították itt a vonatról, s onnan jöttek be. S ahogy jöttek be, ott a kertekről téptek le ágakat s fákat s nállak is vót vaj egy kézbeli. S akko aztán bejöttek. De vezették őket. Bejöttek eddig. Édesapám figyelte őket, s mi el vótunk bújva az ágy alá s az Isten tudja, merre. S aztán miko eddig bejöttek, egy Pușcaș nevű kiátotta, hogy - Ajunge. Inapoi. Aztán mentek vissza. De a papéknál. A papék felmenekültek a toronyba. Aztán... Egy torta ki vót dobva a sánco. Feborítva minden a lakásbo. Ők ott szegények reszkettek. Összetörték a tükröt, bútorakat. Aztán több házná, nemcsak nálluk.

Öten-hatan vótak köztük Sinfalváról. Ilyen gimnáziumat végzett pasasok voltak azok a sinfalviak. S akkor vezették, hogy acolo, acolo, inapoi.

(Nő, sz.1923, Kolozsvár)

23-ban születtem és ez 32 május-júniusában volt, tudom, hogy olyan nyári időszakban volt, mert anyám éppen azelőtt való nap ültette át a cserepes virágait. Ott a templom melletti kis lakásban, mi ott laktunk. Hallottam a felnőttektől, s tényleg utólag tudatosodott bennem, hogy Tordán választások voltak. Azt hiszem, hogy a sinfalviak ott helyben szavaztak, vagy mindenki bent /Tordán/, nem tudom, de azt is tudtuk, hogy a mócokat levették Tordára szavazni. S valami volt a levegőben, a nagyok biztos tárgyalták, anyámék már el voltak válva, én csak anyámmal éltem, ott szembe laktak Árkosiék, a papék, hogy na, lesz a választás, valami volt a levegőben, mindenki egy kicsit irtózott. És akkor egy vasárnap volt a választás napja, s egy délután egyszer csak, olyan jó meleg volt, olyan morajlás hallatszott. Biztos a tiszteletes úr figyelte, s tudta, hogy akkor kell jöjjön vissza a vonat Abrudbányára. S tényleg a morajlás, s akkor ők jöttek át /a papék/, hogy gyertek gyorsan s felmentünk a toronyba. Nem tudhattuk, hogy mi lesz. S felmentünk a toronyba remegő inakkal, és én kicsi voltam, nem emlékszem, hogy kinéztem volna, de bevonult a tömeg, utólag mondták, hogy állítólag Acél, a tordai iskola igazgatója, Acél Teodor vagy hogy hívták, nem emlékszem már, ő odaállt a mozdony elé, me ugye a mozdonyvezetőnek kellett volna indítani, leállította és bevezényelték oda /a tömeget a faluba/. De hogy mér pont Sinfalvára, vagy hogy máshova is, én azt nem tudom, csak hogy bevezényelték a népet, és jöttek úgy, ahogy az állomásról bejöttek, jöttek, a templom felé kanyarodtak. Ott még vót egy másik utca, oda nem tudom, hogy bementek-e, és hát nállunk, ugye ők tudták, hogy ki hol lakik, ott csak betörték az ablakainkat, egy függönyszárnyat kihúztak. Hanem ugye bementek, tudták ők, hol lakik a pap, oda bementek, a lakásba, és lévén, hogy Árkosinak második felesége volt, a nagy ebédelőben két kredenc is volt tele porcelánedényekkel. És emlékszem, hogy oda biztosan ilyen husángokkal beverték, úgy folyt ki a porcelánözön. És végimentek a lakáson. Utólag mesélték, hogy nagyon keresték Szabó Jánost. Torda felé, lefelé menve szép nagy háza volt. Nem tudom, iskolázott ember volt-e vagy mi, de tekintélyesebbnek tartották. Nem is volt Sinfalván olyan szép nagy ház, vasrácsos kerítéssel. Őt nagyon keresték. És azt mondták akkor, hogy a hálóból egy tapétaajtó nyílt a fürdőszobába. És ő oda ment be. S szerencse, hogy azt a tapétaajtót nem vették észre.

Végimentek, s aztán mentek vissza a vonathoz s aztán elmentek.

A papék, s Juliska néniék s akik jöttek hozzánk, rombolásnak emlegették. Hát megrémülve.

Mészki (A - nő, sz. 1921, B - férfi, sz.1916)

A: - Szegény édesanyám, nyugudjék, arról vót szó, hogy pünkösöd másodnapján jönnek ide is, Mészki. A havasiak. S akko aztán azelőtt való este krétávo megkeresztették a magyarok kapuit.

B: - Meszelték.

A: - Mit tudom én. Vót egyes kereszt, kettős kereszt. Kettős kereszt, amelyiket inkább... Aztán szegény édesanyám, lehet, hogy nem vót csak két ruhám, de egyiket húzta rám, a másikat vetette le. Úgy meg vótunk ijedve...

B: - Itt az utcaajtó is le vót... csík vót meszelőve húzva.

A: - ... hogy mi lesz velünk. Na de aztán hála Istennek, nem jöttek e. Valaki lehet, hogy megállította.

K: - Melyik évben volt?

A: - 1935-36, 1934-35.

B: - Készültek, hogy jönnek ide is. Fel vótunk készülve. Kökösi Kálmán vót a pap. És akkor itten a románság összeállott és elindultak tüntetni. És akkor, amikor jártak tüntetni, hát kiabáltak, hogy /skandálva/

Bem sânge de ungar,

Bem sânge de ungar.

Afară cu hortişti,

Afară cu hoţii.

Ungurii-s țigani.

Ezt kiabálták. S viharlámpával jártak az utcákon. S akkor mi a magyarok, vótunk egy páran, szegény Kökösi Kálmán is a vasvilláva pap létire, a templam megett gyülekeztünk. Me az Alszegebe talán egy magyar család lakott, a többi a Felszegebe. Ejöttek, lementek a templomnál, fejöttek a másik utcán, Nyitrai Andrásná betörték az ablakokat, jöttek fel, de állandóan kiabáltak. Mi a templom mellett össze voltunk gyűlve, hallottuk, ahogy kiabáltak, a viharlámpákkal. S itt, ahol ágazik el az út jobbra és balra, ott megvan a kis istálló a sarkon, oda mentünk, oda menekültünk bé. S onnat figyeltük őket. Eljöttek itt fel az utcán, és az egyik, me itt szalmafedeles háza vót apósomnak, és fent lakott ez az Isaic, a mai papnak a veje és nagyon korekt vót. Amikor ezek jöttek fel, ő hallotta, hogy

Bem sânge de ungar,

s eljött ide, hogy lássa őket, hogy mi van. Az egyik má odatartatta a viharlámpát az ereszhez.

A: - Édesanyám szegény a ház megett mind úgy reszketett. Aztán jött a pap, s ementek, ezavarták őket.

Harasztos (A - férfi, sz. 1929; B - férfi, sz. 1914)

A: - A 34-es... Ugyé, 34-be vót az, miko a kultúrházba megölték a magyarokat?

B: - 33-ba. Én akkor jöttem haza a frontról, ... a katonaságból akkor szereltem le.

A: /.../Most már hogy előlrő kezdjük. A harasztosi magyaroknak meg vót üzenve, hogy ne csináljonak bált karácsonba, mert véres karácsonyjuk lesz.

B: - Megvót, meg.

A: - Csak elég az hozzá, hogy mindenrő beszéljünk, én még azakat a botokat is láttam, amik akko ott arra a célra vótak készítve. Négyszegű és tovább gömbölyű, olyan 40-50 centi vót. Aztán a romának ténleg bementek, egyenesen a lámpákat verték le, mer ők úgy mentek.

B: - Én otthon vótam, miko a három Inocan és Şerban jöttek. Jöttek. Én ott állottam, én, sógorom, Széll Gábor. Ott állottunk künt a tornácbo. És Gáborral jól vótak ezek, nem vótak haragba. Na, szerusztak. Szerusz. Azt mondja Gábor nekik, hova mentek. Megyünk, azt mondja, vigyük

e a ... Azt mondja Gábor, te, legyetek emberek, ne legyetek disznók. Hagyjatok békét, hogy mullassan a nép, ha már nekifogtak. Vettétek volna akkor el, mikor nem vót itt. Na elég az hozzá, hogy hoztak egy 5 vedres korsó bort, hozták, és vót két literes üveg. S azt mondja sógaramnak János, Inocan János, nesze, testvér, igyál bort, kóstold meg. Azt mondja, én nem iszok, én nem akarok itt... Igyál, me ha nem, én hozzád vágom. Evve a szóva. Mondam sógaramnak, te, hát kóstold meg, hadd a dühübe, hogy ne verekedjék. Ezek csak azt tudták, hogy verekedjenek, me olyan disznók. Ezek nem vótak a faluba senkik. Azak a disznók vótak, hogy örökkéig verekedtek. És akko miko találkoztunk, s diskuráltunk, akko bément Vaszi, és... bément Vaszi s egy jó darab fával megütötte a bírót. Amikor megütötte a bírót, a másik leverte a lábáról.

K: - A bíró magyar volt?

A: - A bíró román vót. De nem szerette halálró a románokat. Most is él még a bírónak a léányo. Na elég az hozzája, hogy ottan kettőt főbeverték, és a harmadik is úgy maradott ott, hogy meg van halva. A kultúrház ugyé tele vót néppel, az ki az ablakon, ki az ajtón...

B: - Ki ahogy tudatt menekülni.

A: - Amikor arra került a sor, a tábelt megszerezték, hogy ki vót a bálbo, aztán sokan kihúzták a nehéz időt. Józsi bácsi, hol vótak ezek elzárva?

B: - A harasztasiak?

A: - Igen.

B: - Tordán. Állj meg, én megmondom, hogy hogy vót. Ez akko, hogy megütötte a bírót, Inocan János meg akarta lönni a bírót. S akkor öcsém honnat, honnat nem, kapott egy tégladarabot, úgy megütötte a kezit, hogy rögtön etört a keze. A pisztolyt leejtette. Nem tudta lelönni. Azé kapott öcsém három esztendei tömlöcet.

A: - S a vén Rác aztán jött reggel, mikor meghallatta, és a pisztoly... egy vót vagy mennyi, összeszedte s evitte.

B: - Ő szedte össze. A pisztolyt ott kapta meg, nem vette e a kutya se. Ott kapta meg a főden. Aztán biza kettő meghalt és a harmadik is úgy maradott ott, hogy meg van halva. De aztán nem halt meg. Biza afféle négy esztendőket kaptak.

K: - A magyarok vótak bezárva?

B: - A magyarok, persze. Vót a Laji Pali két fia, öcsém, Kicsi János, Szász Gerő.

A: - Szász Gerő aztán ki vót hozva ide a Boer tanyára, ottan vót egy uradalom, Boerunak hitták. Aztán ki vót hozva, ő mind disznópásztor.

B: - Szász Gerő egy közepes gazdának a fia vót. Közben neki vót az üzlete. Szóval kocsmá is vót s fűszert is árult.

A: - Most már Kovács Gyula aztán kimentődött?

B: - Ki.

A: - Szász Gerő mindig haragudt, hogy védte Kovács Gyulát, s bényomta őtet... Vót itten egy pap, akit Muresannak hitták, most halt meg a léányo. És a románság jött, hogy pusztítsák a magyarokat. Aztán az öreg pap ment vellek szembe, és visszatérítette. Ki tudja, még mi lett vóna itt. Vérengző, vérengző magyar emberek vótak. Vót egy utca, azt mondták, hogy a Bárocok utcája, másik hogy a Radóké. Aztán oda román nem nagyon dugta bé az orrát.

Ez vót 33-34-be. 38-ba jöttek a vasgárdisták. Eztet a Jenőt, eztet a Horváth Jenőt vajon hányba ölték meg?

B: - Várjál csak, ez most vót nem rég.

A: - Ez most vót a demokráciába.

B: - Nem tudam pontosan, hogy hányba vót.

A: - A kocsmába vótak. Jóska táti vót a kisbíró. A demokrácia kezdetén lehetett. 47-48-ba lehetett.

B: - Szász Gerőné vótak, a kocsmába. Szóval ott mullattak.

A: - Szóva ez kora délután vót.

B: - Belékötöttek. Ezek az Inocánok. Belékötöttek. S akko az má menekült. Nem akart bajt.

A: - Nagyon erős ember vót.

B: - Ki is tépett egy ilyen utcai cüveket, de eltört. Aztán egy fiatal került bé akko a tömlöcbe, vellem egy idős vót. Kiskorú vót.

A: - Moldovan Gligor. Ő került bé.

B: - Gligort kiskorúnak tették, de nem vót kiskorú. A fiú ahogy menekült, az a Jenő, bément Rad Iuonhaz. S hogy menjen a kerten keresztül. S a másik a kést belevágta. Én úgy láttam, mind téged. Én vótam otthan s ők a másik jószágan.

A: - Aztán 38-ba jött a Vasgárda világ. Keresztet emeltek ide a néptanács elé. Aztán ők minden nap ott énekeltek. Ződ ing, ződ szvetterek rajtuk. S ott énekeltek. S nem vót szabad beszélni magyarul. S jártunk az iskolába. De milyenek vótunk mi, magyar gyermekek? Azért beszélünk. A románok árultak be. Kaptuk a négy vagy nyóc tenyerest, naponta kétsze, háromszo is. Iar o vorbit ungureste. Biza-biza kaptunk.

Mer ezek közül az Inocanak közül amelyik megmaradott, ez lett a főnöke a Vasgárdának. És annyira nyomozták őket, miko elvesztették a hatalmat. De emberei vótak, ismeretségei, hogy egészen utolsó pillanatig bújkált, amég má a csendőrek efogták. De már a posta az állomásra hozta a szabadságos levelét. S aztán csak most halt meg.

Aztán ez vezette bé a gázot a faluba. Az apjak egy nagyon rendes ember vót. Itt fenn a hegyen az állomás felé vót egy kis földünk, s mindig, amiko jött ki, úgy köszönt, hogy jó napot, jó magyarok. Magyarul beszélt. És barát vót a magyarakka. De a fiai... Szóva én azt hiszem, hogy Inocánné, az asszony vót olyan rosszféle, rosszindulatú asszony. A fiúk oda hasonlítottak.

B: - A vén Inocan, az egy tisztességes, becsületes ember vót. Ha magyar, ha román, ha zsidó, akkármi, az mindenkivel tisztességes, becsületes ember vót. Aztán a gyermekei... még a léányo is olyan vad vót.

A: - Aztán a bíró román vót, s avva vót szerencsések a magyaroknak, hogy nagyon kipártolta a magyarokat, de vót egy testvére, amelyik ügyvéd vót. Tordán. Aztán avval, úgyhogy csak négy éveket kaptak. Aztán azakat le is ülték.

B: - Hásztán öcsém is leülte a hármat. S ezek a négyet. Aztán amiko kijöttek, el is mentek. Öcsém is elment 40-be.

Aranyosegerbegy (Férfi, sz. 1911)

Megmondam én jó bőven. Én is ott vótam Harasztosan. Az én anyám harasztasi vót, s mi szoktunk Harasztásra járni. Gyermekkori

játszóköllégám Bartha András, Szász Lőrinc, Szász András. Ezek harasztasiak voltak. Az én nagyapám a Malam utcába lakott.

Hogy felnőtünk, még mindig tartattuk a gyermekkori barátságot. Nagy bál készült Harasztasan. Moldovannak hívták a bírót. A magyarokat pártolta. Nemcsak én voltam. Volt Németi Dani, Szász József, Tar József, öcsém, Szász Feri és még többen.

Elég az hozzá, mikor bementünk, mi egerbegyiek, a bíró a pódiumon vót. S azt mondta:

- Itt vannak az egerbegyiek. Örvendünk, hogy itt vannak az egerbegyiek. - Magyarul. Úgy tudatt magyarul, mint én. - Vigyázzanak - azt mondja -, legyenek segítségünkre.

Ezt mondta. S miko ezt mondta, azt mondta, itt vannak a kézbelik né. Mer van egy család, három Inocan. Mullattunk ott. Mulattat a jónép elég rendszeren. 11-12 óra között bejöttek. Ott az egyiket... az egyik meghalt, a másik kettő elmenekült. De akko mindegyik kiszaladt, az ablakan, ajtón, ki hagy érte. Úgy mentek e.

Aztán rá vaj háram napra össze is szedtek minket is, egerbegyieket is mind. Evittek Gyéresre az őrre. Egerbegyien akko nem vót rendőrség, csak Gyéresen. Aztán akko kivallattak. Vót még amelyik kapott egy salátát is. Én nem kaptam, öcsém kapott. S Németi Dani, Fehér Károly, talán még Tar Józsi is. Én s Szász Józsi, mük ketten megúsztuk.

Aztán evittek tárgyalásro is. Azt mondták, a ződ asztalhoz. Akko két törvényszék vót Tordán abba az időbe. Vót, ahol a tyúkokat s az efféle dógokat, s vót ahol a haláleseteket ítélték. Minket oda vittek.

Bé is zárták szegényeket, tizenhat személyt. Bíróstó együtt.

K: - A Vasgárda itt a magyarokat nem bántalmazta?

- Nem, az utcán mentek le, kiabálva. De nem történt semmi.

Aranyosrákos (Nő, sz. 1924)

Vótak biza rosszindulatúak, hogy béárulták, hogy ez ilyen s ez olyan, s evittek biza egy jópár magyart. S Tordára békísérték. S olyan procseszt csináltak, hogy rossz emberek s partizának. S aztán azakat evittek táborba, hogy nem is kerültek haza.

Ez a háború után vót, 45 körül.

Földvár (A - férfi, sz. 1950; B - férfi, sz.1937; C - nő, sz. 1932)

K: - A falut a háború mennyire érte?

B: - Kezded a vasgárdistákkal.

C: - Nem itten laktunk, me ezt a helyet kaptam apámtól s mi ketten építettük. Ott túl laktunk. Akkor a vasgárdisták nagyon csúful bántak a szüleimmel, s mi mind gyerekek voltunk. Nyolcan voltunk testvérek. Négy fiú, négy lány. És vót itten egy család, egy uraság, Groza nevezetű, ők vótak vasgárdisták. Nem is ő, hanem a felesége, de őtet is bevonta. Akkor jöttek, hogy minket lőjjenek le. Én gyerek vótam, álltam az ablaknál, féltünk.

Jön egy férfi, s azt mondja apámnak s anyámnak, vigyázzatok, me az éjje az egész családokat lelövik a vasgárdisták. Nem hagyják még a macskát sem. S itten egy Roman nevezetű férfinak adják a mi házunkat. Meghalt. /.../ nevezetű. Az meghalt, a felesége él. /.../ Mellékes. Akkor jött azon éjjel, amikor mondták jönnék, hogy lőjjenek le münket, jött egy lóva, úgy mondták a szüleim, hallottam őket diskurálni, nagy félve, mint gyermek, hogy jött egy lovas Tordáról a jelentéssel, hogy nem szabad senkit lelőjjenek. Húzódjának vissza, me vesztettek. Aztán hogy milyen vezetőség jött, arra nem még emlékszek.

K: - Ez 44-ben lehetett?

C: - Én gondolom. Aztán bejött a háború, bombázták az állomást, bombázták a falut. /.../ Van Pesten egy bátyám, a nagyobbik ott lakik Pesten. 44-be ment ki, me itt nem tudott ülni. Egyebet nem tudok mondani.

B: - A vasgárdisták miatt.

C: - Meg akarták ölni. Aztán elment ő is más fiúkkal.

A: - Az én nagymamám egy délután levágott három vagy négy libát. Hogy jön a háború s legyen mit adjan hat gyermeknek enni. Abba az időbe forrázott a disznóknak is. És mikorra kész vót, nagyanyám itt lakott az innetső ódalán, ott vót egy bikák istállója, ahol fajbikákat, annak vót egy földalatti pincéje. Az oroszak nagyon csúful vadászták ezeket a fiatal leányakat. 18-20 éveseket. Edesanyám oda bébújt, még ki tudja hány léánnyal. Várta nagymamát, hogy vigyen nekik enni. Me vágatt libát, tokánt csinált, puliszkát. És mikorra kész lett a tokány s a puliszka, bé az oroszak a házba. Azt mondta nagymamám nekem, édes gyermekek, nemhogy tokány maradt vóna vagy puliszka, még a disznók ételét is megették. Me az pityóka vót összetörve lisztté. Mikorá kimentem, semmi se maradt. Nem vót elég, bémentek az istállóba, vót egy három éves bornyúja, meglőtték, levágták az egyik hátsó lábát elvették magukkal, a többit otthatták.

Vót olyan eset is, mondta nagymama, nem tudtunk aludni, rugdosták a kerítést a lábakka. Ezek a vasgárdisták, ezek ződ ingbe jártak.

A fenti válogatásban csupán a románok részéről tapasztalt agresszivitásról szóló történetek szerepelnek. Valójában az emlékezés repertoárja jóval gazdagabb. Külön tömböt képeznek a szórványosodásról, a vegyes házasságról, a külföldre való kiköltözésről, a román lakosság számára biztosított előnyökről szóló narratívumok.

Miért örült meg a 67 esztendő Dézsi Mózes a gyűjtőknek? Az 1945-ös, majd az 1957-es törvényszéki per eredménytelensége bizonyította, hogy a romániai törvénykezés nem hajlandó igazságot szolgáltatni a kisebbségi állampolgárainak. A történet a kommunizmus évtizedeit a kvázi-nyilvánosságban vészelté át. Az 1989-es változások felszámolták azt az öncenzúrát, amely a pogromok történetét a nyilvánosság alatt tartotta. Dézsi Mózes azt a lehetőséget várta, amely az aranyosszentmihályi brutális gyilkosságok történetét a kommunizmusnak az országos közvéleményben és a médiában zajló perével összekapcsolja. Az ezoterikus családi hagyományok társadalmi nyilvánosságot kívánt biztosítani, a lokális köztudat helyett a regionális és országos köztudatot vette célba, az orális forma helyett a regisztrált, illetve a nyomtatott formát kívánta biztosítani az emlékeknek. Öröme és közlésvágya személyünkön túl a mögöttünk álló intézményeknek (egyetem, média) is szólt.

Az írásos rögzítés igénye mögött az a meggyőződés húzódik, hogy az emlékezet kisajátítja, elhasználja, felemészti a közösségi múltat. Mihelyt funkciója két etnikum konfliktusos viszonyának szemléltetése, a történetek egyazon településen belül is ellenkező érdekek alátámasztására szolgálnak, s ezért homlokegyenest ellenkező verzióban élnek. Ugyanakkor az emlékezetben tárolt történelem a szemtanúkkal együtt megsemmisíthető. Dézsi Mózes a maga verzióját kívánta megörökíttetni és publikussá tenni.

Az 1945-ös gyilkosság 1990 utáni nyilvánosságra hozása része volt az emlékek egy általánosabb kollektív birtokbavételének, kiterjesztésének, az etnikai identitás felszabadításának, újrászervezésének. Aranyosszék művelődési élete a magyar ajkú lakosság számának tulajdoníthatóan korántsem hasonlítható a többi szék mozgalmas életéhez. Az elmúlt években azonban helyi

kezdeményezésre és az országos civil szervezetek támogatásával beindult egy identitástermelő folyamat. Az intézmények és memorizációs rítusok közül az alábbiakat tartjuk fontosnak megemlíteni. 1990. március 15-én jelent meg az aranyosszéki regionális identitás alakítását megcélzó lap, az *Aranyosszék* első száma. 1990 januárjában újrászerveződött az 1980-as években a tordai pártszervek által önkényesen bezűntetett, az aranyosszéki magyar lakosságot tömegesen aktivizáló, a magyar nyelvű kultúrába bekapcsoló Jósika Miklós Művelődési Kör. 1994. április 28-án emléktábla került a város szülőtte, Jósika Miklós szülőházának falára. Az ótordai református templom udvarán 1990 után ünnepélyes keretek között emléktáblát helyeztek el a város három neves szülőtte, Jósika Miklós, Tulogdi János és Kóváry Lászlóemlékére. 1990 után állandósult és egyre nagyobb tömegeket vonzott az ótordai református parókia udvarán, Petőfi Sándor tordai szálláshelyén zajló, felvonulással, a magyar nemzeti szimbólumok felmutatásával egybekötött március 15-i emlékező ünnepség. 1999 és 2000 júliusában a tordai Petőfi Társaság szervezésében került sor a Petőfi Sándor családjától való elbúcsúzásának, Tordáról való távozásának emlékére szervezett tudományos, közművelődési rendezvényekkel feltöltött emlékünnepekre. Ennek keretében 1999-ben a parókia falára felkerült Suba László Petőfi Sándorról készített domborműve. 1997-ben és 1998-ban a tordai és aranyosszéki tanulók számára a helyi tanerők honismereti felkészítőt és vetélkedőt szerveztek. 1994-1995-ben Aranyosegerbegyén Kiss Katalin szervezte meg az aranyosszéki amatőr színjátszók fesztiválját. 1990 szeptemberében Várfalván kórustalálkozóra került sor 16 kórus és együttes részvételével. A tordai RMDSz 1995 szeptemberében a II. világháború idején a frontra és munkaszolgálatra elhurcolt áldozatok (hozzávetőlegesen 400-700, közülük 207 név szerint azonosított személy) emlékére kopjafát állított. 2000 októberében pedig a II. világháború tordai frontján 1944-ben elhunyt honvédek és orosz, valamint német katonák (szám szerint 186 halott) tordai síremlékének felújítása szolgáltatót alkalmat a megemlékezési szertartásra. Ebből az alkalomból került sor a Tordai Honvéd Hagyományörző Társaság megalakítására. 1996-ban a honfoglalás 1100. évfordulóján Torda magyar lakossága emléktáblát avatott, és 11 ünnepi csemetét ültetett el.

Irodalom

Assmann, Jan: A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Bp. 1999.

Beaugrande, Robert de - Colby N., Benjamin: Az akció és az interakció narratív modelljei. In: Kanyó Zoltán - Síklaki István (szerk.): Tanulmányok az irodalomtudományok köréből. Bp. 1988. 341-366.

Connerton, Paul: Megemlékezési szertartások. In: Zentai Violetta (szerk.): Politikai antropológia. Bp. 1997. 64-82.

Goody, Jack - Watt, Ian: Az írásbeliség következményei. In: Nyíri K. - Szécsi G. (szerk.): Szóbeliség és írásbeliség. Bp. 1998. 111-128.

Fejős Zoltán: Kollektív emlékezet és az etnikai identitás megszerkesztése. Magyarságkutatás. 1995-1996. 125-142.

Hunyadi András: Sztereotípiák a változó közgondolkodásban. Bp. 1996.

Lapointe, Roger: Hagymány és nyelv: a szóbeliség jelentése. Pannonhalmi Szemle. V (1997). 2.8-21.8.

Keszeg Vilmos: Szórványsors a történetekben. Erdélyi Múzeum. LXII. 2000. 3-4.158-163.

Lyotard, J. F.: Szeljegyzetek az elbeszélésekhez. In: Habermas, J. - Lyotard, J. F. - Rorty, R. : A posztmodern állapot. Századvég. Bp. 1993. 146-150.

Bán D. A. - Diószegi L. - Fejős Z. - Romsics I. - Vinnai Gy. (szerk.): Magyarok kisebbségben és szórványban. A magyar Miniszterelnökség Nemzeti és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai, 1919-1944. Bp. 1995.

Ong, Walter J.: A szöveg mint interpretáció: Márk idején és azóta. In: Nyíri Kristóf - Szécsi Gábor (szerk.): Szóbeliség és írásbeliség. A kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig. Bp. Aron Kiadó. 1998. 143-166.

Ravasz István: Háború Észak-Erdélyben. 1944. Bp. 1998.

Ricoeur, Paul: Temps et récit. Éd. du Seuil. Paris, 1985.

Szász Zoltán (szerk.): Erdély története. 1830-tól napjainkig. III. Bp. 1986.

Van Dijk, Teun A.: A történet felfogása. Kanyó Zoltán - Síklaki István (szerk.): Tanulmányok az irodalomtudományok köréből. Bp. 1988. 309-329.

Varga E. Árpád: Népszámlálások a jelenkori Erdély területén. Jegyzetek Erdély és a kapcsolt részek XX. századi nemzetiségi statisztikájának történetéhez. Bp. 1992.

R. Várkonyi Ágnes: Élmény, tudat, történelem. In: Kriza Ildikó (szerk.): Történelem és emlékezet. Bp. 1998. Néprajzi Társaság. 13-32.

Zsigmond Győző: Az emlékező Harasztos. In: Zsigmond Győző (szerk.): Harasztos. Sepsiszentgyörgy. 2000. 46-76.

[Vissza](#)

Tánczos Vilmos

Szappan a kredenc sarkán, avagy a csángókérdés tudománya és politikája

Soap on the Edge of the Sideboard, or Else the Science and Politics of the Csángó question

The "soap on the edge of the sideboard" is the metaphor of useless dryasdust research (coined by a politician, of course). However, the Transylvanian ethnographer claims: science does have its own principles and an ethical scientist should be suspicious from the start, if he is praised by politics. The author illustrates this by presenting the problems of the Csángós, a Hungarian-speaking minority in Moldavia on the verge of annihilation.

Megfigyeltem, hogy az utóbbi években *ideát* és *odaát* számos olyan közéleti ember tűnt el a "csángóügy" nyilvánosságának látóteréből, akik a kilencvenes évek első felében vagy még később is az ún. "csángókérdéssel" foglalkoztak, és munkájuk nyomán bizonyos eredményeket is fel tudtak mutatni. Vajon a tevékenység kudarca vagy valamiféle nyilvánvalóvá vált szemléleti tévedés nyomán kialakult belső meghasonlás, netán a közéletből való kiszorítás/kiszorulás vezetett el ezekhez a nagy elnémulásokhoz? Az önként és végleg félreálló "megalázottak és megszorítottak" között vannak aktív politikusok, pedagógusok, egyházi emberek, oktatás- és művelődésszervezők, szociális kérdésekkel foglalkozó "segítségnyújtók" és tudományos munkát végző kutatók is.

A jelenség fölött elgondolkodva jutott eszembe, hogy az utóbbi időben egyfajta "mérsékelt ódzkodás" magamra is jellemző, hiszen már régóta igyekszem kerülni a nyilvános, szóbeli megnyilatkozásokat a "csángó sorskérdésekről". Volt úgy, hogy távol maradtam néhány csángó témájú tudományos rendezvényről, ahová meghívásom volt. Vagy megesett, hogy egy nyelvészeti konferencián a "csángó blokk" egyik előadójaként szándékosan egy semleges, szigorúan szaktudományos, és így a hallgatóság nagyobbik része számára érdektelen kérdésről beszéltem, csak hogy ne kelljen vitába bonyolódnom azokkal a kollégákkal, akikkel "csángó-ügyben" nem értek egyet. Mert ugye, a székely közmondás szerint "bolond ember, aki minden galhoz (értsd: göröngyhöz) hezzarúg".

Többször kerültem azonban olyan helyzetbe is, amikor a belső bíróra hallgatva, úgy ítélt meg a dolgot, hogy nem rejthetem el a véleményemet. Így előfordult párszor, hogy diplomatákat, politikusokat, újságírókat, tudósokat informáltam a csángókérdésről, és megesett az is, hogy nagy nyilvánosság előtt vállaltam kellemetlen vitákat azokkal, akik megítélésem szerint szándékosan félretájékoztatták a nemzetközi és magyar közvéleményt a csángóság létkérdéseiben.

Itt következő gondolataimat - amelyek a "csángó tudományok" és a "csángó politika" egymáshoz való viszonya körül forognak - a "csángóügy" körül kialakult helyzet ihlette. Azt hiszem, hogy a felvetett kérdésekben a "csángókérdéssel" foglalkozóknak - ha nem másért, hát önmaguk lelki békéje érdekében - már régóta dűlőre kellett volna jutniuk. Meggyőződésem, hogy "kibeszélés" nélkül, intuitív vagy téveszmékre alapozott, összehangolatlan cselekvés nehéz valós eredményekhez jutni.

Diffúz szinkretizmus a politika jegyében

1. Első ránézésre is szembeötlő, hogy az ún. "csángókérdésben" a magyar közéletben *nincs világos határ a tudomány és a politika között*, utóbbin értve nemcsak a "tisztá" politikát, hanem ennek "alkalmazott" formáit is (pl. társadalom-, művelődés-, szociál-, egyházpolitika stb.). Lássunk néhány példát ezekre az "átfedésekre".

A "tudományos" jellegűnek mondott csángó konferenciákon rendszerint nemcsak szakemberek, tudományos kutatók (pl. folklórgyűjtők, tárgyi és szellemi néprajz elméleti szakemberei, nyelvészek, történészek, régészek, muzeológusok stb.) vannak jelen, hanem művészek (írók, költők, előadóművészek, énekesek stb.), egyházi emberek (papok, egyházi hivatalnokok), magyarországi, erdélyi, moldvai vagy nyugati szervezeteket képviselő politikusok, művelődési-oktatási intézmények képviselői (tanárok, tanfelügyelők), karitatív tevékenységet végző személyek, a tömegkommunikáció "csángó specialistái" (publicisták, tévészek), helyi csángó értelmiségiek, vezetők (tanárok, tanítók, búcsúvezetők, néprajzi adatközlők) is. Ily módon a csángó tudományos konferenciák, illetve a konferenciák anyagából szerkesztett kötetek, tematikus folyóiratok stb. elveszítik tisztán tudományos jellegüket, és a politika területére sodródnak.

De nemcsak a "tudósok" tárják ki a Tudomány szentélyének kapuját, a gesztust a politikusok is viszonozzák: a Politika kapuja is hasonlóképpen kitarul, amikor a politikai döntések meghozatalakor szerephez juthatnak írók, költők, néprajzkutatók és így tovább. A magyarországi vezető politikusokat vagy az Európa Tanács diplomatáit évek óta néprajzkutatók kísérik Moldvában, akik az Erdélyben vagy Budapesten szervezett politikai-stratégiai jellegű "munkamegbeszéléseken" is jelen vannak. Nem is olyan régen egy erdélyi költő-szerkesztőnek kellett felhívnia a magyar politikai elit figyelmét arra, hogy diplomáciai hibát követett el akkor, amikor egy újonnan létesített magyarországi ortodox püspökség "árát" nem fizettette meg a román kollégákkal a "csángó-számla" benyújtása által.

Arról van szó végül is, hogy a csángóügyben *minden átpolitizálódik*. Például:

- A csángókkal való *tudományos* foglalatalkodás, így a legjámorabb folklórgyűjtés is politikai tetté válik. Ezért zaklatta a csendőrség és a rendőrség a folkloristákat a két világháború között, majd a diktatúra idején, sőt olykor még ma is. Ezért nem mertek szóba állni a néprajzosokkal a csángó nénikék, bácsikák a kommunista diktatúra idején, és ezek a görcsös félelmek még ma sem múltak el teljesen.

- A csángó *hagyományos kultúra* terjesztése szintén nem kívánatos politikai tettnek minősül. Ezért vonták be néhány évvel ezelőtt az egyik moldvai népdalénekes útlevét, ezért akadályozták meg 1991 őszén azt, hogy a Csángó Fesztiválra a moldvai Pusztinában sor kerüljön. (A témánál maradva, hadd jegyezzük meg, hogy a folklór és a "műfolklór" a legszélsőségesebb nacionalizmus politikai fegyvertárába tartozott/tartozik Romániában. Már Ceaușescu is előszeretettel támogatta ezt a "kulturát", úgyhogy a *Megéneklünk Románia* műsoraiban például kötelező módon szerepelnie kellett a műfolklórnak, és a "népdalénekeseknek" igen nagy presztízsük volt. Utóbbiak egy része ma is szélsőséges politikai pártokban tevékenykedik, heves nemzeti szólammokkal pótolva hiányzó politikai tehetségét és képzettségét.)

A csángó témájú tudományos tanácskozások vagy politikai rendezvények a legkülönbözőbb folklorizmus-alkalmakkal (pl. éneklés, tánc, kiállítás-megnyitó stb.) kapcsolódnak össze, amelyek nem mindig választhatók világosan el a rendezvény elsődleges tartalmától.

- Számos példa igazolja, hogy az *egyházi élet* is átpolitizálódik. A csángók jelenléte a csíksomlyói pünkösdi búcsún politikai felhangot kap. Ezért szerveznek a moldvai katolikus papok "ellenbúcsút" a Bákó melletti Barát templomában. Politikai tett a bukovinai Kácsika (Cacica) templomában mondott Nagyboldogasszony-napi magyar mise is, amelyen moldvai csángók nagy tömege szokott részt venni. A moldvai katolikus egyház szent kötelességének érzi, hogy a népszámlálások és a politikai választások alkalmával erőteljes propagandát fejtessen ki a csángók körében, újra meg újra hangsúlyozva azt a két világháború közötti időből származó hibás "etimológiát", hogy a "romano catholic" (= 'római katolikus') voltaképpen "român catholic"-ot (= 'román katolikus') jelent.

2. Az elmúlt években újra meg újra bebizonyosodott, hogy nem tisztázott a csángókérdéssel foglalkozók tevékenységi területei közötti viszony. Nem pusztán arról van szó, hogy *nincs világos, hatékony "munkamegosztás"*, hanem arról is, hogy a csángó ügygel foglalkozók nehezen

ismerik el egymás tevékenységének értelmét, jogosságát. Néhány példa erre a jelenségre:

- Az 1996 januárjában Illyefalván tartott II. Csángó sorskérdések konferencián a "valódi csángómentők" (pl. szociális téren tevékenykedők, oktatószervező pedagógusok, a csángókat utaztató értelmiségiek) azzal vádolták meg a csángókérdés "tudósait", hogy öncélú tudományos tevékenységüknek semmi gyakorlati haszna nincs, hiszen csak a "szappant vizsgálják a kredenc sarkán". Csángó ügyben ma is aktuális a nagy, talán soha meg nem válaszolható tudományelméleti kérdés: van-e szükség egyáltalán ilyen "öncélú" tudományra?

A kérdésre adott egyfajta radikális válasz fogalmazódott meg azokban a vélekedésekben is, hogy egyik vagy másik csángó kutató nem érdemli meg ezt vagy amazt a díjat, elismerést stb., mert csak "önző tudományos érdekből" foglalkozik a csángósággal. (Ez a vélekedés a fenti megfogalmazásban egyik magyarságmentő alapítvány kuratóriumában pár évvel ezelőtt a jelen sorok írójával szemben is elhangzott, és azóta sem tudom, hogy voltaképpen nem volt-e igazuk az így vélekedőknek.)

- A "csángómentő" akciók örökzöld vitatémája az is, hogy amikor a csángókat a magyarságnak akarjuk megmenteni, *van-e szükség csángó gazdaságpolitikára, szociális és egészségügyi segítségre*, vagy csak a csángó identitással, nemzettudattal kapcsolatos kérdésekkel kell foglalkoznunk. A problémát az okozza, hogy a Csángóföld gazdasági, szociális élete szervesen tagolódik be egy nagyobb tájegység, sőt országrész életébe, amit nagyon nehéz korlátozott lehetőségű külső eszközökkel átalakítani. Továbbá kérdés az is, hogy milyen eszmével lehet igazolni egy ilyen tevékenységet: ha a csángók zöme már románnak tartja magát, az általános emberin túl van-e még közünk hozzájuk? Ha a csángók nem magyarok, és nem is akarnak magyarok lenni, akkor mi miért épp rajtuk próbálunk szociálisan segíteni, holott fordulhatnánk a nyomorgó székelyföldi vagy akár az olténiai cigányok, esetleg az afrikai négek felé is?

- Kétségbe lehet vonni a tevékenység *hatékonyágát, célszerűségét vagy szemléleti-elméleti alapjainak helyességét* is. Mivel a jelen sorok nem erről szólnak, csak jelzésszerűen, a körülmények értelmezése nélkül említtem meg, hogy az utóbbi évtizedben el-elfajuló nyilvános viták folytak például az 1989 utáni nagy segélyosztások által okozott erkölcsi kárról, a csángó gyermekek székelyföldi iskoláztatásának hátulütőiről (beilleszkedési, didaktikai-pedagógiai módszertani problémák, a tanulók továbbtanulásának, elhelyezkedésének kérdései stb.), a csángó fiatalok magyarországi felsőfokú képzése körüli ábrándos elképzelések kudarcáról, a csángók kitelepítésének lehetséges módozatairól, a Csángóföldön megjelenő magyar tömegtájékoztatás hatékonyságáról, illetve jövőbeni lehetőségeiről, és így tovább.

Úgy gondolom, hogy a "csángóüggyel" foglalkozó értelmiségiek egymás iránti gyanakvása, értetlensége egyfelől a "csángóügy" egészére való rálátás hiányából fakad, másfelől meg abból, hogy olykor valóban különböző ideológiai indíttatású akciókról van szó. Egy egészséges társadalomban minden tevékenységi területre szükség van, és különböző ideológiák is működhetnek egymás mellett. Más kérdés az, hogy a csángóság esetében szó sincs egészséges, önmagát felső irányítás nélkül is helyesen építő társadalomról.

De hogyan kerülhetnek egymás mellé, *hogyan válhatnak egyazon diskurzus részeseivé* olyan személyek, akiknek voltaképpen - tevékenységi körüket tekintve - semmi közük egymáshoz? Miért nem végzi külön-külön a maga dolgát a folklór profi specialistája (népdalénekes, táncos, népzeneész stb.), az RMDSZ-es parlamenti képviselő, az orvos, a gyógyszerész, a tanfelügyelő, a demográfus, a néprajzszakos egyetemista, a székely falusi plébános, a tévéoperatőr, az újságíró, a Kossuth-díjas folklórkutató, az elektromérnök, és így tovább? Hogyan lesznek ezek az emberek egyazon társadalmi esemény (pl. konferencia, csángó bál, közös moldvai utazás, segélyakció stb.) résztvevői? Mit tudnak mondani egymásnak, és hogyan értik meg egymást?

Nos, az egymásra találás nemcsak azért lehetséges, mert közös beszédtemájuk van (a *csángó sorskérdésekről* beszélnek mindannyian), hanem azért is, mert közös a nyelvük, a beszédmódjuk is: bevallottan vagy be nem vallottan minden megnyilatkozó egyazon *politikai diskurzus* részese.

Közvetve vagy közvetlenül minden megnyilatkozás átpolitizálódik: *a csángókérdésekben a legáthatóbb diskurzus a politikai*. Például ideológiai szerephez jut a csángó folklór, a csángó nyelv és a csángó múlt, politikai háttere lesz a humanitárius segítségadásnak, politikai ideológiák jegyében zajlik vagy nem zajlik a csángó fiatalok oktatása, a csángóság megjelenítése a tájékoztatásban olyan sztereotípiák alapján valósul meg, amelyek mögött határozott politikai opciók rejlnek.

Mit jelent az a "csángókérdés" voltaképpen?

Erős a gyanúm, hogy a csángók körüli, olykor igen élénk nyilvános beszéd valójában nemcsak a csángóságról, hanem még valami másról is szól. Mert hát hogyan lehet ekkora valós politikai jelentősége, súlya ennek a csángónak nevezett magyar etnikumnak, amely a teljes beolvadás szélére jutott? A mintegy negyedmillió csángó népcsoportnak csak negyedrésze, mintegy 60 000 lélek érti még a magyar nyelvet, és az 1992-es népszámlálás során mindössze 525-en vallották magukat magyarnak. A csángó politikai érdekképviselet szerveződése még a kezdeteknél tart, alig néhány faluban találni olyan értelmiségi csoportokat, amelyeket foglalkoztat az ún. "csángókérdés".

Akkor hát a csángók ürügyén miről is van szó voltaképpen?

Nos, azt hiszem, hogy a csángók ürügyén voltaképpen *mindig önmagunkról*, azaz a Kárpát-medencében élő magyarság egészéről beszélünk. Az ún. "csángókérdés" csak apropó arra, hogy a nemzet sorskérdéseit megjelenítsük. Például:

- A Kárpát-medencében zajló, számunkra többnyire kedvezőtlen nyelvi folyamatok időszerűvé teszik a nyelvi asszimilációról való gondolkodást (pl. mennyire lassítható? természetes vagy kierőszakolt jelenség? stb.)

- A (nép)hagyomány és modernitás viszonyának kérdése, a hagyományörzés vagy a hagyomány feladása a modernitás körülményei között - ugyancsak olyan problémák, amelyek a mai magyar társadalom egészét foglalkoztatják.

- A határon túli közösségek védelmének jogcíme, a külső képviselő legitimitása Trianon óta vissza-visszatérő vitatémák. Az értelmiségi réteg híján magatehetetlenné lett csángó etnikum kapcsán például felvethetők a következő, mindig nehezen megválaszolható kérdések: Beavatkozhatunk-e egy közösség identitásának alakításába akkor, amikor ez az etnikum a nyelvi-tudati beolvadás olyan szintjére jutott, ahol már nem képes önnön identitását, akarát kinyilvánítani? Vajon el tudjuk-e fogadni az identitásvesztés szabadságát vagy azokat, akik ki akarnak szakadni a nemzetből, visszatartatjuk-e ettől a lépéstől? Érdekes, hogy a nyugati magyarság identitásvesztésének szabadságát senki nem kérdőjelezi meg, mert ők szalonképes érvekkel tudják megmagyarázni az identitásvesztéshez való jogukat, mondjuk "integrációnak" nevezve az "asszimilációt". Mivel erre a csángók - értelmiség híján - képtelenek, szabad előttünk a pálya, érvelhetünk pro és kontra.

- A csángóság látványos, szemünk előtt zajló asszimilációja nap mint nap arra készíti a közösségben gondolkodó magyar értelmiséget, hogy a történelmi Magyarország jogi elvesztése után valami módon viszonyuljon a hajdanvolt ország *de facto* történő, a demográfiai viszonyok lassú átalakulásában tetten érhető elvesztéséhez is.

Vajon miért vált alkalmassá a csángókérdés arra, hogy körülötte ilyen erős ideológiai-politikai viták csapódjanak le?

Amint látjuk, a csángó etnikum létszáma ezt a túlzott érdeklődést voltaképpen nem indokolja, hiszen ha ez volna a döntő szempont, akkor az erdélyi magyar szórványok eltűnése körül is legalább ilyen éles vitáknak kellett volna kialakulniuk. Talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a csángóság azért válhatott a magyarság pusztulásának szimbólumává, mert sok vonatkozásban extrém helyzetben van: ez az etnikum a nyelvterület peremén a magyar "élettér" végső határán él, igen archaikus kultúrája (pl. nyelv, folklór, anyagi műveltség stb.) egyedi, megismételhetetlen érték, a jogi elnyomtatásának ténye (lásd iskola, egyház) már hosszú évtizedek óta nyilvánvaló.

Két szembenálló ideológia a csángókérdésben

Az elmúlt évtized nyilvános vitái, amelyek újabban már a világhálón is zajlanak, arra világítottak rá, hogy a magyar közvélemény a "csángókérdésben" is megosztott.

1. Létezik egy *közösségközpontúnak* nevezhető szemlélet, amely azt vallja, hogy az egyénnek vállalnia kell a család, a falu, a vallási közösség, az etnikai csoport sorsát. Azok, akik egy ilyen - metafizikai hiten alapuló - eszmerendszer jegyében tevékenykednek, általában egyetértenek a következőkben: 1. az identitás közösségi jellegű; 2. a közösségi identitás az értelmiség által alakítható, befolyásolható (oktatás, tévé, tudomány stb.); 3. az értelmiségnek erkölcsi felelőssége van a közösségi identitás alakításában, ugyanis az emberi létnek csak egy olyan hit adhat végső, metafizikai értelmet, amelynek jegyében az ember áldozatot is képes hozni.

Az elméleti kiindulópontból aktív értelmiségi magatartás következik, amely - a történelem tanúsága szerint - a "gyakorlati kivitelezés" során olykor túlzásokhoz is elvezethet (pl. kényszeríteni lehet valakit az azonosulásra, manipulatív, erőszakolt módon célirányosan lehet megváltoztatni a létező egyéni vagy kollektív identitásokat stb.). De e felfogás jegyében elképzelhetők olyan "megoldások" is, amelyek egyáltalán nem sértik a személyi jogokat. Például fel lehet kínálni bizonyos, a közösségközpontú értékrendet hirdető intézményrendszert, az egyén választásának függvényévé téve a velük való azonosulást (pl. beiratkozik-e a csángó a felülről létrehozott magyar iskolába? elmegy-e a magyar misére? magyarnak vallja-e magát? stb.).

2. Az ún. *individualista* szemléletnek - a közösségközpontútól eltérően - nincs magasabbrendű metafizikai megalapozottsága: a (vallásos) hitnek és az áldozatnak ebben a rendszerben nincs semmiféle értelme.

Az eszmerendszer kiindulópontja, hogy minden egyénnek szuverén joga megválasztani azt az identitást, amivel azonosulni kíván. Az ideológia szélsőséges változata azt vallja, hogy közösségek voltaképpen nem is léteznek, csak egyének vannak, tehát értelmetlen a közösségekkel való azonosulásról beszélni. Kevésbé radikális változatban ezzel a logikai érveléssel az elmúlt évek során a csángó kérdés kapcsán is találkozhattunk, és ez körülbelül így hangzik: ha vannak is közösségek, az értelmiségnek semmiképpen nincs joga befolyásolni az egyén választását, és a modernitás körülményei között már nincs is lehetőségünk irányítani az identitás alakulásának folyamatait. Az identitás, úgymond, "szabadon mozog" az éppen időszerű társadalmi érdekek szerint, és minden külső beavatkozás sérti a személyiségi jogokat. Furcsa és meghökentető dolog volt, hogy erre az eszmerendszerre hivatkozva magyar értelmiségiek emeltek szót a csángó gyermekek magyar nyelvű iskoláztatása ellen, indokolatlannak tartva pl. a magyar nyelvű misézés sürgetését a csángó templomokban mondván, hogy ezzel, úgymond, megsértjük a csángók személyi jogait.

Amint látjuk, a két ideológia közötti ellentét, egymással szembeni gyanakvás az ún. "csángókérdés" kapcsán is megfigyelhető: egyik fél attól tart, hogy a liberális eszmerendszer lerombolja azt, amit eddig sikerült felépíteni, a másik fél pedig állandóan arra gyanakszik, hogy a közösségi modell merényletet készül elkövetni az egyén ellen.

Kibékíthetetlen szembenállást eredményez az, hogy mindkét ideológia *tényként* mutat fel olyan állításokat, amelyek voltaképpen csak egy-egy ideológiai-politikai érvrendszer részei, és amelyeket a másik fél szemszögéből (vagy bármely külső szemszögből) tulajdonképpen nem számítanak evidenciának. Lássunk néhány példát ezekre a "tény, hogy" típusú, de egymással szöges ellentétben álló érvekre is:

- A csángók nyilvánvalóan magyarok, erről eredetük, nyelvük, népi kultúrájuk világosan tanúskodik. <--> Ha ők maguk nem tartják magyarnak saját magukat, kívülállóként nincs jogunk magyaroknak mondani őket.

- A csángó nyelv a magyar nyelv egyik dialektusa (lásd: nyelvi szerkezetek, nyelvi archaizmusok stb.). <--> Ha a csángók saját nyelvüket "köztes", kettős kötődésű nyelvnek tartják, akkor a nyelvészeknek is "csángó nyelvről" kell beszélniük.

- A moldvai csángók etnikai tudatát egy ideállal való azonosulás vágya, magyarságuk vállalásának igénye alapvetően határozza meg. <--> Minden identitás helyzetfüggő, amit leginkább a társadalmi érvényesülés lehetőségei határolnak be.

- A csángókat elnyomják, jogaikat megsértik. <--> Ha vannak is jogsértések, Moldvában a természetes asszimiláció jelensége a hangsúlyosabb, a csángók önként választják a román identitást.

- A románosítást szolgáló helyi értelmiségiek (pl. "janicsárpapok", tanárok stb.) saját etnikumuk ellenségei. <--> Ezek az értelmiségiek következetesek a helyzet folyományaként kialakult új identitásukhoz, tehát magatartásuk "természetes".

- A népszámlálási eredményeket meghamisították. <--> Kevés kivételtől, visszaéléstől eltekintve, senkit nem kényszerítettek, a hivatalos eredmények reálisak, kifejeznek kialakult valós helyzetet.

- Tennünk kell valamit a csángók érdekében. <--> Nincs olyan ideológia, amelynek jegyében jogunk volna beavatkozni a csángók sorsának alakulásába.

Melyik félnek van itt igaza? A magam részéről hajlok arra, hogy teljes mértékben egyik félnek se adjak igazat, mert bármelyik felsorolt ellentétpárt, illetve bármelyik érvrendszer paradigmáit nézzük is, a helyzet sokkal bonyolultabb a megjelenítetténnél: a népszámlálás nézetem szerint hiteles is meg nem is, az egyén identitását az ideálok és az élő helyzet is meghatározza, a csángók elnyomását tagadni valóban lehetetlen, de tény az is, hogy sokan közülük ezt mégsem érzik... - Tehát *mindkét ideológia sarkit és sematizál, csak bizonyos érveket ismer el érvnek*. Ezért van az, hogy a csángókérdésről folytatott diskurzusban a felek unos-untalan ugyanazokat a "tényeket", ugyanazokat az "érveket" ismétlik, hiányoznak a nyilvános beszédből az új tartalmak. Így aztán *létrejön az ideológiák diskurzusa, amit tudományos diskurzusnak állítanak be* ("tény az, hogy... stb."). Az ideológiai-politikai diskurzusnak jelszavakra, dogmákra van szüksége, az árnyaltabb, érvelő, a körülményeket figyelembe vevő, valóban tudományos megközelítés zavaró, idegesítő számára, ezért agresszívan reagál az árnyalt megközelítésre. Ez valahol érthető is, hiszen egy körültekintően megfogalmazott érvelési mód épp a jelszavakkal való érzelmi azonosulásokat kérdőjelezi meg, leleplezi le. Márpedig a politikai ideológiák jelszavak körében élnek, amelyeket nem lehet büntetlenül bántani.

Hat-e a politika az ún. "csángótudományra"?

A társadalmi tudatról alkotott újabb, posztmodern felfogás szerint a tudomány és a politika szétválik, tehát merő illúzió azt hinni, hogy az ún. "csángótudomány" bármiféle hatása lehet a csángóság sorsára. A "csángópolitikának" azonban szemmel láthatóan szüksége van "csángótudományra".

Ez a függőség és a ráhatás ebben az esetben viszont meglehetősen egyoldalú: a politika, az ideológia az, ami a tudományt erőteljesen meghatározza, a visszahatásban hinni, nézetem szerint, utópia.

Már maga a "csángótudomány" terminus technicus is kételyeket ébreszt bennünk. Mert miféle tudományterületről van itt szó valójában? Történettudományról, néprajzról, szociológiáról, nyelvtudományról vagy valami másról? Az ilyen összefoglaló névvel illetett

"tudományterületek" (lásd még: "magyarságtudomány") csak átpolitizáltak lehetnek. A valódi tudomány ilyen területeket nem ismer, mert a tudományos kutatásban mindig a módszer, a tudományos perspektíva az elsődleges (pl. történeti, néprajzi, nyelvi jelenségek kutatása), maga a kutatott tárgy, ami rendkívül összetett lehet (pl. a csángóság), mindig csak másodlagos. Ha a tudomány és politika szétválhatna a szóban forgó kérdésben, az ún. "csángótudomány" is széttagozódna, úgyhogy legfennebb interdiszciplinaritásról beszélhetnénk.

Miben is áll voltaképpen a tudomány átpolitizálódása?

- A politika már magát a tudomány *témaválasztását* is meghatározza. Például politikai opció kérdése is, hogy az ún. "ünnepi folklór" tényeit kutatjuk-e, vagy inkább az "élő, hétköznapi" kultúrjelenségeknek szentelünk-e figyelmet.

- A tudomány függősége odáig terjed, hogy olykor a kutatásoknak meghatározott *ideológiai premisszákat kell igazolniuk*. Régebben a csángók magyar eredetének bizonyítását, az ezzel kapcsolatos részletkérdések tisztázását várta a közvélemény a csángókutatóktól, újabban pedig az élő identitás kutatása, az etnikumközi viszonyok vizsgálata a divatosabb.

- A tudományos kutatások *anyagi támogatásáról* bevallottan vagy be nem vallottan mindig politikai-ideológiai megfontolások alapján döntenek. A "csángókutatóknak" is tekintettel kell lenniük az éppen időszerű "széjljárásra", tudnia kell, hogy éppen mit várnak el tőle, mi az a szellemi munka, amire megrendelést kaphat, mi az a tudományos eredmény, ami nyilvánosságot kaphat, és így tovább.

- Végül hadd említsük meg azt is, hogy az elért "semleges", illetve a szigorúan belső tudományos szempontokat követő végeredmény *a nyilvánosság elé kerülve, ideológiai színezetet kaphat* még akkor is, ha ez a szerzőnek valójában nem állt szándékában.

Nehéz válaszolni arra a kérdésre, hogy az adott politikai helyzethez való alkalmazkodás vajon a tudomány elárulását jelenti-e a kutató részéről. Tudniillik rendszerint azt tapasztaljuk, hogy már a kutató politikai-ideológiai belső elkötelezettsége is meghatározza a kutatás tárgyát, módszereit és az eredmények bemutatását. És ez legtöbbször talán nem is egészen tudatos: a szilárd világnézettel rendelkező ember számára a saját világképe, tudományos premisszáit jelenti a világképet. Így lesz mindig "a másik" az, aki elárulta az emberi jogokat, a személyiséget, illetve a nemzetet, a kereszténységet, és így tovább.

Vajon hogyan viszonyulnak a "csángótudományhoz" a politikusok? Másként szólva: a tudományos kutatók akarva akaratlan elkötelezettek az ideológiák irányában, de vajon valóban partnernek tekintik-e őket a politikusok? Vajon a "csángótudomány" kutatóinak - sőt továbbmenve: a művészeknek, a karitatív akciók szervezőinek, az egyházi embereknek - tevékenysége *valóban részévé válik-e a politikai életnek*? Más szóval: a politikan kívüliek *tudják-e a tényleges politikai döntéseket befolyásolni*? Vajon lehet-e hatalmi tényező egy folklórtanulmány?

A felvetett kérdésre a válasz nemleges: a politika működése olyan, hogy *nem tekintheti valódi, egyenlő partnernek a tudományt*. Azok az elképzelések, amelyek ilyen viszonyt feltételeztek, rendre utópiáknak bizonyultak, a történelem már leszámolt minden ilyesféle idealizmussal. (Platón például arról írt, hogy az államot tudósok kellene vezessék. A monografikus szociológia szellemi atyja, Dimitrie Gusti professzor és magyar követője, Venczel József még szentül hittek abban, hogy a társadalomkutatásra kell épülnie a társadalompolitikának és az értelmiség nevelésének.) A politikának ma *csak hivatkozni kell a tudományra*, mert a társadalmi közvélemény megköveteli tőle, hogy döntéseit megalapozottaknak, "tudományosnak" tüntesse fel. De valójában a politikának nincs szüksége a módszeres, valóban hiteles tudományra, ideértve a politológiát is. A politikusok voltaképpen nem rendszeres tudományos okfejtéseket, hanem csak tudomány gyanánt beállított politikai röpcédulákat, videoklipet akarnak, és azáltal, hogy csak példatárként, önmaguk igazolására használják a tudományos eredményeket, elsekélyesítik magát a tudományt is.

A politikus azt a tudománynak minősített klipet, röpcédulát fizeti meg, ami neki megfelel. Ilyen esetekben a "tudós" és a politikus egymás cinkosává, szövetségeseivé lesznek: a tudós elárulja tudománya módszertanát a kívánt eredmény érdekében, nem leplezi le a politikust, aki felhasználja ezeket a hamis eredményeket, a politikus ellenben mindent megtesz azért, hogy valódi tudományos környezetet biztosítson egy áltudományos munkának, és leleplezés helyett hitelesíti a tudóst, sőt - ha erre szükség van - tudományos ellenfelei lejárátásában is segédkezet nyújt.

A csángókérdés kapcsán másfelől a tudósok "árulásának" egészen durva formáival is találkozhatunk: egyesek a csángókat végleg beolvasztani akaró szélsőséges nacionalizmust igazolják, mások pedig a liberalizmus eszmerendszerének retorikájával visszaélve a csángó létkérdéseket bagatellizálják el.

De miért van ez így? Sorsszerű-e az, hogy a tudósokat nem tekinthetik partnernek a politikusok?

Íme néhány lehetséges válasz:

- A politikában rendszerint gyors döntésekre, az állandóan változó politikai helyzetnek megfelelő gyors reakciókra van szükség, nincs mód tehát a tudomány érveit figyelembe venni. A tudósnak be kell látnia: a hatalmi helyzetben lévő politikus saját döntéseit illetően teljesen szuverén.

- A politikus ideológiailag elkötelezett, a tudós nem az. Ezért a tudományos eredmények akár meg is cáfolhatják a politikai lépések érvényességét. Következésképpen a politikusnak érdeke, hogy olyan tudományos eredmények szülessenek, amelyek bizonyos döntéseket igazolnak.

- A politika hatalmi harc, amibe a tudomány közvetlen módon nem avatkozhat be. Ezért noha a politika és a tudomány egymásra utaltsága kölcsönös, a viszony nem mellérendelő: a politikus nem függ a tudóstól, a tudós viszont igen a politikustól. A tudósok csak szeretnének politikai jelentőséghez jutni, a politikusok mégis mindig nélkülük döntenek.

Nevetséges, groteszk és szálnalmas dolog tehát, hogy a "csángótudomány" képviselői olykor öltre mennek, és politikai-ideológiai zászlók alatt véresen komolyan hadakozva, címkéket ragasztgatnak egymásra egy olyan harcban, amelynek végső kimenetelében voltaképpen nincs beleszólásuk. Egymással folytatott párbajuknak nincsen tétje: akárhogyan is foglalnak állást, a döntéseket mások, illetve a helyzet, a különféle társadalmi-politikai-demográfiai "trendek" alakítják.

És végül egy utolsó kérdés: *vajon van-e erkölcs a tudománynak, és ha van, mi lehet ennek lényege?* Mert ugyebár, mondhatnánk azt is, hogy a tudomány erkölcs az igazság feltárásában, a megismerés hitelességében rejlik. De mi történik akkor, ha abból a tudományelméleti premisszából indulunk ki, hogy maga az "igazság", az ún. "valóság" is a tudományos diskurzus természetétől függ?

A posztmodern korban elveszett ugyanis az a hit, hogy a tudomány *a valóságot* tudja megmutatni. Ehelyett abban hiszünk, hogy csak az van, amit felmutatunk, amiről nyilvános beszéd folyik, illetve hogy a társadalmi/tudományos diskurzus teremti meg a tudomány tárgyát is: a világ olyan, amilyenek felmutatjuk. Következésképpen szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy a sajátunkon kívül más tárgyak, más diskurzusok, más kérdésfelvetések is lehetségesek.

De a tudományos "igazság" fogalmának ilyenét relativizálása feljogosít-e bennünket arra, hogy tudományunkat politikai-ideológiai szempontoknak rendeljük alá? Ez azt jelentené, hogy elismerjük azt, hogy csak annak a tudománynak, annak a megismerésnek van létjogosultsága (csak az "élhet meg", csak az kaphat társadalmi nyilvánosságot), amit a gyakorlat, az élet, a politikai hatalmi szféra igazol.

Azt hiszem, hogy egy ilyen alkuba a tudománynak nem szabadna belemennie. Gyakorlatilag azonban az a helyzet, hogy a politika mindegyre belekényszeríti a tudományt a kompromisszumokba. A tudósoknak le kell nyelniük a mindenkori korszellem által eléjük gyömöszölt békákat, vagy lelkiismereti válságaikat feloldandó, hinniük kell abban a politikai ideológiában, amelyet szolgálnak.

De végül is van-e/lehet-e saját erkölcsé a tudománynak? Nos, lehet, hogy nincsen, elképzelhető, hogy ilyen erkölcs nem is létezhet (mint láttuk, az igazság diskurzusfüggő), de ha mégis van, akkor ennek az erkölcsnek politikamentesnek kell lennie. Magam végül is hiszek abban, hogy a tudománynak hosszú távon, a mindenkori, pillanatnyi hatalmi összjátékok ellenére végül is sikerül érvényre juttatnia valamiféle olyan "igazságot", ami nem egy-egy pillanatnyi politikai-ideológiai *helyzetnek*, hanem magának a tudománynak a *saját* igazsága.

A szappan a kredenc sarkán mint magánvaló dolog igenis komoly vizsgálódások tárgya lehet. Az önelvű tudomány erkölcsében hívó kutatónak azonban nyomban gyanakodnia kell, ha valakik ezért a munkájáért hirtelen megdicsérik, és mondjuk, elismerő okleveleket akarnak neki átnyújtani. A szappanról szóló diskurzus átpolitizálódása esetén mindenekelőtt önmagát kell megvizsgálnia, és ha tisztának találja magát, akkor a külvilág felé fordulva, feltétlenül meg kell tudnia, hogy kik és miféle jelentéseket tulajdonítanak még annak a bizonyos, történetesen őt is érdeklő ártatlan faggyúdarabnak.

[Vissza](#)

Kulcsok Kolozsvárhoz

Keys to Kolozsvár

The motto (prevalent even today) of the representative volume co-published by the journal Korunk (Our Times) from Kolozsvár and a publishing house in Szeged could also be the characterization of Mihály Cserei from 1852: "... a wealthy Kolozsvár has become a destitute Kolozsvár." What would Mihály Cserei write about this city today which preserves its bygone glory solely in its historical monuments. The authors of this collection of studies, as representatives of the Hungarian intellectual life in Transylvania wish to apprehend in their own genres the process in which Kolozsvár has become Cluj-Napoca from a flourishing Transylvanian capital. The collection includes studies on society and cultural history, and poetic and epic works evoking the spirit of Kolozsvár.

Kántor Lajos az általa (és Kovács Kiss György által) összeállított *Kulcsok Kolozsvárhoz* című szép kiállítású kötet, talán így is mondhatnám: "kolozsvári emlékalbum" szerkesztői utószavában a történetíró Cserei Mihályt (híres *Erdély története* című munkáját a 18. század elején írta, korábban kéziratban terjedt, majd 1852-ben Kazinczy Gábor adta ki) idézi: "Nem is forgott Erdélyben egy város annyi változásokon, a kincses Kolozsvárból koldus Kolozsvár lón". Majd így folytatja: "Vajon mit írna Cserei Mihály, Erdély híres történetírója ma - két és fél, sőt majdnem három évszázaddal a II. Rákóczi Ferenc korabeli harcok felidézése után - az egykori királyi városról, amely ugyan még őrzi az ágyúknak terepet adó Fellegvár és Házsongárd hírét-nevét, sőt Mátyás király emlékét, nem utolsósorban Fadrusz János szoborcsoportja által, ám a tkincsesÍ jelzőről alighanem végleg vagy legalábbis hosszabb távra le kell mondania? A felváltva szász és magyar bírók városvezető váltórendszere a már nagyon kevesek által számontartott régmúlt része. Nehéz század- és ezredfordulónkon egy gyökeresen más természetű és szemléletű városvezetésről lett híres, illetve hírhedt Kolozsvár."

Valóban, Kolozsvár szinte alig hihető mértékben változott meg a történelmi magyar városok közül, persze nem egyedül, hiszen Marosvásárhely, Pozsony, Kassa és Ungvár is megváltozott. Tulajdonképpen ezekkel a változásokkal kíván számot vetni a Korunk Baráti Társaság és a szegedi Mozaik kiadó gondozásában megjelent *Kulcsok Kolozsvárhoz* című tanulmány- és emlékezés-gyűjtemény, midőn mérlegre helyezi azt, hogy mi minden történt Erdély egykori székvárosával, miközben Kolozsvárból Cluj-Napoca lett. A kötet igazán gazdag, minthogy egymás után sorakoznak a társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, az írói emlékezések, a város szellemiségét megidéző költői és epikai művek, a történelmi emlékezések és dokumentumok. Csak néhányra hivatkoznám szerző és téma szerint: Imreh István a kolozsvári "fertályokról és tizedekről", Gaál György a házsongárdi temető helyzetéről, Egyed Ákos a város történelmi "szerepköreiről", Kovács Kiss György a város népének múltbéli szórakozásairól, Gyarmati Zsolt a régi kolozsvári kávéházakról, Molnár Jenő Kolozsvár erdélyi magyar művelődéstörténeti fontosságáról, Kántor Lajos Kolozsvárnak az erdélyi magyar elbeszélő irodalomban megörökített képéről, Kozma Dezső a város irodalomtörténeti múltjáról, Enyedi Sándor a nevezetes színingazgató: Janovics Jenő szellemi örökségéről közöl tanulmányt, és persze még számos igen értékes írás idézi fel Erdély "székvárosának" történeti múltját, egykori társadalmát és magyar kultúráját.

A kötet külön fejezetben foglalkozik, az igaz, nem kolozsvári származású, de igen sok szállal a városhoz kötődő Kós Károly alakjával és munkásságával, közre adva egy igen érdekes várostörténeti tanulmányát (*Középkori város - korszerű város*) és egy vele az Erdélyi Szépművés Céh történetéről 1971-ben készített (és a Korunkban akkoriban megjelent beszélgetés szövegét). Igen kifejezőek a város "lelkét" megidéző szépirodalmi szövegek is, ezek írói között számos kiváló erdélyi magyar írástudóval találkozunk, így közli az "emlékalbum" Lászlóffy Aladár, Lászlóffy Csaba, Egyed Emese, Király László, Visky András, Kovács András Ferenc és Fekete Vince költeményeit, Bálint Tibor, Bajor Andor, Kolozsvári Papp László, Csiki László és mások prózai írásait.

A szép kötet, mint mondtam az elébb, azokkal a korszakos történelmi, társadalmi és kulturális változásokkal vet számot, amelyek Kolozsvár életében az elmúlt évszázad során, különösen Trianon után bekövetkeztek. Ebben a tekintetben a beszámoló nem egyszerűen az átalakulásról ad képet, hanem kimondottan drámai jelleget kap. Vetési László *A bennünk élő város* című elgondolkoztató, személyes hangú esszéjét szeretném idézni ennek bizonyosságaként: "Egy hozzánk hasonló világváros valahol Nyugaton 50-60 év alatt alig változik valamit. Minálunk ezalatt hányszor cserélt nyelvet, hitet, önbizalmat az itt élő polgár! A tízes, a negyvenes, az ötvenes és a kilencvenes évek városa mindenben más és más. Nyolcvanezer egyszemélyes Trianon, Feleken megdöntött Bécs, de bennünk meghúzott lélekhatár - elég ez egy életre szóló szorongáshoz. Mert a mai régi kolozsváriak egyik arca a szorongás. Ezt a várost, az otthonérzet polgárjogát ellopták tőle olyanok, akik szíve nem dobban együtt köreivel. Pedig a polgárság, a civitas kiérdemelt jog és városvédő kötelesség. Mert a városok élnek, szívdobbanásuk van, és akik állampolgárai kívánnak lenni, fel kell venniük lüktetése ütemét."

Valóban, erről a magyarországi utazó is minduntalan meggyőződhet, a város emberi karaktere változott meg néhány évtized leforgása során, hiszen Kolozsvárnak még az ötvenes évek elején is (a két világháború közötti trianoni korszakról már nem is szólva!) magyar többsége és magyar karaktere volt. Ma Kolozsvár, pontosabban a kolozsvári belváros, a Szent Mihály-templom és a Farkas utcai református templom között, már csak az esti szürkület után emlékeztet arra a városra, amely egykoron a magyar Erdélyi társadalmi, politikai és kulturális központja volt. Ilyenkor a köztalálkozás elégtelensége következtében alig vehető észre a történelmi épületek, régi templomok, szerzetesi rendházak, mágnáspaloták és cívisházak sebei, és a nappali órákban az utcákon nyüzsgő idegen nyelvű tömeggel ellentétben: ilyenkor már inkább régi belvárosi polgárokkal, vagyis többnyire magyarokkal találkozik a látogató. Sötétedés után Kolozsvár belvárosa megint magyarul (vagy főként magyarul) beszél.

A *Kulcsok Kolozsvárhoz* nem történetírói munka, mindazonáltal kibontakozik belőle a város története. Vessünk erre is egy pillantást, elsősorban a kötet végén található, igen részletes és használható kronológiai összefoglalás nyomán. (Ezt a - *Kolozsvár kétezer esztendeje dátumokban* című - kitűnő anyagot Gaál György állította össze.) Nos, Kolozsvárnak igen gazdag és küzdelmes, valóban szinte két évezredre visszavezethető története van. A római korban már lakott település volt a helyén: a régi feljegyzésekben Castrum Clus néven, illetve egy másik, polgári településként Napoca néven szerepelt. Elterjedt vélemény szerint a telepet Claudius császár létesítette, állítólag innen származik a Clodia név, illetve a város latin: Claudiopolis nevezete. Gaál György összeállítása szerint a város ősi neve, amelyből a latin, a magyar, a német és a román elnevezés eredeztethető, a Kolos nevű első magyar várispán nevéből ered. A római légiók 274-ben történt kivonulása után a korábban romanizált népességnek több mint ezer éven át nincs semmi nyoma. Az egykori római települést ezután gótok, hunok, majd gepidák lakták, s megfordulhattak területén az avarok is.

Az Árpád-házi királyok korából Kolozsvárról viszonylag kevés megbízható adatot ismerünk, mindenekelőtt egy 1173-ban keletkezett oklevelet, amelyben Tamás clusi vármegyeispán neve szerepel. Kolozs megyének tehát már a korai Árpád-korban léteznie kellett. Ezután szaporodnak meg az okleveles adatok. Később a tatárjárás pusztításai következtében a város jelentősége csökkent (erre utal a luxemburgi Echternach város kolostorának krónikája, amely a Clusa városában lakó magyarok legyilkolásáról ad hírt), a kolozsmonostori bencés apátság is elpusztult, és a város fejlődése csak V. István korában lendült fel újra, aki a településnek 1267-ben városi kiváltságokat adott.

Kolozsvár ebben az időben vált fallal körülvett várossá, lakói ekkor részben magyarok, részben német és flamand "hospesek". Később gyors fejlődésnek indult, Zsigmond királytól 1405-ben új városi kiváltságokat kapott, és az úgynevezett "kulcsos városok" közé került. Ez azt jelentette, hogy teljes önkormányzattal rendelkezett, s ezután nem tartozott sem az erdélyi vajda, sem a gyulafehérvári püspök hatalma alá. Kolozsvárott született 1440-ben Mátyás király, aki később ugyancsak kiváltságokkal halmozta el szülővárosát. Közben felépült a gótikus Szent Mihály templom és a várost védő erődítmény, Kolozsvár ilyen módon a királyság egyik leggazdagabb városa lett: ekkor kapta a "kincses Kolozsvár" elnevezést.

Mátyás halála után, különösen a Dózsa György vezette parasztháborúban, a város újra hanyatlani kezdett, a Szapolyai János-féle nemzeti királyság és a reformáció azonban megint fellendítette: ekkor ment végbe a korábbi német-szász polgárság teljes elmagyarosodása. János

Zsigmond, az első erdélyi fejedelem főiskolát alapított, később ezt Gyulafehérvárra helyezte át. 1550-ben Heltai Gáspár nyomdát létesített, amely hosszú időn át az erdélyi magyar könyvkultúra legfontosabb műhelye volt. A protestáns városi tanács az 1556-os erdélyi országgyűlés határozata értelmében felszámolta a katolikus egyházi intézményeket. Ezen Báthori István változtatott, midőn 1579-ben megalapította a jezsuita kollégiumot, amely később Mária Terézia rendelete folytán a piaristák tulajdonába került, s egy időben akadémiaaként működött.

A város a 17. században az erdélyi fejedelemség fontos közigazgatási és kulturális központjává vált. 1600-ban itt tett fejedelmi esküt Bocskay István, és 1613-ban itt választották fejedelemmé Bethlen Gábort. Ekkor indultak meg a nagyszabású főúri építkezések, jöttek létre az erdélyi reneszánsz és barokk nagyszerű emlékművei. Általában előrehaladt a városiasodás, igen eredményesen fejlődött a céhes ipar. II. Rákóczi György szerencsétlen lengyelországi hadjárata után az Erdélyre támadó török seregek Kolozsvárt is ostromolták, s noha nem tudták elfoglalni, fejlődése ismét elakadt. A fejedelemség bukása után a bécsi kormány Nagyszzebenben állította fel az erdélyi kormányzatot: a Guberniumot, ez azonban 1790-ben Kolozsvárra került, a Szamos-parti város ismét Erdély fővárosa lett.

Itt tartották az erdélyi országgyűléseket, így az 1791-es országgyűlésen hívta létre Aranka György az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságot, 1792-ben alakult meg a Magyar Nemes Színjátszó Társulat, az 1794-es országgyűlés hozott határozatot az "országos színház" felépítésére, s 1813-ban épült fel a Farkas utcai színház, a hazai színházi kultúra első otthona. 1848 májusában mondta ki az erdélyi országgyűlés az uniót Magyarországgal; Kolozsvár azonban ezután is az erdélyi magyar politikai élet központja maradt.

A város élete a kiegyezés után lendült fel ismét, határában ipartelepek jöttek létre, 1872-ben megnyitotta kapuit az ország második tudományegyeteme, s ugyancsak Kolozsvárra települt át az eredetileg Nagyenyeden működő református teológiai akadémia. A város további középületekkel gyarapodott, Nemzeti Színház és számos iskola épült, 1902-ben leplezték le Fadrusz János nevezetes Mátyás király-lovaszobrát, amely az utóbbi években a politikai küzdelmek középpontjába került, minthogy Gheorghie Funar polgármester olyan feliratot helyeztetett el talapzatán, amely sérti a történelmi igazságot és a magyarság nemzeti önrészét.

1918 karácsonján Kolozsvár mint az erdélyi magyar politikai és kulturális élet központja került a bevonuló román hadsereg kezébe, ám ezután is az erdélyi magyarság első számú városa maradt. Itt alakultak ki az erdélyi magyar élet legfontosabb intézményei: Kolozsvárott volt a Magyar Párt központja, itt működtek az Ellenzék és a Keleti Újság című lapok, az Erdélyi Helikon, a Pásztortűz, a Korunk és az Erdélyi Fialatok című folyóiratok, az Erdélyi Szépművészek Céh és a Minerva nevű kiadó, a legnagyobb erdélyi magyar színház, és Kolozsvár volt az erdélyi magyar gazdasági élet központja is.

Mindezt abból a célból vázoltam fel, hogy érzékeltessem a városnak a magyar történelemben betöltött eminens szerepét, felidézem magyar történelmi és kulturális hagyományait - ezek adták (és adják) meg Kolozsvár magyar városi karakterét. A város azonban hosszú évszázadokon át etnikai összetételét tekintve is magyar volt. Kolozsvárnak eredetileg alig volt román lakója, csupán a Torda felé vezető út mellett: Felek községnek volt némi román lakossága. Nicolae Togan román görög katolikus lelkész 1898-ban Nagyszzebenben közreadta Samul Micu-Klein román görög katolikus püspök 1733-ból való egyházi összeírását (*Romani din Transsylvania 1753*), amely községenként tüntette fel a román családokat. Eszerint Kolozsváron a 18. század elején mindössze tíz román család lakott. Ebben az időben Acsády Ignác adatai szerint a városnak 10 452 lakója volt.

Románok nagyobb számban csak a 19. század második felében telepedtek meg Kolozsvárott, s egészen addig, amíg a trianoni szerződés Kolozsvárt a román államnak juttatta, nem volt számottevő szerepük, a magyarság azonban még ezután is, egészen az ötvenes évekig számbeli fölényben volt. Most Egyed Ákos *Kolozsvár szerepkörei* című tartalmas tanulmánya foglalja össze azt, hogy miként alakult Erdély "székvárosának" etnikai összetétele az utolsó több mint száz esztendő során. Eszerint 1870-ben a városnak 26 638, túlnyomó részben magyar lakója volt, 1910-ben 50 704 magyar és 7562 román, 1931-ben pedig 54 776 magyar és 34 836 román élt Kolozsváron. Más forrásból tudható, hogy 1920-ban a város lakosságának 83%-a magyar, 12%-a román, 1930-ban 54%-a magyar, 34%-a román, és csak 1956-ra lett mindössze 47%-ban magyar és közel 50%-ban román. Azóta viszont a magyarság aránya igen nagy mértékben visszaesett, és ma már csak a város több mint háromszázéves lakosságának egynegyed részét alkotja. Ezek után érdemes idézni Egyed professzor tanulmányának végső következtetéseit: "Kolozsvár magyar lakóinak száma az utóbbi népszámlálás szerint még mindig 80 000 körül van (csak Marosvásárhelyt lakja több magyar az erdélyi városok közül). És ez nem kis erőt jelent. Jövője valószínűleg attól függ, hogy mint közösség meg tudja-e szervezni önmagát, hogy vállalja-e a mindennapi küzdelmet még hosszú ideig, s hogy magyarságtudata meg tudja-e védeni az asszimilációtól. Tudati és anyagi tényezők együtt határozzák meg jövőjét. Itt hirtelen Bem kétségbeesett egykori mondása jut az eszembe: 'Ha a híd [a piski híd] elvesz, Erdély is elvesz. Ő S ha Kolozsvár...?'"

Azt, hogy Kolozsvár etnikai arányait közel félévszázad leforgása alatt ilyen radikálisan át lehetett alakítani, mindenképpen előre elhatározott és eltervezett, módszeres és erőszakos politikára utal. A bukaresti kormányok ugyanis nem arra a következtetésre jutottak el a két világháború közötti nemzetiségi konfliktusok, majd Erdély területének 1940-es megosztása következtében, hogy az erdélyi magyarsággal (az egész magyarsággal) valamilyen tisztességes és tartós kompromisszumot kell kötni, amely "hosszú távon" teszi lehetővé a két nép együttélését és együttműködését, ellenkezőleg, arra a következtetésre, hogy az erdélyi magyarság történelmi lakóterületeit lehetőleg telepések odairányításával meg kell bontani, és történelmi intézményeit, amelyek kultúráját fenntartották, össze kell roppantani.

Ennek a politikai folyamatnak olyan szakaszai voltak, mint az ősi egyházi kollégiumok: a piarista, a református és az unitárius középiskola államosítása, a kolozsvári magyar orvosi egyetem Marosvásárhelyre költöztetése, a Bolyai Tudományegyetem, illetve számos magyar iskola és kulturális intézmény felszámolása. Leginkább pedig az a módszeres telepítési politika, amelynek keretében tízezrével telepítették Kolozsvárra a havasalföldi, moldovai és dél-erdélyi románokat, miközben a beköltözés engedélyhez kötésével megakadályozták azt, hogy Kolozsváron talájon otthonra a Székelyföld vagy az egészen közeli Kalotaszeg magyar népefelelge. Ebben a tekintetben a régi Kolozsvár határában: Monostoron, Györgyfalván vagy a Torda felé vezető út mentén felépített új lakótelepek jelentették az elrománosítás legfőbb eszközét.

Egy sok-sok évszázadra visszatekintő város arculatát és levegőjét persze így is nehéz megváltoztatni: Kolozsvár templomai és palotái, terei és köztéri szobrai ma is minden tekintetben magukon viselik a magyar történelem és kultúra nyomát. A nagyromán politika persze ezeknek a nyomoknak az eltüntetésével vagy elhalványításával is megpróbálkozott. Nemcsak a régi magyar utcanevek "románosítása" mutatja ezt, hanem a két világháború közötti időben - a város közepébe épített hatalmas és ormótlan ortodox katedrális vagy az egykori Széchenyi téren felállított - mértéktartónak ugyancsak aligha nevezhető - Mihai Viteazul-lovaszobor is, miközben Ceaușescu rémuralma idején az is szóba került, hogy Fadrusz János nagyszerű Mátyás király-szobrát a főtérről ki kellene telepíteni. E sovíniszta stratégiát Funar most más módszerekkel próbálja érvényesíteni: a főtéren végzett teljesen felesleges ásatásokkal, a román történelem nacionalista jelképekké váló egyéniségeinek emlékére állított szobrokkal vagy éppen a római Traianus-oszlop másolatának felállítására irányuló polgármesteri tervvel, ennek keretében Funar 1998 decemberében a Szent Mihály-templom szomszédságában elhelyezte az oszlop "alapkövét".

Minderről nem éppen Funar-barát modorban számol be a *Kulcsok Kolozsvárhoz* című kötetben a nemrég meghalt kolozsvári román szerkesztő, Alexandru Vlad *Ingerlő szobrok* című írásában: "Olyanokká lettek szegény szobrok, mint a sakkfigurák, mozgathatók és kiszolgáltatottak a nap embereinek, hogy megmaradhassanak a tábla egy kockáján (fehéren vagy feketén), hogy ott várakozhassanak, amíg a bronz bírja. Lehet, hogy a román-magyar viszonyoknak ez az időszak a évszázadok múlva a 'szobrok háborúja' néven válik ismertté." A román szerkesztő ennek révén érkezik el oda, hogy bíráló szavakat mondjon arról a hamis patriotizmusról és olcsó nacionalizmusról, amely manapság áthatja a román közéletet: "A hazafiság mint az alkalmatlanság vagy emberibb gyengeségek fedezésére szolgáló menekülés, nagyon régi keletű fortély több földrészen, s olyan kór, amely politikai hullákat produkál, melyeknek mindegyre illatosítóra vagy tömjénre van szükségük. Némely kortársunknak fasiszta, középkori vagy még régebbi igazságtalanságokat vetni a szemére, visszaszolgáltatásokat kérni, hogy középkori intézmények alakulhassanak újra, éppannyira ostobaság, mint állandóan sakkozni a szobrokkal, türelmetlenül bánni velük. A türelmetlenség kóros elváltozás vagy torzulások sorozatának eredménye. A másággal elfogadása pedig, a másik hőseivel együtt, csak akkor lehetséges, ha az ember pontosan tudja, hogy elsősorban ki ő maga."

Kolozsvár, ezt a magyarországi látogató is megállapíthatja, mára nem magyar város, a *Kulcsok Kolozsvárhoz* szerkesztői és írói ennek ellenére

nem kívánnak lemondani a város magyar múltjáról, hagyományairól, kultúrájáról, sőt maradék magyar karakteréről és magyarságának jövőjéről. Ezt szolgálják az olyan írások, mint Horváth Andoré, ez *A palack és a szellem* című rövid esszé az évek óta eltervezett kolozsvári magyar egyetem eszméjét hozza szóba, összhangban azokkal az írásokkal és dokumentumokkal, amelyek a kolozsvári magyar egyetemi hagyományt idézik fel. Horváth Andor egyelőre nem számolhat be eredményekről, ennek ellenére a következőket állapítja meg: "Politikusaink, egyetemi közösségünk küzdelme mégsem volt eredménytelen. A kérdés megoldásra váró feladatként tisztán körvonalazódott, és születtek is részleges sikerek. Ilyen elsősorban a végre törvény biztosította jog önálló karok létesítésére. Élni kell vele, azaz ki kell harcolni megvalósulását, mert ez számunkra most az intézményi építkezés első kézzelfogható jelentősége. Meg kell találnunk azután a megfelelő eszközeit annak, hogy a meglévő struktúrák bensejében erősítsük pozícióinkat, és ezáltal tudásában és magyarságában egyaránt versenyképesse tegyük szülőföldjén a holnapi nemzedéket. Végül számolnunk kell azzal, hogy önálló állami egyetem híján járható a másik kínáló út, a magánegyetem útja is, ha ahhoz minden szükséges feltétel adva van."

A *Kulcsok Kolozsvárhoz* ezért nem pusztán az emlékezés könyve, inkább a jövőre készülődés, a jövőépítés: az erdélyi (kolozsvári) magyar jövőkép dokumentuma is. A múlttal történő tudósi és írói számvetés is a jövő tennivalóira utal. Erről beszél szerkesztői utószavában Kántor Lajos is, midőn a következőket idézi: "Sűrűn felröppenő újsághírek, tévés információk közepette milyen kép él hát a polgárokban 2000-ben városukról? Mit gondolnak róla az innen távolba kerültek vagy az ide csak ritkán látogató idegenek? Lemondhatunk-e a múlttól, és főképpen: lemondhatunk-e Kolozsvár jövőjéről, a pillanat kiábrándultságában?" Valóban, erről a jövőről nem lehet, nem szabad lemondani. A kötet ezért viseli ezt az alcímet: *A föl nem adható város*. Igen, Kolozsvárt sohasem adhatja fel az ott élő több mint nyolcvanezer és az Erdélyben élő közel egymillió nyolcszázézer magyar. Mert, ha egyszer földadja, saját múltját, kultúráját, nemzeti identitását adja föl. És Kolozsvár, a magyar Kolozsvár nem csak az erdélyieké: minden magyaré.

[Vissza](#)

A nacionalizmus természetrajza

The Natural History of Nationalism

The key question of the problems related to nationalism is the process of "de-politicizing". If we manage to draw out ethnic problems from state politics (or at least to launch this process on that point where the harmful influence of nationalism exceeds tolerance level), then we can really go on towards a hopeful future in the third millennium.

"Az emberek nem annyira atyjukra, mint inkább a korra hasonlítanak, amelyben élnek", állítja egy arab közmondás, utalván ezzel a történelem színpadán végbemenő változások állandó jelenvalóságára. E szakadatlan folyamatban minden egyes korszak az őt megelőző és követő közé ékelődve egy láncszemét képezi a történelemnek, a maga jól meghatározott társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális sajátosságaival, azzal a szellemmel és értékrendszerrel, melyek végső soron meghatározzák a szubjektum életvitelét is.

A különböző korszakok jellemzői közül a szemléletesség kedvéért ragadjuk ki például az értékrendszert, és próbáljuk meg egy leegyszerűsített példa segítségével ezen a szinten láthatóvá tenni a különböző korokban végbemenő változásokat. A 12. század embere számára például valószínűleg a lovagi rang jelentette az egyik legfontosabb önazonosítási tényezőt, míg a 17. századi Rajna menti lakos már protestáns vallására volt büszke. Kétszáz évvel később ugyanezen vidék lakója várhatóan németiségét tartotta nagyra, hiszen nemzeti hovatartozása képezte azt a tényezőt, amelynek alapján azonosítható, másoktól megkülönböztethető lett. A németiségét hangsúlyozó személy a történelmi fejlődés belső logikája következtében tartotta nemzeti hovatartozását elsődlegesnek más önazonosítási tényezővel szemben; ekkorra érkezett el a "nacionalizmus kora".

Mi a nacionalizmus? Több mint száz éve foglalkoztatja ez a kérdés a szakembereket, de egyértelmű válasz még nem született. Sokszor tűnt és tűnik meddőnek a válaszadás kísérlete, ennek ellenére a nacionalizmus problematikája ma is az érdeklődés középpontjában áll. Ez a tanulmány is egy lehetséges válasz erre a kérdésre, egy próbálkozás a nacionalizmus lényegének megközelítésére, felmutatására és "kezelésére". Ugyanakkor nem célja a nacionalizmus dialektikus fejlődéstörténetének bemutatása. A jelenség mélyére szeretne hatolni egy elméleti elemzés keretében, megtalálva azokat a - biológia nyelvén szólva - géneket, amelyek kódolják és működtetik azt. Nyilvánvalóan nem lehet és nem is szabad elvonatkoztatni a társadalomtól és társadalmi rendszertől, amelyre és amelyben a nacionalizmus hat, de itt az elsődleges cél a nacionalizmus burkának felfejtése, majd azon belül egyfajta rendszer felállítása azért, hogy zavarba ejtő sokszínűsége ellenére is tematikusan, hozzáférhetően állhasson az olvasó előtt. E kísérlet záróakkordja a nacionalizmus káros hatásainak orvoslására tett javaslatokat tartalmazza.

Próbálkozásunk sikeréhez alapvető követelmény a nacionalizmus táptalajának, a nemzetnek mint fogalomnak a tisztázása, lévén, hogy ma is élénk vita folyik ennek értelmezése, valamint az ún. "kulturálmegzet" és "politikai-nemzet" elsőbbsége, legitimitása körül. Néhány olyan kulcsfontosságú fogalom, mint *averzió*, *emlékezés*, *etnocentrizmus* újbóli tisztázása is remélhetőleg közelebb visz majd a nacionalizmus lényegének megértéséhez. Mindenekelőtt vessünk hát egy pillantást a 'talajra', amelybe a nacionalizmus mély gyökereket eresztetett, és amelyből táplálkozhatott kétszáz éven keresztül.

A "nemzet" latin eredetű szó, kezdetben a vérrokonság megjelölésére használták. A "nasci" igéből származik, jelentése "megszületni". A 18. században ezzel a terminussal már egy állam összslakosságát jelölték, jelentése fokozatosan egybefonódott a nép, illetve az állam fogalmával, és a tartalmaknak ez az egymásba mosódása, bizonyosfajta tartalmi és terminológiai konfúzió még ma is gyakran érvényesül.

Ernest Renan szerint a nemzet egy olyan lelki és szellemi entitás, amelyet két tényező határoz meg: egyfelől a múlt fontosságának tudata és egyfajta örökség birtoklásának a tudatosítása, másfelől a jelen együvé tartozás erős vágya és a közös örökség átmentésének óhaja. Más szóval a dicső múltra alapozható közös jelen és az erre építhető közös jövőndő képeznek a nemzetnek mint közösségnek a meghatározó kritériumait.

Sztálin nemzete "nem egy faji, törzsi közösség, hanem a történelem folyamán kialakult emberi csoportosulás", olyan sajátosságokkal, mint például: közös nyelv, közös terület, egységes gazdasági élet és közös lelki alkat - olyan alkotóelemek, melyeket a közös kultúra kötőanyaga forraszt egységgé.

Anthony Giddens úgy véli, hogy nemzetről csakis abban az esetben beszélhetünk, ha egy szuverén államnak sikerül egységes adminisztratív rendszerrel átfogni egy jól meghatározott terület lakosságát. Egy másik meghatározás szerint "a nemzet közös ideológiával, közös intézményrendszerrel és szokásokkal, valamint erős együvé tartozási érzéssel rendelkező közösség."

A nemzet meghatározásainak sokaságából e néhány kiemelt példa rávilágít arra, hogy a megközelítések száma is igen sok, mindegyik más és más sajátosságot vél legfontosabbnak a nemzet ismérvei közül. Ezért egyre szükségszerűbbé válik a különböző megközelítések átfedési pontjának, területének megtalálása és behatárolása, annak a tényezőnek vagy tényező-együttesnek az azonosítása, amely a nemzetet nemzetté, vagyis minden előző emberi közösséggel szemben sajátossá, egyedivé emeli.

Az tény, hogy a közös jelen, a múlt örökségének átvétele, ápolása és továbbadása a nemzet sajátosságai közé tartozik. Az is való, hogy egy nemzet létezéséhez szükséges a közös nyelv, kultúra, a viszonylag egybefüggő terület, a közös lelki alkat, viszont e jegyek megléte még nem teszi a nemzetet minden más közösségtől különbözővé, egyedivé, hisz ezekkel és hasonlókkal évszázadokkal ezelőtt is rendelkeztek már emberi közösségek. (Gondoljunk pl. a 15. század Velencéjére, Firenzéjére.)

Mitől nemzet a nemzet? Mi az a sajátos elem, amely megkülönbözteti a nemzetet más olyan közösségektől, mint például: faj, osztály, felekezet, nép és így tovább? Max Weber szerint "a nemzet olyan közösség, amely általában saját államának megalapítására törekszik." Az eddigiekhez hozzáadva a Max Weber-i álláspontot, a következőképpen határozhatjuk meg a nemzetet: közös nyelvvel, kultúrával és történelmi tradíciókkal rendelkező közösség, mely saját szuverén államának megalapítására törekszik, létrejötté után pedig annak védelmezését tekinti alapfeladatának. Tehát a nemzet egyedi jellegét más közösségekkel szemben az államalapítási és/vagy államvédelmezési törekvés adja, mely az önkifejezés, önrendelkezés és önmegvalósítás érdekében történik azért, hogy egy adott közösséget nemzetté tevő szubjektív (közös lelki alkat, tradíciók) és objektív (nyelv, terület) tényezők megőrzése és adott esetben továbbfejlesztése, akadálymentes legyen egy szuverén állam keretein belül.

A nemzetnek egy ilyen meghatározása a 'kulturálmegzet' elsőbbségét sugallja a 'politikai-nemzettel' szemben. Ez utóbbi hívei azt hirdetik, hogy a nemzetet tulajdonképpen az állam - mint domináns politikai egység - határain belül élő állampolgárok alkotják, és ez a kötelék erősebb, mint például az, amit a közös nyelv biztosít, ezért elsődleges: A felfogás képviselői viszont megelégednek arról, hogy a nyelvi, kulturális, történelmi kötelékek erősebb kapcsolatot bizonyultak a politikai kohézióval, arról, hogy "a mély kötődés sokkal inkább a természetes (vagy érzelmi) ragaszkodásból sarjad, mint pusztán politikai vagy társadalmi együvé tartozásból". (A politikai nemzetfelfogást nem tartom elfogadhatónak, mivel a nemzet alapjain - és erről a későbbiekben részletesen szólok - az 'etnikum' áll, s így nem tartalmazhat különböző nyelvet beszélő és eltérő kultúrával rendelkező elemeket. Együttélés természetesen elképzelhető, erre számos példa is van, de az ilyen típusú együttélés tulajdonképpen egymás mellett tartózkodás, ami nem jelent feltétlenül egyazon nemzethez való tartozást.)

Hogyan vált a nyelv, a kultúra és a múlt az önazonosítás, a hovatartozás kulcsfontosságú tényezőivé? A felvilágosodás előtti ember a keresztény vallással azonosult a legjobban. Ez számára nemcsak az üdvözülést, a "lélekmegmentés" kulcsát jelentette, hanem a legerősebb csoportkohéziót is. A felvilágosodás, majd az utána következő korszakok jelentős nyitást eredményeztek, egyfajta eltolódást a világi dolgok irányába, arra készítetve a kor emberét, hogy a vallástól különböző támaszt is keressen, valami olyan spirituális rendszert, ami azért képes megtartani, átvenni a vallás korábbi szerepkörét. Ennek betöltésére a nyelv, a kultúra, és az elődökre való romantikus visszatekintés egyfajta

keveréke látszott a legígérkezőbbnek. Megfelelő társadalmi feltételek mellett lehetővé vált egységes kultúrák kiépítése, melyek olyan mértékben hatoltak be az emberek tudatába, gondolatvilágába, életvitelébe, hogy a nyelvvel és kultúrával való azonosulás - az egyén és a közösség szintjén is - elsődlegessé emelkedett. Egy új, a keresztény vallástól különböző "ideológiai hatalom" körvonalai kezdtek kibontakozni. Egy ilyen, az egész államra kiterjedő folyamat hatásának figyelembevételével nem lesz nehéz megértenünk tehát azt a törekvést, melynek értelmében az egyén olyan társakkal kíván politikai egységre lépni, akikkel azonos nyelven beszélhet, és azonos kultúrában, történelmi tradíciókban osztozhat. Ugyanis a nemzet köré kristályosodott állam alapvető szerepei közé tartozik az "új identitást" meghatározó hármas tényező - nyelv, kultúra, tradíciók - védelme. Mindaddig, amíg az egyén az államot bízza meg a nyelv-kultúra-múlt védelmével, addig nemzeti egységre és politikai egységre való törekvése gyakorlatilag egybeesik, ugyanúgy, ahogy egy adott esetben az állam határai egybeeshetnek a nemzet határaival. Egy akarat-kultúra-közösség-államigazgatás fúziójáról van ilyenkor szó. Az előbbiekből úgy definiáltuk a nemzetet, mint közös nyelvvel, kultúrával és múlttal rendelkező közösséget, mely saját szuverén államának létrehozására törekszik. Ha egy közösség azonos nyelv-kultúra-történelmi tradíciók birtokosa, de léte minden politikai hatalom igénylésétől mentes, akkor *etnikumról* beszélünk. Ha politikai hatalmat akar, de igénye nem államalapításra, hanem csak területi autonómiára irányul, akkor ezt a közösséget *nemzetiségként* tarthatjuk számon. Ez esetben viszont bizonyos politikai-társadalmi feltételek módosulása a közösség nemzetiségi követeléseinek átértékelését eredményezheti, és ezek nemzeti igényekké válhatnak.

Mindezek után térjünk rá e tanulmány alapkérdésére: mi a nacionalizmus? Az eddigiek figyelembevételével kijelenthetjük, hogy a nacionalizmus az a törekvés, mely egy etnikumot *nemzetiségi* vagy *nemzeti* rangra emel, más szóval egy, a nyelvet, kultúrát, múltat, tehát identitást védő politikai hatalom megszilárdítására, további erősítésére irányuló tendencia. (Az etnikum nemzetiséggé válása után, még ha további olyan politikai törekvés észlelhető, mint az államalapítási szándék, ebben az esetben is ugyanarról a nacionalizmusról van szó, ami így már egy következő szinten hat.) A nacionalizmus, e meghatározás értelmében tehát politikai elemmel tölti fel az addig tisztán kulturális etnikumot, addigi természetes állapotából kiragadva "jogi létre" kívánja hívni azt. A politikai hatalom felhasználása mint az identitás három alapkövénének (nyelv-kultúra-tradíciók) védelmezője, biztosítja egyben az etnikum folytonosságát, s ilyen értelemben a nacionalizmus a nemzet-nemzetiség és nem az állam iránti hűség megnyilvánulása, mint azt a "politikai nemzet" hívei állítják.

Az államok többsége magába foglal egy államhatalommal rendelkező nemzetet és legalább egy nemzetiséget és/vagy etnikumot. Az államkeretekbe préselt nemzetiségek és állam nélküli nemzetek autonómia- vagy új államalakítás irányába történő kitörési próbálkozásai egyfelől egy államfalba ütköznek, amelynek áttörése elég valószínűtlen, másfelől pedig az államhatalmat birtokló nemzet kisebbségellenes tevékenysége is olyan erőket termel, melyek összeütközésre hivatottak, megteremtve ezzel a belső egyensúly helyett a krónikus belzavarok állapotát. A nacionalizmus és az általa egy államon belül keltett feszültség - mint ok és okozat - világosabb megértése érdekében szükségesnek vélem három olyan "jelenség" újbóli megvilágítását, melyeknek ismerete mélyebb bepillantást enged a nacionalizmus - gyakran zavart, sőt és zavargást keltő - természetébe. Ezek a következők: *averzió, emlékezés, etnocentrizmus*.

Az averzió részletes pszichológiai elemzése nem feladata e tanulmánynak. Itt elegendőnek vélem Thomas Hobbes a *vágyra és idegenkedésre* vonatkozó álláspontjának rövid bemutatását. Hobbes szerint "az egyénben megvan a dolgok iránti vágy vagy idegenkedés. Egyesek ezek közül az egyénnel születnek, mások viszont a dolgok kipróbálásából, hatásaik megtapasztalásából erednek." Azok a dolgok, amelyek ismeretlenek az egyén számára, vagy amelyeket tapasztalatainak köszönhetően ártalmasnak vél, rendszerint averziót váltanak ki.

A különböző nyelvet beszélő és eltérő kultúrával rendelkező közösségek nem ismerik kellőképpen egymást; a kellő ismeretek hiánya a kölcsönös megértés és elismerés hiányához vezet, melynek közvetlen eredménye nem az egymás iránti tisztelet és béke, hanem a bizalmatlanság, bizonytalanság, gyanakvás, idegenkedés. Az averzió gyűlölködéssé mélyítését legtöbbször az egymás mellett élés múltból vett tapasztalatai is elősegítik.

Az együtt élő nemzetek-nemzetiségek-etnikumok közötti sűrűlódás másik fő oka a múlta való emlékezés. Számos esetben az eltorzított és feszültség-növelő propagandaként használt történelem hatással van a jelen emberére, behatol lelki világába, része van gondolkodásának, életvitelének, elveinek formálásában. Nyilvánvaló, hogy a történelemnek ilyen irányú felhasználása egyértelműen a múlt tudományának politikai eszközzé való süllyesztését jelenti, és az állam keretein belül élő nemzetek-etnikumok közötti sűrűlódásfelület félelmet keltő növekedéséhez vezet. Két egymás mellett élő etnikum egymás ellen elkövetett tettei az emlékezésnek köszönhetően mindig jelenvalóak tudnak lenni; ezt a fajta emlékezést a nacionalizmus állandósítja, élénkíti, nemzedékről-nemzedékre ébren tartja, így a néha tudatoson eltorzított vagy felnagyított tettek, bántalmak emléke megteremti a nemzedékről-nemzedékre öröklődő krónikus konfliktus helyzetét. Ilyen körülmények között a domináns nemzet és az alávetett nemzetiségek együtt ültetik el az antidemokratizmus magjait.

Az etnocentrizmus még jobban kontúrozza az etnikumok közötti határokat. Az etnocentrikus egyén az "A" csoportot is a "B" csoport normái szerint ítéli meg. Teljesen azonosítja magát azzal a csoporttal, amelynek tagja ("bel-csoport"), és ugyanilyen radikálisan elhatárolja magát minden más közösségtől ("kül-csoporttól"). Úgy véli, hogy a külső-csoporthoz nemcsak, hogy nem szabad, de elítélendő dolog is tartozni, mert annak pusztja léte is veszélyt jelenthet saját közössége számára. Az etnocentrista így erős hajlamot tanúsít a "hasonló" elfogadására és a "más" elutasítására. Az elhatárolás, elutasítás és az előítéletek egész sorának kiépítése, a maga rendjén mintegy visszahatásként növeli a belcsoport szolidaritását.

A nacionalizmus pszichológiai vagy szubjektív aspektusai mellett a nyelvtől mint a legfontosabb objektív tényezőtől nem vonatkoztathatunk el. A nyelv, a kultúra és a történelmi tradíciók védelmére siető nacionalizmus nemcsak hogy fokozza a közösség tagjaiban a hovatartozás érzését, hanem védőszárnnyal alá veszi e közösség természetes és jogi létét is. Vajon megindokolható, megokolható a nyelv és a kultúra határai mentén történő politikai tagozódás? Tényként elfogadható, hogy közös nyelvvel és kultúrával rendelkező közösség államalapítási igénye természetes követelmény? Való az, hogy egy nemzet csakis egy szuverén állam létrehozása esetén nyerheti el szabadságát, valósíthatja meg önmagát? Ha igen, akkor ebben a folyamatban minek következtében válik a nyelv elsődlegessé? Ezekre a kérdésekre kívánunk a továbbiakban válaszolni, hogy ezáltal világosabban lássuk a nacionalizmus lényegét.

Elie Kedourie rámutat arra, hogy a fajok, vallások, tradíciók és nyelvek sokasága, tulajdonképpen csak egy része világunk bámulatos változatosságának, sokszínűségének. A különféleségek és különbözőségek kibogozhatatlan összefonódása arra enged következtetni, hogy nincs és nem is lehet meggyőző érv a nyelvek szerinti széttagolódásra, s így a nemzetek szerinti államalapításra, valamint arra sincs, hogy különböző nyelvet beszélő, de évszázadokra visszanyúló közös történelemben osztozó csoportok ne alapíthatnának szuverén államot. Tehát, a szó legszorosabb értelmében vett nemzetállam létének jogossága - állapítja meg Kedourie -, nem indokolt.

A nacionalista álláspont ezzel merőben ellentétes. Azt állítja, hogy a nemzetek szerinti felosztás az emberiség természetes tagozódása, amely a nyelv, a kultúra és a közös múlt (a nacionalizmus három alapköve) szempontjai szerint történik. Ha pedig a nemzetek szerinti felosztás természetes, az is egyértelmű, hogy az etnikai határoknak egybe kell esniük az állam határaival. Az állam mint földünk domináns politikai egysége, az "elkülönült" nemzetet hivatott magába foglalni és védelmezni, így a nemzetállam természetes és jogos léte e szerint az álláspont szerint vitathatatlan.

A nemzetállam létrejöttében a nyelv szerepének elsődlegessége nem a véletlen műve. Ahhoz, hogy az egyén teljes értékű tagja lehessen közösségének, tökéletesen kell ismernie annak nyelvét, másképp nehezen képzelhető el bekapcsolódása a közösség vérkeringésébe. Ha az egyén egy más, idegen nyelvet beszélő társadalom tagja, az általa fogyatékosan ismert nyelv korlátaiba ütközve kedvezőtlen megkülönböztetés tárgyává válhat. Tudott dolog az is, hogy egy társadalom harmonikus működése megkívánja egy nyelv köré (a nyelv köré) kristályosodó oktatási-művelődési intézményrendszer olajozottságát. Ez a rendszer általában a többségi nyelvbe ágyazódik be. A kisebbségi nyelvekre épülő intézményrendszerek pedig legtöbbször szerkezetükben és működésükben is hiányosak, vagy nem is léteznek. A kisebbségi nyelvet beszélő etnikumoknak így eleve leszűkített mozgásteret kell szembenéznie. (A családban és a társadalomban ugyanazt a nyelvet beszélők előnyös helyzetben vannak azokkal szemben, akik a két közegeben különböző nyelvet használnak, s így "hivatalos" nyelvismeretük fogyatékos.) Mindez egyértelműen kihat az egyén értékének megítélésére. Ilyen körülmények között a kisebbségben élők opciói a következők lehetnek: fokozatos felszívódás mint a többséggel azonos értékűvé válás járható útja, vagy ennek az ellenkezője, a beolvadás szándékának meggátolása. Ez utóbbi viszont nem növeli meg a kisebbségben élő egyén lehetőségeinek szféráját, hanem fenntart továbbra is egy bizonyosfajta alárendeltséget. A másik teljes megértésének a hiánya, a gátlásos kommunikáció és az ebből fakadó korlátok, a saját nyelv védelmezése az "idegennel" szemben, megannyi tényező, melyeknek az együttese egyik fő okát képezi az idegen etnikumoktól való elhatárolódásnak.

A többségben levők részéről akkor várható közeledés, ha a többségi nacionalizmus hívei bíznak abban, hogy az idegen elemek felszívódnak néhány nemzedékenyi idő alatt. Egy ilyen jellegű "befogadásra" a domináns nemzet birtokában lévő államhatalom igen hatékony és előkelő eszköznek bizonyul, mellyel eredményesen gyorsítható a beolvadási folyamat. Ebben az örökös párharcban mindkét fél védi a nyelvet, hisz Herderrel szólva, az embert saját nyelve határozza meg, s mint ilyen az a közösség szellemének, lelkivilágának tükörképe.

A nacionalizmus két fő szempont szerint csoportosítható, aszerint, hogy különböző államokban élő nemzetek nacionalista megnyilvánulásairól van-e szó (1), vagy egyazon állam határain belül élő nemzetek-etnikumok viszálykodásairól (2). Mindkét csoporton belül a nacionalizmus számos formája létezik. Az előbbi altípusai a terjeszkedő-imperialista, irredenta és liberális; az utóbbi pedig lehet kulturális, politikai, gazdasági és totalitáriánus. (Természetesen másfajta osztályozás is elképzelhető.) Ez a tanulmány elsősorban a *második* csoportba sorolható nacionalizmus-típusokról kíván szólni, egy új - nem a fent említett - kritériumrendszer szerint. Elsődlegesen a nemzetek, nemzetiségnek, etnikumnak az államban betöltött politikai szerepét kívánja vizsgálni. Ilyen megközelítésben az államhatalommal rendelkező nemzethez az 'offenzív nacionalizmus' kötődik, míg az állam nélküli nemzetek, nemzetiségek nacionalizmusai lehetnek 'szeparatista', illetve 'védelmi' (protekcionista) nacionalizmusok, melyeknek együttese a 'defenzív' nacionalizmus.

A valóságban természetesen nincsenek ilyen éles határvonalak a különböző típusú nacionalizmusok között, ugyanis egymásba fonódhatnak, átfedhetik egymást, viszont éppen a folyamat komplexitása az, amely megköveteli az elméleti megközelítés szigorú aprólékosságát, a nacionalizmus különböző megnyilvánulási formáinak bizonyos keretek közé szorítását annak érdekében, hogy az összkép bármely szemléltető számára áttekinthető, beszédese és érthető legyen.

(1) Felületes megfigyelő számára úgy tűnhet, hogy a különböző államok közötti súrlódások, időnkénti összetűzések nem hozhatók összefüggésbe imperialista törekvésekkel, de bármely tüzetes kutatás, elemzés nagyon hamar képes felfedni a két jelenség közti összefüggést. Az imperialista, irredenta és liberális tendenciák fő mozgatórugója egyaránt a nemzet megszilárdítását, gyarapodását vagy éppen önállósítását célzó törekvés, amelyet az állam hivatott megvalósítani. Ez a törekvés voltaképpen a nemzet természetes és jogi létének megteremtését és megszilárdítását célozza a nemzet alapsajátosságainak védelme jegyében. Ez a maga módján egyezik a nacionalizmus alapelveivel.

Terjeszkedő-imperialista nacionalizmusról akkor beszélünk, amikor egy erős állammal rendelkező nemzet más állam(ok) nemzeteinek leigázására törekszik, saját gazdasági-politikai érdekeiért, valamint más nagy nemzetekkel szembeni rivalizálásból, "nemzeti büszkeségből".

Az irredenta nacionalizmus akkor lángol fel, amikor egy államalapító vagy állammal rendelkező nemzetnek területi igényei vannak egy szomszéd állammal szemben. A követelés indoka: az igényelt terület saját tulajdona történelmi és egyéb jogon.

A felszabadító-liberális nacionalizmust egyrészt olyan nemzetek "gyakorolják", amelyek elvesztették valamikori államukat vagy politikai autonómiájukat, elsősorban - de nem kizárólagosan - a terjeszkedő nacionalizmus következtében, másrészt pedig olyanok, melyek belső fejlődésük, a számukra kedvező politikai-társadalmi változások eredményeként éretté váltak a nagy lépésre, és elérkezettnek vélik az időt az idegen uralom alóli felszabadulásra.

(2) Az állam határait belülről feszítő nacionalista erők jóval tartósabbnak, makacsabbnak bizonyulnak, mint az eddig tárgyaltak. Ez érthető is, mivel a közvetlen együttélés jóval fokozottabb egymás iránti türelmet, toleranciát igényelne, mint amennyit az együtt élő etnikumok egymásnak általában nyújtani képesek. A helyzet megszabta igények és a nemzetek-etnikumok egymással szembeni csekély tűróképessége között keletkező - sokszor félelmetes - szakadék olyan méretű feszültséget eredményez, amely elengedhetetlenül kibillentí az egyensúlyállapotából a társadalom "nyugalmi" mérlegét.

John Hutchinson szerint kétféle nacionalizmust különböztethetünk meg: kulturális és politikait. Az igaz, hogy az etnikumtól a nemzeti státushoz vezető fejlődési pályán megjelenik egy nyelvi és kulturális reformszakasz, s az is való, hogy ezt a kulturális reformot egy politikai töltetű lépés követi az addig elért eredmények védelmében és a további előrehaladás érdekében, viszont e két szakaszt az egy és ugyanazon nacionalizmus komponenseiként is lehet értelmezni, nemcsak úgy, mint két különböző típusú nacionalizmus megnyilvánulásait.

A kulturális és politikai nacionalizmuson kívül, egyazon állam keretein belül létezik még a gazdasági nacionalizmus, amely mint neve is mutatja, a társadalom gazdasági szférájában fejt ki hatását. Célja, hogy védje a nemzet iparát idegen nemzetekkel szemben, és hogy fejlessze a nemzet gazdaságát a nemzethez tartozók életszínvonalának emelése érdekében.

Ugyancsak ehhez a csoportozhoz tartozik még az úgynevezett totalitáriánus nacionalizmus. Erről a típusról akkor beszélhetünk, amikor a nemzeti érzést felhasználva sikerül a tömegeket manipulálni és annak (látszólagos és közel sem maradéktalan) beleegyezésével egy egész nemzetet diktatúrába vezetni, egy "magasabb nemzeti cél" érdekében.

Ha a nacionalizmust a maga teljességében szeretnők bemutatni, akkor feltétlenül figyelembe kell vennünk mindezeket a kategóriákat, nélkülük a kép nem lenne teljes, viszont meggyőződésünk szerint a társadalmi egyensúlytalanság megteremtésében nem a kulturális, politikai, gazdasági avagy a totalitáriánus nacionalizmus játsszák a főszerepet, annak okát sokkal inkább a politikai státus mentén, azzal összefüggésben kell keresnünk. Világosabban megfogalmazva, ebben az értelemben az offenzív és defenzív kategóriák mutatnak rá legtalálhatóbban (már elnevezésükkel is) a nacionalizmus keltette bizalmatlanság, bizonytalanság, gyanakvás, ellenségeskedés jellemezte állapotra.

Európa, de főként Közép- és Kelet-Európa államaiban, az etnikai másság okozta feszültség következtében (Európa keleti részében a súlyos gazdasági helyzet is élezte ezt) nem jöttek létre egységes államnépek. Ezek az államok a súlyos belső zavarok következtében képtelenek voltak olyan politikai rendszert teremteni, mely megfelelő lett volna az ott élő népek nemzeti és gazdasági érdekeinek. Az állam és a benne élő állam nélküli nemzetek és etnikumok viszonya egyre inkább kiélesedett, és az államhatalmat kezében tartó többségi nemzet, valamint a kisebbségi státusba szoruló nemzetek-nemzetiségek között olyan élénk nacionalista megnyilvánulások törtek felszínre, amelyeknek hatásait és terheit a 21. századba is magunkkal cipeljük.

Az államhatalmat élvező többségi nemzet törekvése nem más, mint saját természetes és jogi létének megszilárdítása. Ennek érdekében kétirányú tevékenységet folytat: befelé, saját közösségében, a maga politikai hatalmát és nemzeti öntudatát növeli szakadatlan, kifelé, az idegen elemek gyengítését veszi célba, végső soron ezzel is saját hatalmának erősödésén fáradozva. Mintegy reakcióként, a többségi nemzetet kívüli "veszélyes" közösségek sem maradnak passzívok. A defenzív nacionalizmus meggyökerezése és szárba szökkenése egyenes arányban áll a hatalmi nyomás súlyával. A fentről ránehezedő nyomás visszahatásaként, a kisebbség óriási hangsúlyt fektet önazonosságának kikristályosítására, saját létének, megmaradásának biztosítására. Ehhez viszont már szükségszerűvé válik az önrendelkezési jog követelése.

A status quót őrző többségi nemzet és az önvédelemre összpontosító domináns nemzetek-nemzetiségek nacionalizmusa ugyanazon a horizontális síkon, egymás ellen ható erők, tehát összecsapásuk elkerülhetetlennek tűnik. Epp ezért el kellene jutnunk ahhoz a felismeréshez, hogy maga az összeütközés nem oldja meg a helyzetet, és hosszú távon nem is gyakorolható büntetlenül. Be kellene látni, hogy a nemzetek gondolkodásmódjába, hitébe kétszáz éve beágyazódott nacionalizmus nem a feszültségek enyhítője, nem a megbékéléshez vagy a fejlődéshez szükséges egység hirdetője, hanem ellenkezőleg, a széthúzás sugalmazója, a súrlódásfelület növelője, a meddő és viharos botrányok szorgalmazója. És a nacionalizmus e szerepköre mindaddig létezni fog, amíg a nyelv, a kultúra, a tradíciók politikával telített elegye politikai tényezőként hatást fejt ki. Az identitást meghatározó tényezők társadalmi szerepének növelését nemcsak a nacionalizmus hirdetői és a politikai vezetők szorgalmazzák, hanem az egész államot átfogó, gondosan kiépített oktatási hálózat is. A propaganda hatására így olyan nemzeti hit kovácsolódik - beágyazódva minden egyén tudatába és lényegesen befolyásolva azt -, hogy a nemzet tagjai számára fel sem merül a nacionalista törekvés létjogosultságának, igazságosságának és erkölcsiségének kérdése. (Maradéktalan, mondhatni, hitként való elfogadása természetes a közösség majdnem minden tagja számára. A kivételek elenyésző kisebbségben vannak.) Ezen a fokon a nacionalizmus ideológiává erősödik.

De ha a nacionalizmust ideológiáknak tételezzük, akkor saját korábbi nacionalizmus-értelmezésünkkel kerülünk látszólag ellentmondásba. De csak látszólag. Mert korábbi értelmezésünk szerint a nacionalizmus egy törekvés, hajtóerő a nemzet védelmi hálózatának kiépítésére, s mint ilyen a nyelv, a kultúra, a tradíciók védelmezője, ápolója. Mindezt a nemzeti azonosságtudat fejlesztése, a nemzet természetes és jogi létének

érdekében teszi. Viszont ezen túlmenően a nacionalizmus rendelkezhet és rendelkezik ideológiai hajtóerővel, amely a nemzet hitbuzgóságára támaszkodva történelmet és kultúrát értékel újra és módosít azért, hogy a nemzeti érdekeket teljesebben szolgálhassák. (Ilyen körülmények között a nacionalizmus az offenzív és defenzív szerepe mellett újítóként, inventív minőségében is fellép, a közös cél szolgálatában.)

Mint egy végső célért munkálkodó ideológia, annyira transzcendens jelleget ölt, hogy a nacionalizmust nyugodtan kezelhetjük "világi" vagy "modern" vallásként. És ez nem csoda, nem kinyilatkoztatás eredménye. A tudomány, a technika, a világi oktatás hatására a modern ember egyre távolabb került a keresztény vallás évszázadokkal ezelőtti babonás hitétől, gondolkodásmódjától. Az embernek a keresztény valláshoz való viszonya megváltozott; elvesztette jelentőségét. Mindez természetszerűen hatással volt a tömegekre, akik egy biztosnak vélt fogdózt éreztek elveszíteni. Mivel az ember igényel egy biztos lelki támaszt, megkezdődött a keresés a légúres tér betöltésére. A legjobbnak erre a feladatra a nacionalizmus bizonyult. A tömegekre gyakorolt mély hatása, "meleg és pietisztikus jellege", valamint "lelki-szellemi szerepe" miatt az emberek vallásos áhitattal, odaadással fordultak a nacionalizmus felé, s ezzel a keresztény vallás legeredményesebb és legvonzóbb helyettesítőjévé léptették elő. A szerepcseré folytán a nacionalizmus alaphivatásává vált elhívetni a "hívókkal", hogy ideológiája a nemzetükhöz főződik kötődésüket hivatott erősíteni, hogy azonosítja a tagokat a nemzet fényesebb, ígéretesebb jövőjével, s mint ilyennek, létfontosságú a jelenléte a nemzet szabadságának kivívásában és egy tartalmasabb, boldogabb élet megteremtésében. És a nemzetek elhitték ezt.

A keresztény vallás Isten imádatát, az Istenbe vetett hitet hirdeti. A nacionalizmus ezzel ellentétben, *önimádatot* gerjeszt. A vallás régi szerepét felvéve, a nacionalizmus a nemzet iránti hódolatra nem a tradicionális vallási szimbólumokat hívja segítségül, hanem például a népzénet és népi táncot, a nemzettel kapcsolatos ceremóniákat, ünnepeket, az emlékműveket, a nemzet hőseit, történelmi egyéniségeit és így tovább, vallásos odaadással dicsőítvén azokat. A nemzetek feletti Isten iránti hódolat visszahúzódik a nemzetben belüli önhódolatba.

A világi oktatás átveszi az egyház korábbi szerepét, nagy gondot fordítva a nemzet érdekeinek szolgálatára. Az egyház keresztényeknek, hívóknak minősítette az egyéneket, és saját dogmáit mint szellemi táplálékot nyújtotta nekik. A "modern vallás", a nacionalizmus szintén dogmát ajánl, természetszerűen a saját dogmáit. Természetes folyamatnak tekinti egy közösség elválasztását a másiktól az etnikai határok mentén; erőteljesen felkarolja a múlt szellemét és a történelmet politikai eszközként kezeli; megdönthetetlen meggyőződése, hogy az állam egyetlen nemzet természetes és jogos tulajdona, hisz csak így nyerhető el a boldogulás a nemzet számára - mind megannyi dogmája a "modern vallásnak". Tudjuk, hogy a nacionalizmus létezik, azzal is tisztában vagyunk, hogy az etnikai ügyek megoldatlansága napjainkban is létező valóság, de a dolgok pusztá léte még nem emeli magukat a dolgokat az elfogadhatóság szintjére. A nacionalizmus, romboló hatásait tekintve egyre elfogadhatatlanabb az ezredvég embere számára. Nézzük meg tehát közelebbről, melyek ezek a romboló hatások?

Először is, Európában, de főként a közép- és kelet-európai régiókban, viszonylag kis területen igen sok etnikum él, ami nagyon bonyolult etnikai viszonyokhoz vezet. Ezek a nemzetek-nemzetiségek nagyon súlyos terhet cipelnek tarsolyukban: egymás elismerésének képtelenségét. Természetesen a közép- és kelet-európai helyzet nagyon bonyolult, számos gonddal terhelt, és ezek mindenikét nem lehet és nem is szabad a nacionalizmus számlájára írni, de elemzésük során hiba lenne elvonatkoztatni a nacionalizmustól. Ugyanis a térség hihetetlenül bonyolult etnikai viszonyai miatt szinte elképzelhetetlen itt a nyelvi és kulturális alapon történő - végső soron politikai - elhatárolódás. S hogy mégis létezik erre való - egyre erősödő - hajlam, ezért a nacionalizmus felelős. Egyfelől az együttélés kényszeres és a képtelenség egymás elismerésére; másfelől az etnikai alapon történő politikai elhatárolódás kivitelezhetetlensége, valamint a homogén nemzetállam létrehozására irányuló törekvés, olyan egymással szembenálló, egymás ellen ható és egyazon irányba nem terelhető erővonalakat hoznak létre, melyek felmérhetetlen károkat okoznak a térség társadalmainak, s hatásaik sokáig érezhetőek lesznek a jövőben is.

Modern vallásként betöltött szerepénél fogva a nacionalizmus egyes nemzeteknél "önmegegyesítő" is lehet. Gellner szerint a nacionalizmus egy "fejlett kultúra" *image*-át nyomja rá a társadalomra. A nyelv, a kultúra és a tradíciók - lévén ezek a "modern üdvözítés kulcsai" - állandó gondozást, ápolást és tökéletesítést igényelnek, és az állam elvárja e tényezők fontosságának örökös hangsúlyozását és igazolását. Akár a térség részéről történik támadás vagy épp egyfajta védekezés, akár a kisebbség indít egységessé kampányt a többségek asszimilációs törekvéseivel szemben, mindkét fél részéről új érvek bevetése fokozza a támadás vagy önvédelem hatékonyságát. A piederstálra emelt kultúra és történelem, ezek helyenként megmásított és/vagy kibővített változatainak elfogadása, a nemzeti hősök állandó és kritikátlan dicsőítése valóságtorzító, s mint ilyen önmegegyesítő lehet. És a valóságtól való eltávolodás egyik hátrányos következménye - elsősorban a kisebbségek számára - : nem az életre, hanem a túlélésre rendezkednek be.

A nacionalizmusnak egy másik negatív vonása, a nemzet és állam történelmi viszonyának - s ezzel a múltnak - tudatos eltorzítása. Megcsontosodott az a vélemény, mely szerint a szuverén államok zöme egy-egy nemzet lassú és folyamatos fejlődésével jött létre, más szóval, a nemzetek fejlődése embriális létüktől megszűnésükig elválaszthatatlan a modern állam fejlődéstörténetétől. A nacionalista ideológia az államok fejlődését, folytonosságát a nemzetek fejlődésével azonosítja. Ezt az állítást a történelem nem igazolja. Jóval a modern nemzetfogalom és nacionalista ideológia megjelenése előtt, Európa államait különböző nyelveket beszélő népek lakták, minden etnikai szempont figyelembevétele nélkül. Ez arra enged következtetni, hogy nemzet és állam nem egymással párhuzamosan, "vállalás mellett" fejlődött. Továbbá, nagy politikai változások következtében olyan új államok születtek (ez elsősorban a 20. századra vonatkozik), melyek a múltban nem rendelkeztek semmiféle politikai alakulattal, így kialakulásuk folyamata nem kapcsolható össze egy-egy nemzet fejlődésével. Az tény, hogy egy nemzet önmagában államembrió, de több nemzet együttvéve már nem az, és Európában számtalan esetben két vagy több nemzet került egy állam létrehozásának kényszerhelyzetébe anélkül, hogy az állam keretein belül bármelyik nemzetet is egy politikai egységgé egyetlen és jogos birtokosának lehetne tekinteni.

Amit meg lehetett tenni az újonnan létrehozott államokkal, az a többségi nemzet domináns etnikumként való elfogadtatása volt, és ez a nép azonnal át is vette a birtoklás jogát. A nemzet és állam fejlődésére ráerőltetett párhuzam érthető törekvés, hisz elfogadtatása egyet jelentene azzal, hogy az állam a többségi nemzet természetes és jogos tulajdona, így az itt élő kisebbségek másodrendű etnikumként való kezelése teljes mértékben indokoltá válna.

A nacionalizmus nem kevésbé jelentős tulajdonsága annak antidemokratikus jellege. Felületes szemlélőnek úgy tűnhet, hogy a nemzet modern ideológiája összeegyeztethető a demokráciával, hisz a nacionalizmus, úgy mond, "tömegmozgalom". Ez a mozgalom viszont, mivel különböző nemzetek-nemzetiségek termelik ki, nem egyforma erejű és természetű, egy államon belül egyes csoportok erősítésére, mások gyengítésére, esetleg elsovasztására irányul, tehát a demokráciára jellemző "egyenlőség" megteremtésével merőben ellentétes érdekeket szolgál. Egyértelmű, hogy a nacionalista elvekre épülő demokrácia, a többségi nemzet részéről politikai erőfölényt jelent, és célja aligha a "Dworkin-i" demokrácia megteremtése. (Dworkin nem a "többségi", hanem az "alkotmányos demokrácia" híve. Ő egy demokratikus állam keretein belül és nem a különböző etnikai csoportok autonómiájára helyezi a hangsúlyt.) A "többség zsarnoksága" nem demokráciához, hanem politikai-társadalmi megkülönböztetéshez vezet, ami ma is gyakorlat Európa számos államában, épp ezért szükségszerű a jelenséggel való szembenézés.

A túletnizált társadalomszémélet, amire Gombár Csaba is nagyszerűen rámutat, szintén a nacionalizmus terméke. Ebben az esetben az állampolitika etnikai központú, az etnikum pedig túlpolitizált; úgy tűnik, mintha a társadalom más egységei megszűntek volna létezni, mintha más komponens nem is létezne, olyan kizárólagossággal kívánják az etnikai konfliktusokkal magyarázni a sokrétű, komplex társadalmi eseményeket. Gombár Csaba szóhasználatával "az osztály csöbréből az etnikum vödrébe" (is) estünk. Ez viszont bármilyen cél szolgálatában áll, nem visz közelebb a valóság megismeréséhez, a bajok igazi, nemcsak tüneti kezeléséhez. Az egyoldalú megközelítés a valóságtól való eltávolodást eredményezi. Mill vagy akár Széchenyi több mint százötven évvel ezelőtt tudták már azt, amit mi ma sem akarunk tudni: az igazság palástolása nem vezethet egészséges, demokratikus társadalmi fejlődéshez. Mill szerint a szabad gondolkodás és véleménynyilvánítás nem nélkülözhető egy egészséges társadalom számára. Az egymással vitázó álláspontok kereszttüzében keresendő az az "igazság", amely a haladás és a társadalmi jólét alapköve. Széchenyi azt vallja, hogy az "igazság" feltárása - beleértve az önnön hibák felfedését, tudatosítását és legyőzését - a haladás gordiuszi csomójának megoldását jelenti.

Az etnikai alapon megrajzolt közösségek állampolitikával való feltöltése kedvezőtlen kihatással van az egész társadalomra. Ennek oka abban rejlik, hogy az etnikai ügyeknek az állam szintjén való "megoldása" nemcsak hogy megkülönböztetést fejeznek ki a többség és a kisebbség között, hanem még kihangsúlyozottabbá, élesebbé teszik az etnikai határvonalakat, feszültségfokozó hatást gyakorolva mindkét félre. Igaz, a kisebbség számára a megkülönböztetés elvileg nemcsak negatív, de pozitív diszkrimináció is lehet. Am ez utóbbi bekövetkezése kevésbé valószínű, mivel az állami döntéshozatalt a többségi nemzet gyakorolja. A döntésekben óriási szerepe van az etnokrációnak - ami az állam

keretein belül a többségi nemzet érdekeinek politikai eszközökkel való érvényesítése -, és ez arra enged következtetni, hogy az előnyös megkülönböztetésre jóval kevesebb az esély, mint az ellenkezőjére, hisz a hatalmat birtokló többség aligha hajlandó a számára "veszélyes" engedményekre. De ha a vártnál nagyobb hajlandóságot tanúsítana mégis, akkor a nacionalista propaganda ezt rögtön veszélyhelyzetként értelmezi, és mindent megtesz annak érdekében, hogy a többségi nemzet köreiben fokozódjon az ellenérzés a kisebbségnek tett engedmények miatt, ami általában viszonylag rövid idő alatt meg is történik.

Az etnikai kérdések állampolitikai rangra emelése tehát a kisebbségi nemzeteket-nemzetiségeket a kormány közvetlen közelébe sodorja, kiszolgáltatja őket neki, függőségbe taszítja (nem mint szabad állampolgárokat, ami természetes és szükséges is, hanem mint etnikumokat, ami korántsem természetes és nem is szükséges), s így még a dominánsak számára kedvezőbb politikai döntések is csak látszatmegoldásokhoz vezetnek, hisz kormányok jönnek, kormányok mennek, viszont az állam marad, és a bukott vagy épp hatalmon lévő kormányok etnikumokkal kapcsolatos döntései keresztezhetik egymást.

Természetes, hogy az állampolitika energiájával feltöltött etnikai ügyek szükségszerűvé teszik az etnikumok politikai pártokba való tömörülését, hisz csak ilyen formában lesz esélyük érdekeik megszólaltatására, esetleg érvényesítésére. Az érdekérvényesítés hatékonyságának növelése megköveteli a parlamentben való képviselést. Nem titok, hogy egy állam törvényhozó testülete az érdekkülönbségek, a különböző politikai elvek ütközésének és viszonylagos összeegyeztetésének a színtere. A parlament mint ilyen felszűrésével átitatott képződmény. Ha ehhez még hozzáadódik a különböző etnikumok politikai csoportjai által szított feszültség, az etnikummenti vonalak továbbélőzése elkerülhetetlen. A domináns nemzet számtalan esetben hajlamos az engedményekből fakadó feltételezett veszély túlméretezésére, ezért a kisebbség számára kedvező döntések nehezen és lassan születnek meg, ugyanis a többségi uralom alatt tevékenykedő parlament nem óhajta saját létének semmilyen fokú veszélyeztetését (a többségi nacionalisták úgy vélik, hogy a túlzott engedmények magát az államot veszélyeztethetik). Tehát e testületnek az etnikumokra vonatkozó törvénykezése az "államalkotó" nemzet érdekeinek figyelembevételével történik, ami természetszerűen alássa a Dworkin-i demokráciát.

Egy, a kisebbségek érdekeit képviselő politikai párt parlamentbe jutása esetén, vagy az ellenzék oldalán, vagy a koalíciós kormányban foglalhat helyet. Az első esetben a saját reakcióival is fokozza az iránta megnyilvánuló, kormányrészeiről is élénkített többségi nemtetszést, ha pedig netalán a kormányban képviselteti magát, akkor a domináns nemzet ellenzéki része fogja átvenni az etnokratizmus élesztgetését, és e feladat nem lesz nehéz, ugyanis a kormány minden egyes kudarcra újabb indítók az etnokraták munkálkodására. S e politikai csapdahelyzet az ellenszenv, a széthúzás, a bizalmatlanság és egymásra fenekedés táplálója, valamint a türelem, a béke és bármilyenféle egyezség és egység ellehetetlenülésének szorgalmazója. Az örökös egymás elleni töltekezés versengésében mindkét fél, többség és kisebbség egyaránt veszélyeztetve érzi magát; a kisebbség a szűnni nem akaró leradírozási törekvést támogató politikai döntések miatt, a többség pedig a túlzott engedmények szerintük ugyancsak túlzott, káros, esetleg megsemmisítő következményei miatt. Mindez a maga rendjén a status quo megingásához és az állam létének veszélyeztetéséhez vezethet. A folytonosan érzékelt veszélyhelyzetre a többségi válasz - mintegy ellenhatásként - a politikai szorítás lesz, a kisebbségi pedig valamilyenféle önvédelmi biztosítékot talál, olyant, amely a legkiélezettebb vészhelyzetben is működőképes.

A nacionalizmus itt elősorjázott káros hatásai, az azok kiküszöbölését biztosító megoldások keresésére késztetnek. Az etnikai különbségekből adódó bizonytalanságok, túltengések és felfokozott feszültségek orvoslására az egyik leglényegesebb, de egyben - komplexitása miatt - legnehezebben kivitelezhető lépés az etnikai ügyeknek az államhatalom hatásköréből való kiiktatása lenne. Gombár Csaba szerint: "Az etnikai kérdések államosítása ugyanúgy nem megoldás, mint a kultúra kérdésének az államosítása, vagy a gazdaság államosítása." Ha tehát az etnikai ügyeket nem az állam rendezi, hanem a demokratikus intézményrendszer égisze alatt tevékenykedő szabad egyének keresnek rájuk megoldásokat érdekvédelmi fórumokon keresztül, akkor bekövetkezhet az etnikai konfliktusfelület lényeges csökkentése. E logikus következmény a maga rendjén ékes bizonyítékként fog szolgálni arra, hogy az állam keretein belül értékrendszereink felállítása és társadalomszemléletünk megformálása a jelenlegitől eltérő módon is lehetséges, vagyis a tületnizált szemlélet origóba helyezése nem az egyetlen lehetőség. E "depolitizálási" folyamat a demokratizmus ügyét is szolgálná, hisz a kisebbségellenes többségi nemzet akaratának érvényesítése a politikai porondon kívülre kerülne, így gyorsan vesztené lendületéből és hatékonyságából.

Ezen a ponton érdemes rávilágítani J. S. Millnek és Lord Actonnak a témához főződő elképzeléseire. Mill határozottan kijelenti, hogy több etnikumot magába foglaló állam határain belül nem lehetséges az intézmények egysége, szabad működése, ugyanis különböző nyelvet beszélő és eltérő módon gondolkodó állampolgárok nem rendelkezhetnek a képviselleti kormány életképességéhez, dinamizmusához feltétlenül szükséges egységességgel. Mill ezek szerint a vegytiszta nemzetállam híve. Vele ellentétben Lord Acton a több etnikumot magába foglaló állam előnyeit hangsúlyozza, ugyanis úgy véli, hogy az etnikailag már kirajzolt egységeknek döntő szerepük lehet egy opresszív államhatalom kiépítésének megakadályozásában. Olyan kulcsfontosságú, mint a kultúra, az etnikumok hatáskörében maradnának, mivel minden egyes etnikai csoport tartózkodna attól, hogy túl nagy hatalmat engedjen át az államnak. Ilyen körülmények között egy politikai egyensúlyállapot alakulna ki a domináns nemzet és az állam nélküli csoportok között.

Mindkét álláspont az eszmék birodalmában maradt, a gyakorlatba való átültetésük nem valószínűsíthető. Egyfelől, a legerősebb homogenizálási törekvések mellett sem jött létre a tiszta nemzetállam. Az Acton-féle egyensúlyállapot megteremtése úgyszintén sikertelen maradt a domináló nemzetek hatalomfölénye és intoleranciája miatt. Paradox módon az történt, hogy a politikai erőfölényt élvező nemzet, az államhatalom teljes bevetésével sem érte el a többi nemzet-nemzetiség felszámolását, hanem ellenkezőleg, a legtöbb esetben azok megszilárdulását, identitástudatuk további kristályosodását segítette elő. A Mill-i és az Acton-i elméletek sikertelenségeinek fő okát (bár ez utóbbinál kisebb mértékben) a nemzeti-etnikai ügyek és az állampolitika összekeverésében látjuk.

A megoldások sorának következő lánczeme annak a felismerése, hogy mindkettő: a nemzetállami és az államnemzeti konstrukció egyaránt zsákutcába torkollik, épp ezért egy harmadik irányra van szükség. De nézzük meg részletesebben miről is van itt szó.

Az első esetben az állam megalakulását a határain belül élő nemzetek-etnikumok egységesülése, homogenizálódása követi a domináns nemzet szabályai szerint, tehát az egységesítésre ítélt kisebbségekkel együtt a többségi nemzetet húzzák rá az adott államalakulatra. Ez esetben a kisebbség felszámolására irányuló kísérlet teljes sikert arat, hisz a végcél a kibővített "tiszta" nemzet és az állam megfeleltetése. (Nemzetállamok ténylegesen többnyire Nyugat-Európában alakultak ki. Európának ezek az államai hosszú történelmi múltra tekintenek vissza, s a nemzet kialakulása és megerősödése - egy-két kivétellel - az erős állam határain belül történt. Természetesen ezek az államok is gyakorolták a beolvasztás politikáját, de a sikertelenség egy idő után engedményekre késztette őket. Am az engedményeket akkor már senki nem tartotta veszélyesnek, mert az állam addigra megerősödött.)

Az államnemzet nem más, mint egy adott nemzet államalapítási törekvése, vagyis ebben az esetben nem a már megalapított állam kereteihez és lehetőségeihez igazodik a nemzet, hanem egy már kialakult, kiforrott nemzet próbál maga köré államot teremteni. Ennek az irányzatnak is megvannak a buktatói, hisz főleg Közép- és Kelet-Európában olyan sokszínű etnikai képpel állunk szemben, hogy egy nemzet államalapítási folyamata nem lehetséges idegen etnikumok bevonása nélkül, és ha már idegen etnikumok is vannak az állam területén, akkor bármikor elindulhat a "vegytisztítás" folyamata. (Az államnemzet inkább Kelet-Közép-Európa sajátossága. Az újonnan kreált, főként 20. századi friss államok bizonytalan, gyenge alapokra épültek, olyan alapokra, melyek nem hasonlíthatók a nyugat-európai államok szilárd konstrukcióihoz. Épp ezért a megértési, törési határaik is jóval szűkebbek, mint a nyugati államoké, melyeknek ma már a tolerancia valós erénye.)

Tehát legyen szó államnemzetről vagy nemzetállamról, az állam nélküli nemzetek számára nincs elfogadható alternatíva, hisz sem a lassú, sem a gyors beolvasztás nem járható út, hanem csak kényszer, melynek törvényessége, jogossága végső soron nem igazolható. Az eredmény mindkét esetben kedvezőtlen, és az etnokratia virulenciájának köszönhetően mindkét esetben a bukás közös élményén osztozkodhatnak mind többségi, mind kisebbségi részről.

A megoldás egy harmadik irányban keresendő, s úgy tűnik, hogy ez nem más, mint az állam és a nemzet szétválasztása. Ez az elhatárolás azt jelentené, hogy az államot nem egy domináns nemzet politikai megnyilvánulásának tekintenénk, mely formálja és igazgatja a nemzet sajátos alapértényeit (nyelv-kultúra-múlt), hanem úgy fognánk fel, mint a nemzetektől, etnikumoktól különálló entitást, amely nem egy kiemelt nemzet természetes tulajdona, hanem az állam határain belül egyenlő státust élvező szabad állampolgárok közös birtoka. Ebben a felfogásban távolról sem etnikai ügyek rendezése az állam elsőrendű feladata, hanem kimondottan saját létét, maradátságát kellene biztosítani, az állampolgárok életminőségének javítása által. És ezt a feladatot mindenki számára ellátná, etnikai, faji, vallási, nemi hovatartozástól

függetlenül, ami tulajdonképpen a demokratikus állam megteremtését is jelentené. Ahogy az állam és az egyház erőltetett fúziója nem hozott, nem hozhatott végleges megoldást, és szétválasztásuk szükségszerűvé vált, ugyanúgy állam és nemzet fúziója sem vezet eredményre, hanem sokkal inkább az "államnép" belüli elidegenedéshez, elkülönüléshez, részekre bomláshoz.

Ennek a megoldásnak a kivitelezésében döntő szerep hárul az államra, melynek egyensúlyba kell hoznia a különböző belső és külső - az európai államok esetében összeurópai - feszítő erőket, törekvéseket, ugyanis mint földünk legmeghatározóbb politikai egysége, a 20. század végére komoly erőkkel került szembe. Az újonnan feltörekvő erők - *regionalizmus* és *globalizálódás* - megrendíteni látszanak az államot. Egyfelől a regionális, önrendelkezést igénylő hathatós törekvések képeznek komoly belső feszítő erőt, másfelől a rohamos globalizálódási trend gyakorol óriási külső nyomást rá. A politikai harapófogóba kényszerült államnak előbb-utóbb be kell látnia, hogy a különböző területi egységeknek nagyobb önrendelkezési teret kell engedni, és rá kell jönnie, hogy az etnikai dolgok regionális és nem államügyek. Fel kell ismernie azt is, hogy a merev politikai határok rugalmasabbá tétele nélkül egy összeurópai áramlatba például aligha kerülhet be. Ezek nélkül a kétirányú - belső és külső - engedmények nélkül, az állam képtelen lesz szembenézni ezzel a kétdimenziós morzsoló erópárral. A szükségszerű engedmények viszont a nacionalizmus fokozatos visszaszorulását eredményezhetik, valamint a nemzetállami törekvések megszűnését.

Amint láttuk, az etnikum politikai elemekkel való feltöltése a nemzet vagy nemzetiség megteremtését jelenti. E folyamat hajtóereje a nacionalizmus, ami egyfajta vallásos ideológia, amely egyfelől a nemzet önvédelmét kívánja szolgálni, másfelől az államon belül bizonytalanságot, ellenségeskedést szül. Rámutattunk arra is, hogy az etnikai ügyek állampolitikai rangra emelése az államnemzet és az állam nélküli kisebbségek közötti torzsalkodásokhoz vezetnek, ami az etnokrácia burjánzásának melegágya, ami a maga rendjén nemzedékről-nemzedékre fejt ki káros hatását. Arra is rávilágítottunk, hogy a túletnizált társadalomszemlélet, egyoldalúsága miatt nem lehet a valóság vetülete, ugyanis nem alkalmas a társadalomban végbemenő jelenségek sokrétűségének, komplexitásának regisztrálására. Az államnemzet és nemzetállam elsődlegességének hosszas és meddő vitája helyett a nemzet és állam szétválasztásában kell keresnünk a megoldást, ami voltaképpen a nemzeti-etnikai ügyek depolitizálását jelenti. Az etnikumnak a politikáról való leválasztása kulcs lépés az egymás elismerése, értékelése, bizonyosfajta egységállapot megteremtése felé. Ezek a tényezők ma már nemcsak lebegő eszmék, hanem a szükségszerűen reális tényező.

Befejezésül szeretném hangsúlyozni, hogy nem áll szándékomban az egyoldalúság csapdájába esni. Nem kívánom azt igazolni, hogy a nacionalizmus visszaszorítása maradéktalan megoldás a bajok orvoslására. Az államélet sok más anomáliája vár még megoldásra (gazdasági, társadalmi és politikai téren egyaránt, mint pl. a túlzottan központosító állam politikai struktúrájának megreformálása, az államhatalom ésszerűségét és hatékonyságát növelni hivatott új módszerek megtalálása és így tovább; valamennyi egy-egy külön tanulmány tárgyát képezheti), viszont diszfunkcionális hatása miatt a nacionalizmus kiemelkedik a többi tényező közül. Céлом nem ábrándok teremtése, hanem a lehetőségek felfedése. Másként fogalmazva, nem a *képzelt jót*, hanem a *lehető jót* tűztem ki célul. Nem hirdetek etikai idealizmust, hisz tudatában vagyok annak, hogy a jót magukban hordozó eszmék megismerése még nem jelenti a jó azonnali megvalósítását, viszont a helyes megoldások felismerése szükséges feltétele a jó gyakorlatba ültetésének. A nacionalizmussal kapcsolatos problémák megoldásának kulcs lépése a depolitizálási folyamat. Ha az állampolitikából sikerül kivonni az etnikai problémákat, de legalább elindítani ezt a folyamatot ott, ahol a nacionalizmus káros hatása túllépte a tűrésküszöböt, akkor valóban egy reményteljes jövő felé haladunk a harmadik évezredben.

Jegyzetek

- 1 Hutchinson, John - Smith, A. D.: *Nationalism*. Oxford, 1994. 38.
- 2 Renan, Ernest: *Qu'est-ce qu'une Nation*. Paris, 1882. 26-29.
- 3 Franklin, Bruce: *The Essential Stalin: Major Theoretical Writings, 1905-1952*. New York, 1972. 57-65.
- 4 Giddens, Anthony: *The Nation-state and Violence*. Cambridge, 1985. 119-121.
- 5 Connor, Walker: "A Nation is a Nation, is a state...". = Hutchinson -Smith: *Nationalism*. Oxford, 1994. 36.
- 6 Weber, Max: *The Nation*. = Hutchinson -Smith: *Nationalism*. Oxford, 1994. 25.
- 7 Geerta, Clifford: *Primordial and Civic Ties*. = Hutchinson -Smith: *Nationalism*. Oxford, 1994. 31.
- 8 Hobbes, Thomas: *Leviathan*. = Garner, Richard. T.: *Society and the Individual*. Belmont, 1990. 104-105.
- 9 Forbes, H. D.: *Nationalism, Ethocentrism, and Personality*. Chicago, 22-24.
- 10 Kedourie, Elie: *Nationalism and Self-Determination*. = Hutchinson -Smith: *Nationalism*. Oxford, 1994. 52-53.
- 11 Breuilly, John: *The Sources of Nationalist Ideology*. = Hutchinson - Smith: *Nationalism*. Oxford, 1994. 105.
- 12 Hutchinson, John: *Cultural Nationalism and Moral Regeneration*. = Hutchinson - Smith: *Nationalism*. Oxford, 1994. 122.
- 13 Dickerson, Mark. O. - Flanagan, Thomas: *In Itroduction to Government and Politics*. Calgary, 1990. 63-66.
- 14 Hayes, Carlton J. H.: *Nationalism: A Religion*. New York, 1960. 14.
- 15 Uo. 15-16.
- 16 Gellner, Ernest: *Nationalism and High Culture*. = Hutchinson - Smith: *Nationalism*. Oxford, 1994. 63-66.
- 17 Dworkin, Ronald: *Freedom's Law*. Cambridge. Massachusetts, 1996. 10-17.
- 18 Gombár Csaba: *Magammal vitázom. Nemzetről, etnikumról, az egyes emberről*. Budapest, 1996. 5-13.
- 19 Mill, John Stuart: *On Liberty*. Oxford, 1991.
- 20 Széchenyi István: *Közjóra való törekedések*. Bukarest, 1981.
- 21 Gombár Csaba: *i. m.* 6.
- 22 Mill, J. S.: *Considerations on representative Government*. Chicago, 1962. 309.
- 23 Acton, Lord: *Nationality (1862)* = *Essays on Freedom and Power*. New York, 1949. 193.

[Vissza](#)

Moldován Gergely, a lapszerkesztő

Gergely Moldován, the newspaper editor

Gergely Moldován (1845-1930 - see his biography in our journal Nr.2000/2.) represented a Romanian intellectual group at the end of the 19th and at the beginning of the 20th century which did not propose Transylvania's separation from Hungary, and by accepting the principles of Hungarian liberalism he wished to vindicate the rights of liberty to Romanian people within the frames of autonomy. From his extensive publication list we have to highlight his historical, ethnographical, linguistic studies relating to Hungary, which have been published in Romanian, and his translations of Hungarian classics into Romanian.

Az 1868-as nemzetiségi törvény nem elégítette ki az erdélyi politizáló román értelmiséget, s ezért vezetői a következő évben a politikai passzivitást, tehát a magyar parlament bojkottálását választották. Két évtized múlva a szűkebb értelemben vett Magyarország románjai is csatlakoztak ehhez a politikához. Ennek jegyében folytatta működését a Román Nemzeti Párt is, és kereste a kapcsolatokat a romániai pártokkal. Mit kifogásoltak? Többek közt azt, hogy a nemzetiségi törvény a magyarságot tartotta "politikai nemzet"-nek; nem fogadták el Erdély unióját Magyarországgal; közigazgatási és kollektív kulturális jogokat kívántak a románság számára. A radikálisok 1884-ben megjelentetik az író, I. Slavici irányításával a *Tribuna* című lapot, amely "magyar állam alóli felszabadulást" tűzte ki célul, felhasználva a magyarországi liberalizmus jogi kereteit. A romániai pártok közül elsősorban a liberálisok támogatták ezt a programot, de a konzervatívok sem elleneztek. 1891-ben megszűnt a *Carpați* egyesület, s helyébe lépve a *Liga culturală* vette át a magyarelles programot, melyet írók, történészek és politikusok támogatták. (Vö. Erdély története. III. Szász Zoltán fejezete. Budapest, 1986. 1665 és köv. old.)

Ebben a helyzetben jelentkezik a kolozsvári egyetem román tanára, Moldován Gergely, aki mint szakember, de mint függetlenségi politikus is részt vesz a román-magyar vitában. (Bemutattam a *Kisebbségkutatás* 2000/2. számában, Egy kitagadott: Moldován Gergely című tanulmányomban.)

1891-ben a romániai egyetemi hallgatók a világhoz intézett több nyelven megjelent nyilatkozatukban a *Liga culturală* befolyása alatt elítélik a magyar nemzetiségi politikát, és síkra szállnak a magyarországi románok politikai és kulturális jogaiért.

Szász Zoltán erről a következőket írja: "Hivatalos ösztönzésre a magyar egyetemisták Moldován Gergely kolozsvári román professzor segítségével készítettek egy sok fontos mozzanatot tartalmazó, de természetétől fogva apologetikus választ. Erre a magyarországi román tanulóifjúság részéről Aurel C. Popovici orvostanhallgató 1892-ben Nagyszebenben adott ki viszontválaszt, amelyre a nyugati publicisták és néhány közéleti személyiség is felfigyelt." (Uo. 1652-1653.)

E vita kapcsán kerül sor az *Ungaria* című kolozsvári folyóirat megjelentetésére 1891 októberétől 600 példányban, amelynek alcíme *Revista socială, stiințifică și literară*, szerkesztője pedig Moldován Gergely. Mi a szerkesztő célja? Meg lévén győződve arról, hogy a magyarországi románság a hazai liberalizmus keretei között fejlődni képes, és meg tudja őrizni nyelvét és kultúráját, azt igyekszik bebizonyítani, hogy nincs szükség elszakadásra, viszont ki kell egyezni a megadott körülmények között a magyarokkal. Ezért első célja bebizonyítani ennek a politikának a jogosságát, és szembeállítani a magyarországi és a romániai sajtó magyarelleségével. Célja az is, hogy képet adjon a magyarországi románok helyzetéről, kulturális jogairól, a népi szokásokról és a népdalokról. Végül feladatának tartja a magyar történetírás és irodalom fordításban való bemutatását.

Moldován hírlapírói tevékenysége alig ismert, ezért feladatunknak tartjuk szerkesztőségi és publicisztikai tevékenységének részletes, füzetenkénti bemutatását.

Az 1. füzetben a fő cikk címe: *A mi feladataink* (Dorņițete noastre), amelyben Moldován kijelenti: "Románok (itt a *rumân* kifejezést használja, később *românra* váltja) vagyunk hitünkre és nemzetiségünkre nézve. Románok voltunk és románok leszünk a jövőben is." Olyan románok természetesen, akik a magyar állam keretében élnek, de megőrzik nyelvüket és szokásaikat. Vitatkozik I. Slavici-csal, aki szembeállítja ezt a fajta patriotizmust a román nemzeti törekvésekkel. Ő a békét, a testvériséget és a bizalmat akarja szolgálni a magyarokkal való együttműködéssel.

Már ebben a füzetben is megnyilvánul a szerkesztőnek az a szándéka, hogy román nyelven szóljon a magyar irodalomról, történelemről és néprajzról. Így közli Hunfalvy Pál előadását a középkori nyelvi emlékekről, kiadja Jókai novelláját, *A száműzött naplóját*, Arany és Tompa költeményeit (itt még nem közli a fordító nevét), megemlékezik Széchenyiről.

A füzet nagyobb részét az általa írt és folytatólagosan közölt *Răspunsul* (Válasz) tölti ki, amelyben felel a bukaresti román egyetemi hallgatóknak, hangsúlyozva, hogy ne a magyarországi románokkal, hanem a függetlenné válás óta még csak 13. évét betöltő Románia problémáival foglalkozzanak. Bemutatja Viski János *Psaltireáját*, ismerteti az általa 1848-1849. évi szereplése miatt gyűlölt Șaguna püspök Varga Katalinnal kapcsolatos árulását. Foglalkozik a nyelvész B. P. Hașdeu-nak a főnévhez kapcsolódó -*aș* képzőt tárgyaló tanulmányával, kimutatva annak magyar eredetét. Ez a füzet éppúgy, mint a későbbiek, polemizál a *Tribunával* és a romániai sajtó magyarelleségével, felhívja a figyelmet arra, hogy az nem szól a romániai zsidóüldözésről és a besszarabiai és macedóniai románok helyzetéről. Kijelenti, hogy ő maga a "magyarokkal tart", de nem mint a "magyar sovinizmus által fizetett proletár", amint az Slavici és a román sajtó állítják.

Veress Endre néhány évvel később ezt írja a folyóiratról: "Örömmel üdvözölhetjük Moldován tanár úr valóságos kultúrmissziót teljesítő folyóiratát, kívánva, hogy minél nagyobb elterjedésnek örvendhessen." (Erdélyi Múzeum 1894, 179). Valóban az *Ungaria* új feladatokat vállalt, a kívánság jogos, mert, amint a szerkesztői üzenetekből tudjuk, általános támadás indult ellene, s példányszáma alacsony maradt.

A 2. füzet vezércikke *Mi és a románok* (Noi și Rumâni, később Români-re javítja); ebben elmondja, hogy Andrássy Gyula a berlini kongresszuson támogatta a független román állam létrejöttét, s a Monarchiának érdeke ezen ország fejlődése. Értelmetlennek tartja, hogy a román sajtó nem a belső romániai problémákkal foglalkozik, hanem a magyarországi románok nevében a magyar politikát támadja. A *Mi korunk* címmel T. Maiorescu híres megállapítására hivatkozva, aki a "forma fără fond", tehát a tartalom és a forma kiáltó ellentétének tételét alkalmazta a román fejlődésre, maga ugyanezt látja megismétlődni. Ebben a füzetben is közöl fordításokat Jósikától, Eötvöstől és Keménytől.

A 3. füzetben közli Putnok Miklós cikkét az *Etymologicum magnum Romaniae*-ről, kiadja egy balázsfalvi lap cikkét Eminescuról és Csiky darabjának egy románra fordított részletét. A 4. füzetben üdvözlő az 1892-es esztendő, keményen bírálja a *Tribunát* és ismét hitet tesz a román-magyar együttműködés mellett. Kiadja Petz Gedeon tanulmányát a magyar-hun rokonságról. Elítéli a *Tribunát*, amely Hunfalvyt és Wenzelt (akinek az előző számban közölte a cikkét) "a román nép egysége" ellenségének tartja.

A 6. füzetben (az ötödik nem található meg az Országos Széchényi Könyvtárban) folytatja *A mi harcunk* című cikkét, s megbotránkozik azon, hogy őt a román sajtó renegátnak tartja. Pedig már 1887-ben és 1888-ban is román tanulmányokat írt, s csak később publikált magyarul a *Fővárosi Lapokban*, tehát mindkét nyelven értekezett. Büszke arra is, hogy a kolozsvári egyetemen 300 román lány és fiú tanul. Kijelenti, "továbbra sem fog hallgatni", s meggyőződését képviselni fogja. Közli G. Alexi (később az Alexits nevet vette fel) tanulmányát a román nyelv magyar elemeiről.

A 7. füzet *A románok egységéről* szól (itt már a *Românilor* kifejezést használja), és támadja Papiu Ilarian 1861-ben Cuza fejedelemhez írt memorandumát, amely szembeszállt a magyar emigráció törekvéseivel, a románok nemzeti egységét a magyarság ellenében ajánlotta megteremtani.

A 8. füzetben az 1892. évi híres román *Memorandum* körüli vitákról szól, és azt akarja bebizonyítani, hogy ennek szerkesztői a magyar politikával szembenállnak, és valójában nem képviselik magát a román népet. Cikkét közöl egy A. V. szignójú szerzőtől a román nyelv és nemzet funkciójáról. Ő maga cikksorozatot ír a reformáció hatásáról az erdélyi románságra, amelyben kimutatja ennek jelentőségét a román nyelv és helyesírás kialakulására.

A 9. füzetben Ferenc József koronázásának negyedszázados évfordulóját ünnepli. Szól a *Memorandum* bécsi bemutatásáról, meglehetősen ironikusan. Az történt, hogy 1892 májusában román küldöttség ment Bécsbe, hogy a császárnak átadják a sérelmeket felsoroló *Memorandumot*. A császár azonban nem fogadta el az iratot, s a magyar miniszterelnöknek küldte meg. Moldován a *Comedie fêră bani* (Értéktelen komédia) címen ismerteti a kirándulást, s közben válaszol egy olyan román cikkre, amely őt a román nép "Judásának" nevezi. A 10. füzetben előadja saját életrajzát, és a román ifjúsághoz fordul, hogy ne politizáljon, hanem tanuljon.

Az 1892-es évfolyamban megjelenő 1. és 2. füzet bevezetőjében elégedetten emlékezik meg az *Ungaria* elmúlt évéről. Cikkét közöl a székely és a román rovásírásról, kimutatva a különbségeket. Itt közli folytatólagosan a *Protest* című iratot, amelyben fia, Ștefan Moldovan és Mihai Bodiu tiltakoznak a Popovici által kiadott *Replika* ellen. Azt állítják, hogy kolozsvári és budapesti román hallgatók nem vettek részt annak fogalmazásában. Kijelentik: "Európában nincs olyan állam, amelyben nagyobb szabadság lenne, mint Magyarországon, de nincs Európában egyetlen állam sem, amelyben a polgári szabadságjogokkal olyan mértékben visszaélnének, mint itt." (Eur'pa n'are un singur stat in care s'c domnească o mai mare libertate ca în Ungaria, dar nici un stat din Europa nu abusează de libertatea ce tătănească ca la noi. 1-2. füzet, 22.)

Az erdélyi román hallgatók jórészt Moldován *Válaszára* hivatkozva utasítják vissza a *Replika* nézeteit, kijelentve, hogy a magyarországi románok körében nincs magyargyűlölet, és a magyar kormány támogatja a szomszédos Romániát. Moldován ismét támadja a romániai sajtót, mert "árulónak" és "sarlatánnak" nevezi őt. Elmondja, hogy Rác János, aki egy előző számban Csokonairól írt cikket, az ő támogatását élvezte, most pedig átállt, hogy pénzt kapjon a *Tribunától*. A *Memorandum* nyomán szembefordul V. Lucaciú tevékenységével, akit sovén nacionalistának és rossz papnak tart. Közli Mikszáth novelláját, fordításban Petőfi és Tompa egyes verseit. Megjelenteti V. Rebrean cikkét a román népi gyógyásatról, és közli népdalait. (Ezt megteszi később is.)

A 4. füzet bevezető cikke ismerteti a magyar szabadságharc céljait és a román-magyar ellentéteket. Kifogásolja, hogy az erdélyi ellenzék nem ad politikai programot a románság számára, Erdély elszakadását sem meri megfogalmazni, pedig ez a célja. Igyekszik jó kapcsolatokat kialakítani a romániai zsidósággal, s ezzel magyarázható, hogy kiadja R. Șăineanu tanulmányát a román filológiáról, tudva, hogy a szerzőnek nem adták meg a román állampolgárságot. Az 5. füzetben ismerteti Károly román király nyilatkozatát Románia részvételéről a nemzetközi életben, de kifogásolja, hogy egy szót sem szőtt a *Liga* magyarellenes politikájáról.

A 6. füzet *A nép és az apostolok* címen kigúnyolja azokat a román értelmiségieket, akik magukat a "nép apostolainak" tartják. A 8. füzetben elítéli a múlt mértéktelen dicsőítését, s megemlíti a hajdani Petru Maior esetét, aki azt állította, hogy Trajanus császár már románul beszélt. Ezt a túldicsőítést teszik ma Nagy István és Vitéz Mihály vajdakkal kapcsolatban is, holott a jelenlét kellene foglalkozni. A kolozsvári egyetem magyar tanáraival jó kapcsolatokat alakít ki. Ebben a számban közli Szádeczky Lajos cikkét a fogarasi emlékekről vagy Ferenczi Zoltánról a kolozsvári magyar színházról. A 9-es és 10-es füzetben tiltakozik a magyarországi nemzetiségek külön politikai értekezése ellen. Folytatólagosan közli Szinnyei József cikkeit a román nyelvből átvett magyar szavakról, Gyulai Pál novelláját, *A régi udvarház utolsó gazdáját*.

1893 márciusában jelenteti meg a 11. füzetet, amelynek vezető cikke: *A románok és a magyarok liberalizmusa* (Liberalismul Românilor și al Ungurilor), amelyben azt fejtegeti, hogy Magyarországon érvényesül a liberalizmus, Romániában viszont nem, s példaként az ottani zsidóüldözést említi. A 12. füzetben a román könyvnyomtatásról szól és külön is azokról a román újságírókról, akiket jogosan a magyar bíróságok elítéltek. A 13. és a 14. füzetben közli Lukács Béla cikkét a millenniumról, szól a Széchenyi-alapítvány és Trefort segítségéről a román iskoláknak. Megjelenteti Beöthy Zsolt cikkét Széchenyiről és a magyar költészetéről. Ismét szól a romániai zsidók üldözéséről, a *Liga* politikai tevékenységéről és Gr. T. Brătianu haláláról. Foglalkozik a katolikus és az ortodox egyház ellentéteivel.

A 15. és 16. füzetben Floria Bozgan, karánsebesi ügyvédnél kifogásolja, hogy a román sajtó csak a magyarokat támadja, miért nem teszi ezt a németekkel? Egy aláírás nélküli cikk foglalkozik a beszerce-aszódi tanítók helyzetével. Romániai zsidó beadványokat közöl. Megemlékezik röviden Barițiu haláláról, de csak a fontosabb adatokat közli. A már említett Bozgan lefordítja a Kossuth-nótát. Moldován ismét támadja a romániai sajtót, és idézi a *Dacia* című lapot, amely őt újból "renegátnak" tartja.

A 17-18. füzet a következő címmel indul: *Kulturegyletul și Liga culturală*, s azt bizonyítja, hogy a magyar szervezet kultúrával, a román viszont politikával foglalkozik. Itt kapcsolódik be az *Ungaria* munkájába Márki Sándor, aki a szerzővel baráti viszonyba kerül (amint azt az MTA kéziratárában levő levelezés bizonyítja). Közli a középkori Magyarországról szóló cikkét. A 19-20. számban Alexandru Mocsonyi román nagybirtokoshoz szól, aki igyekszik mérsékelt közeputas álláspontot elfoglalni. Moldován arra biztatja, hogy nyíltan foglaljon állást az együttműködés mellett. Ratiu házat a tüntetők megrongálták, a folyóirat erről megemlékezik, de kisebbíti a kárt. Megkezdí a *Politikai szédeltgések* (Amețeli politice) című cikksorozatát, amelyben a románokkal szemben a magyar nemzeti álláspontot védelmezi.

Az 1893-as évet az 1-2. számban a magyarországi román patriotizmusról szól, és ismét elítéli a *Liga* magyarellenességét. Kijelenti: "a románság és a magyar állam fejlődése nem lehetnek ellentétes eszmék". (Românisml și inflorirea statului unguresc nu pot fi idei contrare. 2. füzet, 2.) Folytatólagosan közli Jeszenszky Sándornak a *Replika*-perben elmondott híres vádbeszédét, s ezzel persze újabb támadásokat vált ki. Támadja a *Tribunát*, Rațiu és V. A. Urechet, a *Liga* elnökét mint olyan ellenségeit, akik őt "renegátnak" tartják.

A 3-4. füzetben a fő téma a román sajtó magyarellenessége, s ezzel kapcsolatban fenntartásai vannak a magyar liberalizmussal szemben. Az 5-6. füzetben a már említett karánsebesi ügyvédnél, Bozgan a magyarok és a nemzetiségek közti ellentétekkel foglalkozik és a kiegyezést javasolja. A 7-8. füzetben a vezércikk: *Magyarok és románok*, melynek programatikuss alaptétele: "A haza magyar, a nemzetiség román." (Patria-i maghiară, naționalitatea e română. 7-8. füzet, 139). Márki most már nem a magyar középkorra, hanem a Horea-felkeléssel foglalkozik, Pór Antal az erdélyi vajdáról ír a XIV. századig. A postában Moldován válaszol Delavrancea magyarellenes megjegyzéseire a hazai románsággal kapcsolatban, és védi álláspontját.

A 9-10. füzetben az eddig fordítóként ismert A. Pituc kifogásolja, hogy a romániai sajtó és a *Liga* nem foglalkozik a többi országban élő románsággal. Moldován *Ungro-mania in România* (Magyar-mánia Romániában) címen elítéli Slavici-ot, aki őt és a román nyelv magyar elemeit bemutató Alexit leckézteti. A 11-12. füzetben *A magyar államnyelv* című cikkében kijelenti, hogy minden államnak van hivatalos nyelve, Magyarországon ez a magyar, de az nem jelenti a nemzetiségi nyelvek háttérbe szorítását, és tiltakozik a románság asszimilációja ellen. I. Barbu az 1848-ban Magyarországra menekült havasalföldi értelmiségiek leveleit közli a liberalizmusról és a magyarokkal való megegyezésről. *Tenax* néven megjelentet egy "fontos" szöveget Szamosújvárról, amely elfogadja Moldován nézeteit és tiltakozik a román sajtóban őt ért "renegát" jelző ellen.

A lap megemlékezik Kossuth haláláról, akit "nagy embernek" tart, és román fordításban közli a Kossuth-nótát. A 13-14. füzetben *Mi szabad nép vagyunk* címen Moldován kifogásolja, hogy a román sajtó nem emlékezett meg Kossuth haláláról.

A nacionalista *Tribuna* és a *Foia Poporului* téziseivel szemben állítja, hogy a magyarországi románság nem elnyomott, hanem szabad. Vitatkozik Ioan Atanasias cikkével, amelyet közöl és bírál, megállapítva, hogy a magyar állam kétezer román iskolát tart fenn, és a román egyházaknak évente kétszáz ezer forint támogatást nyújt. Megjegyzi: "Nagy meggyőződéssel beszélnek a magyarországról több mint 30 éve, de egész Magyarországon nem lehet találni egy *elmagyarosított román* sem." (Se vorbește despre maghiarizare cu forță de 30 de ani și în toată Ungaria nu aș află încă un rumânaș maghiarizat. 13-14. füzet, 293.) A szerkesztő vitatkozik N. Xenopopollal a kolozsvári *Memorandum*-perről és V. Lucaciú "mártíromságáról". A 15-16. füzetben N. Almășan elmondja: azok az egyszerű románok, akik a *Memorandum*-per idején Kolozsvárra jöttek, nem tudták, hogy miért tették, és az egészet "komédiának" tartja. Wertner Móric, aki az előző számban vitatkozott Pór Antallal, most az Árpád-házi uralkodók és a szerbek kapcsolatairól ír. Szamosi János cikket közöl egy görög álmoskönyvről. Petuc Petőfi-verseket fordít, és a lap ismét megemlékezik Kossuth Lajosról. A 17-18. füzetben Bozgan a nemzetiségi megbékélést hirdeti, és szembeszáll

azzal a nézettel, hogy Erdélynek a monarchián belül önállóságot kellene adni. Moldován a *Memorandum*-perről írva a magyarországi románok gazdasági és kulturális feladatairól beszél.

A 19-20. füzetben elítéli a tribunistákat, dicsóítja Kossuthot és a magyar Függetlenségi Pártot. Bekapcsolódik a lap munkájába Asbóth Oszkár egy cikk-sorozattal a szláv népek történetéről. Moldován közli A. Bohátel 1843-as cikkét, amely az *Erdélyi Híradóban* jelent meg, és amely kitart a Magyarországhoz való tartozás mellett. Ugyanakkor hangsúlyozza a románság sajátos jogait. Ezt a szerkesztő példának tekinti a mai magyarországi románság számára is. Moldován tartózkodással szól a *Memorandum*-perről, és túlzottan tartja az ítéleteket. (Lucăciu-ot őt, Rațiu-t két évre ítélték, másokat kisebb és nagyobb büntetésekre.)

1895 januárjától az *Ungaria* megjelentetett egy magyar mellékletet is *Magyar-román szemle* címen. Ez utóbbiban főleg olyan cikkeket találunk, amelyek előbb már a román lapban megjelentek. Az *Erdélyi Múzeum* megemlékezik erről: "A románok jelesebb írásműveit, a népszellem termékeit, szokásait stb. magyar nyelven és magyar szellemben fogja ismertetni." (Erdélyi Múzeum 1895, 106.) A továbbiakban csak a románul kiadott füzeteket ismertetem, a megváltozott számozást figyelembe véve.

Az 1895-ös első három füzetet a Széchényi Könyvtárban nem találtam. A 4. füzetben Moldován arról vitatkozik, hogy mőcok-e a székelyek, és arra az eredményre jut, hogy ez nem igaz. A lap bemutatja a Feszty-körképet, Herczeg egyik novelláját, Bajza egyik versét.

Az 5-6. számban folytatja nyílt levelét Ureche-hez, aki nemcsak a *Liga*, hanem a Román Tudományos Akadémia elnöke is. Kifogásolja, hogy mint ilyen az Akadémia a Liga befolyására magyarellenes nyilatkozatokat közöl. Helyteleníti történeti felfogását és megállapítja, hogy Hunyadi János román volt, de a magyar állam mellé állt, és mégsem tartja senki sem "renegátnak". Kifejti, hogy a magyar liberalizmus hozzájárul a román nyelv és kultúra fejlődéséhez, de nem ez a helyzet Besszarábiában, amiről viszont a román sajtó meg sem emlékezik. A 8. füzetben a Román Tudományos Akadémia által publikált *Voci latine* című kiadványt támadja magyarellenessége miatt. A 9. füzetben a román történést idézi, aki "jó jelnek" tartja, hogy Besszarábiában megengedik a román könyvek olvasását, és hogy Macedóniában román iskola létesül. Rámutat arra, hogy Magyarországon 3700 román iskola működik, több mint Romániában, hogy mindenütt román tanítók és a román egyházak papjai működnek, és román könyvek és lapok jelennek meg. Ureche-nek mint egyetemi tanárnak az volna a feladata, hogy "a hallgatókat a tanulásra és ne a politizálásra oktassa", és ne támogasson olyan rendezvényeket, mint amilyenre Constantában sor került, ahol az egyetemi hallgatók küldöttei magyarellenes beszédeket mondtak, s ezt üdvözölte a király és a miniszterelnök is.

Egyébként a 6. füzet dokumentumokat közöl a romániai zsidók üldözéséről. Itt publikálja A. Pituc fordításában Petőfi *Nemzeti dalát*. A 7.-ben *Mindent a nemzetért* (Totul pentru națiune) címen kigúnyolja Rațiu-t és Lucăciu-t, akiket a román sajtó "mártiroknak" kezel, ők viszont jól élnek a váci és a szegedi államfogházakban. Egy *Patriotul* álnéven jelentkező szerző cikkében foglalkozik a hazai román tanítók problémáival. Itt adja közre ugyancsak Pituc fordításában Petőfi *Minek nevezzelek?* című versét.

A 10. füzetben *A megkegyelmezett memorandisták* címen hírt ad arról, hogy Ferenc József megkegyelmezett a *Memorandum* elítélteinek, amivel ő egyetért, de felhívja a figyelmet, hogy ezek az emberek milyen károkat okoztak a magyarországi románoknak.

A háttérben az áll, hogy Bánffy Dezső miniszterelnök kegyelmi javaslatot nyújtott be a királynak, aki ezt elfogadta. A miniszterelnök kész volt bizonyos engedelményeket tenni a románoknak. Sturza román miniszterelnök ezt honorálva kijelentette, hogy a román kormány nem avatkozik be Magyarország belügyeibe, megszünteti a román egyházak és intézmények romániai támogatását, a tribunistákat mérsékletre inti, és a magyarok és a románok közti együttműködést szorgalmazza (Szász i. m. 1666).

Ebben a füzetben kezdi el Koncz József Csokonai *Batracomymachia* című költeménye verses fordításának kiadását és Pituc fordításában Petőfi *A magyarok istenét* jelenteti meg. A 10-11-12-13. számban cikket közöl a magyar Millenniumról, I. C. Popét a magyar irodalomról és a román folklóról.

A memorandisták megkegyelmezése után Moldován nem folytatja harcát a román sajtó ellen, a magyarországi románok helyzetét és a magyar történelem és irodalom kérdéseit ismerteti. A változás összhangban van a magyar kormány álláspontjával.

1896. 1. füzetében kifejti, hogy a hazai románság "békében és testvériségben kíván élni a magyarokkal" (a trăi în tignă și fraternitate cu Ungurii, 5.), s erre figyelmeztet az ezer év is. Megjelenteti A. Constantius bukaresti szerző cikkét a román sajtó magyarellenségéről, de ez az utolsó ebben a témában. A 2. füzetben a Rómában tartózkodó Gh. Alexi cikkét közli a románokról az olasz irodalomban. Új jelenség, hogy a klasszikus fordítások után kiadja Bródy egyik novelláját. A 3. füzetben Szádeczky az erdélyiek 200-300 évvel ezelőtti életmódjáról szól. Pop ismerteti Vörösmartyt mint epikust. A 4. szám a Millenniumról ad tájékoztatást sok magyar cikkben, és közli Jókai e témáról szóló szövegét. Az 5. füzetben a budapesti kiállításokról, az Akadémia ünnepségéről és a külföldi megemlékezésekről ad ismertetést. A 6.-ban Pop ír a Millenniumról, közreadja Jókainak a Petőfi Társaságban elmondott beszédét *A költő joga* címmel. A 7. és következő füzetekben magyar szerzők az új magyar állam különböző tevékenységeit ismertetik. Itt jelenik meg Beksics Gusztáv folytatólagosan közölt tanulmánya az asszimilációról. Közli Hermann Ottó cikkét a magyar néprajzról. A 8. füzetben elsősorban néprajzi írásokat ad közre. A 10.-ben Pop a magyar hírlapirodalomról ad ismertetést.

Az 1897-es évfolyam 1. füzetében magyar cikkeket közöl a dévai románokról, Zichy utazásáról, Vörösmartyról (Beöthyről), megemlékezik Grigore Silasi egyetemi tanár haláláról, viszont nem ír politikai-szakmai múltjáról. A 2. füzet közli fordításban a *Szép Ilonkát* (Pop). Egy magyar szerző tollából közöl cikket az erdélyi románok kulturális helyzetéről, Réthy László szól a román nyelv balkáni kifejlődéséről. A 3. füzetben G. H. Serb a román egyházakról, A. C. Bob Mikes Kelemenről ír, a 4. füzetben Marczali a magyarok őshazájáról, Pop pedig Mátyásról a népköltészetben. Az 5. füzetben a jogi szakértő, A. Turcu szól arról, miként lehet valaki román állampolgár. Bayer József a magyar színházról, Hajnik Imre a *Tripartitumról* ír, és közli Jókai naplójának egy részletét. A 6. füzetben Beöthy ír Jókairól és a regényről, Pop a székely szokásokról. A 7. füzetben Márki Sándor Árpádot mutatja be, Nagy Ernő a magyar nemességet, Lyka Károly Petőfit, a 8. füzetben Tagányi Károly a magyar megyék kialakulását. Megjelenik egy Bródy-novella és egy Jókai-jegyzet Mátyás királyról. A 9. füzetben Felméri Sándor a család problémáiról beszél, Káldy Gyula a magyar táncokról, Marczali a magyar folklorisztikát mutatja be, Erődi Béla a Héttornyot. A 10.-ben egy Dan nevű szerző a voronyezsi kísértetekről, Nagy Géza a magyar viseletről, Dedek a történeti legendákról ad ismertetést, és emellett román népdalokat közöl (az előző számokban is).

Az 1898-as év 1. füzetében folytatja Alexiu Viciu cikkét a román nyelvéről, s kiadja népdalközleményét. Közöl egy Jókai-novellát és Szádeczky egyik cikkét. A 2. számban Dan.-nak a voronyezsi kódexről szóló beszámolóját adja ki. A 3. számban megjelenteti Ballagi Aladár cikkét a bécsi magyar testőrségről, Hankó Vilmosét a székelyek eredetéről, egy Jókai- és egy Gyalui Farkas-novellát. A 4. füzet közreadja Négyessy László cikkét Aranyról, a költőről, megjelentet egy Jókai-novellát, egy írást a magyar koronáról és román népdalokról. Az 5. füzetben Négyessy cikkét Madáchról és *Az ember tragédiájáról* és Szily-ét a Magyar Tudományos Akadémiáról. A 6. füzetben Marczali cikkét a XVIII. századi magyar történetírásról, T. Cipariu "elveiről" név nélkül és román szerzők néprajzi írásait a románok házáról és viseletéről. A 7. füzetben Erzsébet királyné haláláról emlékezik meg, kiadja Zichy Antal Széchenyiről mint íróról és I. C. Pop a mohácsi csatáról szóló cikkeit. A 8. füzetben Marczali ír cikket Széchenyiről és Deákról, kiad egy Jókai-novellát, Szabolcska és Endrődi verseket és A. Viciu néprajzi cikkét. A 9-10. füzetben Szécsy Károly a magyar líráról szól. Megjelenteti Petőfi *János vitézét*, és emlékeket közöl Erzsébet királynéről. Itt jelenti be a lap megszűnését.

Az *Ungaria* 1896-ig szünni nem akaró polémiát folytat a romániai sajtóval és a magyarországi *Tribunával*. Szerinte a magyar liberalizmus keretei között a románság szabadon fejlődhet, megtarthatja nyelvét és kultúráját, de ez megköveteli a magyarokkal való együttműködést. Ez az álláspont kiváltotta a magyarországi romániai radikálisok és a romániai sajtó haragját, amelyek őt sokadszor "renegátnak" kiáltották ki. A memorandisták megkegyelmezése után már nem vitatkozik az ellenfeleivel, viszont folytatja a hazai románságról és a magyar irodalmi, néprajzi, történeti cikkek román nyelvű kiadását. A történeti tanulmányok szembenállnak a román historiográfiával, vitatják a nemzeti nyelv dáciai megjelenéseit, és a két nép szükséges együttműködésére hívják fel a figyelmet. A dáciai eredet és a románság magyarok általi elnyomása a román értelmiségiek számára elvitatathatlan volt, s ez még inkább Moldován ellen hangolja a román közvéleményt. Munkájában segítséget nyújtanak A. Pituc, I. C. Pop mint fordítók, L. Bozgan mint cikkíró, L. Reborean és A. Viciu mint néprajzosok és néhány romániai

szerző is. A vele szembenálló román értelmiségiek távol tartják magukat lapjától. 1895-től "magyar szemlélt" jelentet meg, amelyben közread már kiadott román és lefordított magyar tanulmányokat, román verseket és novellákat, köztük az általa sokat támadott Slavici-tól vagy a román királynőtől, Carmen Sylvától is.

Nagy kihagyás után, 1907. október 12-től 1909. december 31-ig megindít most már nem egy folyóiratot, hanem egy napilapot, ugyancsak *Ungaria* címen. Az első számban egy román és magyar nyelvű beköszöntőt közöl. A román cikkben a következőket írja: "A magyar szabadságjogok táplálták románságukat, amellyel ma büszkélkedünk." (Libertățile ungurești ne au nutrit românismul, cu care astăzi ne mândrim.) A magyarországi románság e liberalizmus jegyében nyelvében, kultúrájában és szokásaiban jelentősen fejlődött. Románia ügyeibe a lap nem kíván beavatkozni, de azt várja a romániai sajtótól is, hogy ugyanezt tegye a magyarországi románok esetében. A magyar cikkben kifogásolja, hogy "a hazai fajok" sajtója "nem a magyar kormány", hanem "a magyar faj, a magyar nemzet ellen" uszít. Ő maga "az erős magyar nemzet híve", s a nemzetiségiek és a magyarság közti együttműködést kívánja szolgálni.

Az újság képet ad a korabeli magyar helyzetről, főleg politikailag. Helyesli a magyar kormányok politikáját, így például Apponyi iskolai törvényét, ha fenntartásokkal is. Elesen szocialistaellenes, és kifogásolja, hogy a nemzetiségi képviselők együttműködnek velük. Ismerteti a magyarországi románok politikai (most már van a parlamentben román párt is), gazdasági, kulturális és egyházi körülményeit. Szembeszáll a *Tribuna* politikájával, és bírálja Iorga, Goga vagy a most már Romániában élő Slavici nézeteit. Az első számokban magyar novellákat, verseket közöl, és ismertetést ad magyar írókról, ezt később abbahagyja.

Mi készítette arra, hogy a lapot megszüntesse? Ezt nem tudjuk, de feltételezzük, hogy az alacsony példányszám és a pénzhiány.

1918-ban a Magyar Tudományos Akadémia publicisztikai tevékenységéért odaítéli neki a Bródy-díjat. A háború alatt megjelent írásait méltatják (Şaguna András, Az orosz kéz Romániában, I. Károly király s a román nemzetideál, Budapesti Szemle, 1918. október, november, december), de az értékelések kiterjednek egész munkásságára is. "Moldován Gergely - írja a jelentés -, a magyar nemzet s a román nép iránt egyenlően érzett szeretettel kezdte meg írói pályáját." (Akadémiai Értesítő, 1918. 233.) A piaristáknál tanult, 21 évesen már publikált a *Fővárosi Lapokban*, s ezért Vulcan a *Familiában* elítélte. Írt a *Magyar Polgárba*, a *Honba*, az *Ungariába*. Itt 1895 szeptemberében szolt többek közt a memorandisták kegyelméről. Felsorolja azokat a kiadványokat, amelyekben a román sajtóval vitákat folytatott és a hazai románság egészéről szóló könyvét.

A *Budapesti Hírlap* 1912. 87, 90. számában idézi egyik szövegét, amelyben a magyar nemzeti állam mellett és népe érdekében szót emelt. "Intelmei, tanácsai egy emberöltőn keresztül Romániában a hazai román véreihez annyi bátorsággal, kitartással, önmegtadással, a fejére hányt szitkoknak, az árulás vádjának férfias túrésével, egyben nagy publicisztikai készséggel intézett, fényesen beváltak." (Uo. 230.) A jelentés szerint Moldován hű maradt "a nemzeteknek és az államoknak összemberiségi érdekek parancsolta ily viszonyból levonható álláspontjához" (uo. 237.), amely megkívánja, hogy a kis nemzetek egy nagy nemzet mellett éljenek. Nem hódolt be az olasz Mancini nézeteinek, és nem követte magyarellenességben a román intelligenciát. Úgy vélik, hogy Moldován törekvései 1918-ban "beváltak", tudniillik a háborúban részt vett, Romániát ekkor elfoglalták a német és osztrák-magyar csapatok. Felmerül a kérdés, miért ítélik oda neki a Bródy-díjat? A válasz a következő: "az ő személyének kitüntetésével és publicista-működésének elismerésével nem kell tartania, hogy bármi tekintetben is ún. "politikai szempont befolyásolta" a résztvevőket. (Uo. 235.) Az Akadémia nem pártpolitikát szolgál, hanem a "nemzeti létet" védi, s Széchenyire hivatkozva "az emberiség földicsóitását" szolgálja. A jelentés végén külön dicsérik Moldován szép erdélyi magyar nyelvét. Az aláírók a következők: Concha Győző, Angyal Dávid, Balogh Jenő, Beöthy Zsolt rendes tagok és Bleyer Jakab levelező tag. A nagygyűlés a jelentést elfogadta, és Moldován a díjat átvehette.

Moldován Concha Győzőnek megköszöni a jutalmat: "Hiába öntöttem egész tudásomat, lelkesedésemet, nemzetszeretemet írásaimba, - mindez eltemetve maradt volna, ha nem akadt volna műértő szem és megértő szív, amely mindazt, amit írásaimba belefektettem, meglássa és méltányolni is tudja." (Concha Győzőnek, 1918. május 4., MTA Levéltár, 4811. - 470.) Ugyancsak hozzá írja május 12-én: "Lehető, hogy fogyatékoságaim eltüntetheti a magyar nemzeti államhoz való tántoríthatatlan hűség s a rajongás egy eszméért, hogy a nemzet a népek összefogásával nagy legyen." (Concha Győzőnek, uo. 4811. - 471.)

1928. május 8-án Kolozsvárról ír neki, elmondva, hogy 81 éves, és "a nyugdíjból nem fényesen, de okosan meg lehet élni." (Uo. 4811-472.)

Moldován Gergely a XIX. század végén és a XX. század elején az a magyarországi román értelmiségi, aki nem javasolja Erdély Magyarországtól való elszakítását, s elfogadja a magyar liberalizmust, amelynek keretében igyekszik a románság szabadságjogait érvényesíteni. Ez a magatartás szemben állt a hazai és a romániai értelmiség többségével, amely Nagy-Romániát akarta létrehozni. Vitái ellenük irányultak, természetesen magyar részről apologetikusok, de értékelik azt a haladást, amelyet a románság gazdaságilag és kulturálisan a magyar liberalizmus befolyására elért. Külön is meg kell említeni azt a tevékenységet, amellyel román nyelven megjelentet történeti, néprajzi, nyelvészeti magyar cikkeket, és kiadta a magyar klasszikusok novelláit és verseit. (Ezekből később is ki lehetett volna adni egy gyűjteményt.) Szembekerült a nacionalista ideológiával, és ezért lett román részről "kitagadott". Talán ma jobban megérthetjük törekvéseit.

[Vissza](#)

Ütközőzónában

Párhuzamok és különbségek a balti finn népek történelmében

In a "Buffer Zone". Parallels and Differences in the History of the Baltic Finnish Peoples

It is a common feature of Baltic peoples that although their standard literary language appeared quite late, on a world scale they distinguish themselves by their rich folk-poetry. The most significant linguistic effects upon the Finnish peoples came from the Germans and Slavs, and Christianity took root among them only after the Reformation. The two major Finnish peoples, the Finlanders and the Estonians both declared their independence in 1918. Finland has managed to preserve it all the while (in spite of the Finnish-Soviet war), while Estonia retrieved its liberty (following some detours) in 1991. Minor Finnish peoples have a certain degree of autonomy at best and their number of inhabitants is decreasing continually.

A balti finn (finnségi) nyelvek kifejezést az uráli nyelvcsalád finnugor nyelvei közül a finnre, karjalaira, vepszére, izsórra, továbbá az észtre, vótra és lívre használják. E nyelvek tehát közeli rokonságban állnak egymással, egy közös ősből, a közfinnből származnak, de a földrajzi távolság miatt különböző módon fejlődtek, melyet történelmi, kulturális és politikai okok még tovább mélyítettek. Így e népeknek különböző identitástudata alakult ki.

A balti finn népek valamikor óriási területet népesítettek be: északon a Botenni-öböl környékétől a Fehér-tengerbe torkolló Északi-Dvinaig, délen pedig Moszkvától egészen a Nyugati-Dvina torkolatánál lévő Rigáig és a Kurland félszigetig. Az általuk lakott terület nagysága az utóbbi évezredek során jelentősen leszűkült. A finnségi népek a lakosság számát tekintve sohasem voltak "nagy népek", nem alkottak hatalmas birodalmakat, bár nagy területen szétszórva éltek. Számos - gyakran egymástól igen különböző - nyelvjárást beszéltek. Idegen befolyás, majd uralom alá kerülve a 10-13. századtól kezdve saját történelmük alakítására egyre kevesebb lehetőségük nyílt annak ellenére, hogy térségük életében korábban meghatározó szerepet játszottak. A finnek és észtek kivételével e népek fokozatosan kisebbségbe kerültek szülőföldjükön.

A balti finn népek életében meghatározó szerepe volt a földművelésnek és az állattartásnak, s ezeket kiegészítette még a halászat, vadászat, tengerjárás, kereskedelem stb. Idegen uralom alá kerülve hosszú évszázadokon át az "elfelejtett" vidéki lakosságot alkották, amelyről a "művelt Európa" nem sokat tudott, a történétírók sem sok tincát pazaroltak rájuk. Mivel stratégiailag rendkívül fontos területeken éltek: birodalmak ütközőpontjain, a keleti és nyugati kultúra határán és a kelet-nyugati kereskedelmi utak térségében, földjüket újra és újra háborúk pusztították, a lakosságot járványok és erőszakos áttelepítések tizedelték. Közülük a történelem viharait nehezebben átvészelt csoportok beolvadóban vannak a többségi népekbe (orosz, lett, finn, észt) vagy egymásba, kulturális, nyelvi és etnikai identitásuk eltűnőben van. A finneken és észteken kívül más finnségi népek önálló irodalommal nem vagy csak alig rendelkeztek, anyanyelvük csak szóbeliség szintjén létezett. Ha irodalmi nyelvüket idővel meg is teremtték, általában csak néhány tucat könyvet jelentettek meg. Amivel azonban e népek világviszonylatban is kitűntek, az a hihetetlenül gazdag népköltészet, amely egészen a 19-20. századig fennmaradt.

A finn és észt kutatók többsége jelenleg azt vallja, hogy a balti finn népek ősei valamikor a Kr. e. IV-III. évezredben, az ún. fésűskerámia-kultúra idején kerültek a Finn-öböl északi és déli partjára, ahol a jégkorszak vége óta már élt valamilyen ismeretlen eredetű népesség, amelyet az újonnan érkezők magukba olvasztottak, vagy (és) maguk olvadtak beléjük. Olyan feltételezések is napvilágot láttak, hogy e népek ősei eredetileg is az említett területen éltek. Mindenesetre a régészek, a vércsoport- és génkutatók a települések folyamatoságát hangsúlyozzák a fésűs kerámia kultúra óta annak ellenére, hogy később is megtelepültek itt finnugor és indoeurópai népcsoportok, a népesség azonban már nem cserélődött ki teljesen. A korai közfinn nyelvi közösséget balti, majd később germán nyelvi hatás érte. A lapp nyelv Kr. e. 1000 körül vált ki a korai közfinnből, de a lapp nép kialakulása még tudományos vita tárgyát képezi. A közfinn nyelvi közösség népességének szétválása külön törzsekre, majd ezek külön néppé érése még sok megoldatlan vagy vitatott kérdést hordoz magában. Mindez - az írott források szerint is - a Kr. u. I. évezred folyamán ment végbe, s annak vége felé teljesedett ki. A finnségi népekről és lappokról beszámoló forrásokban (Tacitus, Jordanes, Cassiodorus, Halogalandi Ottár, ibn Fadlan, Brémai Ádám, al-Idrisi, Saxo Grammaticus, [Lett] Henrik, a Nyesztor krónika stb.) a népnevek nem egy esetben más népcsoportot takartak, mint amelyet a név alapján felfedezni vélhetnek bennük, s ezekkel kapcsolatban is vannak még tisztázatlan kérdések.

A következő idegen nyelvi hatás a finnségi népek szomszédságában a szláv törzsek honfoglalásából adódott. Régi orosz krónikákban a 859-es évnél említik először a balti finn népeket, a *csúd* névvel illették őket, akik a Finn-öböl és a Ladoga-tó környékét népesítették be. Külön népneveket e krónikák a balti finn népekre csak a 11. századtól használnak. A novgorodi állam létrejöttében és fejlődésében - a krónikák tanúsága szerint - a környező területek finnségi (csúd) lakosságának is fontos szerep jutott. A kihalt merja (meri) nyelvet egyes kutatók az utóbbi időben már nem a volgai finnugor nyelvek közé, hanem a balti finn nyelvekhez sorolják, vagy a kettő közötti átmenetnek tekintik. Nyugati források az I. évezred vége felé többször is említik a gazdagságáról híres bjarmák földjét a Fehér-tenger környékén. A bjarmákban valószínűleg a karjalaiak és vepszék őseit sejtethetjük.

A balti finn népek történelmének fénykora a 9-12. századra tehető, amikor a csökkenő normann (viking) aktivitást kihasználva a fontos kelet-nyugati kereskedelmi utak térségében megpróbálták átvenni az ellenőrzést. A jelentős fejlődés ellenére a hagyományos értelemben vett önálló államalkotásig egyik balti finn nép sem jutott el ebben a korszakban. A 11. század második felétől kezdve megnövekedett a keleti és nyugati egyház, valamint különböző államok érdeklődése e területek iránt. A 12-13. század folyamán állandósultak a keresztes hadjáratok, háborúk, erőszakos térítések. A finnek lakta területeket Svédországhoz csatolták, a vótok, izsórok, vepszék fokozatosan Novgorod adófizetőivé váltak. A 13. században írták nyírfakéregre azt a karjalai nyelvű, Novgorodban talált varázsigét, mely egyben az első balti finn írásos emlék. A karjalai területekért a svédek és oroszok hosszú háborúskodást folytattak. A két hatalom 1323-ban megkötött szerződése (pähkinäsaari béke) alapján a határ kettévágta a karjalaiak által lakott területeket, és fontos kultúrák közötti választóvonalá vált. 1323-tól 1809-ig Karjalában a határvonal a svéd és orosz erők katonai és diplomáciai egyensúlyán alapult. Az észtek és lívek lakta területeket hosszú, véres harcok után Dánia és a Német Lovagrend szerezte meg, majd egy évszázad elteltével e földek mind a lovagrend uralma alá kerültek, amelyet a gazdag északnémet Hanza-városok támogattak pénzzel. A későbbi Livónia (Ó-Livónia) állam elvileg a Német-római Császársághoz tartozott, gyakorlatilag azonban teljesen önállóan intézte ügyeit, a hatalmon a lovagrend, a püspökségek és a városok osztoztak. A földrajzi kapcsolat hiánya miatt a német lakosság sem árasztotta el e területeket.

Az idegen uralom alá került balti finn népek kezdetben gyakran lázadoztak elnyomók ellen. Lassan terjedt a keresztény hit is. A vótoknál és izsóroknál - a korabeli források szerint - a 16. század közepén is erős volt még a pogányság. A finneknél és észteknél is csak a reformáció után vert mélyebb gyökereket a kereszténység, de még hosszú évszázadokra volt szükség, hogy a pogányság gyakorlata és emléke elhalványuljon. Folytatódott az oroszok betelepülése a karjalaiak, vepszék, vótok és izsórok területeire, mely az Orosz Birodalom nyugati végeinek biztosítását is szolgálta. Az orosz nyelv és kultúra a későbbiekben egyre nagyobb hatást gyakorolt e népekre, melyet a görögkeleti egyházhoz való tartozás is tovább mélyített. Az egykor jelentős lív nép beolvadása a lettekbe már a 13-14. században megkezdődött. A finnek lakóhelye tartományként, hercegségként, nagyhercegségként Svédországhoz tartozott, s ez a finn nyelvre és kultúrára is rányomta a bélyegét. A Német Lovagrend uralta Észtföld azonban hét évszázadon át a német kultúra befolyási övezetébe került. A német területekről érkező nemesek olyan tökéletesen építették ki a jobbágyrendszert az észt és lív területeken, hogy a 14. században Livóniát a földesurak mennyországának, a papok paradicsomának és a parasztok poklának nevezték. Svéd-Finnországban nem jött létre a jobbágyrendszer, a parasztok személyükben szabadok maradtak, önálló rendet alkottak. Az oroszországi karjalai, vepsze, vót és izsór lakosság feudális terhei általában nem különböztek az orosz lakosság kötelezettségeitől. A 16. század legelején az észtek létszáma még nagyjából megegyezett a finnekével (kb. 250 ezer fő). A

Livóniáért folytatott hosszú háborúk azonban erősen megritkították a helyi lakosságot. A 17. században a protestáns Svéd Birodalom megszerezte magának a Finn-öböl térségét, s csak a vepszék és a karjalaiak egy része maradt továbbra is orosz fennhatóság alatt. Az ingermanlandi és a svéddekhez került karjalai területekről az 1620-as évektől kezdve - a megnövekedett adózás és az evangélikus hit erőszakos terjesztése miatt - az ortodox lakosság fele (kb. 30-50 ezer ember) áttelepült a Ladoga-tó és az Onyega-tó közé és a szinte teljesen elnéptelenedett Tver Tartományba. Így jött létre a Moszkvától északnyugatra levő ún. Tveri Karjala, melynek az 1920-as években még több mint 150 ezer karjalai lakosa volt. (Ez a szám napjainkra hivatalosan kb. 20 ezerre csökkent.) A kivándoroltak helyére, a vótok és izsórok szomszédságába evangélikus finnek költöztek. Őket nevezik inkeri finneknek, számuk a 20. század elején még kb. 130-140 ezer volt, de sorsuk később rendkívül tragikusra fordult. Dél-Észtország és a lívek falvai a 17. század első évtizedeiben az ellenreformációt hirdető Lengyelországhoz tartoztak, mielőtt Svédország megkaparintotta volna őket. A balti német nemesség egészen a 19. század végéig megőrizhette kiváltságait, függetlenül attól, hogy melyik országhoz tartozott. Az evangélikus lakosságú területek műveltségi színvonaluk fokozatosan emelkedett, s a 18-19. századra eltűnően volt az analfabétizmus. Tartuban és Turkuban egyetemet is alapítottak (1632, 1640).

Újabb nagy változást hozott a balti finn népek életében a nagy északi háború (1700-1721), melynek során Nagy Péter ablakot vágott Európára, és ezzel az észtek, lívek, vótok, izsórok, inkeri finnek és a karjalaiak egy része az Orosz Birodalom alattvalója lett. Az 1703-ban alapított Szentpétervár városa számára a cár biztonsági övezetet alakított ki: Oroszországhoz csatolta Finn-Karjala nagy részét, a Karjalai-földszorosot és a Ladoga-tó környékét. Ezeket a területeket (Régi-Finnország) Finnország csak 1812-ben kapta vissza. Az evangélikus lakosság szabadon gyakorolhatta vallását. Az új orosz fővárosba és környékére egyre több orosz települt be, de folytatódott az oroszok bevándorlása az Onyega-tó vidékeire is, így a már korábban kisebbségbe került vótok, izsórok, vepszék mellett lassanként a karjalaiak is ugyanerre a sorsra jutottak. A tisztán finn és a vegyes lakosságú települések határa évszázadokon keresztül a Karjalai-földszoros déli része volt, változás csak 1940-től következett be.

1809-ben Finnország autonóm nagyhercegségként Oroszország kebelébe került. Maga a cár lett az alkotmányos uralkodó (nagyherceg), aki egyébként a birodalom egyéb részein önkényuralkodóként tevékenykedett. Finnországnak volt saját kormánya, s fél évszázad múlva már saját pénze is. Estland, Livland és Kurland kormányzóságokban - ahol korábban szabadon adták-vették a jobbágyokat - a 19. század első felében a parasztok személyükben ugyan szabaddá váltak (1816, 1819), de a földbirtokok megvásárlására csak a század második felében kerülhetett sor.

A finnek és észtek számára a 19. század döntő jelentőségű a nemzeti válás szempontjából. Fejlődött a gazdaság, a kultúra, a műveltségi szint, erősödött az identitástudat, lassanként megalakultak az első politikai pártok, megteremtették az irodalmi nyelvet, a svéd, illetve a német nyelv használata egyre szűkült. A cári kormányzat az 1880-as évektől kezdve többször próbálkozott azzal, hogy egységesítse birodalmát, megszüntesse a balti németek és a Finn Nagyhercegség autonómiáját, de kül- és belpolitikai tényezők mindig megakadályozták, hogy maradandó sikereket érjen el. A múlt század általában fejlődést hozott a többi balti finn nép életében is. A vótok kivételével növekedett lélekszámuk, igaz, folytatódott a más népekbe történő beolvadás is. Az inkeri finnek ez alól kivételt képeztek, amiben segítségükre volt az anyaország közelsége és a protestáns és ortodox vallás közötti jelentős eltérés.

Az I. világháború rendkívül súlyosan érintette a már csak a Kurland félszigeten élő líveket, akiknek nagy részét evakuálták a front közeledtével. A finnek és észtek kihasználták a történelem kínálta lehetőséget, és kikiáltották függetlenségüket. Finnországban ezt véres polgárháború (1918) követte, mely a fehérek győzelmével ért véget. A fiatal észt állam sikeres függetlenségi háborút vívott az egykori cári birodalom határai visszaállításáért küzdő Vörös Hadsereg (melyben észt kommunisták is voltak), majd a balti német nemesség kiváltságainak fenntartásáért harcoló német csapatok ellen. Finn önkéntesek katonai segítséget nyújtottak mind az észteknek, mind pedig a határon túli karjalaiaknak, akik autonómiát követeltek, majd Finnországgal kívántak laza államszövetségre lépni. Mikorra a karjalaiak nemzeti fejlődése, identitástudata megérett arra, hogy önkormányzatot vagy önálló államot hozzanak létre, azt már a külső körülmények nem tették lehetővé, fegyveres felkeléseik kudarccal végeztek. Később a Szovjetunió nem tartotta be a karjalaiak autonómiájára tett ígéreteit. Az inkeri finnek harca az autonómiáért ugyancsak sikertelenül ért véget. A finn és az észt kormány a két világháború között - miközben egyre inkább szövetségesek nélkül maradt - megpróbálta semlegesíteni mind a kommunista, mind pedig a nemzeti szocialista veszélyt. Finnországban kommunista-ellenes törvényekkel és a Lapua-mozgalom betiltásával sikerült fenntartani a parlamentáris demokráciát. A sikertelen kommunista államcsínykísérlet meghiúsulását követően (1924) Észtországban a Németországra kacsingató nemzeti radikális erők hatalomátvételét csak úgy sikerült megakadályozni (1934), hogy a vezető elit egyik csoportja átmenetileg tekintélyelvű elnöki diktatúrát vezetett be, melyet saját pozícióinak megerősítésére is felhasznált.

Az 1920-1930-as évekre tehető a lív nép nemzeti ébredése, mely erőteljes észt, finn és részben magyar támogatásban részesült. Megkezdődött a fakultatív nyelvoktatás, kb. 20 könyv és egy folyóirat is megjelent ebben az időszakban.

A Szovjetunió megalakulása kezdetén jobbra fordult a balti finn népek sorsa is: nemzetiségi körzeteket, falvakat hoztak létre, megteremtették az izsór, a vepsze, a tveri karjalai, majd a 30-as évek végén az "összkarjalai" irodalmi nyelvet. Könyvek, tankönyvek, folyóiratok láttak napvilágot, bevezették az anyanyelv oktatását. A szovjet korszak elején az inkeri finnek is szabadon ápolhatták kultúrájukat. A vótok ekkor már olyan kevesen voltak, hogy sem anyanyelvi oktatásra, sem pedig az irodalmi nyelv megteremtésére nem került sor. A Karjalai ASzSzk-ban - politikai megfontolásokból - az orosz mellett a finn nyelvet használták az iskolákban, hogy alkalomadtán - egy esetleges finnországi rendszerváltásnál - kéznél legyenek a finnül jól tudó, megbízható pártkáderek.

Az 1930-as évek második fele aztán véget vetett a viszonylag liberális nemzetiségi politikának. A sztálini terror lesújtott a kisebbségek kultúrájára és értelmiségére, erőszakos asszimilációs politika kezdődött. Az inkeri finnek közül sokakat kivégeztek, több tízezer embert deportáltak szülőföldjéről, s közülük sokan börtöntáborokban pusztultak el. 1942-ben, a leningrádi blokád idején újabb 25-30 ezer inkeri finnt hurcolták Szibériába. A II. világháború nagy pusztítást okozott a balti finn népek lakta területeken, sokan a harcoknak estek áldozatul, s még többen lakóhelyüket voltak kénytelenek elhagyni huzamosabb ideig vagy végleg. Sztálin 1940-ben a Szovjetunióhoz csatolta Észtországot. Megkezdődött - majd a német megszállást követően folytatódott - Észtország gyarmati sorba süllyesztése, az ország kifosztása. Lakói közül sok ezret kivégeztek, tízezreket Szibériába deportáltak, helyükbe oroszokat telepítettek, hogy így pótolják a keletkezett munkaerőhiányt, és hogy ezzel is biztosítsák a birodalom nyugati peremét. Az észt nemzetiségű lakosság aránya 97%-ról (1945) 1989-re kb. 60%-ra esett vissza. Észtország 1991-ben nyerte vissza függetlenségét, az utolsó idegen (orosz) csapatok 1994 augusztusában távoztak.

Finnország az ún. téli háborúban (1939-1940) nagy áldozatok árán megőrizte függetlenségét, de területi engedményekre kényszerült (Karjalai-földszoros, a Ladoga-tó nyugati partvidéke stb.). Az átengedett területekről a lakosság teljes egészében Finnországba menekült. Ennek a több mint 400 ezer embernek a befogadása és letelepítése óriási feladatot jelentett a befogadók számára. Az ún. folytatólagos háborúban 1941-1944 között Finnország ugyan visszaszerezte az elveszített területeket, sőt Kelet-Karjala jó részét is elfoglalta, de a háború végén erről le kellett mondania. Finnország a II. világháború után is képes volt megőrizni függetlenségét, s a világ legfejlettebb országai közé emelkedett. 1943-1944-ben több mint 60 000 inkeri finnt, s rajtuk kívül vótokat és izsórokat is evakuáltak Finnországba, akiket a finn-szovjet fegyverszünet megkötése után vissza kellett küldeni a Szovjetunióba, ahol az ígéretek ellenére nem települhettek haza (csak 1956 után), hanem szétszórták őket a birodalomban. Jelenleg az oroszországi finnek száma (akiknek többsége Ingermanlandból származik) meghaladhatja az 50 ezret, Észtországban is kb. 15 ezren élnek, az asszimiláció azonban - főleg a fiatalabb nemzedékek körében - igen erős.

A II. világháború, a szovjet nemzetiségi politika, a hagyományos életmód felbomlása, a falvak tömeges megszüntetése, az anyanyelvi oktatás és irodalmi nyelv hiánya, az előrehaladott asszimiláció és a gyenge identitástudat erősen megkérdőjelezi az önálló állammal nem rendelkező balti finn népek jövőjét. Kétségtelen, hogy az 1980-as évek végétől kezdve a *glasznosztj* pozitív változásokat hozott: könyvek, folyóiratok jelentek meg, lépéseket tettek a karjalai és a vepsze irodalmi nyelv újbóli megalkotására, az anyanyelvi oktatás részleges bevezetésére és a felsőoktatás biztosítására is, karjalai és vepsze nyelvű televízió- és rádióműsorok indultak. A kulturális, sőt nemzeti alapon szerveződő társaságok, mozgalmak szabadon működhetnek, a helyi lakosság egyre nagyobb beleszólást követel saját létének alakításába. A vótok, lívek, izsórok sorsa valószínűleg már megpecsételődött. A fiatalok asszimilációja, az állandó nyelvi közeg hiánya s a nyelvet még beszélők csekély száma nemigen teszi lehetővé a nyelv és a kultúra fennmaradását, ha történnek is erre irányuló kísérletek. A karjalaiak, vepszék és az inkeri finnek kicsit jobb helyzetben vannak, azonban a moszkvai vezetés anyagi és politikai támogatása és a többségben lévő oroszok megértése nélkül nekik sincs sok reményük nyelvük, kultúrájuk és gazdag hagyományaik továbbörökítésére.

Függelék

Az anyanyelvüket beszélők száma a balti finn népeknél

finn	5,1 millió
észt	1,1 millió
karjalai	80 ezer
vepsze	6 ezer
lúd*	5 ezer
izsór	300(800)
vót **	25
lív	40 (8)

*Az utóbbi időben a - valószínűleg a karjalai és a vepsze nyelv keveredéséből származó - lúd nyelvet külön nyelvként szokták feltüntetni.

**Egyes kutatók szerint a valódi vót nyelv már kihalt, a néhány tucat idős ember az izsórnak egy vóttal keveredett nyelvjárását beszéli.

Válogatott irodalomjegyzék

Bán Aladár - Csekey István - Faragó József: Finnek. Észtek. A magyarok északi testvérnépei. Budapest 1928.

Inkeri. Historia, kansa, kulttuuri. Szerk.: Nevalainen, Pekka - Sihvo, Hannes. Pieksämäki 1991.

Itämerensuomalaiset. Heimokansojen historiaa ja kohtaloita. Szerk.: Jokipii, Mauno. Jyväskylä 1995.

Jaanits, L.- Laul, S.- Lõugas, - V. Tõnisson, E.: Eesti esiajalugu. Tallinn 1982.

Kirkinen, Heikki: Merjasta Mikkeliin - Kadonneen sukulaiskansan jäljillä. In: Inkerin teillä. Szerk.: Laaksonen, Pekka - Mettomäki, Sirkka-Liisa. Helsinki 1990. 242-265. p.

Kogla, M. - Tõnurist, I. - Vaba, L. - Viikberg, I.: Vene Imperiumi rahvaste punane raamat. Tallinn 1993.

Rauch, Georg - Misiunas, Romuald J. - Taagepera, Rein: A balti államok története. Budapest 1994.

Raun, Toivo U.: Viron historia. Keuruu 1989.

Suomen väestön esihistorialliset juuret. Helsinki 1984.

Uibopuu, Valev: Meie ja meie hõimud. Lund 1984.

Uralilaiset kansat. Szerk.: Laakso, Johanna. Juva 1992.

Uralilaiset kielet tänään. Szerk.: Salminen, Tapani. Snellman-Instituutti A-sarja 13/1993. Kuopio 1993.

Zsirai Miklós: Finnugor rokonságunk. Budapest 1937. és 1994.

[Vissza](#)

Madievski, Samson

A zsidók és az orosz forradalom

Jews and the Russian Revolution

The historian living in Aachen and coming from a Jewish family in Russia answers to a reader's comment, in which the reader claims that the conditions of Jews in Tsarist Russia had been gradually improving, so it was pointless for them to change over to the Bolsheviks. However, Madievski believes that the Jewish masses had no other choice than Bolshevism. Exactly those social powers did not give them any alternatives that were responsible for strengthening traditional antisemitism by the idea of "Jewish-Bolshevism".

Mottó: Így volt

Az egyik Németországban megjelenő orosz nyelvű újság (a kölni Krug Kör) megküldte nekem egyik női olvasójának a levelét. A levélben az áll: "Nemrégiben érdekes könyv (nyilván bibliográfiai ritkaság) akadt a kezembe, egy tanulmánygyűjtemény "Oroszország és a zsidók" címen, amely 1923-ban jelent meg Berlinben. A cikkek szerzői - I. M. Bikerman, G. F. Landau, I. O. Levin, D. O. Linszkij, V. Sz. Mandel, D. Sz. Paszmanyik (ezek a nevek semmit sem mondanak nekem) - azt állítják, hogy a zsidók helyzete a cári Oroszországban, (bizonyos korlátozásoktól eltekintve) fokozatosan javult, és idővel bizonyára létrejött volna a teljes egyenjogúság. Ezért helytelen volt a zsidók együttérzése a forradalmi mozgalommal, még inkább, hogy részt is vettek benne. Nem kellett volna üdvözölniük még a februári forradalmat sem, kiváltképp nem az októberit. És amikor kitört a polgárháború, a fehéreket kellett volna támogatni, nem a vörösöket.

Az események további fejlődését tekintetbe véve Ön szerint igazuk volt? Hiszen köztudott, hogyan viszonyult azután a kommunista hatalom a zsidókhoz. Az én korosztályom egész tudatos életútja a volt Szovjetunióban - a negyvenes évek végétől a nyolcvanas évek végéig - az állami antiszemitizmus sötéttségében vezetett."

Az alábbiakban igyekszem válaszolni az olvasó kérdésére.

* * *

A könyv, amelyről az olvasó ír, ismert a történészek előtt. Szerzői zsidó közéleti férfiak és közírók, akik a kadet párt tagjai voltak, vagy közel álltak hozzá. Megjelenése idején elkeseredett polémiát váltott ki a zsidó emigráció körében, ám a vita zsidó "belügy" maradt. Csakhogy az eszmék története nem végződik létrehozóik életével. Lám, most is, 77 év után, a levélíró elgondolkodott: Lehet, hogy a szerzőknek igazuk volt? Ezért van értelme annak, hogy emlékeztessünk a valóságos eseményekre.

A századfordulón az Orosz Birodalom több mint ötmillió zsidó lakossága nyílt diszkrimináció, üldözések, megaláztatások áldozata volt. Ez megnyilvánult a vallási türelmetlenségben, a hozzá tapadó előítéletekben, a félelemben a gazdasági és egyéb konkurenciától, a kételkedésben arról, hogy a zsidók lojálisak "a trón és a haza iránt".

A diszkrimináció a lakóhely megválasztásával kezdődött. Az oroszországi zsidók túlnyomó többsége csak az ún. "letelepedési övezet" határain belül élhetett. Ezek a nyugati és déli kormányzóságok voltak, ahol őseik már akkor éltek, amikor ezeket a területeket Oroszországhoz csatolták, vagy ahol szükség mutatkozott a pusztán maradt földek betelepítésére és művelés alá vételére. Csakhogy még az "övezeten" belül is számos korlátozás létezett. Így 1904-ig a zsidóknak tilos volt a nyugati országhatár mentén 50 versztányi sávban letelepedni. 1882-ben megtiltották a megtelepedést a falvakban, ami gyakorlatilag az "övezet" területét 90 százalékkal csökkentette. A városokban összezsúfolt és a foglalkozás-választás jogától megfosztott zsidók nagy többsége nyomorban tengődött.

A "zsidó hitvalláshoz tartozó lakosok" közül - az 1860-1870-es évek liberális reformjainak a korában - csak kevesen kaptak jogot arra, hogy Oroszország egyéb területein éljenek: az ún. első osztályba tartozó kereskedők, a felsőfokú végzettséggel rendelkezők, az akkor még csekély létszámú kézművesek, ideiglenesen pedig az egyetemi hallgatók, a kézműves-tanoncok, az alsóbb osztályokba tartozó kereskedők élvezhették ezt a jogot.

A rendőrség éberrel őrködött ezeknek az előírásoknak a betartásán. Moszkvában pl. az utcákon és a pályaudvarokon vadásztak a "szemita arcú" járóelőkire, a gyanús külsejű egyéneket bekísérték az őrszobára az iratok átvizsgálására. Kijevben legalább hetenként egyszer éjjeli hajtóadászatokat tartottak a szállodákban és vendégfogadóknak. Időnként elűzték a városokból azokat is, akik korábban lakhatási engedélyt kaptak (1888-ban Jaltából, 1891-1892-ben Moszkvából).

A zsidók számára tilos volt az állami szolgálat, a szabad foglalkozásokban való részvételt pedig (pl. ügyvédi hivatást) korlátozták. A hadseregben zsidó még altiszt sem lehetett. A gárdába és a határt őrző hadseregbe zsidókat nem engedtek be. 1890-től kezdve a zsidókat megfosztották attól a jogtól, hogy válasszanak a helyi önkormányzati szervezetekbe (zemsztvók, városi dumák), vagy őket beválaszthassák oda.

Különösen érzékenyen érintette a zsidókat a művelődéshez való jog korlátozása. 1886-1887-ben a zsidók számára ún. "százalékos normát" vezettek be a közép- és felsőfokú tanintézetekben: a letelepedési övezetben a hallgatók 10%-a kerülhetett ki közülük, 5% az övezeten kívül és 3% a két fővárosban (1908-ban és azután 1915-ben a "fővárosi normát" valamelyest megemelték).

Az élethez és a személyes biztonsághoz való alapvető jog égbekiáltó megsértését jelentették a zsidó pogromok. Első hullámuk 1881-1884 közt söpört végig Dél-Oroszországban. 1903-ban az egész világot megrázta a szörnyű kisinyovi pogrom. 1905-1907 során az ún. "fekete százak" városok tucatjaiban rendeztek vérfürdőt. Egyedül Odesszában több mint 300 zsidót gyilkoltak meg.

Sz. D. Uruszov herceg kisinyovi kormányzó tanúbizonyossága szerint a cári bürokrácia és a tisztikar a pogromokat úgy tekintette, mint "természetes jelenséget ... annak a példáját, ahogy az egészséges szervezet harcol a belehatoló fertőzés ellen". Ezért a rendőrség és a katonaság tétlenül szemlélte a gyilkosságok, erőszakosságok, rablások, vandalizmus bacchanáliáját, míg meg nem kapták végül a parancsot a "zavargások megszüntetésére". A bírák többsége is egyetértett a vandalizmussal: a bűncselekmény színhelyén elfogott pogromlovagokat "bizonyítékok hiányában" felmentették, a ha mégsem, az elítéltek büntetése nevetségesen enyhe volt, a továbbiakban pedig majdnem mindnyájuknak megkegyelmezett az uralkodó.

Az állami antiszemitizmus egyik legundorítóbb megnyilvánulása volt az időről időre összeeskábált perek sora, amelyekben a zsidókat "rituális" gyilkosságokkal vádolták (a legnagyobb port közülük a "Bejlisz-ügy" verte fel 1912-ben).

A diszkrimináció, az üldözések, az emberi méltóság megsértése kiűldözték a zsidókat Oroszországból (1881 és 1914 közt 1,9 millió fő vándorolt ki). Az emigránsok fő árama Amerikába ment, a cionizmus eszméit vallók Palesztinába vándoroltak ki.

Ugyanezek a tényezők - a birodalom lakosságát gyöttrő közös társadalmi és politikai elnyomás által felerősítve - vitték a zsidó fiatalok egy részét a forradalmi mozgalom soraiba. Sok zsidó fiatal, akik "az igazságért kívántak harcolni" beléptek az illegális politikai pártokba, vagy a zsidó mozgalmak sorait erősítették (Bund, Poalé Cion stb.). Egy részük - az oroszországi mensevik szociáldemokraták, forradalmi szocialisták (eszerek) - baloldali pártokba lépett be, a legkisebb számban a bolsevikok pártjába. A "letelepedési övezetben" főképp az elsőbe, az övezeten kívül az utóbbiakba.

Az elmondottak fényében nem lehet csodálkozni azon, hogy a zsidók százalékos aránya a forradalmárok soraiban jóval magasabb volt a lakosságon belüli arányuknál. Viszont a forradalmi szervezetek zsidó tagjai a teljes oroszországi zsidó lakosságnak csak töredékét tették ki. Való igaz, elterjedt volt körükben az együttérzés vagy legalábbis a türelem a forradalmi tevékenységgel szemben. Ez pedig teljesen érthető -

hiszen a baloldali, forradalmi táborból indultak ki a szolidaritás megnyilvánulásai, az antiszemitizmus elítélése, a teljes egyenjogúság ígérete. Ott és csakis ott fogadták el a zsidókat egyenrangúaknak.

A cári időkben az utolsó nagy államférfi, P. A. Sztolipin (aki egyébként egyáltalán nem volt filozofus) felismerte a zsidók helyzetének abnormális voltát, ennek összegegyeztetetlenségét azzal a feladattal, hogy Oroszországot burzsoá monarchiává alakítsák át, ezért 1906 októberében javasolta az Államtanácsnak, hogy a "zsidó hitvallású egyének" a formális jogokban egyenjogúsítsák a birodalom egyéb lakosaival. Abban reménykedett, hogy ilyen formában "megnyugtatja a zsidóság nem forradalmi részét, és megszabadítja törvényhozásunkat azoktól a ráragadó elemektől, amelyek számtalan gáztett forrásául szolgálnak". A cár azonban nem volt hajlandó jóváhagyni a felterjesztett tervet. "Egy belső hang - írta II. Miklós a kormányfőnek, - egyre nyomatékosabban azt sugalmazza nekem, hogy ne vegyem magamra ennek a döntésnek a terhét." Ezzel szemben a cár szívélyesen fogadta az "Orosz Nép Szövetsége" küldöttségét - ez volt az a legnagyobb feketeszázás szervezet, amely rengeteg pogromot hajtott végre -, megígérte támogatását, felvette és viselte a szervezet tagját megillető jelvényt.

Mit tehettek ebben a helyzetben az oroszországi zsidók? Várták volna nyugodtan az új uralkodót?

Az első világháború új, súlyos megpróbáltatásokat rótt rájuk. Az orosz hadsereg vereségei és visszavonulása után 1915-ben a főparancsnokság jónak látta, hogy a kudarcoéért a felelősséget a szokásos bűnbakra hárítsa. A hadbíróságok a teljes ezerkilométeres frontszakaszon hozzáláttak kémügyek kihilásához a zsidók ellen. Számos ártatlan embert akasztottak fel. Azután elhatározták, hogy az "ártalmas elemet" eltávolítják a frontközeli területekről. "A zsidókat egyenként üzték el, nemre és korra való tekintet nélkül... betegeket, hadisérülteket, sőt terhes asszonyokat is, - mondja a minisztertanács titkos jegyzőkönyve. - Amit ezeknek az evakuációk során elkövettek, az leírhatatlan... Természetesen ezen zsidó tömeg (amely a menekültekkel együtt közel 350 000 főt tett ki - S. Madievski) feldühödött, és az új letelepedési körzetekbe forradalmi hangulatban érkeztek meg." Ennek a represszív akciónak az eredményeképpen viszont a "letelepedési sáv" összeomlott. Végül a katonai hatóságok betiltották a zsidó ábécé használatát a sajtóban és a magánlevelezésben.

A leírtak fényében el lehet-e ítélni az oroszországi zsidókat azért, hogy a cári rendszer megdöntése megkönnyebbült sóhajt váltott ki belőlük? Ez az érzelm valóságos ujjongásba ment át, amikor az Ideiglenes Kormány 1917. március 21-én minden felekezeti és nemzeti korlátozást megszüntetett.

Ugyanakkor emlékeztetni kell arra a történelmi tényre, hogy az 1917. februári pétervári forradalmi eseményekben, amelyek a régi rendszer összeomlásához vezettek, a zsidóknak gyakorlatilag semmi részük nem volt. Az új kormányba egyetlen zsidó sem került be, a pétervári szovjet végrehajtó bizottságába is csak néhányan. Csak amikor Pétervárra és Moszkvába visszatértek az emigránsok és száműzöttek, akkor kezdett a zsidók reprezentációja gyorsan növekedni az oroszországi politikai elitben. Ekkorra O. V. Budnyickij történész számítása szerint elérte a 10 %-ot, vagyis a lakosságon belüli arányuk több mint kétszeresét. A jelenség magyarázata egyszerű: a zsidók voltak a birodalom legurbanizáltabb és leginkább írástudó etnikuma, és amikor eltűntek az akadályok, amelyek lehetlenné tették részvételüket a politikai életben, a zsidók lefajtott szociális energiái látványosan felszínre törtek. Az igazsághoz tartozik, hogy a legismertebbé vált zsidók rendszerint magukat vagy érdekeiket az oroszországi társadalom egyik vagy másik osztályával vagy rétegével kötötték össze, nem kívánták a zsidóság sajátos nemzeti érdekeit képviselni.

Egyébként a politikai megítélés szempontjából nem volt lényeges, milyen volt a zsidók valóságos (kétségtelenül jelentős, bár nem döntő) részvétele a forradalomban. Mint O. V. Budnyickij megjegyzi, egyre inkább erősödött a hajlam, hogy 1917 politikai erőterében mindenekelőtt zsidókat lássanak; ez a hajlam egyaránt megmutatkozott a múltbeli társadalom egyes rétegeiben és az "egyszerű" nép számottevő rétegeiben egyaránt.

Ezt a megítélést az orosz társadalom kiterjesztette a bolsevik pártra is. Az októberi forradalom előestéjén a zsidók aránya 5%-nál kevesebbet tett ki a bolsevik pártban. De a Központi Bizottságban az (asszimilált) zsidók aránya elérte az egyharmad részét, köztük találni Lenin legközvetlenebb munkatársait: Trockijt, Zinovjevot, Kamenyevet, Szverdlovot.

A társadalom antiszemita érzületű rétegeit ez a tény, mondhatni, hipnotizálta, így önkényesen azonosították a bolsevik zsidókat az ország egész zsidó lakosságával, ezért a zsidókra hárították a felelősséget mindenért - a februári forradalomért is, meg az októberiért, a parasztok tetteiért, akik elvették a földesuraktól a földet, kirabolták és felégették az udvarházakat, az anarchistává vált katonák és matrózok kilengéseikért, akik tiszteteket és junkereket gyilkoltak, a Cseka terrorjáért stb.

Az oroszországi zsidók közt persze hogy voltak olyan emberek is, akik eszmeileg és pszichológiai szempontból közel álltak a bolsevikokhoz. 1917 végére azonban ezek csak elenyésző kisebbséget tettek ki. A zsidó lakosság nagy tömegeiben nem támogatta Lenin és Trockij pártját (erről meggyőzően tanúskodnak az adatok arról, hogyan zajlottak le a választások az Alkotmányozó Gyűlésben a "letelepedési övezet" meg nem szállt részén). Valamennyi zsidó politikai párt, beleértve a szocialistákat is (csak a Poalé Cionról hallgattak) és az egész zsidó sajtó elítélte a hatalom megszerzését a bolsevikok által.

Az októberi napokban a barikád mindkét oldalán lehetett zsidókat látni. A petrográdi szovjet VRK (Katonai-Forradalmi Bizottsága) tagjaival és biztosaival, G. Csudnovszkijjal, M. Lasevicssel, Sz. Rosaljjal szemben ott voltak a Téli Palota védelmét vezetőik közül P. Rutjenberg, a petrográdi városfő G. Szejder, az ezekben a napokban létrehozott Bizottság a Haza és a Forradalom Védelmére elnöke, A. Goc. A zsidók közül nemcsak bolsevik biztosok kerültek ki, hanem a "biztosí hatalom" ellen aktívan harcolók is, még 1918-ban is. Elegendő hivatkozni L. Kanegisszerre, aki megölte a petrográdi Cseka elnökét, Urickijt, és a Lenin elleni merényletet elkövető F. Kaplanra. Amikor választékot ezekre az akciókra a bolsevikok meghirdették a "vörös terrort", a Cseka által kivégzett túszok első jegyzékében a 130 ember közt 12 zsidó név akadt.

Ahogy az ismert közzgazdász és közíró D. B. Bruckusz megjegyyezte, "a szovjet hatalom harca a magángazdaság ellen jelentős mértékben a zsidó lakosság elleni harcot is jelenti". Csak természetes, hogy a zsidóságnak a kereskedelmi és ipari tevékenységgel kapcsolatban álló körei éppúgy, mint a választójoggal rendelkező zsidó értelmiség együtt érzett a bolsevikok ellenségeivel, és ennek megfelelően cselekedett is. Így is volt, egészen odáig terjedően, hogy zsidók részt vettek a fehérek oldalán a fegyveres harcban. A polgárháború első jelentős hadjáratában - a Dontól a Kubanyig tartó "jéghadjáratban" L. G. Kornilov vezetése alatt 1918 januárjában - zsidó önkéntesek is részt vettek.

Csak hogy a zsidóságnak ez a része hamarosan a nem kért és nem kívánatos szövetségesek furcsa helyzetében találta magát. Csúfolódtak rájuk, megalázták őket, olykor saját fegyvertársaik gyilkolták meg őket. Ez végeredményben arra kényszerítette a "Dél-Oroszországi Fegyveres Erők" főparancsnokát, A. I. Gyenyikint, hogy a zsidó tiszteteket tartalékba helyezze, a katonákat pedig külön tartalékos szakaszokban szigetelje el. A tömeges dezertálás az említett egységekből, valamint a szándékosan szigorú követelmények az újoncok besorolásánál végeredményben arra vezettek, hogy a fehér katonai csapatokban szinte nem maradtak zsidók.

Felvetődik a természetes kérdés: tudtak-e arról az "Oroszország és a zsidók" c. könyv szerzői? Igen, tudtak. D. O. Linszkij például beismerte: persze "a zsidóságot kizárták abból a hóstettből, hogy harcoljanak az orosz (vagyis fehér - S. M.) ügyért", csak hogy ... "a zsidóság köteles volt eltávolítani az eltávolítókat és kiharcolni magának a jogot, hogy vérét onthassa a hazáért..." Kit eltávolítani - magukat a fehéreket? No persze, papíron minden lehetséges.

Az antiszemitizmus eluralkodása a fehér hadsereg soraiban, a zsidógyűlölő kiadványok özöne tömeges zsidóellenes pogromokra vezetett, ezek áldozatai emberek százai lettek - akiket meggyilkoltak, megcsonkítottak, megerőszakoltak, kiraboltak. Ezeknek az embereknek rendszerint a legcsekélyebb közül sem volt a forradalmi mozgalomhoz, sőt egyáltalán távol álltak a politikától. Az oroszországi zsidóság számára az 1918-1921 között átéltek nemzeti tragédiát jelentettek, amelyet csak a Holocaust múlt felül.

De ki viseli a felelősséget ezért a tragédiáért - vajon csak maguk a pogromlovagok, vagy a fehér mozgalom vezetése is? Linszkij saját szavai szerint erőt gyűjtve beismeri: "Az ideológiai előítélet, miszerint a zsidóság természeténél fogva együtt érez a forradalommal, amelyet a főparancsnokság is osztott, sok vonatkozásban bűnös abban, hogy súlyos vád érhetne a hadsereget. A csőcselék ösztönösen megéreztte, hogy a harc során kimutatott pogrom-hajlama bizonyos mértékben rokon a hatalom világnézetével is; ez szárnyakat adott neki, mert előre látta, hogy nem fogják megbüntetni."

De még ebben a precedens nélküli tragikus helyzetben is akadtak zsidók, akik minimális, lényegében véve szimbolikus érdekek mellett

hajlandók voltak továbbra is támogatni a fehéreket. Így 1919 őszén az Ideiglenes Kormány egykori franciaországi nagykövete, V. A. Maklakov üzenetet hozott Gyenyikinnak zsidó emigráns köröktől. Ezek azt kérték, adjon ki ünnepélyes nyilatkozatot, amely elítéli a pogromokat, és legalább egy zsidót vonjanak be a kormányba. (Megtette ezt az Ukrán Központi Rada-Tanács és a Direktórium, ez azonban, mint tudjuk, nem vetett véget a pogromoknak.) De a fehér parancsnokság még az ilyen kozmetikázást is fölöslegesnek tartotta.

A bolsevizmus zsidó ellenfeleinek és a fehér mozgalom messzebbre látó képviselőinek a törekvése az együttműködésre semmivé vált a fehérek köreiből uralkodó leküzdhetetlen zsidógyűlölet miatt. Íme még egy jellegzetes példa. 1919 őszén Gyenyikin legnagyobb sikereinek időszakában, vezérkara elhatározta, hogy tekintélyes küldöttséget meneszt az Egyesült Államokba, hogy propagálja a fehér mozgalom céljait, és hasson ellene a baloldaliak velük szembeni ellenséges agitációjának. Linszkij visszaemlékezései szerint "egy ismert politikus - közéleti férfit és jeles orosz tudóst" (valószínűleg V. I. Vernadszkij - S. M.) azt javasolta, vegyenek be a küldöttségbe egy zsidót, aki születése pillanatától kezdve szoros kapcsolatban volt a fehér mozgalommal. Ezt a jelölést azonban elutasították. Elvetették egy olyan ember jelölését is, akinek csupán az ősei voltak zsidók, és aki a forradalom idejéig oroszok számított, és a titkos diplomáciai szolgálatban tevékenykedett. Linszkij értékelése szerint ez az eset "plasztikusan megmutatta, hogy a bolsevikellenes mozgalom szervei képtelenek maguk mellé állítani... a lakosság minden bolsevikellenes rétegét." "Lehetetlen leküzdeni a hadsereg zsidóellenes hangulatát egészében, és a vezetését különösen."

A hadsereg felbomlásának megakadályozására a fehérek parancsnoksága 1919 végén néhány intézkedést tett a pogromok megelőzésére. Ezek az intézkedések azonban elkéstek, a pogromok egyéb helyeken folytatódtak a büntető intézkedések bevetése után is. Később, a Krimben, P. V. Wrangel, aki Maklakov értékelése szerint A. I. Gyenyikinnél világosabban látta "az antiszemitizmus káros hatását az államra nézve", elhatározta, hogy az általa ellenőrzött területeken nem enged meg zsidópogromokat. Külügyminisztere, P. B. Sztruve szavai szerint csak nagynehezen birkózott meg a "szinte állati" gyűlölettel a zsidókkal szemben, amely áthatotta az egész tisztikart, és a papság és értelmiség nagyobb részét is, ezért számos kilengést nem tudott megakadályozni.

A fehér tábor néhány valóban liberális képviselője (P. N. Miljukov, V. D. Nabokov, F. I. Rogyicsev, V. L. Burcev) hiába intéztek felhívásokat, hogy vessék le "az antiszemitizmus béklyóit", amelyeket "a bolsevikok Oroszországban és a külföldön az ellenünk vívott harcban használnak fel", hiába figyelmeztettek: "amíg a bolsevikellenes táborban él a zsidófalás ingere és a pogrom iránti lelkesedés, nem győzzük le a bolsevikokat". A fehérek többségükben nem hallgattak szavukra sem a polgárháború idején, sem később, amikor már emigrációban voltak.

Meg kell állapítani, hogy zsidópogromokat gyakorlatilag minden fegyveres erő rendezett, amely részt vett a polgárháborúban - a fehérek, az ukrán és egyéb nacionalisták, mindenféle lehetséges atamánok. Hiszen az emberanyag, amelyből a katonaság kikerült, sok szempontból azonos rétegből verbuválódott (többek között át volt itatva antiszemitizmussal). Ezért a vörös zászló alatt fellépő osztagok is beszennyezték magukat. Így 1918 januárjában és februárjában a régi orosz hadsereg felbomlóban lévő ezredei, amelyek a német csapatok nyomására visszavonultak, anarchikus állapotokba kerültek, de bejelentették, hogy elismerik a népbiztosok tanácsának a hatalmát, a csernyigovi kormányzóság északkeleti területeiben számos véres pogromot rendeztek (különösen kegyetleneket Gluhovban és Novgorod-Szeverszkijben). A bolsevikok ezeket a pogromokat ellenfeleik számlájára írták, de levonták a történelemből a következtetéseket. 1918. július 27-én a népbiztosok tanácsa a lakossághoz és a helyi hatóságokhoz intézett felhívásban előírta, hogy "hosszan határozott intézkedéseket a politikai antiszemitizmus gyökerestől való kiirtására". A dokumentum utolsó mondatát Lenin saját kezűleg írta rá. Ez úgy szólt: "A pogromlovagokat és a pogromok mellett agitáló vezetőket előírás szerint törvényen kívül kell helyezni." Az internacionalizmuson túl, amely akkor a bolsevikok ideológiáját és politikáját jellemezte, állásfoglalásukban megnyilvánult az az indokolt meggyőződés, hogy a zsidó pogromtól a hatóság elleni pogromig csak egy lépés kell, hiszen a hatóságot sokan ugyanúgy gyűlölték, mint a zsidókat.

Ennek ellenére a vörös parancsnokság a továbbiakban sem tudta ellenőrizni saját csapatainak, különösen nem a kozákoknak a fellépését. Így, 1920 nyarán nyugat-ukrán földeken át megtámadva Lengyelországot, Bugyonnij csapatai teljesen kifosztották a zsidókat (ahogy egyébként a többi lakost is, csak ez utóbbiaknál nem kiáltották, hogy "zsidók"). Összel pedig, amikor a lengyelek nyomására visszavonultak, az Első Lovashadsereg 4. és 6. hadosztálya, a lövészhadosztály 44. ezrede a zsidó pogromok történetének új oldalait írták meg, amikor Zsitimir körzetében a kisvárosok és városok lakosait kifosztották vagy megölték.

Csak hogy amilyen mértékben megerősödött a bolsevikok hatalma, akik kezdetől arra törekedtek, hogy totális ellenőrzésük alatt tartsanak minden társadalmi megmozdulást, az önkényes, nem felülről előírt, így a pogrom-cselekedetek lehetősége is megszűnt. Ezért egyszerűsödött le az alternatíva számára így: vagy a bolsevikok vagy a pogromok vagy a szovjethatalom vagy a monarchia visszaállítása, amely pedig a feketeszázásokra támaszkodott. A liberális-demokratikus alternatívát a zsidók tömege nem tekintette reálisnak, hiszen az konkrét helyi és időbeli körülmények között nyilván nem is volt az.

Nem csodálkozhatunk tehát, hogy bár a szovjethatalom a zsidó lakosság többségének gazdasági létfeltételeit rekvirálta, a zsidók ezt a hatalmat mégis a kisebbik rossznak tartották a fehérek lehetséges győzelméhez képest. Még vagyonos emberektől is azt lehetett hallani: "jobbak a bolsevikok, akik ugyan megvernek minket, de legalább a nem zsidó "burzsujokkal" együtt, míg a fehérek külön nemzeti csoportba sorolnak minket, amelyet meg kell semmisíteni".

El lehet-e ítélni az oroszországi zsidókat, hogy "többségük nem volt képes másként látni az orosz történelmet, mint a "zsidó pogromok" szemszögéből"? (Ezt a szemrehányást P. B. Sztruve tette.) Azért, mert V. Sz. Mandel és I. O. Levin szavaival szólva "a fehérek ruháinak sötét foltjaitól nem voltak képesek meglátni a fehér mozgalom tiszta lelkét", és nem voltak képesek megérteni, hogy "a pogromok csak az egyik végzetes mellékes eleme" volt a fehér mozgalomnak?

A leírt hasadási folyamat következtében még a vallásos zsidók és a cionisták egy része is - akik ideológiai szempontból idegenkedtek a bolsevikoktól -, belépett a Vörös Hadsereg soraiba, hogy megvédjék önmagukat és családjukat. Trockij mint a forradalmi katonai tanács elnöke és hadügyi népbiztos nyilván elgondolkodott ezen, mert azt követelte, hogy korlátozzák a zsidók belépését a hadseregbe, mert "helytelen indítékokból" választották ezt a lépést. Más bolsevik vezetők azonban kevésbé voltak finnyások. Kalinyin például, amikor felhívta a zsidó fiatalokat, hogy lépjen be a Vörös Hadseregbe, éppenséggel önvédelmi ösztönükre apellált: "a zsidó kispolgárságnak tudnia kell, hogy csak a szovjet hatalom menti meg a pogromoktól".

Az Oroszország és a zsidók szerzői a maguk módján féltették Oroszország (a "nagy", az "egységes és oszthatatlan" Oroszország) sorsát, (sajnálták a nemzetiségi határvidékek elszakadását), de féltették az oroszországi zsidóság sorsát is. A zsidóság különböző rétegeinek pszichológiájában és magatartásában, az egyszerű oroszországi lakos, a vörösök és fehérek lélekalkatában sok mindent jól láttak, és helyesen magyaráztak. Gondosan figyelmeztettek előre: a bolsevikok csak addig lesznek a zsidók mellett, amíg ez számukra előnyös lesz. Csak hogy az oroszországi zsidók címére intézett szemrehányásaik nem voltak reálisak, még kevésbé mértékadóak a magatartásukra nézve nekik felkinált receptjeik. A zsidó tömegnek akkortájt gyakorlatilag nem maradt más választási lehetősége, mint a bolsevizmus. Éppen azok a társadalmi erők nem hagytak nekik a valós választási lehetőséget, amelyek a hagyományos zsidógyűlöletet a "judeo-bolsevizmus" koncepciójával erősítették meg, és ugyanennek a Bikermannak a szavai szerint verték a zsidókat, "válogatás nélkül, nem különböztetve meg az igazat a bűnöstől".

Hogy a szovjet kommunizmus, amely elítélte az antiszemitizmust, szavakban harcolt ellene, hogyan és miért lett ebből az erőből a háború utáni világ zsidóellenes tényezői közül a legnagyobb központ, ez külön téma, külön tárgyalást igényel. De még ha az oroszországi zsidók milliói, akik a forradalom előtti korban, a forradalom és a polgárháború éveiben éltek, megláthatták volna ezt a metamorfózist, magatartásukat így is az akkori idő helyzete és feltételei határozták volna meg, nem a jövőbelié. Mindenképpen az akkor létező problémákat kellett volna megoldaniuk, az egyenjogúsítást, és azután a fizikai túlélést. Hogyan dönthettek volna másként?

[Vissza](#)

Elfelejteti a "nemzet"-et: A nacionalizmus poszt-nacionalista megközelítése

Tishkov, Valery A.: *Forget the 'nation': post-nationalist understanding of nationalism.* = *Ethnic and Racial Studies*, 23. vol. 2000. 4. no. 625-650. p.

A nacionalizmust definiálni szándékozó meghatározások mind gyengék, hiszen inkább újabb kérdéseket vetnek fel, választ pedig nem tudnak találni rájuk. A történelmi megközelítések szerint a nemzet egy hatalommal bíró történelmi és társadalmi valóság. A többi definíció szerzői más objektív/subjektív jellemzőkből kívánja felépíteni a nemzet fogalmát: ilyen pl. a közös terület, a nyelv, a gazdaság, a mentalitás stb. Azonban akárhányszor terminológiai megegyezésre próbáltak jutni az elemzők, minden esetben leküzdhetetlen akadály bukkant fel.

A nacionalizmus fogalmát különböző jelzőkkel is felruházták. Beszélnek politikai nacionalizmusról, kulturális nacionalizmusról, etnonacionalizmusról stb. Ezek élesen nem választhatók szét egymástól, csak a fogalom egy-egy aspektusára helyeznek nagyobb hangsúlyt.

A társadalomtudósok vizsgálják a nacionalizmust mint társadalmi alkotást is: milyen tényezők vezettek a nemzetfogalom kialakulásához? Egy politikai ok miatt létrejött embercsoport kezdi-e magát valamely nemzethez tartozónak gondolni-érezni, esetleg egy közös gondolkodásmóddal, kultúrával rendelkező közösség tartja-e magát nemzetnek? Természetesen mindkét felfogás komoly argumentációkra támaszkodik.

Ma azonban inkább az a kérdés izgat sok embert, hogy a modern világban mi a nemzet, van-e még funkciója, vagy csak egy történelmi fogalom már. Mit gondolunk ma az összetartozásról, a közös értékrendről és az identitásról? Hogyan vélekedik Nagy-Britannia lakója nemzethez tartozásáról, aki történetesen angol, skót, walesi vagy északír? Vagy egyszerre britnek és angolnak, britnek és skótnak, britnek és északírnek tartja magát? Állampolgársága világos, de melyik a valódi kultúrája? Ez a kérdés az igazi probléma. Dan Smith, egy nemzetközi szervezet Oslóban dolgozó igazgatója angolnak nevezi magát, ha Nagy-Britanniában tartózkodik, de britnek, ha Dániában. Sokan általában az angol nemzetéről beszélnek, de nem válaszolnak arra a kérdésre, hogy mi a saját identitásuk.

A nemzeti érzés feltörésének egyik példája a 20. század végén a Szovjetunió felbomlása. A lettek, ukránok, csecsenek és a többi, volt Szovjetunió területén élő népcsoport saját nemzeti identitását megtalálva önálló nemzetállamát kívánta megteremteni, ez vezetett az ország és az egész kommunista rendszer felbomlásához. Azok a népek, amelyek korábban már rendelkeztek államisággal, de az idők során elvesztették, most újra létrehozták azt (például a balti államok). Vannak olyanok, akik a mai napig harcolnak saját államiságukért (például a csecsenek). A Szovjetunió ugyanis *nem* elsősorban etnikai határai mentén esett szét, hanem a volt tagköztársaságok alakultak önálló államokká. Az oroszok pedig az Oroszországon belül élők csoportjait nem ismerték el nemzeteknek, hanem csak etnikai csoportoknak, azok hiába kiáltották ki függetlenségüket, és szeretnének saját államukban élni.

A volt szovjet érdekszférához tartozó országokban is lezajlott ugyanez a folyamat: Csehszlovákia szétvált Csehországra és Szlovákiára, Jugoszlávia területén pedig véres harcok folytak az önálló államok megteremtése érdekében, illetve e szándék ellen. Az etno-nacionalizmus felerősödése az utóbbi esetben etnikai tisztogatásokhoz és háborúhoz vezetett.

A Nyugat viszonya ambivalens az említett, Kelet-Európában lezajlott és a mai napig tartó folyamathoz. A nemzeti kisebbségek jogainak elismerése a nyugati kultúrkörben természetes, támogatják a népcsoportok önrendelkezési jogának megadását, de ugyanakkor a határok sérthetlensége is alapelv, ráadásul túl sok a vér, túl sok az áldozat a nemzeti identitásért zajló harcokban. Ezért nem álltak világosan egyik oldal mellé sem. Bosznia-Hercegovina és Koszovó esete azonban megmutatta, hogy ez a hozzáállás talán még több áldozathoz vezet, mintha határozottan kiálltak volna az igazság mellett; ezért dönthettek a Szerbia elleni légitámadások mellett.

Globalizálódó világunkban ráadásul a nemzetfogalom értelme is kérdésessé válik. Lassan már csak egy metaforikus jelentése van, érzelmi töltéssel és némi politikai legitimitással. Persze azok a tudósok, akik a nemzetállam végéről beszélnek, csak a nagyon távoli jövőbe helyezhetik elhalását, hiszen az államnál egyelőre még nem találtak működőképesebb intézményt. Egy a hidegháború utáni világ jövőképét felvázoló tanulmány szerint csak az erős államok képesek megtartani a nemzetközi békét és megelőzni az erőszakot.

Sokféle kritériuma van annak is, hogy egy ország nemzetállam-e, vagy sem. Oroszországot nem tartják nemzetállamnak, hiszen területén nemcsak oroszok élnek. Brazília vagy India esete már kétséges: nemzetállamnak tekinthető-e, vagy sem? Nyelvileg sokkal megosztottabbak, mint például Oroszország, mégsem hivatkoznak arra, hogy területükön sokféle népcsoport él. Kínában az 1950-es években körülbelül 400 "nemzetiséget" regisztráltak, majd 56-ot ismertek el hivatalosan, mégsem kérdőjelezi meg senki sem, hogy Kína nemzetállam.

Nemcsak az identitástudat erősségétől függ az, hogy egy országon belül a nemzeti kisebbségek harcolnak-e önrendelkezési jogaikért, autonómiájukért, esetleg önálló államukért. Magatartásuk nagymértékben függ az ország gazdasági helyzetétől is, hiszen egy jóléti társadalomban élve az emberek nemigen kívánják békés, nyugodt életüket feldúlni azért, hogy megteremtsék saját nemzeti államukat. Ezzel szemben egy gazdaságilag sikertelen, labilis államban élő kisebbségi polgárok hajlamosak elhinni azt, hogy önállóan esetleg jobban fognak élni. Oroszország esete erre a legjobb példa.

Nemzet és nacionalizmus Nyugaton sok esetben már kiüresedett fogalmak ugyan, de a világ többi részén még létező, tartalommal bíró entitások. Remélhetőleg azonban nemsokára elérkezik az az idő, amikor máshol is elfelejtethetjük a nemzetet mint politikailag kirekesztő kategóriát, csak a kulturális nemzetfogalom él tovább egy közösség hagyományaiiban, szokásaiban és értékvilágában. (Ha a baszkok, katalánok északírek stb. szaporodó példákra gondolunk, a szerző állítását kissé leegyszerűsítőnek kell tekintenünk. És még inkább a nemzetet mint átfogó fogalmat és valós képződményt elparentáló, ásatagnak minősítő felfogást. - a szerk.)

Biczó Krisztina

[Vissza](#)

Nacionalizmus Közép-Európában: Esély vagy félelem?

Auer, Stefan: Nationalism in Central Europe: A chance or a threat for the emerging liberal democratic order? = East European Politics and Societies, 14. vol. 2000. 2. no. 213-245. p.

A társadalomtudósok a nacionalizmus kétféle válfajáról beszélnek: a felvilágosult nyugatról, amely a demokrácia támogatója, illetve a visszahúzó keletről, amely a valódi demokratikus társadalom kialakulásának akadálya. E felfogással azonban felmerül egy probléma: maga a nacionalizmus fogalma is vitatott, nem létezik mindenki által elfogadott meghatározása, illetve a társadalomban betöltött szerepét tekintve sincs egyetértés. Annnyiban persze megegyeznek a szakemberek, hogy ez modern jelenség, amely a 18. vagy a 19. század folyamán vált kiemelkedően fontossá. Az ipari forradalom ugyanis radikális változásokat hozott a politika és a kultúra kapcsolatában, az elitkultúra mellett teret hódított a tömegkultúra. Az egy államon belül élők számára fontossá kezdett válni az egyes közösségek nemzeti múltja, kultúrája. Először tehát ezen a téren ment végbe az egységesülés, erre épült rá a politikai egység, jó táptalajt adva a nacionalizmusnak. Felülről ezt a folyamatot nem igazán lehetett vezérelni, ennek II. József a legjobb példája. Ő ugyanis a modernizáció szükségleteiből kiindulva megpróbálta birodalmában a német nyelvet hivatalossá tenni, kísérlete azonban elbukott: a magyarokban erősebb volt a nemzeti érzés, saját nyelvük és kultúrájuk védelmében erőteljes fellépésükkel elérték, hogy az uralkodó visszavonta minden korábbi rendeletét.

A nacionalizmus összefügg a liberális demokrácia létrejöttével és fejlődésével. Tocqueville ezt így fogalmazta meg: "A nemzetiség érzése nem más, mint a társadalmi szolidaritásnak és a liberális társadalom politikai stabilitásának fontos forrása." A 19. században Giuseppe Mazzini a békés nemzetközi kapcsolatok szükséges feltételének tartja a nacionalizmust. A 20. században azonban már megváltozott a nacionalizmus felfogása, fanatikus felfokozása vezetett el a világháborúkhöz és más háborúkhöz, etnikai tisztogatásokhoz és a holokauszthoz is. Ezért egyes elemzők a demokrácia kifejlődésének akadályaként tekintenek a nacionalizmusra.

Az eredeti, felvilágosodásból eredő nemzetfogalom nem volt más, mint a társadalom alsóbb rétegeinek harca az emberek szuverenitásáért, és követelésük, hogy a hatalomból, az irányításból ők is részesülhessenek. Ezért akkoriban az etnikumhoz való tartozás kevésbé volt fontos, inkább az állampolgári egyenlőség kivívása volt a cél. Például amerikaiak érezték magukat az is, aki franciául beszélt.

A 19. század végén került előtérbe az etnikai alapú nacionalizmus, Közép- és Kelet-Európában már ez vált uralkodóvá. Ekkorra a nacionalizmus már nemcsak kulturális összetartást, érzelmi elkötelezettséget jelentett, de politikai funkcióval is rendelkezett. Mindazok beletartoztak a nemzetbe, akik "itt élnek, itt haltak meg, vagy itt fognak megszületni". Felfogásuk szerint a nemzet dicsőséges múlttal rendelkezik, és tagjai ígéretes jövő előtt állnak. Mindegyik közép-európai nép így érzett, még azok is, akiknek történelme nem tartozik a dicsőséges múlt kategóriájába, legalábbis kívülről nézve nem. Ugyanakkor viszont az is igaz, hogy miután Közép- és Kelet-Európa népei sokkal később léptek a modernizáció útjára, kultúrájukat és saját magukat alacsonyabb rendűeknek értékelték, ez pedig védekezésre készítette őket. Egyszerre kellett ugyanis nemzeti mivoltuk és államuk elismertetéséért harcolniuk, mégpedig nagyon keményen, ami a többi néppel szembeni intoleranciához vezetett.

Nyugatról nézve nem egyértelmű, hogy Közép-Európa hozzájuk tartozik, és tartozott mindig is, noha a Közép-Európában élő emberek ezt így gondolják. A nyugatiak az itt élők kirekesztő nacionalizmusát róják fel nekik. Ha ilyen alapon kívánják a Nyugatot a Keletől elkülöníteni, ugyanabba a hibába esnek, mint amit a Keletnek felrónak. Ne feledjük azt sem, hogy Nyugat-Európa országai között is volt olyan, amelynek történelmét - legalábbis egy ideig - a keleti típusú intoleráns és erőszakos nacionalizmus határozta meg. Elég, ha csak Németország náci korszakára gondolunk. Ráadásul - mivel a nemzeti identitás emberi alkotás -, megváltozhat. Közép-Európa nemzeteinél sem feltétlenül várható a kirekesztő nacionalizmus további fennmaradása. A régi szimbólumok új jelentést kaphatnak, ha a nemzet tagjai nemzeti érzésüket nem mások ellenében értelmezik. Az, hogy Masaryk mit jelent a cseheknek, Tio a szlovákoknak, Piłsudski a lengyeleknek, sokban függ az épp aktuális politikai rendszertől és vezetőitől. A nemzeti kultúrkincsből úgyis azt emeli ki a politikai vezetés, amely számára a legmegfelelőbb. Elmondható az is, hogy Közép-Európában a nacionalizmust elsősorban a szélsőségek - szélsőjobbaldaliak és szélsőbaloldaliak egyaránt - használták fel a hatalom megszerzése és megtartása érdekében.

1989/1990 folyamán a térségben a kommunizmus összeomlása bizonyos mértékig a nemzeti érzés feltörésének volt köszönhető, hiszen a csehek, szlovákok, magyarok és lengyelek egy idegen hatalommal (a Szovjetunióval) szemben teremtették meg saját szabad államukat. Ezekben az országokban a rendszerváltás során a Nyugathoz tartozó liberális demokráciák jöttek létre. Konrád György így fogalmazott: "Tetszik vagy sem, Magyarország - egész Közép-Európával együtt - elkerülhetetlenül demokratikus állam lett." Grendel Lajos pedig, a Szlovákiában élő magyar író ezt mondta: "Közép-Európa polgárainak az a küldetésük, hogy felszámolják ezt a történelmileg elkülönült, etnikai konfliktusoktól terhelt és diktatúráknak kiszolgáltatott régiót, Közép-Európát."

A nacionalizmus szerepét megvizsgálva a posztkommunista társadalmakban kiderül, hogy vannak olyan tényezői, amelyek elősegítik a demokrácia fejlődését, viszont vannak olyanok, amelyek veszélyesek. Jelzőkkel megkülönböztetve a liberális nacionalizmusnak más tartalma van, mint a nacionál-sovinizmusnak. Az idegengyűlölet a második fogalom természetes része, míg azt az első elutasítja. A pluralizmus, a tolerancia és a másság elfogadása viszont természetes a liberális nacionalizmusban, míg a sovinizmus teljesen elveti ezeket az elveket. A szétválás természetesen nemcsak Közép-Európára jellemző, hanem Nyugaton is találunk negatív nacionalista megnyilvánulásokat. A posztkommunista államok nem olyan régi demokráciák, mint a nyugatiak, de törekszenek "visszatérni" Európába. A visegrádi országok lakói és vezetői elfogadják a nyugati értékrendet, a liberális demokráciát, a szükséges gazdasági átalakulást. Persze azért még sokat kell dolgozniuk, hogy a nyugatiak is elismerjék: ők is "Európa" (ti. a szűkített jelentésű földrész) teljes jogú tagjai.

Az elismerés gyakorlati módja lehet az, hogy a második világháború után Nyugaton kialakított nemzetközi intézményrendszer kiterjedjen a közép-európai országokra is, a NATO, illetve az Európai Unió felvegye őket tagjai közé. A tagjelöltek nemcsak politikai fejlődést, hanem gazdasági előnyöket is remélnek a csatlakozástól.

Újra kell definiálni a nyugati civilizáció határát, ami persze nem könnyű. A lengyelek, csehek, magyarok számára például Bulgária és Románia nem tartozik a nyugati kultúrkörbe, ha viszont ugyanerről románokat vagy bolgárokat kérdeznénk meg, alighanem más eredményt kapnánk.

Összefoglalásul elmondhatjuk, hogy Közép-Európa hidegháború utáni átalakulásában szerepet játszott ugyan a nacionalizmus, de nem a kirekesztő vonásai voltak erősek, hanem inkább a múlttól való elhatárolódást segítette. A rendszerváltást megélt országokban működik a liberális demokrácia, és ha gazdasági fejlettségük is megközelíti az európai átlagot, elérik a rég áhított célt: az Európai Unió tagjai lesznek.

Biczó Krisztina

[Vissza](#)

Az EU keleti bővítésének következményei az európai jólétre és foglalkoztatottságra

Quaisser, Wolfgang - Hartmanová, Monika -Hönekopp, Elmar - Brandmeier, Michael: Vychodní rozíření Evropské unie -důsledky pro blahobyť a zamestnanost v Evrope. = Mezinárodní vťahy, 2000. 3. no. 59-66. p.

Az itt szemlézett tanulmányt a Friedrich Ebert Alapítvány rendelte meg. Négy szerzője tárgyát 23 tematikai metszetben és a felvételle aspiráló országok szemszögéből vizsgálta, elemezte.

A fontosabb feldolgozott témakörök: az integráció helyzete; a kereskedelem teherbírása a további liberalizálás nyomán; importkonkurencia és a munkanélküliség; kereskedelem az egyes termelési tényezők intenzitása szerint; a kelet-közép-európai országok konkurenciaképessége; a gazdasági verseny elleni vétségek; a kereskedelmi mérleg feleslegei és hatásuk az EU munkanélküliségére; a munkanélküliségre nehezedő hatások ágazatok szerint; a jövőbeni kiviteli lehetőségek; új munkamegosztás; regionális következmények; a közvetlen külföldi beruházások struktúrája és motiváltsága; munkahelyek áthelyezése Németországból; a közvetlen külföldi beruházások pozitív kihatásai; az EU keleti bővítése és a jólét növekedése; a mezőgazdasági szektor; a jelölt országok transzfer kifizetései; a modellek megbízhatatlansága; pozitív perspektívák a kvantifikálási problémák ellenére; félelmek a jelölt országokból érkező tömeges munkaerőbeáramlástól. Ami az egyes országok szerinti vizsgálatokat illeti, azok elsőrendű szempontja a felvétel sorrendisége, a felveendők első körében Lengyelországgal, a Cseh Köztársasággal, Magyarországgal, Szlovéniával és Észtországgal számoltak.

A sokoldalú tematikai és regionális vizsgálódásokból adódó fontosabb következtetések:

- Az EU jelenlegi tagállamai és a jelölt országok közötti kereskedelmi folyamatok már jelenleg is nagyrészt olyan struktúrájúak, mint amilyeneket a teljes integráció állapotában el lehet várni. Az EU vállalatai már jobbra kihasználták a megfelelő értékesítési lehetőségeket, az alkalmazkodás nehéz feladatával is megbirkóztak. Azokat a következményeket, amelyek a közép- és kelet-európai gazdasági fejlődés dinamikájából (többek között a németországi exportesélyekből) adódnak, csak kis mértékben lehet majd a szóban forgó országok EU-tagságából eredeztetni.
- Az, hogy az újonnan belépő országok átveszik az EU szociális és ökológiai sztenderdjeit, inkább gyöngíti a konkurens EU-ágazatokra nehezedő adaptációs nyomást.
- Az EU költségvetésének eddigi nettó befizetői (pl. Németország) GDP-jük 0,1-0,2%-val többet kell, hogy fizessenek, az eddigi nettó bevételekből pedig 0,3-0,8%-kal kevesebbet lehet majd kapniuk.
- Az EU közös mezőgazdasági politikája gyakorlatilag kész a jelöltek fogadására, de a WTO-val várható tárgyalások nyomán még komoly változások mehetnek benne végbe.
- A rövid távú migrációs nyomást átmeneti intézkedésekkel kell kivédeni. Közép távon, azaz Kelet-Közép-Európa strukturális alkalmazkodásának megvalósítását követően, a migráció alacsony szintűvé válik.

Az EU keleti bővítése az eddigi bővítési köröktől abban különbözik, hogy az EU és a pályázó országok gazdasági színvonala között nagyobb a különbség, mint a korábbi esetekben. További nehézséget jelent, hogy miközben a pályázó országoknak 1990 után szembe kellett nézni a piacgazdaságra való áttérés megrázkódtatásaival, addig jelentős mértékben elmélyült az EU-n belüli integráció folyamata (közös belső piac, pénzreform). Ha a pályázó országok túlságosan gyors felvételt nyernének az EU-ba, s emiatt az EU félkészültsége és a pályázó országok felkészültsége egyaránt a kívánatos szint alatt maradna, az negatív következményekkel járna az integrációs folyamat elmélyülésére.

Noha az "első körös" országok viszonylag sikeresen építik ki a működő piacgazdaságot, de az intézmények, a strukturális reformok kiépítése, az aquis communautaire megvalósításához még bizonyos időre van szükségük. Ha ezek az országok jelenlegi állapotukban nyernének felvételt, túl sok és túl hosszú ideig tartó átmeneti szabályozást kellene számukra biztosítani, ami ellentmond a közös belső piac logikájának. Végül: a felvételi tárgyalások felgyorsítása a pályázó országok számára olyan magas áron valósulna meg, amit aligha bírna elviselni mindmáig törekeny növekedésük.

Ezért mindkét fél számára a belépés alkalmas időpontja 2006 táján volna. Ez elkerülhetővé tenné a szükségtelen sokkhatásokat és társadalmi feszültségeket, és biztosítaná a bővülés politikai és társadalmi elfogadtatását az uniós országokban.

A 169 oldalnyi teljes tanulmányt Gernoth Erler, az SPD parlamenti frakciójának helyettes vezetője 2000. április 4-én mutatta be a sajtó képviselőinek. Tette azt abból a célból, hogy a realitások talajára helyezze az egész bővítési vitát, amelyben "mindkét térfélen" irracionális félelmek és remények vannak forgalomban. Mindenesetre a tanulmány nagy visszhangot keltett a sajtóban, televízióban és rádióban. A legnagyobb hangzavar a 2006-os időponttal kapcsolatban alakult ki, pedig ez a tanulmány egészéhez képest csak "melléktermék".

Futala Tibor

[Vissza](#)

A délkelet-európai országok és az euroatlanti struktúrák

Brey, Hansjörg -Wagenlehner, Günther (Hrsg.): Die Staaten Südosteuropas und die europäisch-atlantischen Strukturen. Eine Bestandaufnahme. Südosteuropa-Studien, hrsg. im Auftrag der Südosteuropa-Gesellschaft von W. Althammer. Band 60. München: Südosteuropa-Gesellschaft, 1997. 284 p.

Adott problematikus térség helyzetével foglalkozó politikai tanácskozások ritkán formálódnak koherens egésszé, következtetéseikben világossá és egységessé. Különösen nem, ha a vizsgált térségben befejezetlen folyamatok zajlanak nagy sebességgel, és a szemlélők még egy köztes nyugvóponton sem időzíthetik a véleménycsereit. Ezek sorába tartozik a Südosteuropa-Gesellschaft német és amerikai partnerekkel közös konferenciája is, amelyet - európai integrációs szemszögből - a délkelet-európai régió átalakulás-folyamatának szentelt (Bonn-Bad Godesberg, 1997. június 5-8.). A konferenciakötetben közölt írások egy része a helyi politikai, gazdasági folyamatokat értékeli, más részük a nemzetközi fejleményeket veszi számba. Magyar résztvevőként a jelenleg Odera-Frankfurtban tevékenykedő László Csaba vállalt szerepet a kötetben. A mára jócskán meghaladott időtávlat ellenére a könyv haszonnal forgatható: a szemügyre vett régió átfogó, egybefüggő képe jelenik meg benne, egymást kölcsönösen megvilágító részjelenségeiben. S a fő értéke talán valóban a részletekben rejlik.

Az együttlátás első pillantásra válasszal kecsegtet arra a kérdésre: mit is kell értenünk voltaképp "Délkelet-Európán"? Egyértelmű választ azonban ezúttal sem kapunk, hacsak azt nem, hogy az égtájakkal jelölt zónák önmagukban soha nem lezártak, átnyúlnak egymásba. Jelen esetben egyes műhelyek egyértelműen a Balkánra vonatkoztatják a kifejezést - Ausztrián és Magyarországon túl, mások viszont Magyarországot, sőt Szlovákiát, keleten pedig még Moldovát is hozzáveszik. De mindkét esetben politikai körülhatárolásról van szó: a felbomlott kommunista övezet és tömb ideeső, régi és új államairól, melyek sorát délről a "nyugati" integrációba régóta bevont Görögország és Törökország határolja. A régió új tájékozódását éppen ez, az immár számára is megnyíló integrációs távlat adja, mind gazdasági és civilpolitikai, mind pedig biztonsági-katonapolitikai oldalon: az Európa Tanács, az Európai Unió és az Észak-atlanti Szövetség kereteiben.

Délkelet-Európa gazdasági és politikai váltása - éppúgy, mint a keleti vagy a kelet-közép helyzetű övezeteké - a diktatórikus gazdasági és politikai struktúrák lebontásán, a demokratikus modell visszaállításán munkálkodik, ami ugyanakkor politikai-földrajzi egységenként rendkívül heterogén formában, nem várt ellentmondások és krízisek közepette megy végbe vagy akad el. A háromfordulós jugoszláv háború, a permanens albán anarchia, a román nemzeti neurózis, és átfogóan a különböző fokú elszegényedés, a gazdasági pangás és visszaesés világa ez. A nyugat már csak önnön érdekében is (a földrész most talán átfogóan kialakítható politikai, gazdasági egyensúlyát és védelmi, illetőleg konfliktusmegelőző-kezelő képességét szem előtt tartva) meg kívánja adni a segítséget Délkelet-Európa számára a felzárkózásban, felkínálva ehhez évtizedeken át formált és rugalmasan továbbformálható együttműködési struktúráit, módszereit és bőséges tapasztalatát. (Bár a kötetből kiderül, e tekintetben sem annyira egyértelműek a dolgok.)

Stabilitás és biztonság: a két minőség egymástól elválaszthatatlan, s a 90-es évek vége felé immár a 21. századra szóló garanciák megteremtése a feladat. A kötet keretfejezete a *szervezeti struktúrákba* történő fokozatos és országcsoportokat soroló becsatlakoztatás eddigi menetét és jövőbeli esélyeit tekinti át - megállapítva, hogy az első körbe: az ET-ba való meghívás a nagy léptékű, hirtelen korváltás sodrásában még talán túl gyorsan, egyes államok esetében túlságosan hamar, az alapvető kritériumok figyelmen kívül hagyásával zajlott le. Talán ennek hatására váltott a további körökre vonatkozó tervezés és egyeztetés sokkal óvatosabb, el is hűződő és türelmetlenséget, bizonytalanságot kiváltó karaktert. Az áttekintés időbeli horizontja itt persze legfeljebb az első államcsoport számára (a balkáni események miatt is) felgyorsított NATO-tagfelvétel küszöbéig ("Madridi Nyilatkozat") jut el, de bőséggel beszámolhat az "uniós" tájékozdó, előkészítő tárgyalások, a különféle témakör szerződött együttműködések köztes állapotairól, kategorikus feltételekről s ezek differenciált érvényesítéséről, amelyek az egyik régióban aránylag hamar be tudnak állni a célirányba, a másikban pedig éppenséggel kitérőkkel terhelt és gátolt folyamatokat jeleznek. (Az EU-érdekeltséget, Kis-Jugoszlávia kivételével, valamennyi állam bejelentette; mint ismeretes, az EU a régi Jugoszláviával még 1980-ban megkötött együttműködési megállapodást 1991-ben felmondta. Szlovákiával halasztást szenvednek, Horvátországgal hosszabb időre megakadtak a tárgyalások.)

A könyv tematikai csomópontjai közül, több előadásban-tanulmányban és egyedi országtanulmányokban is, a *politika-gazdasági*, valamint a *biztonságpolitikai* integráció kérdéskörére helyezi a hangsúlyt. Kiegészítő témák: az USA és az Orosz Föderáció bonyolult módon kijelölődő helye az európai biztonsági építményben, valamint a *civil mozgalmak* szerepe az átalakulásban. Egy főtanulmánnyal, de számos ponton a többi témához is kapcsolatosan szerepel - a stabilitás és biztonság vonatkozásában nemegyszer kulcsfontosságú - *etnikai, nemzetiségi problematika*. A valóságban a témák természetesen szervesen összefonódnak egymással. A résztanulmányokban nagyon sok mindenről szó kerül: a váltásfolyamat átfogó jelenségeiről és országonkénti változatairól, a folyamatok európa-politikai, világbanki stb. moderálásáról (politikai demokrácia, plurális gazdaság, termékszerkezet-váltás, piactrendeződés, válságkezelés, új gazdasági tőke, jogharmonizáció; a segítségnyújtás logikája, szakaszolása, a finanszírozott fejlesztések "regionális"= határ-régiós elve stb.). A "demokratikus" intézmények megteremtésében formális értelemben tulajdonképp nincs hiba, talán még Belgrád esetében sincs, mindeközben azonban a régió államai vagy államcsoportjai adott vonatkozásokban lehetnek teljes ellentétei egymásnak, és az elemzők óhatatlanul "pontozzák" és "osztályozzák" a folyamatok különböző szintjein vagy ezek összességében elért eredményeiket. Eminensek - részben eltérő okokból: Szlovénia és Magyarország. A gazdasági faktor mellett - a demokratizálás egyik fokmérőjeként - a kisebbségi politika ölti a legváltozatosabb képet, a csoport-autonómia elve alapján működő magyarországi *kisebbségi önkormányzatiságtól* a balkáni etnikai tisztogatásig. (Magyarország a lényegében kedve ellen való *alapszerződés* megkötéséért is jópontokat érdemel, és hasonlóan Románia az ukrán alapszerződésért, Moldova pedig a gagauz területi autonómiáért.)

De hogy az integrált nyugat se maradjon ki az értékelésből, az EU is megkapja a megérdemelt kritikát - az egységes, egybehangolt fellépés hiányaért, a félresikerült rögtönzésekért, a kapkodásért vagy, más esetekben, a halogató passzivitásért. Mindezek az integráció kiforratlanságára utalnak. E negatívumok különösen a *biztonságpolitikai stratégia és elmélet* (például a brit "realista" vagy a német "idealista" felfogás mint két szembenálló, megkövesedett hagyomány) terén mutatkoztak meg, és járultak hozzá példának okáért a jugoszláv válság mindvégig ellentmondásos, határozatlan kezeléséhez s (nagy valószínűséggel) ezzel magához a konfliktus eszkalálódásához.

Komáromi Sándor

[Vissza](#)

Romániai önkormányzati választások 2000-ben

Gabanyi, Anneli Ute: *Die Kommunalwahlen in Rumänien 2000.* = *Südosteuropa*, 49. Jg., 2000. 7-8. no. 401-437. p.

A neves történész-politológusnő friss értékelése a 2000. júniusban lezajlott választásokról túllép a címben jelölt témán: teljes pártpolitikai körképet nyújt az éppen lezáruló választási periódusról és a politikai előzményekről. Lévéen, hogy a romániai önkormányzati választások - mindössze fél évvel előbb járva - szinte egybeesnek a parlamenti-szenátusi referendummal, egyúttal annak mintegy a "főpróbájának" is tekinthetők.

Az időszak alapfejlődése: az 1996-os kormánykoalíciót felvezető *Nemzeti Kereszténydemokrata Parasztpárt* földcsuszamlásszerű népszerűségvesztése, ami - csekélyebb mértékben - egész választási szövetségére (*Román Demokratikus Konvenció*) és a további, nagyobbik koalíciós partnerre: a gyenge szociáldemokratákkal névházasságba került *Demokrata Pártra* is áthat ("Szociáldemokrata Unió"). A posztkommunista-populista-nacionalista hatalmi struktúrát végre felváltó polgári erők tehát nem tartják szilárdan nagynehezen és nagysokára megnyert pozícióikat. A közvélemény elfordulása szinte drámai méreteket ölt éppen a Konvenció esetében: az 1997 végén még 42%-os támogatottság 2000 áprilisáig alig 17%-ra esik vissza; a Demokrata Párt harcias fellépése (két kormányválság kirobantása) árán eleinte még felfogja nagy partnere kezdeti veszteségeit, de később maga is sodródik vele. A kormánykoalíció lényegében az örökölt és semmilyen gyors intézkedéssel vissza nem fordítható gazdasági romlásért "fizet" ezzel, hiába kezd bele a kilábalás hosszabb távú stratégiájába. Csak a magyar kisebbségi koalíciós partner, az RMDSZ tartja, stabil etnikai háttér révén, a maga eredeti 6%-os arányát. A kormányoldalon elvesztett indexhányad természetesen az ellenzékénél, főként Iliescu exelnök *Társadalmi Demokrácia Pártjánál* és kisebb részben a *Szövetség Romániáért* tömörülés oldalán jelentkezik nagyjában ugyanakkora többletként. A végeredmény szempontjából közömbös, hogy a koalíciót támogatók természetesen nem elsősorban átpártolnak az ellenoldalra, hanem csupán érdektelenné válnak. Hasonló ívet ír le egyébként a potenciális elnökjelöltek: a hivatalban lévő *Constantinescu*, az ellenzéki *Iliescu* és a másodjelöltek népszerűségi indexe is.

Beköszönt az ütközések időszaka, széles felületen indul meg a koalíció lebomlása is. A keresztény-liberális és konzervatív-demokrata erők összefogó Konvenció a ciklus végére gyakorlatilag szétesik. Maga a Parasztpárt a finishez közeledve úgy viselkedik, mint aki nem is törekszik további kormányzati szerepre, ereje felőrödlött, tradíciókat hordozó arculata megfakult a koalíciós egyeztetések szüntelen kompromisszumkényszere során, miközben már egyes konvenciói partnereitől is kezd elidegenedni. S nem utolsósorban éppen a Parasztpárton kéri számon a társadalom a visszafordítani ígért gazdasági hanyatlás, politikai vegetálás és nemzetközi elszigetelődés tovább fokozódó terhét, s ráadásul ezt a pártot is elérik a korrupciós botrányok és a belső villongások. A fő ellentétek a régimódi "seniorok" és a korszerűbb, dinamikusabb stílusú nemzedékek között jelentkeznek. Ezt a szembenállást személyesíti meg mindenekelőtt a ciklus első miniszterelnöke, *Victor Ciorbea* és a később puccsal a helyére lépő *Radu Vasile* ellentéte (mindketten a középnezedékből). Vasile a maga "pragmatizmusával" már-már Iliescuék felé kacsingat pozícióharcában, önmagában ezzel sokat árt pártja tekintélyének, s nem véletlen, hogy a kormányfóki pozíció ő tóna - a pártfüggetlen hivatalnok *Isarescuval* - el is kész a párt és a Konvenció számára. A kormányfő-cserék további negatív folyamánya a Parasztpártra nézve - 1989 óta első ízben - a pártszövetség felbomlása: a *Nemzeti Kereszténydemokrata Szövetséggel* (*Ciorbea*, 1999) és a *Román Néppárttal* (*Vasile*, 2000).

A Demokratikus Konvenció második számú politikai ereje, a szintén történelmi gyökerű *Nemzeti Liberális Párt* stabilabb, egyszersmind dinamikusabb tényezőnek bizonyul a vezető pártnál: 1998 elején fuzionálva a Polgári Szövetséggel, már az ellenzéki erőkkel keres kapcsolatot, mind erőteljesebben követeli "jogait" a Parasztpárttal szemben a koalíción belül, vérmes reményeket fűzve a soron következő választásokhoz. A korábbi ciklusban is kormányoldalon állt *Demokrata Párt* (*Petre Roman*) mint a Konvenciótól független koalíciós partner a Liberálisokkal versenyben szorongatja a kereszténydemokratákat, egybek közt kárpótlási témában, s ezzel nem öregbíti belső ellentétekkel, korrupciós ügyletekkel rég kikezdett dicsőségét. "Uniója" a szociáldemokratákkal egyébként hamar fellazul (s innen frissít T. Meleşcanu, korábbi külügyminiszter ellenzéki oldalon álló, Iliescu pártjából kivált Szövetség Romániáért tömörülése).

A magyar kisebbséget reprezentáló, minden oldalról nagy figyelemmel kísért RMDSZ mint kormánykoalíciós partner a kisebbségpolitikai témák mentén kerül kivédhetetlen ütközések elé már a koalíción belül is. Az együttműködés erős (kívül és belül egyaránt hevesen megélt) szakítópróbája: az új oktatási törvény elfogadásakor az ellenzékkel szavazó parasztpárti képviselők botrányos egyezsége és Pruteanu szenátor magyarellenes kirohanása.

Az ellenzéki vezető párt: a kormányzati szerepét elvesztett, eredetileg posztkommunista *Román Társadalmi Demokrácia Pártja* a vereség után hívja meg Iliescu exelnököt vezérének. Megújuló igyekezete során a szociáldemokrácia irányában indul el, egyidejűleg különböző, más irányokban is nyitni akar az ellenzéki mezőnyben, csapongva a szociális és a nemzeti populizmus között. Megőrzött belső anarchiája, állandó korrupcióközelsége ellenére a kormánykoalíció népszerűtlensége újra felértékeli a pártot, s Iliescu az új választások közeledtével nyugodtan ígérheti körülbelül ugyanazt, amivel a Demokratikus Konvenció nyert, csak csődöt mondott vele: a gazdasági növekedést, a külföldi befektetéseket, a gyorsított európai integrációt stb.

Hasonló "útkereső" mozgást végez - olykor kiugró, de csak rövidebb távra szóló sikerekkel - a Demokrácia Pártjából kikülönült, célkitűzése szerint pragmatikus-"balközép" irányú, Meleşcanu-féle *Szövetség Romániáért*. De a kormánykoalíció súlytalanodásával fordítottan arányos ellenzéki felértékelődés fő haszonélvezője mindenképpen a harcosan magyarellenes vonaláról is ismert, anarchista-populista *Nagy-Románia Párt* (*C. V. Tudor*). Szeretnénk remélni: ez az új keletű népszerűség nem a román közvélemény "radikalizálódását" tükrözi, csupán az 1996-ban vesztes kisebb posztkommunista-nacionalista formációk csalódott tagsága vagy egyéb pártok rebellis csoportjai átpártolását mutatja. (Ismert körülmények között történt kizárása után 1997-ben egyébként maga Funar is a Nagy-Románokhoz pártolt.) Tudor mint az átalakulás veszteséinek fogadatlan prókátora, a kormányellenes uszítás bajnoka és a M. Cozma-féle zsil-völgyi akciók társszervezője növeli tovább a maga és pártja népszerűségét.

A pártpolitikai spektrum ilyen változásai után került sor az új helyhatósági választásokra 2000 júniusában. Kereteit az 1991-es választási törvény határozta meg - néhány részpontjának módosításával, többek között a parlamenti szinten már megszokott 5%-os választási küszöb bevezetésével. A közvélemény-kutatások tulajdonképpen már az előző év végén kimutatták az erőviszonyokat, amelyeket szentesítettek a választási eredmények, és a különböző, kölcsönös lejáratási heccék (Iliescu "vörös drótja", Meleşcanu "francia kapcsolata" stb.), közéleti botrányok vagy az elhatalmasodó bankválság a kormányoldalon lényegesen már nem befolyásolhattak. Az erőviszonyok legkevésbé sem elhanyagolható vonása: a biztosan nem szavazók (14%), valamint a pártpreferenciát illetően határozatlanok (34 %) rendkívül magas összaránya a választások előestéjén. S pontosan ennyien nem mennek el végül szavazni már az első fordulóban: a részvétel alig 51%-os, 6%-kal az 1996-os, ugyancsak szerény mérték alatt. Extrém módon alacsony a részvétel egyébként a fővárosban: mindössze 31%-ban szavaznak. Mégis - a helyzet fintoraként - itt éppen ennyi is elég a Demokratikus Konvenció győzelméhez. Úgy látszik, Bukarest hú város is, és disztigválni is inkább képes az ország egészénél.

A konkrét eredményeket röviden összefoglalva (táblázatok) elmondható: a várakozásnak megfelelően abszolút fölényel (28-29% között) nyert az ellenzéki *Társadalmi Demokrácia Pártja* mind községi-városi, mind pedig megyei testületi szinten, a polgármesteri helyeket egyenesen 35,5%-ban szereze meg. A további pártrend és az arányok tekintetében körülbelül egybevá a három szint eredménye: 2. *Demokrata Párt* (a Konvenció volt koalíciós partnere, a maga részéről "megúszva" a vereséget): ca. 11-16, 3. *Szövetség Romániáért*: 10-11, 4. *Nemzeti Liberális Párt*: 9-10%, s csak az 5. helyen (7-9%) a *Parasztpárt* alig 5%-kal áll két partnere által is megelőzve. Érdekes sorolási egybeesés a *Nagy-Románia Párt* és az RMDSZ szomszédosága (sorrend: helyi testületi és egyéni körben éppen a győölt kisebbségi párt javára). S végeredményben az itt említett erők (a "függetlenekkel" együtt) a választások győztesei; a további sorrendet a messze 5% alatt vagy éppenséggel 1% alatt teljesítő formációk alkotják. A polgármesteri helyeket tekintve már a Nagy-Románia Párt is ezek közé tartozik.

A helyi és regionális szinteken talán váratlan vagy egyéb okból említésre érdemes elemek: Marosvásárhely most az RMDSZ számára elvesz (történetesen a Konvenció javára), Nagyváradon a Demokrata Párt kerül fölültre, s újraválasztják Kolozsvárt is Funart (talán nemcsak a helyi, nyílt és lappangó románellenesség jóvoltából, - hanem jó várospolitikai kvalitásai miatt is, - így véli az elemző). Üröm az örömben az

általános győztes Ilescu-párt számára, hogy éppen Bukarestben ütik el a főpolgármesteri pozíciótól, illetőleg a testületi főlénytől (a Demokrata Párt jóvoltából). De megszokott immár a főváros stabil "ellenzéki" hagyománya, a baloldaliak most sem tudtak itt tömegeket mozgósítani maguk mellett. Nem kevésbé figyelemre méltó eset a *Romániai Német Demokrata Fórum* polgármesterjelöltjének győzelme (a Konvenció támogatásával) Nagyszebenben, abban az ősi erdélyi szász centrumban, ahol ma már legfeljebb csak 1,5% arányú németajkú lakos található. A jelölt személyi kvalitásai mellett a román polgárok talán a "német kapcsolatra" is számítottak a szavazáskor.

A mostani helyhatósági választások tanulságaiból körülbelül hármat érdemes közelebbről szemügyre venni - s ezeket várhatóan a közeli parlamenti választások is megerősítik majd:

1. A szavazatok legkevésbé sem pártpolitikai-közéleti meggondolás és állásfoglalás jegyében születtek, hanem a fokozódó, tömeges elnyomorodás miatti elkeseredés spontán elégedetlenségét, tagadását fejezték ki; világosan megmutatkozik ez a közvélemény-kutatás vonatkozó kérdéseire adott válaszokban;
2. Az 1996-os váltást felvezető, heterogén Konvenció ütőképesen összefogott politizálásának a hiánya, aminek okán az addig aurával körülvett, ellenzéki pozícióban megdicsőülő Parasztpártra mint a Konvenció centrumára élesen vetül rá minden csaldás árnyéka, miközben legfontosabb partnerei is cserben hagyják; nyilván a jövőben más stratégiával kell majd próbálkoznia;
3. Úgy tűnik, a magyar etnikai gyűjtőpárt is jobban "hozta" a formáját, mint koalíciós fő partnere, s tulajdonképp a helyhatósági választások nyertesei közé látszik tartozni, hiszen 16 erdélyi közigazgatási körzetben kerül többségbe, s még ennél is jobban szerepelhetett volna, ha nem szakadnak le bizonyos mennyiségű szavazatok - független jelöltek vagy néhány önállóan fellépő székelyföldi kispárt javára.

Komáromi Sándor

[Vissza](#)

"Keleti németek" tíz évvel az egyesülés után

Mehlhorn, Ludwig: Niemcy wschodni: dziesięć lat po zjednoczeniu. = Więź, 43. r. 2000. 11. no. 36-41. p.

Kétségtelen, hogy a tíz éve kialakult német egység elsősorban sikertörténet. Legfontosabb eredménye, hogy többé már nem létezik a "német kérdés". Nem váltak valóra azok a fenntartások és félelmek, hogy Németország majd mutogatni kezdi "izmaikat", teret ad a nacionalista színezettségű politika érvényesülésének, s ezáltal fenyegetni fogja szomszédait. Senki semmiféle határokat nem von kétségbe. Az ország politikailag erőteljesen Nyugaton vetett horgonyt, és befogadták a nemzetek fölötti európai és atlanti intézményekbe. Tíz évvel ezelőtt keleti részén is megszületett a szabadság, demokrácia és jogállamiság, s ezen túlmenően - automatikusan - ez az ország rész is az Európai Közösség tagja lett.

A tanulmány szerzője 1949-ben az NDK-ban született. Abban az országban, amelynek politikai imázsában jelentős helyet foglalt el a "fal". A rendszernek volt ugyan opozíciója, ám ezt nemigen lehetett politikai mozgalomnak tekinteni: tengelyében erkölcsi értékek álltak. Ellentétben a keleti blokk legtöbb országával, amelyekben a nyolcvanas években mindinkább előtérbe került a status quo megváltoztatására vonatkozó követelés, az NDK-ban a politikai változásokra alig-alig számított bárki is.

Éppen emiatt voltak sokkoló hatásúak az események: a szocialista rendszer összeomlása, a Szovjetunió kivonulása Kelet-Közép-Európából és - persze - a gyorsan közeledő német egység élménye. Ez az egység azután - mindössze fél év kellett hozzá - hatalmas eufóriák kíséretében meg is valósult. Mégpedig olyaténképpen, hogy az NDK-t - régi-új tartományokat képezve - tulajdonképpen betagozták az NSZK-ba.

Nos, ez a sietség, amelyre a volt kancellár és csapata utólagos érvelése szerint azért volt szükség, mert Gorbacsov bukása és a jugoszláv polgárháború kirobbanása után már nem lett volna lehetőség e monstre tett végrehajtására. Fontosabb fejlemény, hogy súlyosbodó politikai és gazdasági nehézségek láttán az értelmiségi tömegek szembefordultak a rendszerrel. Ők tömörültek a "Demokratie jetzt" mozgalomba, amely a vele szemben megfogalmazott vádak ellenére nem volt egyesítésellenes, de a demokrácia szerves felépítéséért szállt síkra. (Szerzőnk is aktivistája volt e mozgalomnak.)

A szerves építkezés azt jelentette volna, hogy az NDK egy ideig bizonyos önrendelkezést élvez, az NSZK alkotmányának toldozása-foldozása helyett új - ideiglenes - alkotmány készül a két fél viszonylagos szuverenitásának tiszteletben tartásával, s a nemzetgazdaság átalakítása is fokozatosan megy végbe.

Így minden bizonnyal sokféle nehézséget lehetett volna elkerülni. Manapság a volt NDK-beli lakosok 50%-a vélekedik úgy, hogy "másodrangú állampolgárként" kezelik őket. Ez a tömeg - mutatják a vonatkozó felmérések - mindinkább a társadalmi egyenlőséget és igazságosságot értékeli a nyugatiak individuális szabadságjogával szemben.

Az állami üzemek privatizálásában sem a volt NDK-polgárok "jártak jól": ők mindössze 5%-kal részesednek benne a "nyugatnémetek" 85%-al szemben. A 17%-os munkanélküliség kétszer akkora, mint a nyugati országrészekben. 1991-ben 170 ezer, 1997-ben 100 ezer "keleti német" költözött nyugatabbra. Persze: vannak, akik ott sikeresnek bizonyulnak (főként a jól képzett fiatalok), ám az idősebbek közül sokan marginalizálódtak.

Jellemző az is, hogy a korábbi és az újabb nyomasztó élmények hatására jelentős és minduntalan növekszik a szélsőségesek száma a volt NDK területén. Ideológiájukban a populista, fajgyűlölő, antiszemita, antikapitalista és nosztalgikus elemek keveregnek, de semmiképpen sem integrálódnak ideológiai rendszerré. Még szerencse. És szerencse az is, hogy mindeddig az efféle megmozdulásokat sikerült kordában tartani. Leginkább az ifjúság veszélyeztetett a zavaros és kártékony eszmék által.

Noha a nyugatiak az NDK-sok nehézségeiről azt vallják, hogy azok idővel automatikusan megoldódnak, a szerző szerint azonban tenni is kellene valamit a tudatos, felelősségteljes és saját jövőjét építő társadalomnak a kiépítése érdekében. Ez a társadalom csak civil lehet, és demokratikus normákat kell vallania. "Sajnos, a német keleten mindez - tíz évvel az NDK bukása után - folyamatosan felettebb gyengén van jelen."

A szerző - Eugen Rosenstock-Huussy nyomán - abban reménykedik, hogy az életmód minőségének megjavítását általában a perifériák szokták kezdeményezni, s ezért erre előbb-utóbb a volt NDK-ban is sor kerül.

Futala Tibor

[Vissza](#)

Etnikai sztereotípiák: a lengyelek fehérorosz szemmel

Koale, Mihas': *Paláki vačyma belarusa: Z gistori farměravanná čtněčnyh stčrčatypa.* = *Golas Radzěmy*, 2000. 50. no. 6. p., 51. no. 6. p.

A szomszéd népek megítélésében a személyes tapasztalatokon túl lényeges szerepet játszanak a hosszú évek során kialakult sztereotípiák is. Ezek a sztereotípiák az idők folyamán változhatnak, akár még az ellentétükbe is átfordulhatnak.

Csaknem minden kutató megegyezik abban, hogy a fehéroroszok nagy toleranciával viseltettek mindazon nemzetek nyelve, hagyományai és szokásai iránt, amelyek szerepet játszottak a fehérorosz területek történelmében. E kontaktusok folytán egyrészt gazdagodott a fehéroroszok mentalitása, másrészt viszont elmosódott a nép szellemi arculatának sok fontos vonása. A történelmi körülmények változásai miatt az egyes, a fehéroroszokkal aktív kölcsönhatásban élő nemzetek képviselőinek megítélése meglehetősen tarka képet mutat. Az értékítéletek azért is ellentmondásosak, mert a fehérorosz lakosság egy része - mégpedig a nemzet intellektuális arculatát meghatározó része - e kontaktusok eredményeképpen ellengyelesedett vagy eloroszosodott. Tehát meg kell különböztetni az egyszerű nép és az iskolázott rétegek körében élő sztereotípiákat.

A nép körében élő etnikai sztereotípiákat P. Ceraskovics dolgozta fel a fehérorosz folklórgyűjteményekben talált mintegy kétszáz olyan szólás és közmondás alapján, amelyek más népekre vonatkozóan értékítéletet tartalmaznak. Ezeket zömmel a XIX. században és a XX. század elején jegyezték fel. Ennek alapján megállapítható, hogy a XIX. századi fehéroroszok szerint a lengyel nem volt "rossz nép". (Érdekes azonban, hogy a folklóryanag tanúsága szerint a fehéroroszokban a legpozitívabb kép a XIV. században betelepült tatárokról alakult ki. Ezekről még olyan pozitív tartalmú szólások is vannak, mint például "A tatár jó gazda", ami általában is ritkaság az etnikai sztereotípiák körében.)

A sajátos fehérorosz körülmények között tisztázni kell azt is, hogy a fehéroroszok számára mit jelentett az, hogy "lengyel". A fehérorosz területekért folytatott évszázados lengyel-orosz küzdelemben a lakosság felekezeti hovatartozását az etnikai hovatartozás ismérvének is próbálták feltüntetni. "Ha ortodox, akkor orosz, ha katolikus, akkor lengyel" - állította egybehangozón az orosz ortodox és a lengyel katolikus egyház. A fehérorosz nemzeti öntudat kialakulatlansága folytán a fehéroroszok nem tiltakoztak ez ellen, de a gyakorlatban csendben elhatárolódtak mind a lengyelektől, mind a nagyoroszoktól. Az is igaz azonban, hogy a fehérorosz társadalom jelentős részének, különösen a felsőbb rétegek képviselőinek, fokozatosan megváltozott az etnikai tudata. Ezek kezdték lengyelnek tekinteni magukat, bár kisebb-nagyobb mértékben "litván" lokálpatrióták is maradtak. A fehérorosz népi értékítélet nem ezekre a "helyben termelt" lengyelekre, hanem a Lengyel Korona területéről betelepült lengyel etnikai csoportokra vonatkozott. Ezek közé tartoztak a mazur telepesek, a földbérletű kismemesség, a poleszjei szénégetők. Ezek a lengyel csoportok érintkeztek a helyi lakossággal, de megőrizték etnikai különállásukat, ami lehetővé tette, hogy a fehérorosz lakosság véleményét alkosson róluk.

Ez a vélemény alapvetően jóindulatú, de gyakran ironikus volt. A közmondásokban és szólásokban kifejezésre jut a mazurok bátorsága, sőt vakmerősége ("A mazurnak verekedni annyi, mint másnak vajaskenyeret enni", "A mazur a halál láttán sem bújik el"), büszkeségük, az a törekvésük, hogy eltitkolják szegénységüket ("A varsói, ha éhes is, füttyörészik"). Ugyanakkor szemükre vetették, hogy szeretnek szórakozni ("A mazurnak csak a mulatsághoz van esze"). Leginkább azonban nevelésnek tartották őket ("Ezek a mazurok csúfolásra vannak teremtvé").

Sokkal kritikusabb a lengyelek megítélése, ha társadalmi és gazdasági szempontból ítélték meg, vagyis ha a földesurat vagy a hivatalnokot látták benne ("Ahány úr, mind kutya"). Ezek azonban nem valódi etnikai sztereotípiák. Hasonlóképpen nem etnikai hovatartozásuk, hanem előkelősködő modoruk miatt gúnyolták a parasztok a földművesmunkából élő kisbirtokos nemeseket.

Egész más a helyzet, ha az iskolázott rétegek körében élő sztereotípiákat vizsgáljuk. Ezeknek alakításában az iskoláé a meghatározó szerep. A sajátos fehérorosz viszonyok között azonban nem alakulhatott ki önálló fehérorosz történetírási koncepció. Fehéroroszország történetét nemrég még csak az orosz történelem fakultatív mellékleteként taníthatták az iskolákban. A fehéroroszok tehát arra kényszerültek, hogy mások szemszögéből nézzék saját történelmüket.

Ennek megfelelően az 1980-as évek végéig a tankönyvek és a történelmi munkák a lengyeleknek a fehérorosz történelemben játszott szerepét rendkívül negatívan ábrázolták. A fehéroroszok voltak az áldozatok, akik egész történelmük során Lengyelország szociális, gazdasági, nemzeti és vallási elnyomása alatt sínylődtek. A XX. század első felének lengyel-fehérorosz kapcsolatait, köztük az 1918-1920. évek története olyan megvilágítást kapott, hogy a burzsoá-földbirtokos Lengyelország a szovjethatalom létrejöttét akarta megakadályozni Fehéroroszországban. Az 1990-es évek elején ezzel homlokegyenest ellenkezően azt kezdték hangsúlyozni, hogy Józef Piłsudski hadműveleteinek a célja nem volt más, mint a lengyel-litván államközösség helyreállítása az 1772 előtti határok között. Ez a példa is azt mutatja, hogy nem halasztható tovább az önálló fehérorosz szempontok érvényesítése a történetírásban és az oktatásban. Egyes történelmi események megítélése a legjobb akarat mellett sem eshet egybe a lengyel felfogással. Így például Nyugat-Fehéroroszország és Szovjet-Fehéroroszország 1939. évi egyesítése, bármily katasztrófa volt is az Lengyelországra nézve, fehérorosz nemzeti szempontból minden más körülmény ellenére történelmi igazságtétel volt. Az 1990-es évek első felében a fehérorosz-lengyel történész - vegyesbizottságban igen eredményesen folyt az ilyen és hasonló vitás kérdések megtárgyalása annak érdekében, hogy az iskolai tankönyvekből kölcsönösen kiiktassák a másik nemzetet igaztalanul sértő kitételeket.

A szerző végső következtetése szerint a fehéroroszok tudatában a történelmi viszontagságok ellenére sem sikerült meghonosítani ellenséges, sovinszta érzelmeket a lengyelekkel szemben.

Zoltán András

[Vissza](#)

Fehéroroszországi kisebbségek

Mantvėdas, Uladzėsla: Tak prahodzi- III Usebelaruskė Festyval' nacyanal'nyh kul'tur. = Kantakty ě dyłogė, 2000. 10 (58) no. 3-7. p.; Gorbač, Taccana: Nemcy: "Vidčrgeburtu" - 10 god. = ua. 7-9. p.; Radakovėckė, Gud: Palaki: Knėka mėnskaga karespandėnta. = ua. 9-10. p.; Tkačo, Mihaėl: Ruskiā: Dalučanast' da klasičnaja spadčyny. = ua. 10-13. p.; Bagdana, Iran: Tatary i bakiry: "Čyma" zapraae da supraco nictva. = ua. 13-15. p.; Macvee, Uladzėmėr: Cygany: "Dzecz sonca" majuc' svajgo prčydzėnta ě parlament. = ua. 15-17. p.; Byka, Kapėton: Čuvay: Cė vedaee vy taki narod? = ua. 17-18. p.

A leginkább naprakész alborutenisztikai szemle 2000. októberi száma jelentős terjedelmet szentel a fehéroroszországi nemzeti kisebbségeknek (a referálandó cikkeken kívül a kritikai rovat is zömmel kisebbségi tárgyú kiadványokat ismertet).

1) A legutóbbi (1999. évi) népszámlálás adatai szerint Fehéroroszország 10045000 lakosából 81% vallotta magát fehérorosz nemzetiségűnek, a fennmaradó 19% több mint száznegyven nemzetiség és etnikum között oszlott meg. A legnagyobb nemzeti kisebbségeket az oroszok (11%, 1141731 fő), a lengyelek (3,9%, 395712 fő) és az ukránok (2,4%, 237015 fő) alkotják. Számottevő még a zsidó kisebbség (0,3%, 27798 fő). Tízernél többen vallották magukat örménynek és tatárnak, tízezer körül volt a cigányok száma is. Meghaladta a hatezer főt a litvánok és az azeriek száma, több mint négyezren vallották magukat moldvainak, illetve németnek, körülbelül háromezren pedig grúzoknak.

A 2000. július 1-i állapot szerint 20 nemzeti kisebbségnek 85 bejegyzett társadalmi szervezete, egyesülete volt, a legtöbb a zsidóknak (35), a lengyeleknek (8), a litvánoknak (7), a németeknek (5), az oroszoknak és az ukránoknak (4-4). Egyénél több szervezetük volt az örményeknek, a cigányoknak, a tatároknak (3-3), az azerieknek és a görögöknek (2-2). Szerepel a nyilvántartásban egy-egy grúz, kazah, koreai, lett, moldvai, szír, csuvas és észti, valamint egy közös tatár-baskír egyesület is.

1996 óta két évente nemzetiségi kulturális fesztivált rendeznek Grodnóban, a legutóbbin (2000. június 2-3.) 16 nemzeti kisebbség összesen mintegy ezer képviselője vett részt.

2) A fehéroroszországi *németek* "Wiedergeburt" ('Újjászületés') nevű kulturális egyesülete 1990 óta működik, hivatalos bejegyzésére 1992-ben került sor. A magukat németnek vallók száma az elmúlt évtizedben növekedett: az 1989. évi (utolsó szovjet) népszámlálás szerint három és félezeren voltak, az 1999. évi (első fehérorosz) népszámlálás már négyezer-nyolcszáz németet talált. Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy Kazahsztánból és a közép-ázsiai volt szovjet köztársaságokból sok német települ át Fehéroroszországba, másrészt ma már nem félnek magukat németnek vallani azok sem, akik korábban jobbnak látták titkolni német származásukat. Az itteni kulturális egyesület munkáját németországi szervezetek is támogatják. Legfontosabb feladatuknak az anyanyelv ápolását tekintik, amit a szétszórtság miatt nem egyszerű megoldani. Kulturális munkájuk leglátványosabb eredménye a klasszikus német dalokat előadó "Sonnenstrahl" ('Napsugár') kórus, valamint a "Wie geht's?" ('Hogy vagy?') című almanach, amelynek a harmadik kötete van jelenleg előkészületben.

3) A fehéroroszországi *lengyelek* szövetsége saját újságot ad ki Grodnóban "Głos znad Niemna" ('Niemeni Hang') címmel. A lap vezető publicistája és egyben mészki tudósítója, Waldemar Preckajko nemrég jelentette meg első lengyel nyelvű könyvét Minszkben, az ottani Lengyel Intézet támogatásával. A könyv címe Maria Konopnicka "Eskü" című versének első sora: "Nie rzucim ziemi, skąd nasz ród" ('Nem hagyjuk el azt a földet, ahonnan őseink származnak'), ami fehérorosz összefüggésben kétértelműen hangzik. A könyv a fehéroroszországi lengyelek nemzeti újjászületésének publicisztikai dokumentuma: megszólaltatja a lengyel kisebbség felemelkedéséért küzdő aktivistákat, bemutatja a lengyel történelem és kultúra fehéroroszországi emlékhelyeit, a mai Fehéroroszországban alkotó lengyel művészeket és művészeti együtteseket, nagy figyelmet szentel a lengyel kisebbség vallási életének. Több kérdésben vitába keveredik a fehérorosz állásponttal, például amikor lengyel nemzetiségűnek tartja a Minszk melletti Dubravában élő katolikusokat, pedig azok olyan görög katolikus fehéroroszok utódai, akik - midőn az oroszok a görög katolikus egyházat felszámolták - nem hagyták magukat visszaterelni az orosz ortodox egyházba, hanem áttértek a latin rítusra.

4) A fehéroroszországi *oroszok* "Orosz Társaság" elnevezésű társadalmi egyesülete 1994-ben alakult meg Bresztben, 1999 óta országos szervezet mészki központtal. Céljai főleg kulturális jellegűek: az orosz kultúra (irodalom, zene, képzőművészet) tanulmányozása és népszerűsítése, a történelmi és az ortodox vallási hagyományok, a népszokások ápolása, az orosz nemzeti öntudat újraélesztése. Az egyesület égisze alatt három kórus működik, tagjai között neves énekesek és zeneszerzők is vannak. A legutóbbi években művészeik révén aktívan részt vettek a Mickiewicz- és a Puskin-évforduló számos kulturális rendezvényén.

5) A "Čyma" nevű nemzetközi alapítvány 1998-ban jött létre a *tatár* és a *baskír* szellemi örökség ápolására a fehéroroszországi és az oroszországi tatárok és baskírok körében. Fő céljai között szerepel a tatár és a baskír nemzeti kulturális értékek és népi hagyományok ápolása, határokon átnyúló kulturális együttműködés szervezése, a beteg gyermekek külföldi gyógykezelése, a családi, gazdasági, tudományos és egyéb kapcsolatok ápolása a fehéroroszországi és más országbeli tatárok és baskírok között, valamint a diaszpóra tagjainak jogi képviselői és törvény előtti védelme, végül a fehéroroszországi tatár történelmi és építészeti emlékek helyreállítása és megőrzése. Az alapítvány létrehozott egy kulturális központot, amely egy ének- és táncgyűjtést, valamint több népi hangszeres zenei stúdiót működtet. Folyik a nemzeti könyvtárak kialakítása, ennek érdekében szorosan együttműködnek az Oroszországi Föderáción belül államisággal rendelkező Tatárország és Baskíria állami szerveivel és nemzeti könyvtáraival. Fontos tevékenységi területük a Fehéroroszországban érettségiző tatár és baskír fiatalok számára előkészítő tanfolyamok szervezése, hogy megkönnyítsék a tatárországi és a baskíriai egyetemre való bekerülésüket.

6) A fehéroroszországi *cigányok* "Roma" elnevezésű egyesületének székhelye Kalodziczy faluban található. Vezetője, Uladzimir Macvee vajda szerint - a népszámlálási statisztikában kimutatott tízezerrel szemben - a mai Fehéroroszország területén több mint hatvanezer roma él, kilencven százalékuk ortodox, tíz százalékuk katolikus vallású. Legtöbbjük a gomeli kormányzóság területén lakik, sokan vannak még a breszti kormányzóságban és Minszk környékén is. A cigányság azután telepedett le itt, hogy 1962-ben Hruscsov rendeletben tiltotta el a cigányokat vándorló életmódjuktól. A cigány lakosság fele a csernobili katasztrófa következtében sugárszennyezett területen él. Súlyos probléma az írni-olvasnitudás alacsony foka, az értelmiségi elit hiánya. Az oktatás helyzete is kritikus, mert egyetlen cigány osztály sincs. A cigány gyermekeknek csak húsz százaléka jár iskolába vagy óvodába.

A fehéroroszországi cigányságot katasztrófális veszteség érte a II. világháború alatt, mindössze egy százalékuk élte túl a népiirtást. Bresztben volt Európa egyetlen cigányok számára felállított koncentrációs tábora. Hat olyan helyszínről tudnak, ahol tömeges méretekben folyt a cigányság megsemmisítése. A német Holocaust-alapítvány 348 millió USD értékű kárpótlási alapot tart készletben a fehéroroszországi cigányok számára, azonban a fehérorosz állami bürokrácia bizalmatlansága folytán nem tudtak ehhez az összeghez mindeddig hozzájutni. Pedig nagy szükség lenne erre a pénzre az oktatásban, a munkahelyteremtésben, a cigány holocaust emlékének megőrkítésében.

7) A hivatalos statisztika szerint a Fehéroroszországban élő *csuvasok* száma megközelíti a háromezret. Itteni megtelepedésükről az első hiteles adatok a napóleoni háborúk idejéből származnak. Többnyire földművesként vagy építőmunkásként kerültek Fehéroroszországba, idővel azonban számos neves tudós, művész, élsportoló, katonai vezető került ki közülük. A Fehéroroszországi Csuvas Közösség nevű szervezetük a II. világháborúban Fehéroroszország területén elesett csuvas katonák sírjainak felkutatásával, a nemzeti hagyományok ápolásával foglalkozik.

A török hadsereg hatalmi túlsúlya

Rouleau, Éric: *Ce pouvoir si pesant des militaires turcs. = Le Monde diplomatique, 47. vol. 2000. 558. no.*

A török hadsereg teljes súlyával nyomást gyakorol a politikai életre, ami meglehetősen idegen az Európai Közösségekben elfogadott normáktól. Külső szemlélő számára semmi szokatlan nem volt abban, hogy 2000. május 27-én, a "demokratikus forradalom" negyvenedik évfordulóján ünnepélyes külsőségek között éltették Kemal Atatürköket. Főleg azok nem csodálkoztak, akik tudták történelmi ismereteikből, hogy a török hadseregnek - elsősorban is a janicsároknak - mennyire meghatározó szerepük volt mindig is az ország belpolitikájában. Kemal Atatürk is a fegyverforgatók egy részére támaszkodva úzte ki a megszállókat, s alapított egy modern államot, 1923-ban. Az őt követő tíz elnök közül hat magas rangú tiszt volt, s az ún. "radikálisok" 1960-as föllépése óta Törökország a katonai összeesküvések folytonos színtere lett. Az utolsó, 1997 februárjában "virtuálisan" ment végbe, a vezérkar főnöke húsz, ún. "ajánlással" megdöntötte az iszlámista Necmetin Erbakan koalíciós kormányát. Néhány lelkes újságíró ettől fogva egyszerűen csak a "pasák" uralmáról beszél.

A pasák kivétel nélkül mind a kemalizmus zászlóját lengetve léptek színre. Persze kockázatos lenne minősíteni Kemal Atatürk ideológiáját, aki vizionárius államfőként a nagy francia forradalom példájában és a kortárs totális államrendezkedések gyakorlatában látta a modern török állam jövőjét megvalósulni. Politikai örökösei mit sem változtattak az egypárt-rendszeren, az állammonopolista gazdaságon, a politikai államhatáraikon túl élő muzulmán törökök védelmére nem keltek. Atatürk egyébként megtiltotta, hogy a katonák politikai ügyekbe avatkozzanak.

A kemalizmus dogmává vált. Így, a rá való hivatkozással - a valóságos tartalmat meghazudtolva - bármi elfogadtathatóvá tehető a közvélemény számára. A lényeg változatlan: területi integritás, a nemzet egysége, a köztársaság világi jellege. Ezekhez az eszményekhez nem lehet nem csatlakozni, ám gyakorlati védelmezői kizárólag a hadsereg tagjai.

A tisztek szabályosan elit kasztot alkotnak. A karrierkatonák kiválasztása még kamaszkorban történik; ettől fogva szigorú feltételekkel működő képzésben vesznek részt, a szaktudományok mellé egyetemi szintű történelmi, politológiai, gazdasági, szociológiai és idegennyelvi tanulmányok csatlakoznak. Később lényegesen magasabb fizetésért dolgoznak, mint a civilek. Kedvezményesen jutnak lakáshoz, bármilyen árucikkhez; kizárólag részükre fenntartott üdülőkben, klubokban, hotelekben kapcsolódnak ki.

Az 1982-ben megfogalmazott török alkotmány, mely intézményesíti a hadsereg politikai hatalmát, ma is érvényben van. Ez azt jelenti, hogy a Nemzetbiztonsági Tanács - mint árnyékkormány - rendszeresen "tanácsokkal" látja el a kormányt, azaz közvetlenül irányítja a háttérből mind a kül-, mind a belpolitikai kérdésekben. De az alkotmány - minden demokratikus gyakorlattól eltérően - autonómiát is biztosít a fegyveres testületek részére. A legfőbb vezérkari tiszt utasíthatja a honvédelmi minisztert és bármelyik más kormánytagot. A protokoll szerint közvetlenül a miniszterelnök után következik, a kormányfőnek viszont valójában nincs is beleszólása a hadsereg ügyeibe. Így fordulhatott elő, hogy mielőtt még a Parlament egyhangúan megszavazta volna, már megjelent a *Défense Week* hasábjain (2000. február 14-én), hogy a sereg modernizálására 70 milliárd dollárt fordítanak a következő tizenöt évben.

Az alkotmány azt is lehetővé teszi, hogy a vezérkar ellenőrzést gyakoroljon a felsőoktatásban, illetve a törvényhozásban. (A 130. cikkely kiköti pl., hogy csak az előírtas értékeknek megfelelő kutatásokat folytathatnak, illetve publikálhatnak az egyetemi oktatók.)

A pasák politikai hatalma kevésbé lenne beágyazott, ha nem volnának szilárd gazdasági-pénzügyi alapjai. A hadsereg a birtokosa a polipszerűen szerteágazó OYAK holdingnak, ami a legkülönbözőbb iparágakban mintegy 30 ezer embert foglalkoztat. Az egyik legsikeresebb csoport az OYAK-Renault, 160 ezer autót gyárt évente. Az OYAK holding a vezető 3-4 török vállalatcsoport egyike. Gazdálkodása a legrentábilisabb, adó- és vámmentességet élvez, amit konkurenciája nem kap meg. Az egyes OYAK-vállalatok vezetőségében nyugdíjas katonatisztek kapnak helyet, s így végül is senki nem emel kifogást a kivételezett helyzet ellen; a nagytőke és a katonai elit szövetsége meg van pecsételve.

A kizárólag fegyvergyártásra szakosodott TSKGV-cég hasonlóan kiváltságos feltételekkel működik, mint az OYAK-vállalatok, és előbbi ugyancsak vagy harminc ezer embernek ad munkát.

A pasák tehát nem tartoznak elszámolással a parlamentnek, s ez érvényes az Izraellel kötött megállapodásukhoz vagy az Észak-Írán területén a kurd nacionalisták ellen folytatott harcaikra.

A nyilvánosság előtt a vezérkar egy-egy tagja csak "ajánlást", "vágyat" hangoztat a katonaság részéről, a kulisszák mögött azonban valószínűleg más eszközöket is alkalmaznak. A hadsereg régi hívei számára az utóbbi időkben két körülmény is igazolja a pasák "jogfolytonosságát". Az egyik a Szovjetunió összeomlásával valóságos veszéllyé lett iszlám fundamentalizmus, a másik a kurd szeparatizmus. Azokat a török vagy kurd értelmiségieket, akik a kurdok pusztán kultúrához való jogát hirdették, szeparatizmussal és a Kurd Munkáspárttal való cinkosság vádjával illették. A kurdok elleni háború 1984 óta tart. Eddig 150 millió dollárt költöttek rá, s noha a kurdok és a törökök közötti szakadékot növeli, a török nemzet egységét nem erősíti jobban. A szélsőbaloldalhoz tartozó kurdok elleni harc 1980 óta másképpen is folyik. Ekkortól kötelező az állami iskolákban a vallástanulás. 1994-1995 óta választási sikerekkel is büszkélkedhet az iszlám Refah párt.

Paradoxon, hogy Törökországban a világiasság fogalma nem kötődik az állam és az egyház szétválasztásához, hanem éppen a vallás ellenőrzését jelenti a közhatóságok felett. A gyakorlatban vagy ötszáz középiskolást képeznek ki folyamatosan imámmá. A cél egy ún. "felvilágosult" kemalista iszlám elterjesztése az országban. Lassan kötelező lesz a személyi igazolványokban is föltüntetni a vallási hovatartozást.

A másik paradoxon, hogy a "virtuális" államcsínnel 1997-ben megbuktatott kormánnyal a Refahot is betiltották; helyét a Fazilet vette át. Necmetin Erbakanról sok mindent el lehet mondani, csak azt nem, hogy valaha is fundamentalista lett volna. Pártja, a nyugati kereszténydemokraták mintáját követve, a köztársaságtól a "franciás stílusú" világiasságot követeli, vagyis a parlamenti pluralizmust és a személyi jogok érvényesítését.

A csatározásokban eltűnt baloldali pártok helyett is a munkások, a városi és vidéki kispolgárság, alapvetően a "mélytörök", muzulmán anatóliaiak gyűjtőpártja kíván lenni, amely kétségbe vonja a hadsereg politikai hatalmát, valamint lándzsát tör a kurd identitás mellett.

Így egyre inkább érthető, hogy a vezérkar miért nem teljesíti az Európai Unió által évek óta szorgalmazott (legutóbb 1999 decemberében, a Helsinkii csúcson követelt) demokratizálódási folyamatot. Törökország az ún. koppenhágai politikai kritériumoknak öt év óta nem képes megfelelni, márpedig ezek feltételei az Európai Unió tagságnak. A feladat - ha komolyan veszik - igen nehéznek látszik: tudniillik le kellene végre rombolni egy szilárdan leghorgonyozott, koherens államalakulatot.

Kakasy Judit

Etnonacionalizmus Nyugat-Európában

Crettiez, Xavier (szerk.): L'etno-nationalisme en Europe occidentale. = Problemes politiques et sociaux, 2000. 843. no. 3-83. p.

A több mint harminc szerzőtől származó összeállítás nagy része a 90-es évek második felében, empirikus tapasztalatokra támaszkodott. A tanulmányrészleteket, melyeket Xavier Crettiez szerkesztett egybe, hasznos táblázat egészíti ki, a mai Nyugat-Európában működő, ún. etnonacionalista pártok nevével (országoként), fő programjuk és választási súlyuk százalékos ismertetésével. Ezenkívül rövid glosszárrium (regionalizmus, szeparatizmus stb. fogalmak), bibliográfia, valamint forrásjegyzék egészíti ki az összeállítást. Crettiez előszava érthetően ötvözi az írások és a szerkesztés gondolatmenetét is.

Nyugat-Európa az elmúlt több mint negyven évben nem szembesült nagyobb konfliktussal saját felségterületén. Az államok többsége erős hatalommal, szuverenitással bír, és demokratikusan működik; a mára kialakult politikai államhatárokat senki nem vitatja, a gazdaság mindenütt működőképes, s így az előnyöket együttvéve kívánatos terrén a bevándorlók számára. Az egységesülés felé tartó kontinens nyugati fele a gazdagság és nyugalom áldásait látszik megízlelni. Mindezt időről időre, immár néhány évtizede meg-megzavarja a *Spanyolország*, az *Írország* és a *Franciaország* területén belül fellángoló ún. etnonacionalizmus, mely kétségbe vonja a területi egységesülés elvét. A baszkok, az írek és a korzikaiak a terrorizmus meglehetősen radikális nyelvén fejezik ki magukat elutasítva a másság identitását, illetve nem találva megfelelő módot az önazonosság megfogalmazására a nemzetállam keretein belül. Míg a XIX. századot a gyakran fajvédő, idegengyűlölő gyarmatosítás jellemezte, addig e mostani, közösségi mozgalmak a dekolonializáció eszköztárából veszik történelmi példáikat. Az etno-nacionalizmus az erőszak képében jelentkezik, és ügyetlen módon a nemzeti felszabadító harcot vívó, a múltat misztifikáló, áldozattá lett "kis nemzetek" mozgalmából eredezteti magát.

Az etnonacionalizmus erőszakos, de még legvehemensebb formájában sem feltétlenül hatékony. Az európai integráció, az etnorégiók döntő helyzete kereskedelmi és politikai vonatkozásaiban, valamint a gazdasági globalizáció fellendülése együttesen eltorzítják a nemzetállam kincstári képét, amihez hozzájárulnak még az állampolgári jogok rovására gyakorlandó, "szomszédok" iránti kötelezettségek, hogy - a fentiek eredményeképpen - biztos táptalajt nyújtsanak az etnonacionalizmusnak. A mai katalán, skót, lombard nacionalizmusok így jöttek létre. Nyilvánvaló, hogy a mai etnonacionalizmus egyáltalán nem a feltételezett, mitikus "aranykorhoz" való visszatérés vagy netán a polgárosodás következménye. Gyökereit éppen a modernizmusban, a területi elrendezettséget mélyrétegeiben megmozgató globalizációban, a politikai és gazdasági élenkségekben találjuk meg.

Azt a látszólagos paradoxont jól illusztrálják a német 'Land'-ok, melyek - bár erőteljes regionális jegyeket mutatnak - nem etnikai alapon szerveződtek. Erejüket mégis a közös államon belül érvényesülő, föderatív struktúrából merítik, valamint az *Európai Unió* egyes szervezeteihez kapcsolódó aktív kötődésükből. A formálódó eurorégiók ugyancsak kereskedelmi vagy kulturális alapon egybeszerkesztett, decentralizált közösségek (ld. A *Baden-Würtenberget* s *Rhone-Alpes* régióval egyesítő, 1986. június 17-én kelt együttműködési szerződést).

Az etnonacionalizmust azok a közösségek testesítik meg, melyek "kis nemzet"-nek vélik magukat, állam nélkül, és bizonyos nemzetközi elismertségre vágyanak, vagy éppenséggel autonómiára. *Ulster*, *Korzika*, *Skócia*, *Flandria*, *Katalónia* vagy *Lombardia* azok a régiók, amelyek kulturális, nyelvi, politikai vagy gazdasági sajátosságaikért küzdenek. Az identitásnak ez a különös követelése gyakran a központi államhoz fűződő rossz kapcsolatokból adódik, a kultúrában periferiára szorult, megbélyegzett voltából vagy az egyszerű politikai elnyomásból, illetve a gazdasági kizsákmányoltságból. A nacionalista retorikában állandó vád éri a "zsarnok" államot; ennek felsőbbrendű mivoltát vitatja, a pártrendszer alulreprezentáltságát hangsúlyozza, "összeomló közigazgatásról", "gazdasági rablásról" beszél. Az elszenvedett sérelmek tudatosulásától egyenes út vezet a közösség nacionalista korszakához. Nagy szerepet játszanak ebben a hivatásos és más, intellektuális közvéleményformáló fórumok. A feltételezett fájdalom interiorizálása óhatatlanul egy-egy népcsoport sajátosságaira hívja föl a figyelmet. Egy etnikum múltjának újraírása, eredetének mitikussá nagyítása, a regionális idiómával időszerűvé alakított változatban a különbözőség gyakran rasszista hangsúlyozásával a nemzeti identitás mesterséges előállításához vezet. Így születik az etnonacionalizmus, mely ezután politikai szerep, választási sikerekre törekszik.

A stratégia egyik módja, hogy úgy igyekszik kibújni a nemzetállam gyámkodása alól az etnikum, hogy megmutatja magát a világnak, és igyekszik elfogadtatni magát vele. A modern nemzeti mozgalmak, mint pl. a katalán kereszténydemokratáké (CIU), a lombard *Lega Norte* így tesznek. A saját diplomáciai csatornák kiépítése, a szabad kölcsönösség bátorítása, a Brüsszellel kialakított közvetlen és széles körű kapcsolat megteremtése jellemzik ezeknek az európai etnonacionalista mozgalmaknak az erőteljességét. S noha még nem beszélhetünk a "régiók *Európájáról*", mindez nem tesz jót az *Európai Közösségek* klasszikus értelemben vett kettős ívének.

Az érdekérvényesítés másik stratégiája a szembefordulás a leginkább jogi úton - főleg, ha az alkotmány ezt lehetővé teszi. Kétségkívül ezt látjuk *Belgium* s főleg *Spanyolország* esetében, ahol az érvényben lévő alkotmány támogatja a legfelsőbb szintű peres eljárásokat, mintegy az autonóm közösségek kompetenciáját erősítve ezzel. Gyakorlatban azonban a törvényhozói-bírói keretek rohamos atomizálódásához vezetett ez az út *Kasztíliában*. A politikának ez az erősödő jogi/igazságszolgáltatási gyakorlata jelentkezik *Baszk-földön*, *Ulsterben*, *Korzikán*. Ezt a stratégiát nem támogatja a terrorizmus és a különféle erőszakos cselekmények elleni, ténylegesen nem túl hatékony fellépés. Radikalizmusában, hevességében, de politikájában is merőben különbözik a fentiektől a *Bretagne*-ban, *Alsace*-ban mindennapos regionalizmus.

Nyugat-Európának nem kell tartania a balkáni típusú "törzsi" konfliktusoktól, a politika etnicizálódásától azonban igen. A terrorizmus a szélsőséges jelzője ennek. De a különböző közösségek megerősödése, a jogi érdekérvényesítés bátorítása további, kimeríthetetlen eszköztár adnak az etnonacionalizmusnak. Az elismertetés joga nem hordja magában feltétlenül a különbözőséghez való jogok elismerését: ugyanis a "kis különbségek" utáni nosztalgia támogatása a politikában - mint tudjuk - nem kockázatmentes.

Kakasy Judit

[Vissza](#)

Háború és béke. Baszkok és spanyolok.

The Basques. Acts of peace and war. = The World Today, 2000. november 19-21. p.

Spanyolország baszk régiójában 1999 novemberében véget ért a tizennégy hónap óta tartó fegyverszünet. A helyzet napjainkban nem hasonlítható sem a háború, sem pedig a béke megszokott szabályaihoz. Európában a szuverenitásért folyó igazi nacionalista küzdelmek egyik sajátos eredménye az euro bevezetése. E tekintetben a baszkok és a spanyolok európainak tekinthetők. Tisztában vannak azzal, hogy a gazdaságuk, technológiai fejlettségük, hadseregük és a követendő politikájuk alapvetően az európai folyamatoktól függ. A baszkok széles körű autonómiával rendelkeznek, amelynek része az önálló pénzügyi igazgatás, parlament, rendőrség, egészségügyi és oktatási rendszer.

A két nép közötti igazi problémák más gyökerekből táplálkoznak, amit a katonai szuverenitással rendelkező nemzetállam politikai mitológiája is tovább súlyosbít. Míg Nyugat-Európa más részein az erőszakos nacionalista küzdelmek eltűnőben vannak, addig a baszkok és a spanyolok ádáz és véget nem érő küzdelmeket vívnak egymással Don Quijote hajdani földjén olyan kérdésekben, mint hogy ki birtokolja a borpalackozás nemzeti jogát, vagy kinek hány hajója halászhat az Atlanti Óceán vizén.

A helyzet azonban kétségtelenül változott az elmúlt három évben, melynek legfőbb okai a következők. 1997 nyarán elrabolták és meggyilkolták Ermua városának tanácsosát, a néppárti Miguel Angel Blancót. A brutális cselekedet elleni tiltakozásul baszkok és spanyolok milliói vonultak az utcákra. Az átlagemberek immár nem féltek attól, hogy nyilvánosan is kifejezzék véleményüket az ETA-ról. Az ETA támogatói és a baszk nacionalisták védekezésére kényszerültek. Az idők során először fordult elő, hogy a terrorizmus nemzetközi "szégyent" jelentett a baszk nacionalisták számára. A helyzet fordulóponthoz érkezett. Valamit tenni kellett.

1998 szeptemberében az összes baszk nacionalista párt, társadalmi mozgalmak, sőt az Egyesült Baloldal (a harmadik legnagyobb spanyol párt) aláírta a Lizzara Egyezményt. Pár napon belül az ETA bejelentette a tűzszünetet. A dokumentum az ír békefolyamat mintájára készült, azaz alapvető fontosságú volt, hogy az ETA szüntesse be a fegyveres tevékenységét, és a demokratikusan megválasztott baszk pártok segítségével találjanak megoldást. Az egyezménynek köszönhetően az erőszakos cselekedetek megszűntek, a baszkok ünnepeltek. A legtöbbjük számára elképzelhetetlen volt, hogy az ETA bármikor is újra feléleszti tevékenységét. Ugyanakkor a nacionalista erők hirtelen egységbe kovácsolódása, az évtizedes belső ellentétek félretétele megteremtette a lehetőségét egy konstruktívan működő nacionalista többségnek a baszk parlamentben.

A madridi kormányzat idegesen reagált a történetekre. A baszk származású Kaime Mayor Oreja belügyminiszter csapdának minősítette a tűzszünetet. Azok, akik hosszú idő óta a tárgyalások hívei voltak, igazolva látták stratégiájukat. Azok viszont, akik a demokrácia nevében a nacionalizmus veszedelmei ellen harcoltak, most védekezésre kényszerültek.

Hónapok múltak el anélkül, hogy bármi történt volna. A Lizzara Egyezmény támogatói óriási tüntetéseket tartottak. A hatalom részéről olyan jelképes gesztusokat követeltek, mint például a spanyol börtönökben szétszórtan fogva tartott baszk politikai foglyok átszállítása egy közeli börtönbe. Mayor Oreja azonban hajthatatlan volt.

Fenyegető jel volt azonban, hogy mindennapossá váltak az ETA-t támogató fiatalok utcai megmozdulásai, melyeknek következtében a spanyol rendőrség több embert letartóztatott. Hónapok teltek el a tűzszünet kihirdetése óta, de semmilyen hírt nem közöltek bármiféle találkozási vagy tárgyalásról. Egészen 1999 májusáig, amikor egy, a spanyol kormányzat és az ETA közötti Svájcban megtartott tárgyalásról szivárogtak ki hírek. Nem sokkal ezek után azonban Franciaországban letartóztatták az ETA egyik tárgyaló képviselőjét. A hivatalos indok közlekedési szabálysértés volt, ám a francia és a spanyol rendőrség hagyományos együttműködését ismerve a legtöbb baszk számára a helyzet egyértelmű volt.

Novemberben az ETA újra színre lépett. A tűzszünet előtti állapotokhoz azonban már nem térhettek vissza. Az ETA elkeseredett hívei szembeszálltak a mérsékelt baszk nacionalistákkal is, titkos alku megkötésével vádolva őket. Ennek következtében a legnagyobb spanyol pártoknak, a Néppártnak és a szocialistáknak megnőtt az esélyük a választások megnyerésére, megszerezve a lehetőséget a baszk intézmények irányítására.

A spanyol médiában a baszk nacionalizmus démonizálásából már-már sportot űznek. A véleményformáló értelmiség legfőbb érve, hogy a demokrácia és a nacionalizmus összeegyeztethetetlen. A baszk helyzet és a Weimari Köztársaság összehasonlítása a szerzők többségénél Hitler árnyékát vetíti előre. Figyelembe kell venni azonban, hogy Németországnak egy háborús vereség után olyan békeszerződést kellett aláírnia, amely nyíltan ellentmondott Wilson elnök békepontjainak. Németország akkor a nemzeti csüggedtség állapotában volt. Spanyolország esetében a jog, a demokrácia vagy a béke játékszabályairól van szó. Fennáll a veszélye annak, hogy az emberek magukban a szabályokban sem fognak hinni. Az egyéves tűzszünet felhívás volt új szabályok megalkotására, aminek része volt az egyház bevonása is a tárgyalásokba. A tárgyalók letartóztatása, majd az egyház kizárása a háború irányába tett cselekedetnek minősült. Sőt, a madridi kormányzat az ETA által meghirdetett a tűzszünetet is így próbálta beállítani. A baszkok legtöbbször egy új tűzszünetet sem tartana lehetségesnek. Végzetes következményei lehetnek annak, hogy többé nem lehet tudni mi számít a béke, és mi a háború támogatására tett lépésnek. Mi lehet a megoldás, ha már a tűzszünet sem a béke céljait szolgálja?

Ságvári Bence

[Vissza](#)

Danilo Ki és a mai szerb irodalom

Varga Anikó: Szemelvények a Közép-Európába tartó járatok menetrendjéről. = Üzenet, 2000. 105-111. p.

Varga Anikó tanulmánya Danilo Ki-i próza és a szerb posztmodern próza relációs viszonyát elemzi.

A közép-európai valóság megfoghatatlanságának gondolatát Danilo Ki indította útjára a szerb irodalomban. Danilo Ki történettörédékei, formai jelei, képei újra meg újra megjelennek a szerb prózairodalomban, majd visszahatnak, újradinamizálva a kii szövegeket. "A szerb posztmodern próza és Danilo Ki prózája közti dialogikus viszony jelentkezhethet kontextusként, amikor az élő, alakuló szöveggé kezeli Ki prózáját, azt amellyel vitatkozik, amelynek ellentmond, amelytől kérdez." És ezt a diskurzust a régióhoz kötöttség, a közép-európaiság hozza közös nevezőre. Mivel Ki prózájában elhallgathatatlan a történelemmel folytatott párbeszéd, ezért a szövegeivel párbeszédbe lépő sem szakadhat el ennek vonzatától. Valójában éppen ebben a köztes gondolatiságban történik kísérlet a posztmodern túlhaladására.

Danilo Ki regényei, elbeszélései közül jó néhányat a szerb modernitás legjellegzetesebb alkotásai közé sorolnak az irodalomtörténészek. Jól nyomon követhetők benne azok a mozzanatok, melyek által a próza beleütközik a modernitás ellentmondásaiba, másfelől tetten érhető az az útkeresés, melynek során az író rátalál a posztmodern prózai jegyekre, és vállal egy ezzel szembehelyezkedő antimodern álláspontot is. Danilo Ki a 20. századi ember gondjain tépelődve a kiutat nem az értelem és a lét egységében keresi, hanem a különbözőség, a mérhetetlenség megváltásában.

Amikor a jelenkori szerb próza a kii szövegeket interpretálja, valójában önnön történetét hallgatja végig úgy, hogy abban Ki prózája már egy befogadó által alakított olvasat; ebben a formában válik eredet-szöveggé, felmutatva hogyan fordult a szerb próza posztmodernítésbe, és merre indulhat tovább.

A kultúra moralitása az, amiben Danilo Ki prózája gyökeredzik, s amelynek az sem mond ellent, hogy írásműveinek legszembevetőbb formai jegye a dinamizmus, mert e dinamikus forma valójában annak a költői hitvallásnak a leképezése, melyben a hit nem állapot, hanem mozgás, a kétségek, az örök gyanakvás táplálta úton-lét. Az életrajzi adatok birtokában bizton állítható, hogy maga a kii élethelyzet is feltételezte ezt az írói állásfoglalást.

Hasonló jegyekre bukkanhat a kutató, ha Danilo Ki prózájában a cselekvő, megismerő ember jellegzetességeit vizsgálja. Írásainak egyik meghatározó alakja Eduard Sam figurája. Sam a világ ellenében fellépő szubjektum, olyan értelemben irracionális személyiség, mint aki a világ ész általi birtokbavétele helyett önmaga megteremtésére törekszik. Ezzel szemben a modernitás szubjektuma a világ egyre átfogóbb birtokba vételével mind jobban felszámolja önmagát. Ilyen értelemben "Ki közép-európai emberei, akiket a történelem határoz meg, Közép-Európa nyílt paradigmáját rakják össze. Ezáltal nyilvánvalóvá válik, hogy Ki prózája valójában imaginárius utópikus térkép, mely tudati leképezése Közép-Európának."

Ki prózájának ezeken a pontjain nem tud változtatni a szerb posztmodern szövegekkel folytatott dialogikus viszony, akkor sem, ha teljesen átértékelődve jelennek meg az említett területek. A szerb próza részben vonzódik Danilo Ki hitvallásához, többször körbejárja, bele-beleütközik, és bár nyilvánvalóvá vált számára a forma mint megváltás reménytelensége, ennek ellenére nehezen tud eltávolodni tőle.

A szerb posztmodern próza úgy tűnik, olyan bezáruló körpályát követ, melyről le szeretne térni. Bár akár a prózai egészet vizsgálja a kutató, akár egy-egy alkotói pályát, mindig a monotonitás bezártsága tűnik szembe.

Ki szövegeinek és a szerb posztmodern prózának közös témája, hogy mindkét próza lélettere, közege Közép-Európa, melynek sajátosságaitól elvonatkoztatni nem lehet...E térbeni együttlétéhez kapcsolódik a posztmodernitás gondolatmenete, melyben egy egészen új játék teremődik a kii szöveg és a fiatal szerb próza között. A valósággal szemben megszülető hiperrealitás az a közeg, ahová mindkét szöveg tökéletesen behelyezkedik, és ahol sor kerül az egymásra találásra.

Cholnoky Olga

[Vissza](#)

A kisebbségi szláv nyelvek szociolingvisztikai tipológiája

Gustavsson, Sven: Sociolinguistic Typology of Slavic Minority Languages. = Slovo. Tidskrift av Slaviska institutionen vid Uppsala universitet, 1998. 46. no. 75-98. p.

A tanulmány célja annak bemutatása, hogy a nyelvek közötti eltérés foka (*degree of linguistic distance*, Heinz Kloss terminusa) mennyiben befolyásolja a kisebbség nyelvi helyzetét.

Ha a háborús menekülteket és a vendégmunkásokat is figyelembe vesszük, minden európai országban élnek szláv nyelvű kisebbségek. Őshonos vagy legalábbis régi szláv kisebbségek viszont csak a volt szocialista országokban és a velük szomszédos néhány országban (Törökország, Görögország, Olaszország, Ausztria) vannak. Mivel a legtöbb szláv kisebbség régóta él jelenlegi lakóhelyén, ezért elismerik vagy elismerhetik őket az európai kritériumok szerinti kisebbségnek. Ezzel szemben az új keletű immigráns vagy menekült csoportokat az európai gyakorlat szerint nem tekintik kisebbségnek, noha bizonyos nyelvi jogaik ezeknek is lehetnek.

Az európai volt szocialista országok legtöbb szláv kisebbsége szláv nyelvű országokban él, tehát a többségi és a kisebbségi nyelv közeli rokonságban áll egymással. Egyes csoportok azonban nem szláv országokban élnek, ahol a többségi és a kisebbségi nyelv közötti eltérés foka különböző lehet. A szerző tisztában van azokkal, hogy a nyelvek közötti eltérés vagy hasonlóság fokának megállapítása sok problémát vehet fel, de véleménye szerint mindenki elfogadhatja, hogy a magyar és bármely szláv nyelv között nagyobb az eltérés, mint például az orosz és a lett között.

Tipológiailag a legtöbb szláv kisebbségi nyelv külső nyelvjárás (*Aussenmundart*, szintén Heinz Kloss szerint), vagyis olyan dialektus, amelynek standard változata nemzeti nyelv egy másik országban, mert a legtöbb szláv kisebbségnek van anyaországa. Ez áll például a vajdasági vagy lengyelországi szlovákokra, az ausztriai szlovénekre, a lengyelországi csehekre, a szerbiai bolgárokra stb.

A szláv kisebbségi nyelvek egy alcsoportját az úgynevezett mikronyelvek alkotják. Ilyenből a kérdést részletesen feldolgozó Aleksandr D. Duličenko tizenkettőt tart nyilván. Ezeknek vagy nincs anyaországuk, vagy nem tartják vele a kapcsolatot, vagy pedig nem ismerik el anyaországuknak az ilyenként kínálkozó országot. Sok mikronyelv viszonylag elszigetelt. A mikronyelvekre az jellemző, hogy van valamiféle írásbeliségük. Ilyenek például a bánáti bolgár, a burgenlandi horvát, a vajdasági ruszin, a kasub stb. Néha nehéz különbséget tenni egy mikronyelv irodalma és egy nyelvjárás irodalom között. Mai szempontból a kaj-horvát és a ça-horvát irodalom nyelvjárás irodalomnak számít, de tekintélyes történelmük révén ezek az irodalmak jelentősen különböznek a hétköznapi értelemben vett nyelvjárás irodalomtól.

A két szorb nyelv helyzete is hasonlít bizonyos fokig a mikronyelvékéhez. A szorbok kisebbséget alkotnak Németországban mint kétnyelvűek, és nyelveik is többé-kevésbé veszélyeztetett helyzetben vannak. A szorb nyelvek elismertségének a foka azonban lényegesen nagyobb az ún. mikronyelvéknél mind a tudósok, mind pedig a politikusok körében.

Mindezen sajátosságokra is tekintettel a szerző a kisebbségi nyelvek fogalmát tágan értelmezi: szláv kisebbségi nyelv minden olyan szláv kisebbség nyelve, amely egy domináns többségi nyelv területén él. Ebbe a meghatározásba beleférnek a mikronyelvek és a két szorb nyelv is.

Bizonyos fokig a kisebbségi nyelvekéhez hasonló a fehérorosz nyelv helyzete Fehéroroszországban, noha itt a fehéroroszul beszélni tudók vannak többségben. Funkcionálisan azonban a fehérorosz nyelv helyzete korábban és ma újból egy kisebbségi nyelvéhez hasonlít.

A nyelvek közötti eltérés fokáról szólna különbséget kell tenni a beszélt és az írott nyelv között. Például az orosz és a fehérorosz írásban nagyon élesen elkülönül egymástól, mivel az orosz helyesírás etimológikus, a fehérorosz pedig fonetikus. A beszélt nyelvben a különbség sokkal kevésbé feltűnő, mivel az orosz kiejtést is az ázás (*akan'e*) jellemzi. Nincs éles határvonal az orosz és a fehérorosz nyelvjárások között sem. Ez a tényező is elősegíthette az orosz nyelv elterjedését Fehéroroszországban. Valószínűleg az is igaz, hogy a fehéroroszul beszélők közül sokan az orosz nem is idegen nyelvnek, hanem inkább saját nyelvük választékosabb formájának tekintik. A fehérorosz és az orosz egymáshoz való közelsége miatt jöhetett létre a *trasjanka*-nak ('takarmánykeverék') nevezett kreolizált nyelvváltozat is, amelyben a fehérorosz és az orosz elemek aránya egyénenként és a beszédhelyzettől függően széles skálán mozoghat. Hasonló keveréknyelv létezik Ukrajnában is, ott *suryk* a neve.

A kiejtéshez hasonlóan az írásrendszer megválasztása is megkülönböztető funkciójú lehet. A fehéroroszok (főleg Nyugat-Fehéroroszországban) használták a latin betűs írást is, ami érthetőbbé tette nyelvüket a lengyelek számára, ugyanakkor eltávolította az oroszától. Az Eperjes környéki ruszinok használják néha a latin betűs írást, ami írott nyelvüket közelíti a szlovákhöz, de távolítja az ukrántól. Mykola yljahovič, a nyugat-poleszeji nyelv megteremtője, szintén a latin betűs írás használatával akarta megkülönböztetni ezt a nyelvet az oroszól és az ukrántól.

Sok szláv kisebbségi nyelvi helyzet négy nyelvű: a szláv kisebbségi nyelv hordozójának ismernie kell a többségi nyelv környékbeli nyelvjárását, a többségi nyelv standardját, valamint a saját nyelve standardját. Például egy karintiai szlovénnek anyanyelvjárásán kívül ismernie kell a környező német nyelvjárását, a német irodalmi nyelvet és a szlovén irodalmi nyelvet. Ez a tetraglosszia tipikus a legtöbb külső nyelvjárásra, így a szláv kisebbségi nyelvekre is, noha a komponensek változhatnak. Ukrajnában például a szovjet korszakban a szláv kisebbségek két standard, az orosz és az ukrán között választhattak, míg saját nyelvük standardjának elsajátítására nem volt lehetőség. A két standard közötti választás többnyire a nyelvi környezettől függött: a Nyugat- és Közép-Ukrajnában ukrán nyelvű többségi környezetben élő lengyelek az ukránt, a Kelet-Ukrajnában orosz többségi környezetben élő bolgárok az orosz választották. Néhány esetben a nyelvi helyzet három szereplős. Például egy 1985-ben publikált leírás szerint a fehéroroszországi Grodno vidékén lévő Benjakoni faluban, noha a falu lakói többségükben lengyelek voltak, a lengyel nyelvet csak a katolikus templomban használták. A családi élet nyelve az ún. *prosta mova* ('egyszerű nyelv'), azaz a helyi fehérorosz dialektus volt. A hivatalos kapcsolatokban és a kulturális életben az orosz standard dominált, míg a fehérorosz standard gyakorlatilag nem jutott szerephez. Hasonló a helyzet egyes litvániai lengyel falvakban. A családi nyelv itt is a *prosta mova*, a lengyel a katolikus egyház és a Lengyelországgal fenntartott kapcsolatok nyelve, míg a hivatalos érintkezés nyelve az orosz vagy a litván standard. Három szereplős a nyelvi helyzet Szerbia bolgárok lakta vidékein is, mivel a helyi szerb és a helyi bolgár dialektus gyakorlatilag azonos (egy átmeneti szerb-bolgár nyelvjárást beszélnek), de két különböző standard (a szerb és a bolgár) tartozik hozzá. Határvidékeken vagy olyan vegyes lakosságú térségekben, mint a Kárpátok vidéke vagy a Vajdaság, előfordulhat öt-, hat-, sőt hétnyelvűség is. A két világháború közötti csehszlovákiai ruszinok a maguk ruszofil, ukrainofil és ruszinofil irányzataikkal ilyen soknyelvű szituációban éltek. Hasonlóan soknyelvű közegben éltek az alsószorbok a II. világháború után: a német nyelvjárás, a német standard, az alsószorb nyelvjárás, az alsószorb standard mellett bizonyos szerepet kapott náluk a felsőszorb standard is.

A legközönségesebb szituáció azonban a négy nyelvűség. Ilyenkor a négy nyelvváltozat közötti eltérés foka fontos tényező. Ha a négy variáns nagyon szoros rokonságban van egymással, számos interferencia-jelenségre számíthatunk. Példaként említhetjük a ruszinra és a csehre gyakorolt szerb és horvát hatást az egykori Jugoszláviában. A ruszin beszélt változatában ez a hatás igen nagyfokú mind a szókincs, mind pedig a nyelvtan terén, az írott nyelvben inkább csak a szókincs területén szembetűnő. A horvátországi Daruvarban megjelenő "Jednota" című cseh újság elvben a cseh standard nyelven készül, de minden nyelvi szinten érzékelhető a horvát nyelvi közeg hatása. A szoros nyelvi rokonság elősegíti a kisebbségi nyelv megváltozását vagy eltűnését. Ezt látszik alátámasztani az a könnyedség, ahogy a fehéroroszok az orosz nyelvet fogadják. Hasonló jellegű tény az is, hogy az ötvenes évek erőszakos ukrainizálására válaszul oly sok kelet-szlovákiai ruszin küldte gyermekét szlovák iskolába. A kelet-szlovák és a ruszin nyelvjárások között sok a közös vonás, mert a nyugati és a keleti szláv nyelvek érintkezési zónájában vannak. A volt jugoszláviai ruszin főbb jegyeit tekintve szintén kelet-szlovák, vagyis nyugati szláv, míg a három másik ruszin nyelvváltozat - a lemko, az eperjesi és az ungvári - határozottan keleti szláv.

A négy nyelvű szituációban a kisebbség írott nyelve külön problémákat vet fel. Az anyanemzettel rendelkező kisebbségek általában annak standard változatát tanulják és használják. A szocialista időkben ez alól csak a moldvai nyelv létrehozása és a jugoszláviai ruszin felkarolása

volt kivétel. Az anyaország standard nyelve azonban sokszor igen csak eltér a kisebbség nyelvjárásától vagy beszélt nyelvtől, mert ez utóbbi gyakran periferikus helyzetet foglal el a standard alapjául szolgáló nyelvjárásokhoz képest, és többnyire azoktól elszigetelten fejlődött, míg a környező többségi nyelv és kultúra irányában nyitott volt. Ha jugoszláviai ruszint az ukránhoz számítjuk, akkor ahhoz képest valóban nagyon periferikus. Periferikus azonban akkor is, ha kelet-szlovák nyelvjárásnak tekintjük, mert a szlovák standard a középszlovák nyelvjárás alapul. Emellett más tényezők is meggátolták, hogy a ruszinok azonosuljanak a Vajdaságban is környezetükben élő szlovákokkal vagy ukránokkal. A környékbeli szlovákok többsége evangélikus, míg a ruszinok görög katolikusok. A ruszinok és az ukránok elkülönülését az magyarázza, hogy a jugoszláviai ruszinok a mostani Kelet-Szlovákia és Kárpát-Ukrajna területéről már a XVIII. században jelenlegi helyükre költöztek, míg az ukránok Galíciából érkeztek, és csak a XIX. században, amikor már kialakult bennük valamiféle ukrán identitás. Ezek voltak a döntő tényezők abban, hogy a jugoszláviai ruszinok saját irodalmi nyelvet hoztak létre legnagyobb községük, Ruski Kerestur nyelvjárása lapján. A ruszin nyelv, amelyet Aleksandr D. Duličenko mikronyelvnek minősített, manapság már számos tekintetben teljes értékű standard (irodalmi) nyelv.

Az ukrán standardtól való jelentős eltérés jellemzi a keleti szláv (lemkó, hucul) ruszin dialektusokat Lengyelországban, Kárpát-Ukrajnában, Kelet-Szlovákiában és Magyarországon. Ezek hosszú ideig a keleti szláv nyelvjárások fő tömegétől elszakadva, a környező szláv és nem szláv dialektusok hatásának kitéve, szláv vagy nem szláv többségi nyelvek közegében fejlődtek. Az utóbbi években annak vagyunk a tanúi, hogy három ruszin írott nyelvi norma kezd kialakulni. (Úgy látszik, hogy a kisszámú magyarországi ruszin beéri az eperjesi "standarddal".)

Egy másik példa a kasub. Itt is történnek kísérletek egy kasub standard létrehozására. Ha a kasub nyelvjárásokat a lengyel nyelv egy sajátos nyelvjárás csoportjának tekintjük (amivel nem mindenki ért egyet), akkor a kasub valóban periferikus nyelvjárás, amely igen távol áll a lengyel standardtól. Tehát megint csak a nyelvek közötti eltérés magas foka az egyik oka annak, hogy felmerül a kasub irodalmi nyelv megteremtésének a szükségessége.

Ha a kisebbségi nyelv nyelvjárásilag maga is nagyon tagolt, akkor a standard kialakítása komoly nehézségekbe ütközik. Ha egy nyelvjárás sajátosságait teszik meg normává, akkor a többi nyelvjárás hordozója azt "idegennek" fogja érezni. Ha valami nyelvjárások fölötti normákat kívánnak bevezetni, akkor az oly eltérő lesz az egyes konkrét nyelvjárásoktól, hogy azért nem fogják magukénak érezni. Ezzel a problémával küszködnek ma is a kasub írók és nyelvészek, valamint az előbb már e vonatkozásban is említett ruszinok.

Minden nyelvi helyzet egyedi, de azért általánosságban megállapítható, hogy a tipikus kisebbségi szláv nyelvi helyzet a tetraglosszia (négynyelvűség). Ha a kisebbségi és a többségi nyelv közötti eltérés mind az egymással érintkező nyelvjárások, mind a standard nyelvváltozatok síkján nagy (a nem szláv országokban élő szláv kisebbségek esetében), a kisebbségi nyelv fennmaradásának jobbak az esélyei. (A fennmaradás természetesen sok más tényezőtől, például a kisebbségi politikától is függ.) A szláv többségi környezetben élő szláv kisebbségi nyelvek esetében a közeli nyelvrokonság következtében a nyelvváltásnak vagy a nyelvvesztésnek a veszélye nagyobb.

Zoltán András

[Vissza](#)

Miért szorul ki a használatból a fehérorosz nyelv?

Plotnika, Branisla A.: *Äussere Ursachen für die begrenzte Verwendung der weissrussischen Sprache.* = *Die Welt der Slaven, XLV. Bd. 2000. 49-58. p.*

Minden szláv országban a többségi nemzet nyelve a törvényesen elismert államnyelv. Az egyetlen kivétel Fehéroroszország, ahol az 1995. májusi népszavazás nyomán két nyelvet nyilvánítottak hivatalosan államnyelvvé: a fehéroroszt és az orosz. Ez a helyzet *de jure* az 1996. évi - a civilizált világban nem mindenütt törvényesnek tekintett - új alkotmányban van rögzítve. A két nyelv egyenlő jogi státusa *de facto* azt eredményezte, hogy a fehérorosz nyelv rövid időn belül teljesen kiszorult az ország társadalmi, gazdasági, iskolai stb. életének csaknem minden területéről, és az őshonos lakosság nyelvét úgy kezdték tanítani, mint valamiféle holt nyelvet, amelyet nem használnak sem a parlamentben, sem a kormányban, sem a köztársasági elnöki hivatalban, ami természetesen kihat az ezeknek alárendelt alacsonyabb szintű adminisztrációra és a társadalmi élet minden területére. A két nyelv egyenjogú használatáról szóló törvény gyakorlatilag csaknem mindenütt a fehérorosz nyelv kiiktatásához és az orosz mint ténylegesen kizárólagos államnyelv használatához vezet. Különösen szembevetendő ez az oktatásban: Minszkben és a fehérorosz nagyvárosokban nem maradt egyetlen fehérorosz középiskola sem. Ezt a folyamatot befolyásos oroszországi erők, de ami még ennél is fontosabb, Fehéroroszország legmagasabb állami szervei is támogatják, a lakosság túlnyomó többségének hallgatólagos beleegyezésétől vagy passzív közömbösségétől kísérve. A lakosság többsége ugyanis szívesebben beszél tört orosszággal vagy a "traszjankának" nevezett orosz-fehérorosz keveréknyelven, hallani sem akar róla, hogy két nyelven vagy egyedül csak fehéroroszul beszéljen.

Ez az egyedülálló helyzet elfogulatlan elemzést és tudományos magyarázatot igényel, s ennek alapján bizonyos ajánlások megfogalmazására is szükség van ahhoz, hogy megszűnjék ez a szokatlan helyzet, amelyet a fehérorosz társadalom kisebb, nemzeti érzelmű része szégyenként él meg. A fehérorosz nyelv jelenlegi helyzetéhez vezető külső, azaz nyelven kívüli (főleg politikai és társadalmi) okai az alábbiakban foglalhatók össze:

1. Történelme során Fehéroroszország gyakorlatilag sosem volt független. A középkori polocki és turovi fejedelemségek idején (X-XII. sz.) még nem volt fehérorosz irodalmi nyelv. Később Fehéroroszország a Litván Nagyfejedelemség része lett (XIII-XVI. sz.), majd a lengyel-litván államközösséghez tartozott (XVI-XVIII. sz.), azután Oroszország (1795-től), illetve a Szovjetunió fennhatósága alá (1922-től). A rövid ideig tartó relatív szuverenitás 1918-1920-ban (a polgárháború alatt) és jelenleg (1991 óta) inkább deklaratív, mesterkelt önállóságot takar, semmint valódit. A fehérorosz államképződmény életképtelensége mutatkozik meg abban, hogy saját politikai vezetése erőlteti az Oroszországgal való egyesülést. Ha Oroszország csak egy kicsit is erősebb lenne politikailag és gazdaságilag, a fehérorosz szuverenitás már *de jure* is megszűnt volna. Egy olyan állampolitika szempontjából, amely még a csupán papíron létező szuverenitást is fel akarja adni, teljesen fölösleges, sőt zavaró annak a fehérorosz nyelvnek az ápolása, amely a kivívott nemzeti függetlenség fő ismérve. Az államvezetésnek a fehérorosz nyelvet elutasító politikáját az alsóbb néprétegek szolgálai módon támogatják, mert a fehérorosz nyelv nem vált a nemzeti önkifejezés fő eszközévé, nem fejlődött a társadalom polifunkcionális igényeit kielégítő modern irodalmi nyelvvé.

2. Lengyelország és Oroszország erős nyomása rendkívül negatív hatott a fehérorosz nyelv státusára. Nyilvános használatát 1696-ban Lengyelország, 1867-ben Oroszország tiltotta be. A tiltásokat lengyelítés és oroszosítás kísérte, ami nemcsak a fehéroroszek iskolai, kulturális, közigazgatási életére terjedt ki, hanem magára a fehérorosz nyelvre is, amely szóbeli formájában a falusi lakosság (abban az időben a lakosság többsége) érintkezési eszköze volt. A nyelv írott formájának történetében azonban egy majdnem kétszáz éves szünet állt be a XVII. század végétől a XIX. század közepéig. Az új fehérorosz irodalmi nyelv nem folytatója a régi fehérorosz irodalmi nyelvnek, hanem a fehérorosz nyelvjárásokra épül, létrejötté óta elsősorban a szépirodalom, kisebb részben a publicisztika és csak elenyésző részben a tudomány és az oktatás nyelve. Fehéroroszországnak a két nagyobb szláv ország határvidékén elfoglalt köztes helyzete nem kedvezett erős nemzeti tudat kialakulásának.

3. Amikor a XX. század folyamán a fehérorosz lakosság nemzeti elkötelezettségű képviselői töltötték be a legmagasabb állami vezetői posztokat, a fehérorosz újjászületés komoly ösztönzést kapott. 1918-ban, a Fehérorosz Népköztársaság megalakulásakor Vaclav Lasztovszki író, történész és nyelvész, majd Ciska Hartni ismert prózaíró, majd az 1990-es évek elején Sztanyiszlav Suskevic fizikaprofesszor, egy fehérorosz író fia töltötte be a legmagasabb állami méltóságot. Ezekben az időszakokban a lakosság legnagyobb érdeklődése mutatkozott meg a nemzeti kérdések iránt, ekkor lendült fel a fehérorosz nyelv használata a társadalmi élet minden területén, de leginkább az oktatásban. Ezek a periódusok azonban túl rövidek voltak ahhoz, hogy a fehérorosz nyelv térhódítása visszafordíthatatlanná váljék. A XX. század folyamán az országot többnyire Moszkva által kinevezett funkcionáriusok vagy a fehérorosz nyelvvel szemben ellenséges vagy közömbös konjunkturalovagok igazgatták. Így ma a fehérorosz nyelv spontán, természetes használata csak néhány könnyen behatárolható helyre jellemző (a falusi iskolák egy része, az egyetemek, főiskolák bölcsészkarainak fehérorosz tanszékei, egyes könyvkiadók); ezek sajátos rezervátumokat képeznek az orosz nyelvű közegben. E "szigeteken" kívül a fehérorosz nyelv használatának nemcsak hogy nincs presztízse, hanem egyenesen visszatetszést kelt a környezetében. Bizonyos helyzetekben - ellenzéki tüntetéseken, nagygyűléseken - a fehérorosz nyelv használata veszélyes is lehet, mert a letartóztatás és az ütlegetés elsősorban a fehérorosz résztvevőket fenyegeti.

4. Lényeges körülmény, hogy a fehérorosz nyelv hordozói - egyrészt maguk az élő emberek, másrészt az általuk létrehozott nyelvemlékek (kéziratok, nyomtatványok) - bizonyos periódusonként hatalmas mértékű pusztulásnak voltak kitéve. Egyedül az orosz cárok által fehérorosz területen folytatott úgynevezett lívlandi háború (1558-1583) alatt a helyi lakosság száma a felére csökkent. Az Alekszej Mihajlovics cár 1654. évi hadjárata során a fehérorosz lakosság 52 százaléka pusztult el. A túlélők egy harmada Nagy Péter svéd háborújában, egy negyede a Napóleon elleni háborúban vesztette életét. Legalább egy harmada pusztult el a fehérorosz lakoságnak a XX. századi két világháborúban. Ezenkívül a kutatók 1795-től kezdve nyolc nagy kivándorlási hullámot tartanak nyilván, amelyek során szociális vagy politikai okokból éppen a legaktívabb, legvállalkozókészebb lakosai hagyták el az országot. Igaz, ezeknek köszönhetően Nyugat-Európában, Észak-Amerikában és Ausztráliában olyan fehérorosz szigetek jöttek létre, amelyek a fehérorosz nyelvet a nagymértékű eloroszosodás előtti állapotában őrzik meg. A lívlandi háborútól a második világháború végéig tartott a fehérorosz kéziratok, régi nyomtatványok, magángyűjtemények, egyházi, kolostori és állami könyvtárak külföldre szállítása, megsemmisítése és kirablása.

5. Céltudatosan zajlott a fehérorosz nemzeti értelmiség megsemmisítése az 1930-as és 1940-es években. Az akkoriban ismert körülbelül ötszáz irodalmárból több mint kétszáz esett áldozatul az üldözésnek. Hasonló mértékű "tisztogatást" hajtottak végre az értelmiség más csoportjaiban is. A szellemi elit elpusztítása követelkezésében egyfajta történelmi amnézia lépett fel a nemzet nagy részénél, amely elvesztette a tájékozódó képességét az egyszerű és megismételhetetlen értékeit - nyelvéit, hagyományait, történelmét, népköltészetét - őrző nemzetekre tagolt világban. A sztálini népiirtás nemcsak az értelmiség, hanem az élő fehérorosz nyelv legnépesebb hordozója, a parasztság ellen is irányult, annak is elsősorban a legaktívabb és legtekintélyesebb rétegét, a "kuláknak" minősített módosabb parasztcsaládokat érintette. Korábban a parasztság tartotta fenn nyelvjárási szinten a fehérorosz nyelvet akkor is, amikor az irodalmi nyelv használatát megtiltották (XVIII-XIX. sz.). Most azonban már csak a kis számú nemzeti elkötelezettségű értelmiség beszél magas szinten a fehérorosz nyelvet, mert a falusi lakosság, amely ma már korántsem képezi az összlakosság többségét, többnyire a fentebb említett "traszjankát" használja vagy - legjobb esetben - saját helyi dialektusának az orosz nyelvű médiumok által (főleg szókincsében) erősen russzifikált változatát. A városi lakosság vagy oroszul beszél, vagy a "traszjanka" legváltozatosabb formáit - az orosz és a fehérorosz legkülönbözőbb arányú vegyületét - használja.

6. Az orosz uralkodók a keleti szlávokat mind orosznak, Fehéroroszországot pedig az egységes és oszthatatlan Oroszország részének, annak északnyugati területének tekintették. Ennek a szemléletnek egyenes folytatása volt a XX. században az a még globálisabb kommunista politika, amely a nemzetek és népcsoportok közötti különbségek elmosására és egy olyan egységes szovjet társadalom kialakítására törekedett, amelynek egyetlen kommunikációs és információs eszköze az orosz nyelv lesz. Ennek érdekében a szovjet szervek egy sor rendeletet, utasítást adtak ki, amelyek az orosz nyelv alkalmazását szorgalmazták az egész Szovjetunióban a közigazgatás, az oktatás, a hadsereg, a kultúra, a tudomány stb. területén. A fehérorosz etnikum különállóságának az elismerését nyelven belüli, pontosabban terminológiai bizonytalanságok is nehezítették. Fehéroroszország ugyanis virágkorában (XVI-XVII. sz.) a "Litvánia" (*Litva*) nevet viselte, az

ófehérorosz nyelvet pedig "orosz" nyelvnek (*ruszkaja mova*) hívták. Később a terminusok és az általuk jelölt fogalmak sajátos újrafelosztása révén a modern Litvánia sajátította ki az egykori Litván Nagyfejedelemség kulturális javait, míg a modern Oroszország magáénak tekint számos olyan "orosz" nyelvemléket, amely Fehéroroszországban keletkezett. A "Fehéroroszország" (*Belarus'*) elnevezés országnévként csak a XIX. század végén rögzült, ezért sok korábbi történelmi esemény, kulturális teljesítmény, sőt maga a nyelv, amelyet a XIX. század közepéig *ruszkaja mova*-nak hívtak, nem kapcsolódik egyértelműen az ország fogalmához.

7. A fehéroroszok felekezeti megosztottsága katolikusokra (nyugaton) és ortodoxokra (keleten) Jagelló litván nagyfejedelem és Hedvig lengyel királynő házasságkötéséhez és a lengyel-litván unióhoz (1386) vezethető vissza. A felekezeti megosztottság akadályozta az egységes nemzeti tudat kialakulását, mert a keleti szlávoknál az ortodoxia az orosz, a katolicizmus pedig a lengyel etnikumhoz kötődik. Egy fehérorosz paraszt számára az 'úr', a 'katolikus' és a 'lengyel' jelentésű szavak egy és ugyanazt az embercsoportot jelölik. A breszti egyházi unió (1596), amely éppen ezt a felekezeti különállást akarta áthidalni, csak újabb zavart vitt a felekezeti viszonyokba, ráadásul ürügyet teremtett az orosz és a lengyel beavatkozásra, ami az első világháború után Fehéroroszország kettéosztásához vezetett. Először a lengyelek fogtak hozzá a hozzájuk került Nyugat-Fehéroroszország gyors lengyelesítéséhez. 1920-ban itt még ötszáz fehérorosz iskola működött, 1925-ben már egy sem, ráadásul a fehérorosz nyelv használatát a templomokban is betiltották. Szovjet-Fehéroroszországban az 1930-as évektől kezdtek korlátozni a fehérorosz nyelv használatát, és ez az akció - rövid szünetekkel - Fehéroroszország függetlenségének 1991. évi kikiáltása ellenére mindmáig tart. A szovjethatalom harcos ateista politikája elnyomta a felekezeti különbségeket és a nemzeti kérdést. Ma azonban - a helyreállított vallás- és lelkiismereti szabadság közepette - újra szembeszökő a fehéroroszok felekezeti megosztottsága: keleten ortodox, nyugaton többnyire katolikus templomokat építenek vagy renoválnak.

8. A második világháború nemcsak a fehérorosz lakosság egyharmadát pusztította el, hanem porig rombolt majd' minden várost és falut. A háború utáni újjáépítés össz-szovjet szervezésben valósult meg, nagy számmal vettek részt benne a Szovjetunió más régióiból érkező munkások is. Nemzetközi lakosságú és orosz nyelvű városok épültek (Novopolock, Szaligorszk), illetve az új ipari nagyüzemek létesítésével meglévő városok lakossága internacionalizálódott (Minszk, Gomel, Mogiljov, Grodno stb.). A második világháborút követő hidegháborús időszakban Fehéroroszországban - földrajzi helyzete folytán - igen sok katonai bázis létesült, s a hatalmas létszámú katonaság szintén az oroszul beszélők számát gyarapította. Mindezek a tényezők a fehéroroszok nagymérvű elnemzetietlenüléséhez vezettek. A hagyományos népszokásokat ideologikus szocialista rendezvények, ritusok, ünnepek váltották fel, amelyeket természetesen orosz nyelven celebráltak.

9. Általános az a tendencia, hogy a legelterjedtebb élő nyelveket nemcsak közvetítő és irodalmi nyelvekként, hanem beszélt nyelvekként más etnikumok is használják, amelyek ezeket az úgynevezett világnyelveket önként vagy kényszerből anyanyelvük mellett *de jure* egyenjogú államnyelvnek is elismerik. Lehetséges, hogy Írország után most Fehéroroszországgal folytatódik Európában a "kis" nemzeti nyelvek kiszorítása a világnyelvek által. A folyamatot kezdetben hazug módon "kétnyelvűségnek" nevezik, mert papíron a két nyelv egyenjogúságát rögzítik, az anyanyelv azonban valójában mintegy bekerül az elfekvőbe, kihálásáig csak vegetál.

Mindezek az okok - felerősítve a fehéroroszokra jellemző identitás-zavarral - együttesen vezettek mára egy olyan országglakosság kialakulásához, amelynek többsége a nemzeti eszméket és a fehérorosz nyelv napi használatát nem tartja időszerűnek, hanem szolgálai meghunyászkodva mindent megtesz, amit az államhatalom e tekintetben elvár és előír.

Zoltán András

[Vissza](#)

Kisebbségi nyelvek, nacionalizmus és műsorszórás: a brit és az ír példa

Cormack, Mike: Minority language, nationalism and broadcasting: the British and Irish examples. = Nations and Nationalism, 2000. 6. no. 383-398. p.

A nemzeti mozgalmak és a kisebbségi nyelvű műsorszórás között sokoldalú a kapcsolat. Egyrészt a mozgalmak túzzik ki maguk elé célul, hogy legyen ilyen televízió- vagy rádióadásuk azért, hogy képviselje nemzeti identitásukat, és segítse kulturális és politikai megnyilvánulásait. Másrészt viszont a médiának is érdeke, hogy a kisebbségi nyelvű országlakosokat is hallgatói között tudja.

A kisebbségek nyelvi és politikai identitása szorosan összefügg. Smith megfogalmazása szerint: "a lexikonkészítők, a nyelvészek és a néprajzosok központi szerepet játszottak Kelet-Európa és Ázsia nacionalizmusainak kialakulásában". Más társadalomtudósok is kiemelik a nyelv szerepét a posztkommunista államokban a nemzeti érzés kialakulásában. A nemzeti nyelv ugyanis a különálló kultúra és az önálló nemzet szimbóluma is egyben. Ezért nem meglepő, hogy a kisebbségi nyelvű műsorszórás tulajdonképpen a nemzeti mozgalmak egyik támogatója.

A mai ember általában több nyelven beszél, a kisebbséghez tartozó saját anyanyelve mellett ismeri az államnyelvet is, különösen Nyugat-Európában. Ott sokan vannak olyanok is, akik - bár a kisebbséghez tartozónak vallják magukat - nem beszélnek annak nyelvét. (Gondoljunk csak a baszkokra.) Mindkét esetben kiemelkedő szerepe van a kisebbségi nyelvű médiának, arról nem is szólva, hogy maga a média is a jelenkor társadalmának meghatározó tényezője.

A nacionalizmus és a média összefüggéseire is számos példa hozható: egy franciaországi baszk nyelvű rádióadónál nyíltan kimondták, hogy ők bizony nem semlegesek a baszk autonómia kérdésében. Észak-Írországon különösen bonyolult a helyzet, hiszen a közvélemény szemében az ír nyelv használata a médiában egyet jelent az ír nacionalizmus támogatásával. A nyelvnek tehát politikai szerepe van, amit a média felerősít. Ezért fontos, ha egy politikai szerződés, esetünkben az 1998. májusi brit-ír megegyezés külön foglalkozik a nyelvhasználat kérdésével. Ebben rögzítették, hogy az ír sziget minden etnikai csoportja használhatja saját nyelvét. Ezért támogatják, hogy széles körben elterjedjen a Telifis na Gaeilge (Írország ír nyelvű televíziója) vételi lehetősége. Ezenkívül pedig az angol kormányzat anyagi segítséget ad ír nyelvű filmek és tévéműsorok elkészítéséhez.

Az anyagi támogatás biztosítása lényeges eleme az intézkedésnek, mert el kell mondani, hogy a kisebbségi nyelvű média gyakorlatilag az állam támogatásától függ. Vannak olyan országok, ahol központilag finanszírozzák az ilyen adásokat - Nagy-Britannia, Franciaország, skandináv államok -, máshol a tartományi kormányok teszik meg ugyanezt: például Baszkföldön vagy Katalóniában. A függőségnek sajnos olyan következménye is lehet, hogy a politikai vezetés cseréje után a támogatás lecsökken, vagy pedig elmarad, és veszélybe kerül a kisebbségi nyelvű műsorszórás.

Nemcsak a nemzeti mozgalmak harcolnak a kisebbségi nyelvű médiáért, hanem előfordult olyan eset is, hogy előbb volt a média, és utána erősödött fel a nemzeti mozgalom. Skóciában például már 1979-ben volt egy helyi gél nyelvű rádióadó, amiből először regionális, majd nemzeti skót nyelvű adó lett, erőteljesen segítve a decentralizáció mozgalmát. Mindazonáltal nem mondhatjuk azt, hogy itt viszonyossági alapú támogatás is történt, hiszen a skót nemzeti mozgalom nem tűzte zászlajára a gél nyelv elterjesztését, azt csak egy nagyon kicsi csoport szeretné.

A kisebbségek nyelve tulajdonképpen szimbólum. Sok esetben politikai szerepet tölt be, máskor "csak" a nemzeti múlt szimbóluma kevés, jelenkorra is érvényes hatással. Sok olyan esetet ismerünk, amikor a kulturális nacionalizmust el kell választani a politikai nacionalizmustól, hiszen az egyik támogatói nem segítik a másikat és viszont. A kulturális nacionalizmus híveinél a nemzeti nyelven való megszólalásnak nincs politikai tartalma. Ők persze nemcsak a hagyományos kultúra értékeit akarják megismertetni mozgalmuk keretében, hanem fontosnak tartják nemzetük kultúrájának minden rétegét, a tömegkultúrát is. Ezért számíthat nagy sikerre náluk egy baszk nyelven éneklő könnyűzenei együttes, különösen, ha bemutatja a televízió.

A média szerepe azért is lényeges a kisebbségi nyelveknél, hiszen közvetítésével sokkal többen szerezhetnek róluk információt, mint régebben a nyomtatott sajtóból. Az egész világnak tudósítani lehet az adott népcsoport fontos eseményeiről. Ráadásul a kisebbségi nyelv folytonos jelenlétének olyan hatása is lehet, hogy elveszti szimbolikus mivoltát, egyszerű mindennapi rutinná szürkül. Amikor a hírekben a kisebbségi nyelven minden politikai pártról beszélnek, megszűnik az egyetlen nemzeti politikai párttal, mozgalommal való azonosulás. Mikor pedig időjárás-jelentést vagy szappanoperát sugároznak valamely kisebbség nyelvén, teljesen elveszti átpolitizáltságát, a mindennapi élet részévé válik. Persze mindez nem egyik napról a másikra történik meg, hanem hosszú folyamat eredménye.

Írországon ez a folyamat a következőképpen alakult. Az Ír Szabad Állam létrejötte (1922) után 11 évvel, 1933-ban indult meg az ország területén a rádióadás. Az állami rádiót az 1960-ban elfogadott törvény alapján hozták létre, 1963-ban pedig a televízióadást is elindították. Kezdetben az ír név - Raidió Teilifís Éireann (RTE) - ellenére mind a rádió, mind pedig a televízió nyelve angol volt. 1972 áprilisáig kellett várni az első, ír nyelven sugárzó rádióadóra - Raidió na Gaeltachta -, a televízióban pedig 24 év múlva lehetett kizárólag ír szót hallani. Addig az RTE sugárzott valamennyi ír nyelvű műsort, de ez nagyon csekély mennyiségnek bizonyult, 1985 és 1995 között az adásidő 2 százalékát tette ki mindössze. 1996-ban indult meg a naponta jelentkező ír televízióadás, kezdetben csak öt órában. A kései indulás egyik magyarázata lehet, hogy bár a kulturális mozgalmak már régóta szerettek volna ilyen adást, a politika nem igazán tartotta fontosnak bevetését. Másrészt pedig kevesen beszélték a nyelvet a mindennapi életben, bár azt iskolában kötelezővé tették. Az ír nyelvnek - mint korábban már szóltunk erről - nagyon komoly szimbolikus jelentése van, az egész nemzet egységét testesíti meg. Mindennapossá szürkülése a kormányzat szerint kárt okozott volna, ezért döntöttek csak későn a Teilifís na Gaelige beindításáról.

Biczó Krisztina

[Vissza](#)

A hagyományos értékek szerepe a modernizáció folyamatában

Gereben Ferenc - Tomka Miklós: Vallásosság és nemzettudat - Vizsgálódások Erdélyben. Budapest, 2000. Kerkai Intézet. 107 p.

A két különálló tanulmányt tartalmazó könyvecske korunk talán legfontosabb kérdésére keresi a választ: van-e, lehet-e keresnivalója a modern világban a hagyományos értékeknek; alkalmasak-e ezek arra, hogy a modernizáció mindannyiunk által ismert káros hatásait kiküszöbölve, de legalábbis enyhítve a fejlődés kétségbevonhatatlanul pozitív folyamatait erősítsék.

Tomka Miklós vallásszociológus *Jelentés a vallásosságról - Erdély, az Úr 2000. esztendejében* című tanulmányában a hitélet köréből vett belső és külső jegyek számbavételével, esetenként a magyarországi és erdélyi (magyar és román etnikumra vonatkozó) empirikus adatok összehasonlításával kíván feleletet adni a kérdésre. A felmérés nyomán körvonalazódó vázlat egy meglehetősen ismert, de a jelenséget új szempontokkal megvilágító képet mutat: mind a külső, mind a belső jegyeket tekintve az erdélyiek (magyarok és románok egyaránt) vallásosabbak a magyarországiaknál (noha az 50 év felettek esetében a sorrend megfordul); az egyházi adót fizetők aránya kétszer nagyobb Erdélyben, mint Magyarországon; a protestánsok valamivel kisebb arányban vallásgyakorlók, mint a katolikusok; az erdélyi magyarok nagyobb szerepet szánnak az egyháznak világi dolgokban is, mint az anyaországiak; Magyarországon és Erdélyben egyaránt alacsonyabb szintű a vallásgyakorlat a fiatal generációk körében az átlagnál, ám ez a különbség korántsem olyan drámai mértékű Erdélyben, mint Magyarországon stb. A dolgozat legértékesebb része a hagyományos és modern társadalmak egybevetését végzi el a vallásosság megnyilvánulásainak és funkcióinak aspektusából. Hitelt érdemlően vezeti le a két modell jellemző jegyeit: a hagyományos társadalmat egyfelől a gazdasági elmaradottság, másfelől a társadalmi viszonyok szilárdsága jellemzi, ahol az élet centrumában helyezkedik el a hit és a egyház, ami a mindennapoknak biztonságot ad, az evilági dolgokat szerves egységbe fogja össze. A modern társadalomban viszont az egyes életszférák élesen különválnak egymástól (család, munkahely, közügyek, gyülekezet stb.), mindegyik kialakítja a többitől független saját rendjét, s az individuumnak magának kell meghatároznia, hogy az egyes életszférák szabályait, elvárásait stb. miképpen rendezi egységbe. Ehhez valóban erős identitásra van szüksége az egyénnek, s mert egyetértünk e tétellel, hiányoljuk a szerző modelljéből a nemzeti és ennél szűkebb lokális közösségeket és az ezekhez tapadó érzelmi kötődést. E két modellt rávetítve az erdélyi és magyarországi viszonyokra Tomka kifejti: a modernizációs elmaradás Erdélyben kiterjed az egyházra is, arra az intézménytípusra, amelynek a társadalmi fejlődés egyik motorjává, a közösségteremtés fontos intézményévé kell válnia. Ezzel szemben talán túlzottan derűlátó a magyarországi helyzet megítélése során: "...a magyar (magyarországi) vallásos életben egyre többen járják a szokásokból élő vallásosság felől a személyes döntésre támaszkodó és önmaga értelmét magyarázni tudó vallásosság felé vezető utat."

Amíg Tomka Miklós számára az életvezetés átfogó rendező elve a vallásosság, addig Gereben Ferencnél *Az identitástudat és a vallásosság kapcsolata* című tanulmányában az identitástudat lép elő generikus fogalomként, amelynek egyik fontos erősítő faktora a hitbéli meggyőződés: "...a kulturális javak - a vallásosság ismérveire hasonlóan - nem csupán önmagukban való értékek, hanem szervesen beépülnek az identitástudat és azzal együtt egy tradicionális értékrend rendszerébe." A kétfajta megközelítés azonban nem perel egymással sem elvi, sem metodikai tekintetben. Az erdélyi magyar társadalmat - mutatják Gereben felmérési eredményei - korántsem erodálja lelkileg olyan mértékben a kommercializálódás hatása, mint teszi azt Magyarországon; egyelőre szilárdan őrzi hagyományos kultúrájának (elsősorban olvasási szokásainak) értékeit, összhangban szilárd identitástudatával és vallásosságával. (Ezen a ponton talán célszerű lett volna legalább utalni az identitás másik két pillérére, az anyagi érdekekre és az intézményekre, hiszen ezek egészen szoros kapcsolatot mutatnak a modernizáció folyamatával.) Ez a tanulmány mindazonáltal éppúgy a jövőbe tekintő, mint Tomka Miklósé, éppúgy az elkerülhetetlen és szükséges erdélyi modernizációs folyamatok kereteibe ágyazva tekinti át a várható fejlődést: "A tudatosabb, a közösségi azonosságtudatot felvállaló identitás-típusok erős együttjárást mutattak a kulturális értékeket középpontba állító magatartással, mint ahogy... a vallásosság elmélyültebb formáival." A változásnak azonban nem "törésszerűen", hanem szerves folyamatként, a kultúra, a vallás alapértékeinek megőrzésével kell végbemennie - tegyük hozzá: nemcsak Erdélyben, de Magyarországon is.

Cholnoky Győző

[Vissza](#)

Ékes album a magyar néprajzi értékekről

A Kárpát-medence néprajzi kincsei. Összeállította Szelestey László. Budapest. Nemzeti Tankönyvkiadó. 2000. 223. p.

2000 karácsonyán, a millennium tiszteletére és a könyvritkaságok kedvelőinek örömeire jelent meg *A Kárpát-medence néprajzi kincsei* c. album a Nemzeti Tankönyvkiadó gondozásában.

Nyolcvan évvel ezelőtt, 1920 nyarán Déri Frigyes (1852-1924) kormányfőtanácsos, a bácskai származású Bécsben élő selyemgyáros Debrecen városának ajándékozta tervszerűen összeállított népművészeti, iparművészeti, numizmatikai gyűjteményét. Ezzel egy időben kezdte el szervezni egy olyan népművészeti album létrehozását, amely hitelesen reprezentálja a Kárpát-medence magyar népművészetét. Az album megszerkesztésére az akkori idők legjelesebb néprajztudósait Bátky Zsigmondot, Györffy Istvánt, Madarassy Lászlót és Visky Károlyt kérte fel. A munkálatok során - írja a most először megjelent album szerkesztője - Déri Frigyes többször hangsúlyozta, hogy a magyar népművészet valós értékeinek bemutatásához ragaszkodik. Vagyis a látványosság mellett a néprajzi hitelesség legyen a fő szempont a rajzok készítésénél. Így a szerkesztők olyan ismert vagy kevésbé ismert, de megbízható grafikusokat kerestek, akik a téma iránti rajongásból, elkötelezettségből, hazafias lelkesedésből vállalták a munkát. A teljes anyag, 350 grafikai lap 1921 és 1923 között el is készült, de az album kiadását anyagi okok miatt el kellett halasztani. Így csatolta Déri Frigyes a Debreceni Városi Múzeumnak ajándékozott gyűjteményéhez az elkészült lapokat. Összesen 328 darab 38 x 52 cm-es grafikát és a grafikai előmunkálatokhoz készített 151 nagyméretű fényképet és 22, a szerkesztők által kiselejtezett rajtot. A Debrecenbe került grafikák sorsáról viszonylag keveset lehet tudni, annyit azonban igen, hogy Bátkyék Déry Frigyes halála után sem mondtak le a kiadásról. A képek egy részét később beépítették a Déri Múzeum 1930-ban nyílt állandó kiállításába. Néhány fotó és népviseletet ábrázoló rajz megjelenésétől eltekintve az egész anyag a Déri Múzeum Néprajzi Adattárában várt kiadóra.

A jelenleg is őrzött 322 lapból 270-et válogatott be ebbe a reprezentatív kötetbe Szelestey László. Az album előszavát Varga Gyula néprajzkutató, a Déri Múzeumban őrzött grafikai anyag egykori kezelője írta.

A gyűjtemény egyedülálló értékét az adja, hogy a magyar népművészet abban az időben még a sok helyen élő hagyományából az egész magyar népterületről ad áttekintő képet. Az elkészült anyag azt bizonyítja, hogy a témák és gyűjtési területek megválasztásában mind a szerkesztők, mind a rajzolóknak meglehetősen szabad kezet kaptak. A topográfiai térkép nagyjából tükrözi a néprajzos szerkesztők érdeklődési területét: a Nagykunság, a Kiskunság, Bihar déli része, a Hortobágy, Sárrét, Kalotaszeg, Székelyföld, a Rábaköz, Bakony, Sárköz és a Palóc-föld - ezek a tájak, amelyekről a legtöbb tollrajz és akvarell készült. A nagy tapasztalatú Bátky Zsigmond, Györffy István, Visky Károly és Madarassy László folyamatosan őrködtek a hitelesség felett, rendszeresen konzultáltak az alkotókkal, irányították őket a látni és megörökíteni valók felé. A művészi alkotások egy még virágjában lévő, színes paraszti világot ábrázolnak tárgyilagosságra törekvő, egységes szemlélettel, szemben a kor parasztságot és népi kultúrát szemlélő romantizmusával.

A képeket 15 témakörbe sorolták a szerkesztők. A legterjedelmesebb a viseleteket bemutató egység, de a paraszti élet szinte valamennyi tevékenysége helyet kap a kötetben az ősfoglalkozásoktól (pásztorokodás, földművelés, halászat és ezek sokszor művészi eszközei) kezdve a különféle népi mesterségek bemutatásáig (fazekasság, képfestés, fésűs-mesterség, gombkötő, szűrszabó, szűcs). A női foglalatosságok közül a len- és kenderfeldolgozásról, a gyékényfonásról láthatunk itt életképeket (áztatás, tilolás, csepülés, fonalsodrás) és persze szebbnél szebb textilmunkákat, hímzéseket, gyöngyfűzéseket, főkötőkészítést is egy Kórógyon készült rajzon. A szállítás, fogatolás, gazdálkodás, nádvágas, lóvasalás, favilla-készítés, lakodalom, disznóölés életképei után a házak, házbelsőik, bútorok és a templomok akvarelljei és tusrajzai zárják a kötetet. A képek magyar és angol nyelvű jegyzékét a festők és grafikusok eredeti ortográfiával közölt feljegyzései, valamint a múzeumi lelőhelyek megnevezései teszik teljessé.

"Ma, amikor kulturálisan is végzetesnek tűnő szakadék tátong múltunk és jelenünk között - írja ajánlásában a könyv lektora, Bellon Tibor - és hagyományainknak alig van szerves folytatása, nem lehet eléggé dicsérni a kiadót, amiért felvállalta ennek a jobb sorsra érdemes kortörténeti dokumentumnak a megjelentetését....., mely nagy szolgálatot tehet abban, hogy a múlt örökségét, az elveszőben lévő paraszti kultúra értékeit közelebb hozza a ma emberéhez."

Cholnoky Olga

[Vissza](#)

Miklóssy Gábor erdélyi festő művészete

Sümei György: Orbis Pictus Kolozsvárról. Miklóssy Gábor művészi világáról. = Korunk, harmadik folyam. 2000. 10. sz. 101-105 p.

Sümei György Miklóssy Gáborról készülő monográfiájának bő szinopszisa arra mutat, hogy a nagyváradi születésű, Kolozsvárott élő nagy formátumú festő, muzsikás, tanár életműve a Rudnay-szisztéma Kolozsvárra történt plántálásával és művei jó részével a magyar művészettörténet szerves része; ugyanakkor azonban 1950-es évekbeli periódusával a román művészet kiemelkedő, nemzetközi sikereket elért alkotója.

A különös, sok tehetségű Miklóssy Gábor 1912-ben, a Monarchia végső éveiben született Nagyváradon. 10 éves korától kezdve intenzíven tanult zenét, majd Budapesten a Zeneakadémián Zathureczky Ede és Koncz János tanítványa lett. Sikeres zenei tanulmányai ellenére 1935 őszén a Képzőművészeti Főiskolára felvételizett, ahol Rudnay Gyula tanítványa lett. Művészi előmenetelét tehetségének és rendkívüli szorgalmának egyaránt köszönhette. Már főiskolai éve alatt jelentős szakmai díjakat nyert (Székely Bertalan kompozíciós díj, Ballo díj kétszer, Székesfőváros díja, Nagybányai pályázat díja, Székelyföldi ösztöndíj). A főiskolát a legtehetségesebb hallgatónak járó (nem minden évben és nem minden műfajban osztották ki) kitüntető éremmel fejezte be.

Pályakezdő periódusa a Rudnay-iskola szellemisége jegyében a magyarországi művészettörténet jelentős fejezete. Főiskolai nyarait a Kecskeméti Művésztelepen töltötte, ahol a természetet tanulmányozta, és elsősorban Paál László panteisztikus sugallatú művészetének hatása alatt dolgozott. Tájképeket, portrékat festett, a színek világításbeli fokozatait és a valóértékeket, valamint a kompozíció belső viszonyait tanulmányozta. Többalakos történeti és irodalmi tárgyú illusztratív kompozíciók is foglalkoztatták (Tatárjárás, 1938; Sirató asszonyok, 1938; Dorottya, 1938; Spanyol cigányok, 1939; Sába királynő, Mátyás király, 1940 stb). "E munkákon a Rudnay-féle csoportfűzés és komponálási mód a sötétből indított színvilágba becattanó világos akkordok, fehérek, valamint az ugyancsak mestere által is közvetített spanyol festészeti tradíció (Velázquez) halványuló visszfénye is föl-föltűnik."

Első önálló kiállítása Szentesen volt 1941-ben. Festőművész barátja, főiskolai társa, Tokácsli Lajos szervezte a kiállítást, és Koszta József mutatta be a festőt a város közönségének. 1942-től szülővárosában, Nagyváradon dolgozott, ahol alapító tanára lett a váradi Képzőművészeti Iskolának (1945-1949). 1949-től a kolozsvári Magyar Művészeti Intézet, majd az ebből szervezett Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskola festészettanára, több generáció művészi pályára bocsátója volt. Két múzsa szolgálója, de az ecset és a hegedű mellett a tanárságot is hivatásszerűen művelte. Határozott tanáregyenység volt. A magyar és egyetemes képzőművészet példatárának egészéből merítve elsősorban az érzelmi elemek hangsúlya dominált a tanításában. Ismerte a legújabb és legszélsőségesebb művészi kísérleteket is, de számára csak a konkrét művészi felhasználhatóság képviselt értéket. Elsősorban a hagyományosabb, klasszikus értékeket igyekezett átadni előadásaiban és korrektúráiban egyaránt. Miklóssy művészi eszménye, a "szépség és a szellem rangja" jegyében közeledett tanítványaihoz, és az epreskerti műterem a Rudnay-iskola szellemiségét sugározva vált sok fiatal festő művészi útját elindító, meghatározó és éltető közeggé. Az egyfajta nemes romantikával átszótt Rudnay-modell átültetése a korabeli nagyváradi-kolozsvári művészeti közeghez képest konzervatív volt, és fáziskésést mutatott, de az egyidejű romániai művészetoktatás szegmensében nézve a szakmai ismereteket jól begyakorló, színre, formára érzékeny, az egyén kibontakozását is megengedő Miklóssy-módszer szakmailag eredményes és magas színvonalúnak bizonyult.

Miklóssy Gábor festőként belesodródott - képességei predestinálták is erre - a szocialista realista festészet élvonalába. Nagy történelmi pannókat készített, hatalmas manuális erővel és kifogyhatatlan energiákkal volt képes elképesztően rövid idő alatt nagyméretű képeket festeni. Számos díjat kapott az 1950-es években. A hírnevet és meglehetősen konszolidált életvitelt biztosító munkáknak a művész belső meg hasonlása vetett véget. Szocreál periódusa után visszatért a kezdeti, ám sokkal egyénibb festésmódhoz. Figurális kompozíciók, aktok, csendéletek, tájképek foglalkoztatták. Csakúgy, mint korábban is mindig a drámai megoldások, a felfokozott érzelmi állapotok, az erő jelenléte érdekelte. "Miklóssy művészetének két széles ívű és gazdagon differenciálódott medre alakult ki: szürrealisztikusnak mondott kompozícióinak csoportja (1967-től az 1970-es évek közepéig) és a nagyobb számú hagyományosabb témafőlfogású és formaképzésű művek együttese. "...Ellentétek küzdenek benne, ezért drámai a festészete, dramaturikusak a csendéletei is, tájképei izzanak és felfűtöttek, vagy súlyosan melankolikusak. Ezekben a művein keresztül lendült legmesszebbre a Rudnay-iskola tagjai sorából is, így emelkedve a legmagasabbra."

A szürrealista, a romániai magyar képzőművészetben is fontos eredményeket összegző periódusa szinte társtalan a magasrendű szellemiségével, egyéni vizuális nyelveremtő erejével.

Miklóssy életműve magában hordozza a kétkultúrájúság stigmáit, s olyan magyar és romániai magyar képzőművésze a 20. századnak, akinek művészeti munkásságában elsődlegesen tematikai elem jelenti a román művészethez sorolhatóság kritériumát. "Egyebekben pedig erdélyi, romániai magyar művész, akinek tanítványaival együtt rendezett tárlata elsősorban a Mesterre, a művésztanarra, a nagy hatású alkotóra hívja fel a figyelmet."

Cholnoky Olga

[Vissza](#)

A balkáni konfliktusrégió jövője

Podiumsgespräch: Zukunft einer Konfliktregion. Aus der Sicht von Serbien, Montenegro, Kosovo und Mazedonien. = Südosteuropa Mitteilungen. 40. Jg. 2000. 3. no. 235-265. p.

A Südosteuropa-Gesellschaft más müncheni politikai fórumokkal karöltve pódiumbeszélgetésre hívta meg a térség néhány jeles politikáját és politikai szakértőjét (B. Küppers, belgrádi állandó tudósító, Süddeutsche Zeitung; B. Lukovac külügyminiszter, Montenegro; Vesna Pesić, Polgári Szövetség, Belgrád; V. Surroi lapkiadó, Pritina; A. Xhaferi, Albán Demokratikus Párt, Macedónia), hogy közvetlen, helyszíni tapasztalat alapján tekintsék át a Balkán stabilitásának állását és jövőbeli esélyeit. A beszélgetés időpontja - nem sokkal a Balkánnal foglalkozó lissaboni EU-különcsúcs után, kevéssel az új balkáni stabilizációs egyezmény tárgyalása előtt, egyebekben pedig a jugoszláv NATO-bombázások megindulása évfordulójának a másnapján - természetesen jócskán megelőzte a 2000 októberi belgrádi hatalomváltást, így a legtöbb kérdés még nyílt kérdésként került terítékre, de az azóta bekövetkezett változások közepette sem veszítettek aktualitásukból. A beszélgetést a Südost-Institut vezetője (F-L. Altmann professzor) moderálta. A szót, R. Schönfeld (Südosteuropa-Gesellschaft) bevezetője után elsőként Küppers kapta meg, aki a kérdéskör egészének az áttekintésére tett kísérletet, majd a régió egyes képviselői következtek sorra. Végül a hallgatóság soraiban helyet foglaló szakemberek, civil szervezeti aktivisták a Balkáni Béke Csoportból, a Német Munka Központból stb. és menekült személyek reflektáltak a hallottakra.

A fórum - amint azt bevezetőjében R. Schönfeld jelzi, az európai Nyugat és az Unió részéről - a szép szavakon, az "elvárásokon" túl a gyakorlati segítség dolgában - a meglévő tartozásokra is szeretné felhívni a figyelmet: ha a régió gazdasági és politikai stabilizálásának útja az európai integráción át vezet, akkor ideje volna valamit tenni is ez irányban. Mármost természetesen nem olyan egyszerű egy olyan övezetben ténykedni, amely éppen lángokban áll belső agressziók és külső kényszerítő akciók közepette. Iszonyú elgondolni is, micsoda pénzeket öltek mindebbe bele, mennyi értéket és emberi életet áldoztak fel, amit a jövő érdekében is fel lehetett volna használni. Az EU különben 1991 óta eddig 17,6 milliárd márkát vitt a Balkánra, s vegyük ehhez hozzá a soron következő stabilizációs paktum pénzügyi háttérét, de ez mind elenyészően kevés a nélkülözhetetlenül szükséges mértékhez képest. Sok egyéb között előbukkan azután a például Németországból visszatelepedő albán menekültek problémája is.

A bombázások, bármennyire is abszurd és vitatható eszköznek tűnnek is akkor, meghozták eredményüket: *Kosзовóban* le lehetett rakni a stabilizálás alapjait. Ugyan a gerillák egy része kivonta magát a lefegyverzés kötelme alól, és készenlélet tart a hegyekben, pedig egyre kevesebb alkalmuk, okuk lehet a további fellépésre. Bár helyi összetűzésektől nem mentes a megbékélési folyamat, ezek lokalizálható, kezelhető eseteknek látszanak. Koszovó jelenlegi, átmeneti konszolidációját talán nem veszélyeztető, de nehezítő új elemek: a határain kívüli dél-szerbiai albánok mozgódása, valamint a *függetlenség* erősödő követelése. Az ENSZ a NATO-megszállási időszak végére középtávon széles körű jogosultságokkal bíró területi anatómiát garantál Koszovó számára a jugoszláv szövetségen belül. Az albánokat ez általában nem elégti ki: a teljes függetlenségre gondolnak, és pedig rövid távon. Úgy gondolják: csak ilyen perspektívában lehetséges "kreatív és imaginatív" közösségépítés, s csak úgy érhető el a valódi konszolidáció a tartományban. Sőt szerintük ez volna a leghatékonyabb ellenszer a felelőtlen "nagybábn" tervek, elképzelésekre is. Ez a radikális koncepció: az albán állam, Koszovó, valamint Macedónia és Montenegro albánlakta területeinek egyesítése nemcsak a még fegyverben álló UÇK egyik csoportjának egykori víziója, hanem ma is létező irányzat, legfeljebb egyelőre messze nem uralja a politikai mezőnyt. A koszovói függetlenség gondolatát egyébként itt-ott már a nemzetközi közvéleményben is felkarolják a protektorátus nehézkesen alakuló gyakorlata láttán. Csakhogy önmagában annyira bizonyosan nem elég az üdvösséghez, hogy a tartomány független legyen Jugoszláviától: önállóan is kell lennie, gazdaságilag és politikailag meg kell állnia a saját lábán. Az alternatív lehetőségek egyike: Koszovó *euró-regió* formájában történő integrálása a délkelet-európai stabilizálás folyamatába. Mindenesetre, bármely végeles és megnyugtató koszovói megoldás csak *a térség egészét átfogó konszolidáció* kereteiben képzelhető el. A stabilizálás legfőbb gátja akármely szempontból természetesen a Miloević-rezsim. De hol kezdődik a belgrádi rezsim "vége"? Az, hogy a NATO- és az ENSZ-közigazgatás oly döcögősen halad előre, hogy gyakorlatilag egymást érik az albán-szerb összetűzések, sajnos pontosan Miloevićék malmára hajtja a vizet. Ugyanakkor a rezsim főnmaradása szintén csak "igazolja" az albán nacionalistákat. Ördögi kör, amelyből, úgy látszik, nincs kilépés. Az ellentmondás annál nehezebb, mivel a feladat nem egyszerűen a Miloević-garnitúra leváltása, hanem a szerb társadalom nagy részébe beleivódott és a Miloević-ellenzékétől sem idegen *soviniszta-totalitárius ideológia* leküzdése volna. (Ennek jeleit - immár a Miloević-rezsim bukása után is tapasztalhatjuk. - a szerk.)

Nos, a nyugat a bombázások árán hozzáférhetett Koszovóhoz, de mit sem tehetett egyelőre a *Miloević-diktatúra* ellen, amely csak tovább keményedett. (Persze, a saját "felelősségére", mert majd csak eljut a kritikus pontra, amelyen - a külső elszigetelődéséből fakadó nélkülözéssel együtt - végre elidegeníti magától a társadalom egészét.) A bombázások utáni, minden eddiginél nehezebb tételre a belső ostromállapot olyan fokozódása következett, amelyben "szerb hazafi" és "hazaáruló" között már semmilyen átmenet nincs, amikor a sajtó és a tömegkommunikáció még független helyi sejtjeit sorban felszámolják. A tömegekben megfoghatatlan ellenzék, mint az egész külvilág, a tehetetlen várakozásra rendezkedett be, megválaszolatlan a kérdés: hogyan, mikor szabadulunk meg végre Miloevićtől? S e téren Vesna Pesić sem bocsátkozhatott jóslásokba, de bízta a független civil mozgalmak (mint például az OTPOR) kiszélesedésében, és elsősorban ezekben bízta. A diktatúra által kilátásba helyezett előrehozott választásokat illetően senkinek sincsenek illúziói, mindenki úgy tartja: kizárt, hogy a választások meghozzák az elnök és pártja vereségét. Közben maga az ellenzék vitatja a lezajlott légháború, valamint a hágai nyílt vádemelés, sőt az immár majd' évtizedes embargó értelmét, célszerűségét. Egyidejűleg újabb tűzfészek van keletkezőben: a *dél-szerbiai Preevo* körzetében, Koszovó határainál tömörülő 80 ezres (?) albán lakosság és a hatóságok között éleződő ellentétel.

A mai Jugoszlávia szövetséges kisállamként *Montenegro* is osztozik a kitarotán túlélő rezsim válságában. Djukanović elnök egyéni kurzusával itt sor került bizonyos áttörésre a belgrádi hegemoniával szemben, de körülötte található Miloević emberei is, nemkülönben a hadsereg egységei. Ugyanakkor komoly aggodalmakat is keltett a Belgrád és Podgorica közötti viszony: elképzelhető volt Belgrád újabb katonai frontnyitása Montenegróban. Ma ennek az esélye kisebb, mert nincs teljes bizonyosság a hadvezetők Belgrád-hűségére vonatkozólag. Djukanović politikájának viszont Szerbiára semmiképp sem lehet befolyása, s a függetlenségi "adu" sem komoly fenyegetés (ha Belgrád egyáltalán tétlenül elnézne egy erre vonatkozó referendumot), hiszen a belgrádi diktatúra elutasításán túl semmilyen más belső érdek nem fűződnék az elszakadáshoz. De továbbra is fenntartják egy ilyen referendum jogát. Jelenleg mindenesetre a Belgráddal való kapcsolatok olyan torzulása állt elő, hogy a tartomány határai leginkább Szerbia irányában zártak. Tehát a helyzet kulcsa itt is: a belgrádi rezsim további fennmaradása avagy leküszönése.

A régi Jugoszlávia déli utódállama, *Macedónia* aránylag sokkal kevesebbet hallat magáról, mint az északra fekvő régiók; itt nem dúlnak fegyveres harcok, nincsenek véres összecsapások. De itt sem takarították még el teljesen az összjugoszláv összeomlás romjait, és - miután megszenvedték a déli és a nyugati szomszéd obstrukcióját -, nem maradtak hatás nélkül a szomszédságban zajló koszovói folyamatok sem, főként a 140 ezer menekült befogadásának terhe a harcok idején. Az új szuverenitás önmeghatározásának megkerülhetetlen eleme egyébként a 20-40% között (számítási érdekektől függően) becsült *albán kisebbség*. A Xhaferi állítja: nincs megfogható nyoma annak, hogy a macedóniai albán kisebbségnek akár csak egy hányada is a nagybábn ideológia híve lenne. Egy albán területi elszakadás különben a léteben fenyegetné Macedóniát, ezért a többségi-kisebbségi viszony megfelelő stabilizálása elsőrendű nemzeti-politikai érdek. Az albánok szerencsére kezdetől fogva konstruktív részt vállaltak etnikai pártjaikkal a plurális demokrácia politikai struktúrájának kiépítésében, és ciklusonként akár kormányzalon is szerepet vállalnak. Ez, a macedón oldalon feltetsző pozitívabb kép adhatja meg a pódiumnak a végszót: *béke és demokratizálás* - valamennyi ponton, akármilyen apró lépésekkel is, minden lehetséges szinten. Talán Belgrádban is eljön ennek az ideje nem is olyan soká.

Komáromi Sándor

Az etikai normák és értékek problémái a cseh-német vitában

Pauer, Jan: The problem of ethical norms and values in the Czech-German discussion. =Perspectives, 1999. 12. no. 65-82. p.

Amikor Václav Havel 1989 folyamán bocsánatot kért a németek háború utáni erőszakos kitelepítéséért Csehszlovákiából, nem gyanította, hogy nemsokára összeomlik a teljes kelet-európai kommunista rendszer, és ez lehetőséget teremthet a cseh-német kapcsolatok problematikus pontjainak tisztázására is. A szovjet rendszer bukásával megtörtént Németország újraegyesítése is, amely Európa békés integrációjának jelképe lett, és szinte euforikus örömet váltott ki az emberekben Nyugaton és Keleten egyaránt. A bocsánatkérés, amely eredetileg egy magánember gesztusa volt, a múlt lezárásának lehetőségét villantotta fel. Mindkét oldalon világos volt, hogy meg kell szabadulni a múlt terheitől, új alapokra kell helyezni a cseh és a német nép kapcsolatát.

Német oldalról Weizsäcker államfő válaszolt Havel bocsánatkérésére, és a válasz barátságossága meggyorsította a jószomszédi viszony kialakulását. A szudétanémetek azonban, akiknek tulajdonképpen Havel bocsánatkérése szólt, nem fogadták a gesztust kitörő lelkesedéssel, hiszen nem erkölcsi elégtételt vártak, hanem konkrét intézkedéseket, mégpedig törvényi szabályozást és anyagi kompenzációt. Valóban féltő volt, hogy az akkor még csehszlovák kormány a bocsánatkéréssel le is zárja a szudétanémetekkel kapcsolatban a múlt problémáinak megoldását. Tekintettel arra azonban, hogy Csehország EU-taggá válása nagymértékben függ Németország támogatásától, a kérdés nem került le a napirendről. Folytatódottak a tárgyalások, leginkább a titkos diplomácia eszközeivel, s több évi kemény munka után a cseh fél is belátta, hogy az erkölcsi jóvátételen túl anyagi kárpótlásra is szükség van, mégpedig nemcsak a holokausztot túlélte cseh zsidók részére, hanem a kitelepített szudétanémeteknek is.

Mi bizonyult a legsúlyosabb problémának a tárgyalások során? A háború utáni kitelepítés megindoklása, a németiség kollektív felelősségének deklarációja, vagyis az ún. benei dekrétumok. Ez a dokumentum a szudétanémetek kollektív bűnössége indoklásakor azzal a váddal él, hogy ők jövőküket az 1930-as évektől a Harmadik Birodalomban képelték el, és ezzel kapcsolatban a cseh állammal szemben bűnöket követtek el. A cseh fél megfélekezett arról, hogy ez a népcsoport az első világháború után nem kapott kollektív jogokat, megtagadták tőlük az önrendelkezés jogát, amit pedig biztosítani kellett volna számukra. És ez lehetett a fő indítéka annak, hogy nem Csehszlovákián belül szerették volna leélni életüket, s támogatták Hitler terjeszkedő politikáját, ami a második világháborúhoz vezetett. A csehek úgy gondolták, és úgy gondolják a mai napig is, hogy jogos volt a németek megbüntetése, hiszen olyan bűnöket követtek el ellenük a világháború során, amik megbocsáthatatlanok. A nemzetet pedig, amelynek hatalmi törekvései kirobbantották a világháborút, nehéz elválasztani az embertől, a bűnöst az áldozattól. Ezért lehet kollektív bűnösként kezelni a németiséget - legalábbis a csehek szerint. A benei dekrétumok ráadásul érvényesek a mai napig, erről 1995-ben egy cseh alkotmánybíróági határozat is született.

A szudétanémetek viszont az egyén felelőssége mellett teszik le voksukat, és a kollektív büntetést nem tartják jogszerűnek. Szervezeteik különböző módon, de egyazon célért küzdenek: vonják vissza a dekrétumokat, a kollektív felelősség elvének alkalmazását. Vannak, akik csupán ezt szeretnék, s azt, hogy joguk legyen visszatérni szülőföldjükre, visszakaphassák állampolgárságukat. Mások viszont anyagi kárpótlást is szeretnének, egyrészt az elkobzott javakért, másrészt pedig az elszenvedett sérelmekért.

Amikor 1992-ben a bonni kormány aláírta Csehszlovákiával a jószomszedsági egyezményt, expressis verbis nyitva hagyta a szudétanémetek anyagi kárpótlás iránti igényének kérdését, s a csehszlovák kormány pedig természetesen nem fozszirozta, hogy tisztázzák ezt. Az elmúlt néhány évben azonban egyre nagyobb hangot kap a nemzetközi közvéleményben a háborúban elszenvedett károk anyagi kompenzációja, Németország is fizet a holokauszt áldozatainak, joggal várja azt, hogy polgárai is kapjanak kártérítést a rajtuk elszenvedett sérelmekért. Közelíteni kell tehát a csehek és a németek álláspontját. Talán úgy, ahogy Kurt Biedenkopf fogalmazott egy prágai beszédében: "Az én álláspontom szerint igazam van, ez azonban nem jelenti azt, hogy neked nincs igazad." Ehhez persze meg kell látni a másik fél álláspontjában is az igazságot, túl kell lépni a kirekesztő nacionalizmuson. Ez nagyon nehéz feladat, különösen úgy, hogy mindez a közelmúltban történt, hiszen élnek és emlékeznek mindkét oldalon a bűnösök és az áldozatok. Remélhetőleg azonban mindenki képes lesz belátni saját felelősségét is a történelemért, és hajlandó lesz az együttműködésre. Csak így biztosítható, hogy a konfliktus feloldhatóvá válik, a következő nemzedék pedig megszabadul a vele járó tehertől.

Biczó Krisztina

[Vissza](#)

A Balti-államok biztonságra törekszenek

Hudault, Bertrand: Les États baltes en quête de sécurité. = Défense nationale, 56. vol. 2000. 7. no. 65-73. p.

A tanulmány szerzője korvett-kapitány, aki három hónapot töltött a Balti-államok által állított, aknaháborúra specializált, Balti-tengeri hajórajnál.

A térség három kis állama, Észtország, Lettország és Litvánia együttműködése a középkorra nyúlik vissza, amikor a Hansa-szövetség tagjaként prosperáló kereskedelmet folytattak - egymással is. Minden hasonlóságuk ellenére, az államok nyelvi hovatarozásuk, vallásfelekezeti dominanciájuk tekintetében eltérő vonásokat mutatnak.

A legészakibb állam, *Észtország* története behódolások sorozata: a dánoktól (X-XIV. század), a teuton lovagrenden át (Reformáció kora), IV. Iván orosz cár betöréséig. A felmentő svédek uralmát követően (1629-1721) ismét orosz cári hűbértartókká lettek egészen az I. világháború végéig.

A "középső" helyet elfoglaló *Lettország* identitása a leghatározottabb. Talán annak köszönhetően, hogy kisszámú idegen hatalom akarta leigázni. A német befolyás a XII. századtól kezdődött, s noha a helyi lakosság részéről erős ellenállás mutatkozott a kereszténységgel szemben, az végül is győzedelmeskedett. Csak a XVII. században került a terület az orosz cárok fennhatósága alá.

Egyedül *Litvánia* létezett tényleges államként is a XX. századot megelőző időszakban. A kora-középkori dán hódításokat visszaverték. A XIII. században Mindaugas nagyherceg katolizált hatszáz lovaggal együtt, s ettől kezdve megszűnt a német lovagrendek őrügye a dominanciához. Litvánia szoros szövetségben állt évszázadokon keresztül a lengyelekkel; 1386-ban Jagelló nagyherceg és Hedvig királynő házassága megpecsételte a két ország unióját. Am mindkét fél megőrizte saját kormányát, adminisztrációját, vámrendszerét, igazságszolgáltatását és hadseregét. Lengyelország hanyatlásával azonban Litvániából is orosz provincia lett, 1795-től.

A három kis ország sorsa ettől az időponttól kezdve nagyon hasonló: erős oroszosító politika elszenvedői lettek a XIX. század során. Nemzeti identitásukat saját kultúrájuk ápolásával konzerválták, s az I. világháború végén azonnal bejelentették igényüket a függetlenségre. Ezt a Szovjetunió csak 1920-ban ismerte el. A szuverenitást nem sokáig élvezhették. A Molotov-Ribbentrop-paktum (1939. augusztus 23.) titkos záradéka következtében tizenöt különösen nehéz év következett. 1940 és 1953 között a balti lakosság egyharmadát deportálták. 150 ezret a náci németek. Moszkva ugyanezen időszakban erőteljes orosz betelepítést hajtott végre, s az etnikumok aránya ezzel végképp eltorzult. Az ellenzéki, vagyis autochton törekvések 1985-től, a peresztrojka megindulásával erősödtek meg. 1988 novemberében Észtország kimondta saját függetlenségét; két szomszédja 1989-ben követte a példát. A világ azonban csak a Szovjetunió összeomlását követően, 1991-ben, Oroszország beleegyezése után ismerte el a Balti-államokat.

Ez utóbbiak rögtön gazdasági-katonai szövetségeseket próbáltak találni a nagyhatalmú szomszéd ellen. Oroszország hosszas tárgyalások után, 1994-ben vont ki csapatait e kis államok területéről. A nemzetközi szervezetek közül az Európa Tanács emelt kifogást legtovább Lettország felvétele ellen, mert a Tanács Chartájával ellentétesnek ítélte meg a ruszofón lakosság honosítását szinte lehetetlenné tévő nyelvtörvényt. (A nyugdíjas orosz katonák ugyanis csak anyanyelvüket használják, s kevés esélyt látnak arra, hogy a befogadó ország nyelvét elsajátítsák.)

Az Európai Közösségekhez történő csatlakozásra legjobb feltételekkel Észtország indul; azonban már mindhárom ország várakozó listára került, s a szabadkereskedelmi egyezményt mindnyájukkal megkötötték.

A NATO több ok miatt is elzárkózott a balti államok adoptálásától. Túlságosan gyengének és kicsinek találják a három ország haderejét, akik ráadásul folytonos határvitában állnak orosz szomszédjukkal. Márpedig a NATO-belépési feltételek között szerepel a határviták teljes hiánya. Biztatásképpen mégis megkötötték a "Partnerség a békéért" egyezményt a balti államokkal. Svéd-, illetve Finnország (melyek nem NATO-tagok) katonai egyezményt kötöttek a baltiakkal kizárólag arra az esetre, ha megtámadnák ezeket.

A katonai együttműködés - mint láttuk - 1940-ben eredménytelennek bizonyult a szovjet invázió idején. A 90-es években a három ország új stratégia kialakítására törekedett tehát. Fölállították a Balti Tanácsot, mely a térség biztonsági együttműködését hivatott megszervezni, valójában azonban semmilyen intézkedést nem foganatosítottak eddig. Katonai együttműködés kezdődött viszont egyes országokkal, így Franciaországgal is. Még hozzá többféle módon:

Balbat: a három államból rekrutált résztvevők békefenntartó zászlóalja 1994-ben alakult (már részt vettek - Dánia támogatásával - ENSZ-akciókban Libanonban és a volt Jugoszláviában.);

Balnet: a közös légtér felügyelő-ellenőrző hálózata, mely NATO-eszközökkel összekapcsolható. A Thomson cég egy radart már eladott nekik, s egy újabbnak a telepítése várható az ész határ mentén;

Baltron: a Balti-tengeri zászlóalj, elsősorban az aknaháborúra specializált flotilla. Franciaország itt megfigyelőként vesz részt a csapatomunkában, melyet alapvetően Németország finanszíroz;

Batdefcol: a Baltic Defense College, az ész Tartu székhellyel magasszintű kiképző intézmény. A nyugati államok szívesen küldenek ide szakértőket (pl. egy francia légügyi alezredes logisztikát tanított két fél éven keresztül).

A Balti-államok részéről komoly anyagi erőfeszítést követel határaik biztonságának megteremtése. Mindhárom ország egyre nagyobb százalékot szavaz meg költségvetéséből a honvédelemre (az észtek pl. 2001-ben 1,8%-ot). Franciaország - tudatában annak, hogy egész Európa stabilitása szempontjából mennyire fontos e térség biztonsága - , tanácsadói, illetve képzési segítséget nyújt, és támogatja a műszerellátottságot.

Kakasy Judit

[Vissza](#)

Nemzetközi konferencia Bonnban 2000 decemberében az etnikai konfliktusok elméleti kérdéseiről és kezelésükről

A Bonni Egyetem Kutatóközpontja (Zentrum für Entwicklungsforschung ZEF) szervezésében 2000. december 14. és 16. között Bonnban háromnapos, az etnicitás, a nacionalizmus, az etnikai konfliktusok elemzésének szentelt, angol munkanyelvű nemzetközi tudományos konferencia zajlott le Facing Ethnic Conflicts - Perspectives from Research and Policy-Making címmel. A december 14-ei kezdő időpont a daytoni egyezmény aláírásának 5. évfordulójára kívánt emlékeztetni.

A konferencia plenáris- és szekciósülésin több mint 250 fő vett részt, az összetételt tekintve többé-kevésbé arányosan képviseltetett minden kontinens, ország. A résztvevői, akárcsak az előadói kör tudományos kutatókból, elemzőkből, gyakorló politikusokból állt, valamint a nemzetközi szervezetek, intézmények magas szintű képviselőiből.

A konferencia külpolitikai jelentőségét emelte az a tény, hogy köszöntőt/programbeszédet/előadást tartottak: az EBESZ Nemzeti Kisebbségi Főbiztosa, az ENSZ béketeremtő, -fenntartó bizottságainak vezetői, tanácsadói, német, finn, svéd, svájci külügyminisztériumi vezető munkatársak, a belső etnikai konfliktusok mediátorai.

A nagy érdeklődést kiváltó, eredményesen záruló konferenciát Erich Stather német minisztériumi államtitkár (Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung) külön értékelte annak bizonyítékaként is, hogy Bonn város új szerepkörre talált e szakterület kutatásának szentelt intézményes erőfeszítéseivel. Utalt arra, hogy mindez a ZEF rangos nemzetközi tanácsadó testülete is támogatja.

A több tucatnyi előadás, valamint a néhány hozzászólás (70 fős szekciósülésben) hozadéka kiterjedt, gazdag elméleti és gyakorlati politikatudományi ismeretanyagban öltött testet. A szervezők ígérete szerint a 2001 januárjától interneten is elérhető (www.zef.de) szövegek további adatbázis elérhetőséget hoznak.

A szervezők szándéka szerint az egyes előadások közös nevezője a politikatudomány etnikai kérdésekre, konfliktusokra, etnikai tartalmú agresszióra vonatkozó legújabb elméleti megállapításainak, kutatási eredményeinek ismertetése, továbbá ezek alkalmazása, hasznosulása a belső- és a nemzetközi politikai gyakorlatban. A nagyvilág ilyen értelmű történéseinek széles spektrumát ismerhettük meg közelebbről és mélyebben, s különböző országok, akár kontinensek (Afrika) európaítól eltérő jellegű és eredetű problémáinak, különböző kontinensek sajátos kérdéseinek gyakorlati célú politológiai elemzéseivel szembesülhettünk. Gyakorta elhangzott, hogy e különbözőségekből következően sajátosak, különbözőek kell, hogy legyenek a konfliktusmegelőzés, -kezelés, sőt a békéltetés vagy béketeremtés, -fenntartás módszerei is. Több előadás emelte ki lényeges mondanivalóként az általános receptek, modellek alkalmazásának veszélyét.

Az előadások egy része ismertette a konkrét megoldások, a különböző érdekű, egymással konfliktusba kerülő etnikai csoportok (nem feltétlenül kisebbségek!) közötti közvetítés akár pszicho-politikai módszereit (Aldo Ajello, Vamik D. Volkan), nemzetközi intézményes struktúráit, ezek működését, módszereit. Említésre méltó az etnikai konfliktusba vagy konfliktust követő helyzetekbe való nemzetközi beavatkozásról szóló előadás, amely közelebbről a politikai mandátummal felruházott nemzetközi missziók tevékenységéről szolt, amelyet az adott kormányok egyetértésével végeznek (Tim Guldimmann).

A béketeremtés (peace-making) intézményeiről, struktúráiról szóló előadások keretében szó esett az ENSZ szerepének mibenlétéről, a békéltető, békefenntartó bizottság mandátumának meghatározásáról ("engine or observer"), az ENSZ-megbízott személyének kiletéről, jogosítványainak meghatározásáról, a prioritásokról, a különböző típusú bizottságok felállításáról (Truth-commission), az etnikai konfliktusok során keletkezett bűnök kivizsgálására, a kivizsgálás és a büntetés jogi eljárásáról ("amnesties as mean to come to the truth"), intézményeiről (Constitutional Court, Prosecution).

Az előadások egy része fogalmi kérdésekről szolt, melyek gyakran inkonzisztensek: ez a helyzet az etnicitás, identitás, lojalitás esetében, előfordulnak tautológiák (pl. a szakirodalomban gyakran használt etnonacionalizmus); sor került az etnikai konfliktus, az agresszió tartalomelmzésére. Volt olyan előadó, aki a "group-purity" (csoport-tisztaság) fogalom szerepét emelte ki a konfliktusban, a szubjektív, érzelmi töltet jelentőségét (Walker Connor).

Tanulságos elemzések születtek az etnikai konfliktusok szereplőinek attitűdjeiről, az egykori "elnyomók" nemzeti amnéziára biztatásáról ("felejtsük el a múltat" = hagyjuk figyelmen kívül az emberi jogok megsértését - Richard J. Goldstone). A konkrét példák az egykori Jugoszláviáról ugyanúgy szoltak, mint Dél-Afrikáról, Zimbabvéről, Ruandáról vagy Sri Lankáról, Mozambikról, Csecsenföldről, Észtországról és az ott élő orosz kisebbségről.

Max van der Stoep figyelemre méltó és térségünket közvetlenül is érintő hozzászólásában ("Visszatekintés, előretétekintés: megjegyzések az etnikumok közötti konfliktus megakadályozásáról") összefoglalta - általánosító szándékkal - eddigi, 8 évi nemzeti kisebbségi főbiztosi tapasztalatait, előrevetítve a jövő teendőit országok, kormányok, a nemzetközi közösség számára.

Színes és árnyalt tájékoztatást adott a csoportdinamikai békéltető módszerekről szóló előadás, mely rávilágított arra, miként alkalmazzák az egyéni pszichoterápia módszereit etnikai csoportok esetében. Az egyetlen orvos-pszichológus előadó e módszer alkalmazásának tapasztalatait észt-orosz, török-görög, szerb-horvát viszonylatban szerezte. E módszer elemei: a minikonfliktusok szimulálása; a felek összehozása előzetesen megállapított "forró helyeken", pl. nemzeti temetkezési helyeken; az "eredendő történelmi trauma" megállapítása; az ún. accordion phenomenon (harmonikázás); a projektív identifikáció. Szerepet kapnak a legtöbbször a történelmi régmúltban eredő etnikai ellenérzések feloldásában szimbólumok és metaforák, miközben a cél a konfliktus megszüntetésének a történelmi múlt ilyen hatásának semlegesítése által.

Sajátos elméletét ismertette az identitásból fakadó (identity-based) konfliktusok eredetéről William I. Zartmann: ezek ki nem elégített szükségletekből keletkeznek (needs, discriminatory deprivation).

Egyes előadók szerint a konfliktus önmagában nem negatív, hanem pozitív jelenség az érdekek kifejezésének elkerülhetetlenségére (Georg Elwert), és annak csupán erőszakos megnyilvánulása lehet káros hatású. Az etnikai konfliktusok sokfélesége nem zárja ki a modellalkotás lehetőségét - vélték többen. Vamik D. Volkan pl. háromféle modellről beszélt, miközben az etnikai konfliktus lényegét abban látja, hogy "hirtelen bomlasztó helyzetek alakulnak ki".

Rendkívül érdekesek, összetettek, számunkra újszerűek voltak az African Unity civil egyesület/szerveződés képviselőjének, Christopher J. Bakwesegeha beszámolójában elhangzott megállapítások a kontinens genocídiummá is fajuló belső konfliktusairól, melyek csak részben etnikai tartalmúak, s háttérükben többnyire a hatalommegosztáshoz kapcsolódó érdekek állnak. Az etnikai dimenzió ez esetekben szükséges, de nem elégséges ok az erőszakos fellépésekhez. További összetevője a konfliktusoknak Afrika forrásainak korlátozott volta.

Kutatós és gyakorló politikusok előadásai közben többen felhívták a figyelmet a valóságismeret fontosságára, a tényre, hogy gyakran más a tudományos realitás, és más a megtapasztalt valóság! Gyakorlati jellegű tanácsok is elhangzottak kormányzatok, mediátorok számára (pl.: Bizonyosodjanak meg arról, hogy a békefenntartók a banditákat lövik le és nem az áldozatokat).

Szó esett az előadások keretében a nemzetközi média felelősségéről: az újságírók gyakran - mivel nem értik az események lényegét - hajlamosak arra, hogy minden hasonló konfliktust az etnicitásra vezessenek vissza.

Elgondolkodtató, hogy a cigányokról az előadások keretében nem esett szó, még példasorolás szintjén sem, valamint hogy a sarkítottan negatív példák említésekor Miloević és C. Vadim Tudor neve hangzott el leggyakrabban.

[Vissza](#)

A politikai kultúra szintjének mérése soknemzetiségű államokban

Silver, Brian D. - Dowley, Kathleen M.: Measuring political culture in multiethnic societies. = Comparative Political Studies, 33. vol. 2000. 4. no. 517-550. p.

Amióta 1965-ben napvilágot látott Almond és Verba öt nemzetről szóló tanulmánya, a társadalomtudósok előszeretettel gyűjtöttek összehasonlító adatokat a különböző társadalmakban élő emberek politikai beállítottságának vizsgálatához. A World Values Survey (WVS) sok országgra kiterjedő vizsgálatot folytatott le: 1990 és 1993 között öt kontinens 43 társadalmáról gyűjtöttek adatokat.

Ez a cikk a politikai értékpreferenciák elemzésével foglalkozik. A szerző ennek kapcsán elsősorban azt vizsgálja, vajon az etnikai különbségek egy országon belül összefüggenek-e az értékrendi különbségekkel. Az adatok a fent említett WVS-gyűjtésből származnak.

A politikai kultúra vizsgálatánál általában abból indulnak ki, hogy a társadalom tagjainak van egy közös értékrendje és beállítottsága. Kevésbé szokták azt figyelembe venni, hogy egyazon országon belül az etnikumhoz tartozás inkább meghatározza az értékrendet, mint az állampolgárság ténye. A kérdéseknél tehát érdemes azt is figyelembe venni, hogy a válaszadó a többségi népcsoportnak vagy egy nemzeti kisebbségnek a tagja. Hiszen súlyos hiba lenne azonos beállítottságot feltételezni például az angolul vagy a franciául beszélő kanadaiaknál; a flamandoknál és a vallonoknál Belgiumban; a hausa, joruba vagy ibo törzs tagjainál Nigériában, illetve az Egyesült Államokban élő afro-amerikaiaknál, fehéreknél vagy spanyol anyanyelvűeknél. Más nyelven beszélnek, más a vallásuk, más az identitásuk, miért kellene azt feltételezni, hogy azonos politikai értékrenddel bírnak?

A lefolytatott vizsgálat során sokféle szempontból vizsgálták a politikai kultúrát. Rákérdeztek a politikai érdeklődésre, az emberek közti bizalom szintjére, a teljesítménymotivációra, a nemzeti önértékre és a nemzet politikai intézményrendszerébe vetett bizalomra. Az adott országon belüli csoportok elkülönítésére nem egyféle szempont alapján került sor, hanem sokszor több tényezőt is figyelembe vettek: vallást, nyelvet vagy magát az etnikumhoz tartozást. Indiában például nem a nyelvet használták a differenciáláshoz (nyolc nyelven készítették el az interjúkat), hanem a vallást: elkülönítették a hindukat a mohamedánoktól. Bulgáriában az etnikum volt a döntő szempont: bolgár, török vagy cigány kategóriákat használtak.

A kapott adatokat nem közvetlenül használták fel, hanem a statisztikai törvényszerűségeknek megfelelően súlyozták azokat, hogy összehasonlítható adatokat nyerjenek. Hiszen nehéz összevetni egy régi demokráciát egy újjal, egy urbanizálódottat egy falusiassal, egy magasabb iskolázottsági szintű társadalmat egy olyannal, ahol az analfabétizmus szinte általános. Mivel a válaszadók általában a magasabban kvalifikált emberek közül kerültek ki, ezért egy egységes szisztéma alapján megtörtént az adatok súlyozása. A 43 országban elvégzett vizsgálaton belül 16 országban differenciáltak, különítették el válaszadói csoportokat.

Az első kérdés az volt, mennyire bíznak meg az emberek egymásban. A kapott adatok alapján elmondható, hogy a 43 ország közül Svédországban, Norvégiában és Finnországban a legmagasabb a bizalmi szint, Törökországban és Brazíliában pedig a legalacsonyabb. A részletes adatok pedig nagy szóródást mutattak az Egyesült Államokban - az 50%-os átlagadat mellett a fekete válaszadók csak 22%-os bizalmi szinttel rendelkeznek -; Nigériában - a hausák 36%-kal, a jorubák 42%-kal, az ibók pedig 32%-kal bírnak a 23 %-os átlagértéken belül -; Észak-Írországban az átlag 43%-ával szemben a katolikusok csak 32%-kal szerepelnek. Jogos tehát, hogy a több nemzetiséget magában foglaló államokban a népeket külön-külön is vizsgálják, hiszen az átlagadat nagy különbségeket takarhat.

Volt egy olyan kérdés is, amely így hangzott: "Mennyire büszke Ön arra, hogy ... (például amerikai, spanyol stb.)? A válasz érdekes adatokat tárt fel. Legkevésbé ugyanis a baszkok büszkéek arra, hogy spanyolok is egyben, a katalánok sem rajonganak spanyol állampolgárságukért. A volt szocialista országokban is sok negatív adatot kaptunk, ami nem meglepő. Sokan nem is érezték át igazán, hogy végre saját nemzetükhöz tartozónak vallhatják magukat, Litvániában és Lettországban például a többségi népcsoport tagjai sokkal kevésbé szeretik azt, hogy ők litvánok vagy lettek, mint az országukban élő oroszok a saját etnikumukat.

Megkérdezték arról is az embereket, hogy mennyire bíznak meg országuk törvényhozásában. Az, hogy az összes népcsoport közül a Spanyolországban élő baszkok bíznak meg legkevésbé a parlamentben, már a hírek alapján is érthető. A tapasztalatok tükrében az sem meglepő, hogy Észak-Írországban a protestánsok erősen bíznak törvényhozásukban, viszont a katolikusok a legkevésbé sem. A Baltikumban ezúttal a többségi népek magas bizalmi szintet jelöltek meg, az országban lakó orosz kisebbségek pedig alacsonyat.

A politikai érdeklődést firtató kérdésre adott válaszokból kiderült, hogy az összes vizsgált országon belül Csehszlovákiában volt a legnagyobb az érdeklődés, mégpedig egyformán erősnek bizonyult a cseheknek és a szlovákoknak is. A volt szocialista országokban mindenütt pozitív értékeket kaptak az elemzők (ne feledjük, a vizsgálat a rendszerváltás kezdeti szakaszában, 1990 és 1993 között folyt le!), míg Belgiumban, Spanyolországban és Chilében lanya volt a politikai érdeklődés. A kapott adatok azt mutatták, hogy ennél a kérdésnél az etnikumhoz tartozás kevésbé befolyásolta a válaszadót, mint a többinél: egy országon belül vagy minden népcsoport érdeklődik a politika iránt, vagy pedig egyik sem.

Az egyén politikai kompetenciáját külön kérdés firtatta. Az itt kapott adatoknál az derült ki, hogy egy országon belül bizonyos népcsoportokhoz tartozók alkalmasabbnak tartják magukat a politikai életben való részvételre, mint más etnikum tagjai. Ilyenek voltak például az Egyesült Államokban a fehérek vagy Kanadában az angolul beszélők. A volt szocialista országokban a nemzeti kisebbségek tagjai nem igazán akartak beleszólni a politikába, bár a passzivitás általánosnak bizonyult: a többségi nemzet tagjai sem tartották kompetensnek magukat a politikában.

A vizsgálatból egyértelműen kiderült tehát, hogy azokban az országokban, ahol több népcsoport él együtt, a válaszadók politikához való viszonyulását a nemzetiségi státus erőteljesebben befolyásolja, mint az állampolgárság. Eszerint értékeli az államapparátust, törvénybe vetett bizalmukat, politikai érdeklődésüket. A többségi nemzethez tartozóknak ezeket az adatokat figyelembe véve úgy kellene viselkedniük és cselekedniük, hogy megnyerjék a kisebbséghez tartozók bizalmát, és felkeltsék politikai érdeklődésüket.

Biczó Krisztina

A fajgyűlöleten és idegengyűlöleten alapuló erőszakos cselekmények kezelése Európában

Oakley, Robin: *Tackling racist and xenophobic violence in Europe. Review and practical guidance.* Strasbourg, Council of Europe Publishing. 1996. 137 p. - Oakley, Robin: *Tackling racist and xenophobic violence in Europe. Case Studies.* Strasbourg, Council of Europe Publishing. 1997. 150 p.

A kétkötetes mű első kötete az Európa Tanács tagországaiiban kirobbant erőszakos cselekményekkel és zaklatásokkal foglalkozik. A munka során alkalmazott meghatározás szerint ezeknek a cselekményeknek a célja mások megsértése vagy károkozás másoknak, célcsoportja pedig egy "másnak, idegennek" tekintett embercsoport vagy egyén. A cselekmény nem feltétlenül jár tényleges fizikai sérüléssel, lehet fenyegetés, sértegetés vagy mások tulajdonának megkárosítása is. Mindegyik esetben azonban azonos a szándék és az elért társadalmi és pszichológiai hatás: a félelem gerjesztése és a lélek belső nyugalmának megzavarása.

Az erőszakos cselekmények áldozatai többnyire a felismerhető kisebbségek vagy bevándorlók. A felismerhetőség nem csupán a többségtől eltérő bőrszín jelenti, hanem jelentheti az általános fizikai megjelenés, a ruházat, a beszéd vagy a lakás, az otthon másságát.

Az erőteljesebben megnyilvánuló előítéletesség összefüggésben van az utóbbi évek gazdasági nehézségeivel és a szűkülő munkalehetőségekkel. Az erőszakos cselekmények az elszegényedettek és a hatalomtól megfosztottak számára jelentenek eszközt, a gazdagabb és műveltebb osztályok tagjai más módon jelenítik meg nézeteiket, és biztosítják érdekeik érvényesítését.

A rasszista alapú erőszakos cselekmények motivációit a szerző a következőképpen csoportosítja:

1. Szervezett szélsőjobboldali csoportok akciói (nem jellemző motiváció)
2. Egyéni gyűlölet (az egyébként általánosan létező előítélet ritkán olyan erős, hogy erőszakba csapjon át)
3. Közösségi "védekezés" beköltöző idegenekkel szemben (többségében nem tetteles cselekedetek, inkább falfirák, tiltakozólevelek, sértegetések)
4. Fiatalokból álló italozó bandák cselekményei ("jó heccek")
5. Nem csoportok, hanem egyének közötti összeütközések pl. szomszédok, munkatársak között.

Az erőszak alkalmazásának oka lehet, hogy az elkövető személy köreiből ez a "norma" (szélsőséges csoportok, erejüket fitogtató bandák). Lehet azonban tudatos, eltervezett cselekedet, de magyarázható esetenként a harag, a düh, a gyűlölet hirtelen, impulzív kitörésével is.

A könyv áttekinti az európai gyakorlatot, és számos példa és esettanulmány leírásával bizonyítja be, hogy igenis léteznek eszközök az erőszak kezelésére. Ehhez a következő tennivalókat jelöli meg:

1. Javasolja, hogy az erőszakos cselekményekről vezessenek pontos nyilvántartást. Létezésük csak így bizonyítható be hivatalosan is (a problémát nem lehet letagadni). A válaszlépéseket csak az ilyen nyilvántartások alapján lehet megtervezni és hatékonyságuk alapján értékelni. A hivatalos nyilvántartást nagy körültekintéssel kell kialakítani. A könyv választ keres arra, mikor kell megkezdeni az adatgyűjtést, ki (milyen szerv) vezesse a nyilvántartást, illetve hogyan gyűjtsék, elemezzék és publikálják az adatokat.

2. A szerző szerint a kormány feladata a rasszista alapú erőszakos cselekmények egyértelmű és világos elítélése és az események megelőzésére, illetve utólagos kezelésére megfelelő intézkedések foganatosítása. Egyidejűleg kifejti, hogy a vonatkozó állami intézkedésnek még véletlenül se legyen előítéletességet és idegengyűlöletet gerjesztő hatása.

3. A jog szerepével kapcsolatban az a meglátása, hogy a különféle jogi eszközök gyakorlati hatása egyenetlen és gyakran igen gyenge. A jogi eszközök hatékonyságát nem szabad eltúlozni. A jog potenciálisan erős fegyvert jelent, de az eljárások általában igen lassúak és nehézkesek, és az ismert sérelmeket igen ritkán követik büntető ítéletek.

4. A rendőrség azokon a határokon belül léphet fel, amiket erre számára a törvény biztosít. Perdöntő körülmény, hogy a rendfenntartók felismerik-e a cselekményben a rasszista elemet. A cselekményre adott rendőrségi reakció nagymértékben függ attól, mennyire motiváltak a rendőrök, és megértik-e a problémát. A mű kitér a nyilvántartások vezetésére, a rendőrségi képzésekre, a cselekmények bejelentésének ösztönzésére és a megelőző intézkedésekre.

5. A hosszú távú megelőzés szempontjából kiemelkedő jelentősége van az oktatásnak, nevelésnek, az ifjúsági szervezetekkel való együttműködésnek.

A második kötet bevezető tanulmányát (A rasszista és idegengyűlölő erőszakos cselekedetek természete Európában) az alábbi esettanulmányok követik:

- Kezdeményezések a londoni Metropolitan Rendőrségnél
- Az igazságszolgáltatásban dolgozók képzése Angliában és Wales-ben
- Önkormányzati kezdeményezések a londoni Borough of Waltham Forest városrészben
- A helyi antidiszkriminációs irodák szerepe: stratégiák a faji alapú diszkrimináció, zaklatás és erőszak leküzdésére Rotterdamban
- Rendőrségi kezdeményezések a fajgyűlöleten és az idegengyűlöleten alapuló erőszakos cselekmények ellen Észak-Rajna-Vesztfáliában
- A Szövetségi Bűnüldöző Rendőrség szerepe Németországban
- Önkormányzati kezdeményezések Berlinben
- A Martin Luther King projekt tevékenysége Magyarországon
- Mozgalom a rasszizmus, antiszemitizmus és idegengyűlölet ellen (Belgium): A mozgalom története és alakulása
- A Faji Egyenlőségi Tanácsok szerepe az Egyesült Királyságban.

Solymosi Judit

[Vissza](#)

Rendőrségi képzés a migránsokkal és etnikai kisebbségekkel kapcsolatos munka megkönnyítése érdekében

Oakley, Robin: *Police training concerning migrants and ethnic relations. Strasbourg, Council of Europe Publishing. 1994. 174 p.*

A könyv egy 1992 szeptemberében Strasbourgban rendezett szakmai találkozó anyagait tartalmazza a találkozót előkészítő és a sajtó alá rendező Robin Oakley előszavával.

Európa számos országában folynak különféle képzések a rendőri állomány számára, hiszen a kontinens az utóbbi évtizedekben nagy számban fogadott be gazdasági és politikai menekülteket, és a lakosság összetétele még a korábban etnikailag igen homogén államokban is erősen megváltozott.

Az Európában is jelentkező gazdasági recesszió és munkanélküliség a fejlett államokban is ellenséges közhangulat kialakulásához vezetett jól felismerhető kisebbségekkel szemben, mivel a tősgyökeres európaiak a munkahelyüket, lakhatási körülményeiket veszélyeztető riválisnak tekintik őket.

A rendőrségre nagy felelősség nehezedik ebben a helyzetben. Nem csupán az a feladatuk, hogy megelőzzék az incidenseket, és védelmet nyújtsanak a veszélyeztetett közösségeknek, hanem azt is biztosítaniuk kell, hogy saját állományuk méltányosan, az emberi jogok maximális figyelembe vételével járjon el a különféle esetekben. Noha több ország is lépéseket tett ennek biztosítására, az előrehaladás lassú és korlátozott érvényű.

Bármely közszolgáltatást nyújtó szervezetnél a képzésnek döntő szerepe van abban, hogy a munkatársak elsajátítsák a feladataik ellátásához szükséges ismereteket és viselkedésformákat. A képzés fogalmába természetesen beletartozik mind az alapképzés, mind a szolgálati idő alatti továbbképzés.

A képzés önmagában rendszerint nem vezet sikerre. A rendőrségi képzések eredményességére vonatkozó kutatások kimutatták, hogy a képzés pozitív hatása általában meggyengül, amikor a képzésben részt vett személy visszakerül abba a munkakörnyezetbe, ahol negatív tapasztalatok érik, munkatársai nyomást gyakorolnak rá, és ha feletteseiből is hiányzik az elkötelezettség.

A képzés célja egyébként nem csupán az ismeretek bővítése, illetve a magatartás és a készségek fejlesztése: a fő cél sokkal inkább az, hogy a szervezet szintjén következzen be változás, azaz a rendőrség etikája, munkatársi gárdája, működési módja és szolgáltatásai feleljenek meg napjaink vegyes etnikumú, multikulturális társadalmi igényeinek.

A szerző igen fontosnak ítéli a migráns vagy autochton kisebbségi személyek alkalmazását, mivel a rendőrség összetételének (mint bármely egyéb közszolgálati intézménynek) tükröznie kell annak a közösségnek az összetételét, amelynek szolgálatában áll. Ez elsőrendű fontosságú feltétele a bizalom megteremtésének és az empatikus légkör kialakításának.

A Nagy-Britanniában és más nyugat-európai országokban szerzett tapasztalatok azt mutatják, hogy az etnikai kisebbségi csoportokból történő munkaerő-toborzás lassú folyamat. A kisebbséghez tartozók számára a rendőri pálya nem nagyon vonzó. A jelentkezők gyakran nem tipikus tagjai közösségüknek, illetve a céljuk nem az, hogy kisebbségi mediátorok legyenek, hanem az, hogy jó hivatásos rendőrökké váljanak. A kisebbségi jelentkezők számára sokszor előnyös lehet speciális előkészítő tanfolyamokat szervezni.

A képzési tematika két fő területe: az ismeretek és megértés, valamint a magatartási formák elsajátítása. Az átadandó ismeretanyag törzsét a társadalomtudományok és az emberi jogokon alapuló szakmai etika kell, hogy alkossa.

A képzés témái között szerepelnek a migránsok és a kisebbségek helyzetének szociális, történelmi, jogi és kulturális aspektusai, a kulturálisan pluralista társadalom, az eltérő értékrendszerek iránti tisztelet, a domináns kultúráról kialakított elgondolások tudatosítása, a rendőrségnek a társadalomban játszott szerepe, az előítéletesség, illetve a személyes és intézményes diszkrimináció fogalma, a rasszizmus és az idegengyűlölet elemzése, továbbá a kisebbségek által a dominanciára adott válaszok.

A képzés során megvizsgálják, hogyan alakulnak ki az értékek, a viselkedésformák és az előítéletek a szocializációs folyamatban, milyen a sztereotípiák természete, és hogyan működnek, milyen hatások alapján válnak előítéletessé és cinikussá a rendőrök, és mit is jelent az intézményes diszkrimináció.

A hallgatókat megtanítják eredményesen kommunikálni és arra, hogyan kerülhetők el a félreértések interkulturális helyzetekben, hogyan lehet kezelni az erőszakot és a konfliktusokat, hogyan lehet elviselni a stresszt, és milyen pozitív szakmai viselkedési normák követelhetők meg a rendőrtisztól egy multikulturális helyzetben. Ezen belül még a testbeszéd ismeretének is jelentősége van, nem csupán azért, hogy hogyan értelmezze a rendőr a vele szemben álló ember gesztusait, hanem azért is, hogy ő maga se küldjön félreérthető üzeneteket.

A képzés során használatos módszerek nem szorítkoznak pusztán az előadási formára, illetve a tanár és hallgató közötti beszélgetésekre. Szerepjátékok, strukturált gyakorlatok, videóbejátszások, csoportviták teszik színesebbé a foglalkozásokat.

Belgiumban a képzésnek része a tereplátogatás is. Az órákon végig részt vesz egy "koronatanú", azaz olyan, a külföldi csoporthoz vagy a kisebbséghez tartozó személy, aki a helyzetet illusztráló tereplátogatást megszervezi, és aki révén a "másik oldaltól" is hiteles információ szerezhető.

Az útmutató belga, dán, finn, francia, német, holland, norvég, svéd és nagy-britanniai képzések rövid ismertetését is tartalmazza. Ezeket a projektleírásokat az egyes országok szakértői készítették.

Solyosi Judit

[Vissza](#)

Az alkotmány mint kultúra

Häberle, Peter: Ustav kao kultura. = Politička misao, 37. vol. 2000. 3. br. 3-21. p.

Peter Häberle a bayreuthi és a st. galleni egyetem alkotmányjogi professzora. Az alábbiakban referált tanulmánya eredetileg előadásként hangzott el 2000 márciusában a Rómában megtartott nemzetközi történész-kongresszuson.

Bevezetésként az alkotmányos állam fejlődésének történetéből kapunk jellemző pillanatfelvételeket. Megtudjuk, hogy ez az állam - időben és térben - több mint száz év óta megismétlődő kísérlet az emberi méltóság megvalósítására. Az alkotmányos állam fejlődésének mai szintjén az individuuum önmegvalósítását a demokráciában találta meg a maga szervezeti bázisát. Vizsgálatának módszertanát komparatív alkotmánytannak nevezzük.

E tan németországi művelőinek nézőpontjából az alkotmányos állam legfontosabb kérdése: az alkotmány milyen szubsztanciát testesít meg az állam életében, mindennapjaiban. A legkülönbözőbb vélekedések mezőnyében szerzőnk azt állítja, hogy az alkotmány lényegének egyik komponense a kultúra.

Az így értelmezett alkotmány, akár szélesebb, akár szűkebb megfogalmazást adunk neki, perspektívaként Európa számára is adott, avagy az lehet. A földrészen máris jelen van a jogi kultúra számos eminens eleme.

Ha a kultúra fogalma, pontosabban szólva: közhasználatú fogalmi felől közelítjük meg az "alkotmány mint kultúra" problematikáját, mindennél előbbre való annak a leszögezése, hogy a kultúra "szemben áll" a természettel, mondhatni: "természetellenes" fogalom. Olyan képződmény, ami a fejlődés eredménye. Létét az embereknek köszönheti: "szekunder teremtmény", függetlenül attól, hogy melyik válfajával, az ún. magas, nemzeti vagy alternatív (szub-)kultúrával van-e dolgunk.

A jogértelmezés időközben eljutott annak a komplexumnak elemzéséhez, amelyet "Európa a kulturális-alkotmányos jog perspektívájában" néven szoktak emlegetni. Szerzőnk ezzel kapcsolatban arra a következtetésre jut, hogy a kérdéseket nem az "alkotmány és kultúra" jegyében kell feltenni, illetve vizsgálni, hanem e ponton az "alkotmány mint kultúra" az egyetlen helytálló és célravezető vizsgálati témameghatározás.

Ennek indoka: az alkotmány korántsem csak a jogtudósok illetékességébe tartozó konstrukció, hanem egy-egy nemzet kulturális fejlődésének, kulturális önmeghatározásának jogi kifejezése, más szóval: egy-egy nemzet kulturális örökségének és reményei lényegének visszatükrözője is. Ezért az állam három klasszikus ismérven ("nemzet, terület, haza") túlmenően az ember kifejlesztette kultúrát az állam interpretációjában negyedik ismérvként kellene alkalmazni, aminek az volna a következménye, hogy az alkotmány fogalma többé nem kötődne kizárólagosan az állam fogalmához.

A szerző fejtegetései közben rengeteg konkrét példával él, és Arisztotelésztől kezdve jut el egészen napjaink legkiválóbb gondolkodóinak eszmei rendszeréig, amelyről tekintélyes jegyzet-apparátusa tanúskodik.

Futala Tibor

[Vissza](#)

A kisebbségi nyelvek megmaradása Európában és az Európa Tanács aktuális instrumentárium

Pfeil, Beate Sybille: Die Erhaltung von Minderheitensprachen in Europa und das aktuelle Europarat-Instrumentarium. = Europa Ethnica. Vierteljahresschrift für Nationalitäten-fragen 56. Jg. 1999. 2-18. p.

Az Európában élő nemzeti-etnikai kisebbségek legtöbbje egyúttal nyelvében is különbözik a többségi nemzetétől. Nyelvük megmaradása tehát a kisebbségvédelem komplex problémájának a részét képezi. Az Európa Tanács 1998-ban elfogadott két határozata (Keretszerződés a Nemzeti Kisebbségek Védelméről és A Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája) a tagállamokban beszélt 41 kisebbségi nyelv védelmét szolgálja, de kérdés, hogy ez a jogi szabályozás elégséges-e önmagában az európai kisebbségi nyelvek helyzetének a javítására? A kérdés megválaszolására kisebbségpolitikai és nyelvtudományi szempontokat egyaránt figyelembe kell venni.

Az európai nyelvi térképet alkotó regionális és kisebbségi nyelvek két csoportba oszthatók: az államot nem alkotó népek nyelveire, és az anyaország területén kívül élő nemzetiségek nyelveire. Az előző egyik országnak vagy államalkotó közösségnek sem anyanyelve. Európában ilyen nyelv a tatár vagy a cigány. A második csoport nyelvét nem a nemzeti állam területén használják anyanyelvként, de minden esetben van "nyelvi anyaországa", ahol ez a hivatalos nyelv. Ettől a területtől azonban államhatár választja el. Ilyen nyelv Európában az orosz (a balti államokban), az albán (Jugoszláviában) vagy a magyar (Romániában és Szlovákiában).

A többségi nyelvek kivétel nélkül egyúttal nemzeti nyelvet is jelentenek, esetenként (pl. a norvég vagy az angol) a saját országuk területén mint egyetlen nyelv, más esetben a saját országukon belül mint többségi nyelv szerepelnek (pl. az orosz Oroszországban, a német Németországban, Ausztriában és Svájcban, a francia Belgiumban).

Európában legalább 94 a használatos nyelvek száma, kb. 40 a nemzeti nyelv, 5 a kizárólagos nemzeti nyelv, 35 nyelvet az ország határain kívül is beszélnek anyanyelvként, és 55 az önálló állam nélküli kisebbségi nyelv.

A többségi nyelvet beszélők száma jelentősen felülmúlja a kisebbségi nyelvet beszélők számát (89 kontra 11% arányban). Az utóbbi csoportban élők gyakran több ország területén szétszóródva élnek. A kisebbségi nyelv tehát a társadalmi-szociológiai prognózisokban többnyire "egzisztenciát veszélyeztető helyzetet" jelent. A Német Nyelvtudományi Társaság a legtöbb kisebbségi nyelvről úgy tartja, hogy száz éven belül a kihalás fenyegeti őket.

A kisebbségi nyelvek válsághelyzetének elemzésekor meg kell vizsgálnunk körülményeik alakulásának politikai hátterét. A legkomolyabb veszélyt a XX. század eseményei jelentették a kisebbségi nyelvek életében. Különösen igaz ez a megállapítás a közép- és kelet-európai országok kisebbségi nyelveire az 1989-1990-es rendszerváltás előtti időszakban - állítja a dél-tiroli jogász-szerző, - de a tétel áll a kiforrott nyugat-európai demokráciákra is. Melyek vajon azok a politikai tényezők, amelyek a kisebbségi nyelveket, illetve rajtuk keresztül az őket beszélő népcsoportokat veszélyeztetik?

Európa etnikai-kulturális sajátosságai nem azonosak az állami-politikai szerveződésekkel. Mintegy kétszer annyi a népek száma, mint az államoké. A XIX. század nemzetállami törekvése ("ahány nemzet, annyi állam") kísérletet tett, hogy mesterséges feszültséget keltsen Európában a népek és az államok között, amikor megalkotta "az etnikailag és nyelviileg homogén nemzetállami filozófiát". Ráadásul a nemzetállamot konstansnak, míg az etnikai realitást variábilisnak tekintette, azzal a végzetes következtetéssel, hogy a homogenitást mesterségesen is meg lehet teremteni. "Az etnikai tisztogatás" minden formája ennek a hibás gondolatnak a következménye (a türelmes és szándékolt asszimiláció, az elvándorlás, a lakosságcsere, az elűzés és a deportálás, de a népirtás és a fajirtás is), mindez a kisebbségi nyelvek kihalását vagy veszélyeztetését is maga után vonja. A legtöbb európai ország a mai napig nemzetállamnak nyilvánítja magát - állapítja meg továbbá a szerző - annak ellenére, hogy etnikailag és nyelviileg nem homogén, vagyis "multinacionális" és "többnyelvű". Az államok legtöbbjében egyetlen hivatalos nyelv van, a többségi nyelv, amelyet az állami léttel azonosítanak. És amilyen természetesen válik a többségi nyelv hivatalos nyelvvé, ugyanolyan természetesen szorulnak ki belőle a kisebbségi nyelvek.

A nemzetállam ideológiája érvényesül abban az általános felfogásban, hogy az emberi jogok és a kisebbségi jogok védelme nem terjed ki a kisebbségi nyelvekre. E szemlélet következtében egy sor kisebbségi nyelvet a kihalás veszélye fenyeget. Más felfogás szerint a kisebbségi nyelvek védelmében különleges védelmi rendszerre volna szükség.

Az emberi jogok személyes ügyként kezelik a szabadság és az önmeghatározás jogát. Az államalkotó nép demokratikus önmeghatározási joga azonban specifikusan közügy is. Ez utóbbi elvből következik az állampolgárok (vagy képviselők) megfelelő egyetértési joga, amelyet a többségi jog szükségszerűen korlátoz. És éppen a személyi szabadságelv az, amely a "többségi diktatúra" veszélyét csökkentheti. Ezért minden demokráciában, a tárgyalásra kerülő ügyekben, a kisebbségi véleménynek mindig meg kell adni a lehetőséget, hogy akár politikai többségként szerepeljen. Ilyen ügy lehet a kisebbségi kultúra és az anyanyelv. Ezt a jogot a kisebbség gyakran csak a többség "kegyéből" képes érvényesíteni, ami valójában akuttá teszi a többségi diktatúrát, és a kisebbségi nyelv kihalását szinte "előre programozza" - állítja a cikk szerzője. Ezt a veszélyt a kulturális és nyelvi önigazgatás, illetve autonómia képes elhárítani.

A nyelvtudomány némiképp más perspektívából világítja meg a kisebbségi nyelvek problematikáját. Az Európai Unió 1996-ban dolgozta ki az "Euromozaike tanulmányt", amely a kisebbségi nyelveket szociális csoportjellemzőként fogja fel, reprodukciójukat tűzte ki célul, azaz a nyelvek átadását a következő nemzedékek számára. A családban és a közösségi intézményekben használt nyelvek fennmaradásához azonban több feltétel együttes megléte szükséges. Az állami oktatáspolitikai képzési rendszerbe emeli a kisebbségi nyelvet, így egyszerre teszi ideológiai és gazdasági tényezővé. A gazdaságpolitika megélénkülése is érdemben járulhat hozzá a kisebbségi nyelv reprodukálásához, mivel döntő befolyással van a munkaerőpiacra, míg a munkanélküliség kivándorláshoz vezet, végül tehát a kisebbségi nyelvközösség felbomlásához. Másrészt viszont a munkaerőhiány is az adott nyelv-közösséghez tartozó csoportok elvándorlásához vezet. Az elvándorlás (ingázás) növeli a vegyes házaságok arányát, ami megint csak a kisebbségi nyelvközösségeket veszélyezteti. Az elvándorlás egyúttal a közösségi intézmények jelentőségét és használatát is csökkenti.

A média szerepe is jelentős lehet egy nyelv használatában és az identitástudat fenntartásában (kisebbségi műsorok beépülése a rádió- és a televízió-műsorokba, kisebbségi nyelven működő magánadók engedélyezése).

Az Euromozaike-tanulmány a legitimációs feltételek között említi a nyelvhasználatot és a szociálpolitikával kapcsolatos törvényi szabályozás fontosságát (pl. az oktatás, a gazdaság és a média területén, vagy a települések és a földrajzi fogalmak elnevezésében - toponomasztika).

Mindezek az intézkedések tehát az államon belül befolyásolják a nyelv és végső soron a nyelvet beszélő ember presztízsét. A tanulmány összefoglalása azonban figyelmeztet rá, hogy a családi és a közösségi integráció csak együtt lehet képes a kisebbségi nyelvek jövőjének a kilátásait kedvező helyzetbe hozni.

A Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája ugyan adós a "nemzeti kisebbség" meghatározásával, a tagországok tehát a maguk felfogása szerint fogalmazhatják meg a védelmet élvező nyelvek és személyek körét, ezért a megoldás magában hordja az önkényes döntés veszélyét. A Charta jelenleg érvényes szövege a regionális és kisebbségi nyelvek terén is meglehetősen szabad értelmezést és cselekvési kört tesz lehetővé a szerződő országok számára. Ezeket a nyelveket azonban mindenhol hivatalos nyelveknek tekinti, illetve megszabja alkalmazási körüket (oktatás, média, a kisebbségi nyelv oktatása - legalább is minimális szintig). A Charta arra is lehetőséget teremt, hogy egy adott területen az ott élők száma alapján meghatározzák, a kisebbségi nyelvhasználatra "politikai okból" van-e szükség, vagy objektív (nyelvtudományi, szociológiai) kritériumok alapján. Az egyes nyelvek védelméről aszerint rendelkezik a Charta, hogy azt a térségben "hagyományosan helyben élő" vagy "számottevő mennyiségű" nép beszéli, esetleg, amely iránt "jelentős érdeklődés mutatkozik".

A nyelvi Charta azonban nem rendelkezik a nemzeti kisebbségek jogairól, sem az egyéni, sem a kollektív jogokról, ehelyett "a jogok és szabadságok elvét" hangoztatja, amely szerint "hatékonyan részt vehetnek közügyeik gyakorlásában". Ez azonban egyáltalán nem jelenti a

kollektív jogok megfogalmazását és még kevésbé az elismertetését a szerződő államok részéről. (Illetve csak egyes, meghatározott területeken: a kisebbségi területek geográfiai összetételének meghatározásakor, a határon átnyúló kapcsolatok szervezetté tételében, a földrajzi fogalmak kisebbségi megnevezésében stb.)

A Charta azt is megállapítja, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozók, illetve kisebbségi nyelvet használók "társadalmilag nehezebb körülmények között élnek, mint a többségi állam-polgárok", ezért "pozitív védelmük különleges intézkedéseket" követel. A támogatásokat azonban, amelyek e személyek számára a tényleges egyenlőséget, az esélyegyenlőséget elősegítik, nem lehet diszkriminációnak tekinteni.

A Charta nem foglalkozik a kisebbségi nyelvek hivatalos státusával. Ennek jegyében a közigazgatási hatóságoknak "olyan mértékben, ahogy csak lehet", kell támogatniuk a kisebbségi nyelvhasználatot, különösen a nyilvános szolgáltatásokban és jogi ügyekben.

Ami az oktatást illeti, itt a Charta két lehetőséget ismertet, a kisebbségi nyelvet mint az oktatás nyelvét és mint oktatási szakot, a kettő viszonyát és alkalmazási körülményeit azonban nem szabályozza. Az általános szabályozás az óvodás és alsóiskolás korú gyerekekre és a szakiskolát végzőkre vonatkozik, a közép- és felsőiskolásokra, valamint a felnőttoktatásban résztvevők "megfelelő létszám esetén" kérhetik a kisebbségi nyelv használatát.

Ami a médiát illeti, ezen a téren a Charta differenciált lehetőséget kínál a kisebbségi nyelveknek. A rádióban, a televízióban akár saját külön adóval, valamint saját újsággal is rendelkezhetnek, vagy legalább saját műsorokkal, illetve saját újságcikkekkel. A médiához való hozzáférés nemcsak a diszkrimináció pusztá elkerülését jelenti, de a műsoron belül a kisebbségi nyelv helyét, a műsoridőt, a toleranciát és a kulturális pluralizmus elfogadását és támogatását.

A kisebbségi nyelvek Chartája azonban semmiféle olyan rendszabályt nem tartalmaz, amelynek alapján az érintett személyek, csoportok vagy szervezetek "nemzetközi jogi pozícióban" léphetnének fel panaszaikkal az Emberi Jogok Európai Bíróságánál. Ehelyett a lényegesen gyengébb hatású tájékoztató rendszert javasolja, amely rendszeresen ad hírt a tagországokban a kisebbségek és nyelveik helyzetéről, és amely "ajánlásokat fogalmaz meg" az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága számára. Ilyen ajánlás azonban valamelyik fél kívánságára alkalmanként is készíthető.

A Charta azonban valójában inkább a nyelvre vonatkozik, és nem a beszélőre, tehát kollektív jogot nem tartalmaz, sem a népcsoportok egyetértési vagy belső önrendelkezési jogát.

Lukáts János

[Vissza](#)

Az 1920-as magyarországi numerus clausus statisztikai áttekintése: Történelmi szükségszerűség volt-e, vagy a holokauszthoz vezető út első lépése

Egessy Gergely: A statistical overview of the Hungarian Numerus Clausus Law of 1920 - A historical necessity or the first step toward the Holocaust. = East European Quarterly, 34. vol. 2001. 4. no. 447-464. p.

Az 1920. évi 25. törvényt "a tudományegyetemre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról" *numerus clausus* néven ismerik általában. A parlament elé a vallás- és közoktatásügyi miniszter terjesztette, 1920 júliusában fogadták el. A törvény korlátozni kívánta a felsőoktatásba bekerülők számát. Az 1918 előtti Magyarországon a zsidók sokkal nagyobb számban kerültek be az egyetemre és a főiskolákra, mint amennyi a magyar népességbeli arányszámból adódott volna. A törvény tehát tulajdonképpen ellenük irányult, mert kihirdetése után a beiratkozók csak 6%-a lehetett zsidó.

Ezt a törvényt sokféleképpen értelmezték. Sokan a 20. század első európai antiszemita törvényének tartották, sőt az auschwitz-i gázkamrákhoz vezető első lépcsőfoknak is. Ez a tanulmány nem a törvény antiszemitizmusát vizsgálja, hanem statisztikai adatokat használva - a Magyar Statisztikai Szemle alapján - azt, hogy végrehajtása milyen pozícióvesztést okozott a magyarországi zsidóságnak.

A törvény bevezetése utáni helyzet vizsgálatához először fel kell vázolni az 1920-ban fennálló viszonyokat. A 19. század folyamán a Magyar Királyság területére nagyon sok zsidó vándorolt be. Szívesen látták őket, hiszen olyan pozíciókat töltöttek be, amelyek a magyarok számára nem voltak vonzóak. Magyarország gyors gazdasági fejlődése a 19. század utolsó évtizedében főleg ezeknek a bevándoroltaknak volt köszönhető. Gyorsan asszimilálódtak. 1920-ra több százezer zsidó élt Magyarországon szabad akaratából.

A *numerus clausus* törvény tulajdonképpen nagyon rövid, mindössze két lap a törvénygyűjteményben. Az 1.§-a kijelenti, hogy az 1920/1921-es iskolai évben csak azok iratkozhatnak be felsőoktatási intézménybe, akik nemzethűségi és erkölcsi tekintetben feltétlenül megbízhatók, és csak oly számban, amennyinek alapos kiképzése biztosítható. A 2. § kimondja, hogy "az előző tanévekben már beiratkozva volt hallgatók további beiratkozási jogát nem érintik, amennyiben nemzethűségi és erkölcsi tekintetben feltétlenül megbízhatóak." A 3-ban pedig meghatározzák, hogy a beiratkozási engedélyhez "a nemzethűség és az erkölcsi megbízhatóság követelményei mellett egyfelől a felvételt kérők szellemi képességeire, másfelől arra is figyelemmel kell lenni, hogy az ország területén lakó egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak arányszáma a hallgatók között lehetőleg elérje az illető népfaj vagy nemzetiség országos arányszámát, de legalább kitegye annak kilencztedrészét."

A felsőoktatásban tanulóknak számarányukban ugyanis tükrözniük kell a Magyarországon élő "népfajok" arányszámát, ha lehet teljesen, de 90%-ban legalább. Első ránézésre ez nem más, mint a társadalmi esélyegyenlőség törvényi megfogalmazása, legalábbis etnikai tekintetben. Az 1920-as évek Magyarországnak politikai légkörét megvizsgálva világossá válik, hogy erről szó sincs, hanem megpróbálták a Trianon utáni Magyarországot területéhez és lakosságához mérten elosztani az ország területén lévő felsőoktatási helyeket.

A trianoni békeszerződés miatt ugyanis az ország elvesztette területének 71,5%-át és lakosságának 63,6%-át. Az első világháború előtt az európai rangsorban Magyarország területét nézve a 6., lakosságát nézve pedig a 7. helyet foglalta el; a háború után a területi rangsorban a 15., a népességiben pedig a 11. helyre szorult.

Az 1920-ban tartott népszámlálás adatai szerint a Trianon előtti Magyarországon 932 458 zsidó élt, ebből 468 429 (50,3%) maradt a Trianon utáni területen. Az összlakosságon (7 840 832 fő) belül arányuk 6,2% lett.

1920-ban Magyarország felsőoktatási rendszere ugyanaz volt, mint az első világháború végén. Az itt tanulók számának növekedése a statisztikai adatok szerint a világháború alatt következett be. A területi veszteség után azonban az ország gazdasági helyzete nem engedte meg, hogy nem létező állásokra képezzenek ki embereket. Rengeteg hivatalnok és értelmiségi jött át az anyaországba a Trianonban elvett területekről is, akik a munkanélküliek számát növelték. 1920-ban Magyarországon túl sok ügyvéd, orvos és újságíró élt, és nem akarták szaporítani e területeken a diplomások számát.

Kétségtelen azonban, hogy a *numerus clausus* a zsidóságot érintette elsősorban, mégpedig azokon a szakterületeken, amelyek körükben kedveltek voltak, így például a jogi vagy az orvosi területen. Ezekben nagyon alacsony volt a törvényben megállapított határ. Más területeken, mint például a katonai felsőoktatás, a törvény a zsidóság számára egyáltalán nem volt hátrányos, hiszen azt amúgy is kevés zsidó választotta. S bár összességében úgy tűnik, hogy erősen korlátozott lett 1920 után a zsidók tanulási lehetősége, a tanulni vágyók azonban ezután is megtalálták a lehetőségeket.

Ennek egyik oka volt az, hogy lecsökkent a Magyarországon élő zsidók száma, 1930-ban már csak 444 567-en éltek az országban. Sokan ugyanis áttértek, vagy kivándoroltak, ráadásul sokkal kevesebben születtek zsidónak, mint korábban. (1921 és 1924 között az összes születés 3%-a zsidó.) A 20-as évek Magyarországnak zsidónak lenni nem volt túlzottan előnyös dolog, az antiszemitizmus politikailag elfogadott volt.

Ha a számokat nézzük, kiderül, hogy az 1926/27-es tanévben a felsőoktatásban tanulók 9%-a volt zsidó. Ez azt mutatja, hogy a 6%-os kvótát nem rögtön alkalmazták az egyetemre. A törvény ráadásul így szól: "... az ország területén lakó egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak arányszáma a hallgatók között lehetőleg elérje az illető népfaj vagy nemzetiség országos arányszámát, de legalább kitegye annak kilencztedét." Vagyis lehetőséget ad a megállapított aránytól való eltérésre, minden intézmény saját maga döntötte el, ragaszkodik-e hozzá teljes mértékben. A budapesti Műszaki Egyetem például maradéktalanul betartotta az arányokat, a pécsi egyetemre viszont a megengedettnél majdnem kétszer több zsidó iratkozhatott be.

A törvény meghatározta azt is, hogy egy adott iskolaévben tudományterületenként hány hallgatót vehetnek fel az egyetemre és főiskolák. Az 1926/27-es évben például a felső tudományegyetem (a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem, a szegedi Ferenc József Tudományegyetem, a pécsi Erzsébet Tudományegyetem és a debreceni Tisza István Tudományegyetem) összesen 1100 joghallgatót, 1025 medikust és 750 bölcsészt vehetett fel. A Műszaki Egyetem ugyanebben a tanévben 970 diákot iratkozathatott be. Ugyanezek a számok az 1928/29-es tanévben jelentősen lecsökkentek (800 jogász, 510 orvos, 455 bölcsész, illetve 320 mérnök).

Ezért elég sokan úgy határoztak - zsidók és nem zsidók egyaránt -, hogy nem Magyarországon, hanem külföldön szereznek diplomát. A külföldön tanulókról csak összesített statisztikai adatok vannak, vagyis nem állapítható meg, hogy hány százalékuk volt zsidó. A törvény miatt azonban feltételezhető, hogy a külföldön tanulóknak több mint 6%-a volt izraelita.

Az 1928-as 14. törvény az "1920. évi 25. törvény cikk módosításáról" az eredeti törvény 3. paragrafusát írja át. Itt már nem népfaj és nemzetiség szerint differenciálnak, hanem a szülők foglalkozása alapján. Az 1928 utáni számok a zsidó hallgatók számának emelkedését mutatják: az 1928/29-es tanév tavaszi félévében a 39 magyarországi egyetemre és főiskolára 468 zsidó fiatal járt, ez az összes 4961 hallgató 9,4%-a. Az 1930/31-es tanévben 5200 hallgatóból 494 volt izraelita, ez 9,5%-os arány. Megjegyzendő azonban, hogy ezek a statisztikai adatok magukban foglalják az egyházi felsőoktatás adatait is, ha ezeket kivennénk, magasabb arányszámot kapnánk. (Az országban ekkor egyetlen ilyen zsidó iskola működhetett, mégpedig 11 beiratkozott hallgatóval.)

Az, hogy az 1928-as törvénymódosítás után a zsidó hallgatók arányszáma miért nem emelkedett látványosan, az két alapvető okra vezethető vissza. Egyrészt, mint korábban láttuk, az 1920-as törvény után nem ragaszkodtak mindenütt az egyetemre a 6%-os küszöbhez, másrészt a politikai légkör sem változott meg számottevően.

Az 1920-as numerus clausus elsősorban a magyar felsőoktatásban tanulók számát kívánta az ország gazdasági igényeihez igazítani, viszont azzal, hogy népfajként határozta meg a zsidóságot, és a többiekénél jobban korlátozta tanulási lehetőségeiket, megkezdte a magyar zsidók elkülönítését a társadalom többi tagjától. Az akkori antiszemita légkör ezt kívánta. Alig volt azonban gyakorlati hatása, az 1928-as törvénymódosítással pedig megszüntették a faji elkülönülést. Így aligha indokolható a feltételezés, hogy a *numerus clausus* lett volna az első lépcsőfok a zsidótörvényekhez és az auschwitzi gázkamrákhoz.

Biczó Krisztina

[Vissza](#)

Az emlékezet politikai átalakítása: A nemzeti identitás felülről való megszerkesztésének kísérlete Csehországban 1945 és 1948 között

Wingfield, Nancy M.: The politics of memory: Constructing national identity in the Czech Lands, 1945 to 1948. = East European Politics and Societies, 14. vol. 2000. 2. no. 246-267. p.

Milan Kundera egyik híres regényében Gustáv Husákot, Csehszlovákia kommunista vezetőjét a "felejtés elnökének" nevezte el. Elmondható azonban, hogy nem ő volt az egyedüli állami vezető 1945 után abban az országban, aki a kollektív emlékezetvesztést tartotta helyesnek. Már Beneről is elmondható ez, sőt az is, hogy a legtöbb cseh ember is támogatta ezt a politikát.

A háború után Csehszlovákiában a politikai elit - mint sok más országban - egy számára elfogadható múlt megteremtésén fáradozott. A Csehszlovák Kommunista Párt funkcionáriusai és a többi vezető egyrészt a korábbi emlékeket akarta kitörölni - kizárások, elhallgattatások és erőszakos elfojtás segítségével -, másrészt pedig tudatos beavatkozással, bizonyos elemek kihangsúlyozásával be akart véteni egy másik kollektív emlékezetet az emberek tudatába. A kormányzati politika megcélozta az új háború utáni "tisztá" csehszlovák nemzetállam megteremtését. El akarták takarni a háború előtti problémákat, a belső vitákat, az 1938-1939-es megalkuvó külpolitikát.

A legtöbb polgárban a náci rendszer iránti tényleges irtózás segítette a múlt elfelejtését. Tulajdonképpen spontán kezdődött az elfojtás, csak később használta fel ezt a politikát, és vált államilag megszervezetté. Mindez együtt járt a két államalkotó nemzet, a csehek és a szlovákok viszonyának újragondolásával is.

A múlt újraalkotása azonban nemcsak pozitív elemeket tartalmazott: elég, ha csak a két legnagyobb nemzeti kisebbség - a német és a magyar - kollektív bűnösségének kimondására gondolunk. A csehek számára az első és legnagyobb ellenség a német közösség volt. Bene úgy fogalmazott, hogy "minden német felelős Lidicéért". Kimondták, hogy a németek és a magyarok bűnösök az állam ellen elkövetett bűntettekben, ezért a csehszlovák kormányzat ki akarta őket űzni az országból. A jelmondat ez volt: "A németek a legnagyobb ellenségeink, ők voltak a múltban is, és ők lesznek a jövőben is. Ki a németekkel!" 1945 májusában a Svobodné Slovo c. újság Churchillt idézte: "a halott német a legjobb német". Csak a cseh katolikus egyház hozott érveket a kollektív bűnösség kimondása ellen, s ezzel kemény kritikának tette ki magát.

A csehszlovák kormányzat a múlt eltörlésével támadt történelmi űrt a csehek és szlovákok második világháborús hőstetteivel és a győzelemben játszott szerepük kihangsúlyozásával kívánta kitölteni. Ezt szolgálták a hőstettek évfordulóinak megünneplései, amelyek az egész társadalmat megmozgatták. Az egyre inkább kommunista befolyás alá kerülő kormányzat a hagyományos nemzeti ünnepek mellé bevezette ezeket az ünnepeket is. Május 5-én emlékeztek meg az 1945-ös prágai felkelésről, ezt a kommunisták májusi forradalomnak hívták. A július 6-i ünnepség szónokai pedig Husz Jánost mint korai szocialistát és a németek ellen már akkor harcot folytató aktivistát ünnepelték. A július 2-ai Csehszlovák Hadsereg Napja ugyan a két világháború közti időszakból származott, de ekkor emlékeztek meg azokról a csehszlovákokról is, akik az oroszokkal együtt harcoltak 1917-ben a központi hatalmak ellen. A kommunisták természetesen ezt a szlovákok közös harcaként értelmezték a németek ellen, és párhuzamot vontak a második világháború harcaival.

A második világháború után a vezetők megkíséreltek változtatni a két államalkotó nemzet viszonyán. A korábbi állásponttal szemben, amely szerint a cseh és a szlovák nép egyenrangú, azt az eredetmagyarázatot támogatták, hogy a szlovákok a csehekből kivált népcsoport, nyelvük pedig a cseh nyelv egyik nyelvjárási változata. Ennek az értelmezésnek a jegyében a cseh és a csehszlovák jelzőt szinonimaként kezdték használni. 1945 tavaszán még kétséges volt, hogy melyik álláspontra lesz hivatalos: több kormányzati dokumentum, pártnyilatkozat és újság szólt a csehek és a szlovákok egyenrangúságáról. Aztán a sztálini időkben a kérdés már fel sem merült.

Csehszlovákia második világháború utáni újratemtése egy fokkal könnyebb volt, mint az első világháború utáni létrehozása, területén ugyanis kevesebb népcsoport élt már ekkor. A megmaradt zsidóság a teljes asszimilációt választotta (nagyon sokan elpusztultak a holokauszt során). Kárpátalja átkerült a Szovjetunióhoz. A Potsdami Konferencia felhatalmazta Csehszlovákiát, Magyarországot és Lengyelországot, hogy kitelepítheti a területén élő németeket. Csehszlovákiából a korábban említett okok miatt nagyon gyorsan megtörtént a német közösség kiűzése.

A magyarok kollektív bűnösségét is kimondták, Magyarországgal lakosságcsere-egyezményt írtak alá. Sok magyar nemzetiségű lakos elhagyta az országot, de számosan maradtak, hiszen a teljes kitelepítés igénye irreális volt: 1945-ben Szlovákiában a lakosság 10%-a tartozott a magyar kisebbséghez. (A teljes kitelepítés terve nem annak irreális voltán bukott meg, hanem a nyugati hatalmak - mindenekelőtt az amerikaiak - vétóján. - A szerk.) Az ott maradt magyarok jogairól heves viták folytak.

A kitelepítésekkel párhuzamosan a határ régiókban folyt a "csehesítés" és a "szlovákosítás". Ez a Németországgal határos területeken sikeres volt, 1950-ben ott már a lakosság 94%-a vallotta magát csehnek vagy szlováknak. Szlovákiában az előbb említett ok miatt ez az arány csak 87% lett.

Nemcsak magát a német embert űzték ki Csehszlovákiából, hanem mindent megsemmisítettek, ami a németekre emlékeztetett volna. Megváltoztatták az utcaneveket, lerombolták a szobrokat, átkeresztelték az épületeket. (Így lett az Új Német Színházból például Smetana Színház.)

A magyar határszakaszon lévő városokban is hasonlóképpen jártak el, számos település új nevet is kapott. Nemcsak szlovák hazafiak kerültek be a névadók közé, hanem a növekvő kommunista befolyás hatására szovjet vagy más nemzetiségű kommunista hősök is. A lerombolt szobrok helyére a háborúban elesett csehszlovák hősök emlékművei kerültek ilyen feliratokkal, mint például: "Ők meghaltak, hogy mi élhessünk". Karlovy Varyban a gyógyvíz áldásos hatásáért köszönetet mondó táblácskák közül a német nyelvűeket eltávolították, a többiek ott maradhattak. Az új emlékművek, szobrok, az átkeresztelt utcák és városok mind-mind a múlt átforgatását szolgálták. A "tárgyasult" történelem ugyanis elég nagy nyomot hagy a kollektív és az egyéni emlékezetben.

A náci uralom alatt száműzött szobrok - különösen Masaryk és Bene szobrai - diadalmenetben kerültek vissza a helyükre közvetlenül a háború után, hogy 1948 után újra eltűnjenek, és átadják helyüket a csehszlovák háborús és nemzetközi kommunista hősök emlékműveinek. Kihangsúlyozandó a Vörös Hadsereg óriási szerepét az ország felszabadításában, a már korábban felállított háborús emlékművekre mindenütt felkerült a sarló és a kalapács.

Ernest Renan, a híres 19. századi francia történész-filozófus úgy fogalmazott, hogy egy nemzet megteremtésének nélkülözhetetlen eleme a felejtés, sőt a történelem átírása. Ez a második világháború utáni Csehszlovákiára tökéletesen igaz, a helyzetet azonban bonyolította, hogy a kommunista blokk részeként az országban a nemzetteremtést szovjet fennhatóság alatt kellett véghezvinni, tehát a csehszlovák nemzeti identitás szorosan összekapcsolódott a szocializmus eszméjével. Mint fent látható volt, a kommunista hősök és kommunista ünnepek egyenrangúak voltak a csehszlovák hősökkel és a csehszlovák ünnepekkel.

Az 1989-es bársonyos forradalom óta a posztkommunista Csehszlovákia lakói - a többi posztkommunista állam lakóihoz hasonlóan - felszabadultak történelmi amnéziájuk alól, és megpróbálják újratemtetni nemzeti identitásukat - ezúttal már csehként és szlovákként. Ezzel együtt jár az 1945 után "elfelejtett" művészek, politikusok és írók újrafelfedezése, így pl. Franz Kafkái. Már az amerikai hadsereg elesett hőseinek is állítottak emlékművet.

A második világháború után "megteremtett" csehszlovák nemzet azonosságtudat hiányában 1992-re szétesett. A szlovákok önálló államban akartak élni, így Csehszlovákia, mint a többi mesterségesen egyesített ország, kettévált. Csehországban és Szlovákiában most előlről kezdik a saját nemzeti identitásuk megteremtését.

[Vissza](#)

Az egyesült Európa kezdetei és a lengyelek

Rostworowski, Stanisław J.: Polacy a pocztki zjednoczonej Europy. = Więź, 43. r. 2000. 11. no. 145-157. p.

A második világháború befejezését követő években, 1946 és 1949 között Európában - nyugati részeit sem kivéve - vigasztalan volt az élet. A gazdaság romokban hevert, kulminált a nyomor és a munkanélküliség, és a húst még Nagy-Britanniában is jegyre mérték. Engedély nélkül a nemzeti valutákat nem lehetett külföldre vinni, beváltani.

A kedvezőtlen körülmények miatt több országban, így mindenekelőtt Németországban, Franciaországban és Olaszországban terjedőben voltak a kommunista eszmék, az őket hirdető pártok pedig kormányzati szereplővé erősödtek. Európa súlya és szerepe az USA és a Szovjetunió súlyához és szerepéhez képest igencsak lecsökkent. Nem lehetett tudni, hogy a hatalmas katonai erővel rendelkező Szovjetunió meddig elégszik meg Európa Elbától keletre eső részének meghódításával, s mikor nyomul tovább az Atlanti-óceánig.

A szovjet mohóság és aknamunka veszélyeire először Winston Churchill hívta fel a figyelmet Fulton beszédében (1946. március 5-én). Szavait sokan értetlenkedve fogadták, mert a hős Szovjetunióba vetett hitük megcsúfolását vélték felfedezni bennük. Jellemző, hogy 105 brit munkáspárti képviselő nyilvánította ki rosszallását és elutasítását a beszéddel kapcsolatban.

Am 1947 táján kezdtek felnyílani a nyugat-európai szemek, majd a szovjetek által megcsonkított földrész sorra-rendre hozta létre, illetve számos változaton át tökéletesítette-erősítette-bővítette a maga védelmi és gazdasági intézményeit. A folyamat az "ötöktől", az Európai Közösség megalakulásától indult el, s torkollott a mai integrált uniós bővülésbe.

1948. március 17-re esik az "ötök" paktumának megkötése, Anglia, Franciaország és a Benelux-államok részvételével. Ez fejlődik azután egy sokkal szélesebb körű szervezetté, a NATO-vá (1949. április 4.). A gazdasági egymást segítés első szervezete a Gazdasági Együttműködés Független Ligája lett.

A mind több országban sokasodó együttműködési szervezetek összefogására megalakult a Nemzetközi Mozgalmak Koordinációs Bizottsága, amely Hágában 1948. május 8. és 10. között monstre kongresszust tartott - egyebek között 18 volt miniszterelnök és 28 volt miniszter mint civil személyiség részvételével. Itt egyhangú határozat született az egyesült Európa megvalósításának szándékáról.

A lengyelek ott álltak a legkülönbébb szervezetek és mozgalmak bölcsőjénél, ui. belátták: hazájuknak a szovjet blokkba történő betagozását csak az egyesült Európa gazdasági és katonai tekintélye szüntetheti meg (valamikor). E kezdetek legaktívabb és legfontosabb lengyel nemzetiségű közreműködője Józef Retinger volt, aki a Független Liga és a Koordinációs Bizottság egyik fő szervezőjeként és vezetőjeként ért el fontos eredményeket.

A hágai kongresszuson az Elbától keletre elterülő államokból legálisan már senki sem vehetett részt. Ezért a lengyel színeket két emigráns képviselte, nevezetesen Edward Raczyński és az alighogy disszidált Stanisław Mikołajczyk. Ők azt javasolták határozatba venni, hogy az Egységes Európa Mozgalmába hívjanak meg képviselőket a kelet-európai országokból is, ám ezt a kongresszus - nehogy túlságosan ingerelje a szovjeteket - akkor még nem merte elfogadni. Ehelyett Retinger kezdeményezéseként bizottság alakult a kelet-európai ügyek vitelére.

Lengyelországban -Lukasz Ciepliński vezetésével - a kommunistaellenes opposíció a Szabadság és Függetlenség nevű, lengyelül "WiN" rövidítéssel emlegetett szövetség égisze alatt tette a dolgát (még illegálitásban szorulva is). Tagjaikból a vezetőség 5 emisszáriust küldött ki Nyugatra. Belőlük szerveződött a WiN Külföldi Delegatúrája, fedőnevén a Dardanellák, azzal a céllal, hogy a leigázott ország és az emigráció között tartsa a kapcsolatot, közvetítse a nyugati országokhoz a lengyel kívánságokat, és képviselje a lengyel érdekeket a mindinkább kiépülő európai szervezetekben.

A delegatúra egy idő elteltével - az elnöki utódlás mikéntje miatt - mély válságot élt át, amelynek folyamányaként kivált belőle, és új szervezetté formálta a Szuverenitás és Demokrácia (lengyel rövidítésben a "NiD"-nek titulált) szárny. Ennek keretében szerzett érdemeket többek között Rowmund Piłsudski, Jerzy Jankowski, Tadeusz Parczewski, Zbigniew Rapacki és Stanisław Grocholski. Egyébként: válságát leküzdve a delegatúra is fennmaradt. Képviselői (Stefan és Jerzy Rostworowski és mások) leginkább Retinger segítségével jutottak pozíciókhoz a különféle európai szervezetekben.

Bár a tárgyalt lengyel csoportosulásokban korántsem honolt mindig a béke, és bár sok volt e keretekben a személyi ellentét és torzalkodás, nem szabad megfeledkezni arról, hogy a Nyugatra szakadt lengyelek már ezekben az első egységesülési években is intenzíven munkálkodtak azon, hogy az ország (valamikor) ismét visszanyerje függetlenségét, majd jó kilátásokkal integrálódjék az európai struktúrákba.

Futala Tibor

[Vissza](#)

Az SS-birodalmi vezető: Nincs szövetség a szlávokkal

Német-lengyel kapcsolatok a Vilnai Területen 1944-ben

Reichsführer SS: Kein Pakt mit Slawen. Deutsch-polnische Kontakte im Wilna-Gebiet 1944. = Osteuropa-Archiv 2000. April. A-133 - A-153. p.

A táviratok és a levélváltás alábbi 22 dokumentuma a németek által elfoglalt litván-fehérorosz határvidéken kialakult katonai nézeteltérésekről tájékoztat. 1944 első felében a lengyel Honi Hadsereg (Krajowa Armija) helyi vezetői és a Wehrmacht illetékesei, valamint a biztonsági erők között felmerült valamiféle kooperáció lehetősége a szovjet partizánokkal szemben.

A dokumentumok nyomán lehetőség nyílik, hogy a Szovjetunió megszállt területeinek eseményeit más szemmel nézzük, mint korábban. 1941 óta folyt valójában a megszállt területeken polgárháború, amelyet nem "a szovjet nép" vívott "a fasiszta betolakodók" ellen, hanem különböző etnikai és politikai csoportok küzdöttek egymással. Különösen problematikus terület volt a Vilnó-vidék, a korábbi Fehérorosz Szovjet Köztársaság, amelyet a lengyelek és a litvánok egyaránt maguknak követeltek. A németek ingadozó magatartást tanúsítottak a konfliktusban résztvevő felek között anélkül, hogy elkötelezték volna magukat "a szlávok" mellett. A dokumentumok hű tükröt mutatnak a hivatalos német nyelvhasználatról, amely brutális álláspontot foglalt el a lengyelekkel szemben (a lengyelek a "katonai becsületszót emlegetik a tárgyalásokon, míg a német SS vezetői elutasítón nyilatkoznak minden kapcsolatról "a szlávokkal").

A dokumentumok tanúsága szerint katonailag nem voltak a kapcsolatfelvételnek következményei, inkább az ellenállásról és a kollaborálásról villantanak fel jellemző momentumokat. A közeledő véget jelzik, hogy a jelentésekből egyre inkább eltűnnek a háborús megfogalmazások, helyettük inkább a rendezési koncepciók jelennek meg, és gyakran homlokegyenest ellentétes elképzelések kapnak hangot mind a német, mind a lengyel oldalon. Sőt, a Honi Hadsereg helyben tevékenykedő tisztjei is gyakran eltérően ítélik meg a hadi helyzetet, mint a Londonban székelő emigráns kormány. A katonák között egyre erősebb volt az a vélemény, hogy a "reszovjetizálást" minden áron meg kell akadályozni, még a német megszállókkal is hajlandók voltak együttműködni. A szovjet partizánmozgalom is folyamatosan építette ki állásait, a Honi Hadsereg is a lengyel lakosság egyre nagyobb és újabb rétegeit igyekezett mozgósítani. A vegyes lakosságú Kelet-Lengyelországban mindenesetre egyre nőtt a feszültség, és állandóan nőttek az ellentétek a Szovjetunió által megszállt Baltikum népei között is.

A felsorakoztatott dokumentumok új adalékokkal egészítik ki a II. világháború történetét. Ezek egy része alig több elszigetelt "nemzeti történelemnél". A Honi Hadsereg története elsősorban a lengyel és a fehérorosz történészeket érdekli, a német köztudatban alig van jelen. Hasonlóan kevésbé ismert a lengyel határvidékek "szovjetesítésének" története. A legújabb kori szovjet-lengyel történészvita számos olyan körülményt tárt fel, amelyet a német hadtörténeti kutatás eddig alig méltatott figyelemre. A viták során és a szovjet levéltárak részleges megnyitása következtében jelentős dokumentumok látnak folyamatosan napvilágot.

A kaueni Biztonsági Rendőrség (Sipo) a Birodalmi Biztonsági Főirodának "A fehér-lengyel bandák Litvániában" címen küld táviratot 1944. január közepén. Markov "bandavezér" - mint írják, - lövette a litván-fehérrutén határvidéket. (A nemzetiségi megnevezések következetlenek, és nem a mai értelemben használják.) A banditák egy része egészen Bialystokig előretört, más részüket Délkelet-Litvániába tette át a működési területét. Ezek a lengyelek alkotják a "Konfederacja Narodowa" mozgalmat, amelyet Varsóból irányítanak. "A bandák" - folytatódik a jelentés - szervezetten és fegyverrel léptek fel, és élvezték a nagyszámú lengyel lakosság rokonszenvét. A bandák csak a legszükségesebb élelmiszert viszik magukkal, és mindenről számlát adnak. A lengyel parasztoktól katonai egyenruhát és fegyvert igyekeznek szerezni, vagy egyéb olyan eszközt, amivel a felszerelésüket kiegészíthetik. A Wehrmacht és a német rendőrség alakulataival szemben csak akkor lépnek fel ellenségesen, ha ezek megtámadják őket. A Sipo helyi vezetője támogatja a kapcsolatfelvétel lehetőségét a lengyelekkel, bevethetőnek tartja őket a szovjet partizánok ellen. A lengyeleknek azokat a tapasztalatait akarják felhasználni, amelyeket a vasúti vonalak felrobbantása terén szereztek. A litvániai rendőrfőnök támogatja a Sipo tervét, a katonai főmegbízott azonban a tárgyalások terve ellen lépett fel.

Mintegy három héttel később a kaueni Sipo arról értesíti a Főirodát, hogy a fehér-lengyel bandák ismétellen támadják a "bolsevik-zsidó bandákat", és jelentős veszteségeket okoznak nekik. A lengyelek vezetője 1944. január elején kapcsolatot keresett a német katonai állásokkal. A lengyelek kiszivárogtatták, hogy tiznaponként kapnak üzenetet a londoni emigráns kormánytól, amelyet repülőgépen juttatnak el Londonból. A térségben tevékenykedő lengyel harczi erő kb. 1300 fő, könnyű gyalogsági fegyverrel. Mivel a térségben nincs a szovjet partizánok ellen bevethető német erő, ezért a kaueni Sipo vezetője, Dr. Fuchs SS-Oberführer engedélyt kér a kapcsolatfelvétel elfogadására a lengyel partizánokkal. A kapcsolatokat nem jelentik - teszi hozzá sietve - "a fehér-lengyel banditevékenység legalizálását", sem semmiféle politikai elismerést, a lengyelek teljesen egyedül vállalnak kötelezettséget, hogy harcolnak a "bolsevik-zsidó bandák" ellen - bizonyos feltételek mellett. A feltételek: lőszerállítást, gyógyszerellátást, súlyos sebesültek felvétele német hadikórházakba, és tisztességes gyógykezelés (a lengyel partizánok több esetben emberségesen elláttak német sebesülteket). A tárgyalások idejére a lengyelek fegyverszünetet ígérnek.

Vilnóból már másnap megkapják az engedélyt, "tekintettel a nemzetközi katonai helyzetre". A lengyel akciók azonban nem irányulhatnak a litván önkormányzat szervei ellen, valamint a hadműveletek miatt nem következhet be fennakadás a hadiszállításban. A lengyelek ezekből a mezőgazdasági termékekből csak akkor kaphatnak, ha a német hadseregnek fölöslege marad, vagy a kiesés máshonnan pótolható. A katonai akciókat a német állásoktól távol kell megszervezni, mivel számítani lehet rá, hogy "Litvániában hamarosan bizonyos könnyítések várhatók". Német követelés viszont, hogy az egyes fehér-lengyel egységek működési területét pontosan határozzák meg, és hogy a kapcsolatot bizalmas személyeken keresztül tartsák (Meldeköpfe). Tervezik a szovjet partizánok hadmozdulatairól szerzett értesülések cseréjét is. A lengyel akciók ugyanakkor nem akadályozhatják a szállítást, és az ipari üzemek működését. A fegyveres támogatást a minimális szinten kell tartani, egyhavi lőszerrel több egyszerre nem juttatható a lengyeleknek, üzhézfegyverek vagy egyenruha szállítása tilos. A túszejtést is korlátozni kívánják az elkövetkező időben, csak közbüntényeseket (rablókat és gyilkosokat), valamint az aktív ellenállókat és kémeket vonják felelősségre a rendőrség bevonásával, a halálbüntetést pedig lehetőleg mellőzik.

Az 1944. február közepén a német hadvezetés és a lengyel partizánmozgalom között megindult tárgyalások egyik jellegzetessége a lengyelek óvatossága: a lengyel küldöttség vezetője csak a tolmácson keresztül érintkezik a németekkel. A lengyel álláspont szerint Vilnó Lengyelország része, tehát helyzete elválaszthatatlan Lengyelország háború utáni helyzetétől. A német hadvezetés ezt a kérdést a lojális lengyel magatartástól teszi függővé, a döntést azonban a háború utánra halasztják. A lengyelek 18 gyalogos zászlóaljat (kb. a fele motorizált) és 12 lovasszázadot állítottak fel, de nem hajlandók német vezetés alatt szabadcsapatként harcolni.

Egyetlen nap múlva megérkezik a válasz a Birodalmi Főirodától, benne az SS birodalmi vezető álláspontjával: "Nincs szövetség a szlávokkal". Ugyanakkor a "szovjetveszély" éppen Lengyelországban és a hadseregnél nagyobbak tűnik, mint Berlinben. A keleti ügyek referense, Panzinger SS-Oberführer, praktikus ember: "Azon az állásponton vagyok, hogy minden eszköz helyes, amely közelebb visz a megbékéléshez". Azért a végén hozzátesszi: "A lengyelek ravaszágát mindig számításba kell venni".

Vilnóból ezután egy jegyzőkönyv másolata indul útnak Berlin felé, a megbeszélést egy német magánlakáson tartották. Wilk - így nevezi magát a lengyel Honi Hadsereg helyi vezetője - szemrehányásokat tesz a német politikának, amely mind helybenhagyta a szovjethatalom intézkedéseit: a magántulajdon államosítását, a lengyelek megalázását - egy tiszta lengyel etnikumú területen. Legalább azt szeretné elérni, hogy a különösen lengyelelles litvánokat mozdítsák el hivatalukból, a litván rendőrség a razziaik alkalmával ne csak a lengyel fiatalokat fenytse meg. Wilk rámutat, hogy a litvánok sosem harcoltak a bolsevizmus ellen, mégis kaptak felszerelést, fegyvert, míg a lengyelek életüket és vagyonukat áldozták fel, a németek mégis vonakodnak a támogatásuktól. A németek aktív szovjetellenes együttműködést ajánlanak, ettől megváltozik a kedvezőtlen kép, amely a németek körében a lengyelekről kialakult. A német hadvezetés közelebbi célja, hogy a lengyelek mintegy 3000 főnyi fegyveres mozgósítsanak a szovjet partizánok ellen, távolabbi célja viszont lengyel szabadcsapat felállítását - német vezetés alatt. Wilk utalt rá, hogy ők (a Vilnói Területen) nem követtek el terrorakciókat a németek ellen, mint a Kormányzóóságban (a megszállt Lengyelországban), ők csak az árulókon hajtották végre a lengyel titkos bíróság ítéletét. Ezért cserébe a tömeges letartóztatások felfüggesztését kéri, és emberségesebb bánásmódot a politikai foglyokkal. A németek a kémcsoportok és a fegyveres ellenállók ellen

továbbra is kérlelhetetlenséget tanúsítanak, de megállapítják, hogy a kölcsönös ellentéteknél erősebb mindkét félben a gyűlölet, amely a bolsevizmus ellen irányul. A lengyelek a felszereléshez nehézfegyvereket is kérnek (páncéltörő ágyút, gránátvetőt, lángszórót), és lehetőséget, hogy az utánpótláskérdésről maguk gondoskodhassanak.

A megvalósult kapcsolatfelvétel eredményeként az SS-Oberführer a lengyelpolitika valamelyes újragondolását javasolja Berlinnek. A német hadi jelentés hangsúlyozza, hogy a lengyelek felderítő szolgálatukat is hajlandók a németek rendelkezésére bocsátani, a szovjet hírszerzés ellenében. A tizenkét órás tárgyalást őszintének és konstruktívnak tartják. A lengyelek "próbaakciót" ígérnek a rudniki erdőben, a németek pedig megakadályozzák a litvánok oldaltámadását a lengyelek ellen.

A lengyel Honi Hadsereg egységei másnap a rudniki erdőben rajtaütnek egy szovjet partizánoktól megszállt bunkerben és repülőtéren. A német politikai vezetés azonban továbbra is bizalmatlan a lengyelekkel szemben, a német közvélemény megpuhításának a szándékát gyanítják a tárgyalások mögött, a harci eseményeket pedig komolytalannak érzik. Nehézfegyvereket továbbra sem hajlandók adni, félnek a lengyelek árulásától, vagy attól, hogy fogság esetén szovjet kézbe kerülnek ezek az eszközök. Az utánpótlás szervezését is megtiltják: "Ne erősítsük a lengyel bandákat, a parasztok pedig inkább műveljék a földet!" A lengyelek harci tevékenysége fölött amúgy sincs a németeknek kellő ellenőrzése. A hírszerzői támogatást szintén komolytalannak minősíti a német hadvezetés (a londoni kormányt pedig "emigráns klikknek" nevezi).

A kapcsolatfelvételt más lengyel egységek is megkísérik a németekkel, az egyiket egy német népi származék vezeti, legalább semlegességet akarnak elérni, ha már a fegyverszállítást a németek megtagadják.

Egy másik lengyel egység elfoglalt két falut és a tóvidék egy részét, az egységnek Maxim típusú géppuskája és modern, elemes rádiója van. Az egység Angliából vár utánpótlást, amelyet ejtőernyőn dobnak le nekik. A lengyel partizánegység 1944 januárja óta folyamatos harci kapcsolatban áll a szovjet partizáncsoportokkal, többször is súlyos veszteséget és kárt okozva az ellenségnek. A hadsereg felső vezetése mégis húzódozik: "Wehrmacht tiszt ne tárgyaljon az ellenséggel!", ezt a munkát végezzék a biztonságiak.

A lengyel egységek - "a lojalitás jegyében" - a tárgyalások idejére leállították támadásaikat a németek ellen, de a szovjetek ellen továbbra is folytatják harci cselekményeiket.

Március elején a lengyel "bandacsoport" mozgósítási parancsot ad ki a fegyverfogásra alkalmas lengyel lakosság számára, amely kézről kézre jár. A környéken máris egy új, 160 fős lengyel partizánegység alakult.

A varsói titkos lengyel központ utasításai szerint a vilnai partizánok szakítsák meg a tárgyalásokat a németekkel, akik láthatóan bizalmatlanok, és az időt húzzák. Figyelmüket a "bolsevik bandák" ellen fordítják.

A vilnai lengyel egységek azonban elégedetlenek a központ merev álláspontjával, ők fontosnak érzik a tárgyalást és az együttműködést a németekkel.

A vilnai lengyel partizánok együttesen lépnek fel a rudniki erdő szovjet partizán-csoportja ellen, a varsói titkos központ utasításával minden egységük szembehelyezkedett.

Május végén a londoni emigráns kormány képviselője fényképet mutatott a polgári ruhás lengyel partizánokról, akik német fegyverrel, német táborigazgatók vezetésével készülnek összehangolt támadásra a szovjet partizánok ellen.

Június elején a lett-fehérrutén határon rajtaütöttek a lengyel szabadcsapatok az ellenségen, olyan térségben, ahol korábban nem folytattak harci cselekményeket. Ugyanezen a napon egy magas rangú SS-tisztet német egyenruhába öltözött egyének feltartóztattak, lefegyvereztek, és fogságba ejtettek. De jelezték, ők nem bolsevikok, hanem lengyel szabadságharcosok, a tisztnek nincs félnivalója. Német egyenruhákat "gyűjtöttek".

Lukáts János

[Vissza](#)

Lengyel emigráns törekvések az ukrán-lengyel viszony rendezésére 1945 és 1950 között

Motyka, Gregorz - Wnuk, Rafał: "Pany" i "rezuny" na emigracji. Próby porozumienia polsko-ukraińskiego na Zachodzie 1945-1950. = Więź, 43. r. 2000. 9. no. 197-207. p.

A nyugati lengyel emigráció meglehetősen szervezett volt, élén a londoni lengyel kormány állt, amelyet minden valamire való csoport és személyiség elismert. Ezzel szemben a második világháború után több százezer főnyire duzzadt ukrán emigráció kisebb, egymással állandóan marakodó szervezetekre tagolódott tagjai korábbi funkciója, helyzete és nézetei szerint. Más és más nemzeti hitvallásuk volt a koncentrációs táborokból kijötteknek, a Németországban foglalkoztatott munkásoknak és a szovjetek elől elmenekült értelmiségieknek, no meg a németek szolgálatában állt katonáknak és rendvédelmiekeknek. A sok szervezetecske közül az Ukrán Népköztársaság szervezete (ukrán betűszava: OUN) és az Ukrán Nacionalisták Szervezetéből (OUN), valamint az Ukrán Felszabítási Főtanács (UHWR) tagjaiból alakult kommunista-ellenes platform, az UPA volt jelentékeny.

A londoni lengyel kormány már a háború második felében szükségesnek tartotta, hogy az 1939 előtti ország keleti és délkeleti részében élt ukránok ügyében állást foglaljon (1943. március 31.). Eszerint az ukrán nemzetiségű lengyel állampolgárok jogi és tényleges egyenlőséget élveztek volna, ápolhatták volna nemzeti kultúrájukat, jövő értelmiségük a lembergi ukrán egyetemen tanulhatott volna. És természetesen: a földreform is szerepelt a kormány ígérvényei között.

A háború utáni képlékeny helyzetben a londoni lengyel kormány -Stanisław Paprocki kezdeményezésére és Adam Tarnowski külügyminiszter támogatásának köszönhetően - belátta, hogy az 1943. évi ígérvények az ukránok számára már korántsem vonzóak, s ezért meghirdette a lengyel állam lengyel-ukrán állammá való alakításának programját (1945 augusztusában). Aztán a lengyelek még további engedményeket is kilátásba helyeztek, nevezetesen: a két nemzetű köztársaság belső határát hajlandók lettek volna az ukránok javára módosítani, s a vegyes lakosságú térségekben a határt úgy megvonni, hogy mindkét oldalon kb. ugyanannyi kisebbségi polgár maradjon (1946. március 25.).

A lengyelek rugalmasan változó elképzeléseik megvalósulása érdekében rengeteg energiát fordítottak az egyes ukrán szervezetek megnyerésére. Az ukránok, miközben kellettük magukat, minden lengyel ötlettel egyetértettek, kivéve a Jaltában elfogadott határ módosítását, amihez még az antibolsevista UPA is mereven ragaszkodott.

Nem hiányoztak a lengyelek próbálkozásaiból a civil kezdeményezések sem, 1947-ben a nyugati lengyel emigráció vezető újsága, a Kronika vitát kezdeményezett az ukrán-lengyel megbékélés elősegítése érdekében. E civil - újságírók által éltetett - vita elől az ukrán Čas sem zárkózott el, s akárcsak a Kronika, ő is megnyitotta hasábjait az "altera pars" képviselői előtt. Az 1947 októberében befejeződött vita bizonyos értelemben jégolvadást eredményezett, azaz őszinte volt, és kölcsönös tiszteletről biztosította a két érdekelt nemzetet.

Politikai síkon azonban továbbra sem sikerült pozitív irányba elmozdulni, annak ellenére sem, hogy 1947 novemberében létrejött az ukránok egységes antibolsevista felszabadítási ligája, az ALON, majd 1948 júliusában az Ukrán Nemzeti Tanács is.

A határvonal körüli huzavona a negyvenes évek legvégére sem ért véget. Az utolsó sikertelen egyeztetések 1950 szeptembere és decembere között zajlottak le. Belőlük az időközben külügyminiszterré avanszált Mieczysław Sokolowski azt a következtetést vonta le, hogy "jelenleg az ukránokkal való párbeszédre nincs lehetőség, és az nem is célszerű".

A történet arról tanúskodik, hogy az ukrán félben a realitásoktól megfosztott emocionális beidegződések éltek. Így a kapott ajánlatokat a "lengyel ravaszság" megnyilvánulásainak tartotta, ugyanakkor ragaszkodott ahhoz a Jaltából következő területi "zsákmány" megtartásához, amihez az emigrációban semmiféle haszon nem társult.

A két szerző végkövetkeztetése: "A lengyel javaslatok elfogadása - bár ennek nem lett volna nagyobb jelentősége a nemzetközi politikában - esélyt kínált volna arra, hogy az emigrációban élő lengyelek és ukránok között jóval szívélyesebb légkör alakuljon ki. Ha ez bekövetkezik, annak minden bizonyos jótékony kihatása lett volna a jelenlegi ukrán-lengyel viszonyok alakulására is."

Futala Tibor

[Vissza](#)

A fehérorosz nemzeti mozgalom szétverése

Kandybovėc , Symon: Razgrom nacyānal'naga ruhu u Belarusė. Mėnsk, 2000. Belaruskė Gėstaryc ny Aglād. 160 p.

Szimon Kandibovics (1891-1972) paraszti származású fehérorosz politikus volt. Tanítóképzőt végzett, 1914-1917 között pedig a cári hadseregben szolgált. 1922-ben járási előjáró lett, 1926-ban belépett a kommunista pártba, különböző járási és megyei állami vezetői beosztásokba került, majd 1931-1933 között Szovjet-Fehéroroszország kormányának, a Népbiztosok Tanácsának titkárává nevezték ki. 1935-ben begyűjtési biztos volt. 1940-ben letartóztatták. A II. világháború éveiben a németek által megszállt Fehéroroszországban működő Fehérorosz Központi Tanács tagja, 1944 januárjától osztályvezetője volt. Részt vett az 1944. júniusi II. Fehérorosz Világkongresszuson. 1944 nyaratól Németországban élt, 1954-től a Szabadság Rádió fehérorosz részlegében dolgozott. 1956-tól a fehérorosz emigráns kormány titkárságának népgazdasági ügyekben illetékes előadója. Az alábbiakban ismertetett mű az 1950-es években íródott a Szabadság Rádió számára, nyomtatásban most jelent meg először a New York-i Fehérorosz Tudományos és Művészeti Intézet és a minszki *Belaruskí Gístaryčny Aglād* ('Fehérorosz Történelmi Szemle') közös történeti forrásfeltáró programja keretében.

Az 1917. februári forradalom fordulópontot jelentett a fehérorosz nemzeti mozgalomban. Az első világháború alatt elfojtott nemzeti törekvések felszínre törtek, egész Fehéroroszországban számos kongresszuson, tanácskozáson vitatták meg az ország sorsát és jövőbeli állami berendezkedését. A fehéroroszországi mozgalmak hírére fehérorosz nemzeti bizottságok és egyesületek jöttek létre Pétervárott, Odesszában, a balti flottánál és a román fronton. Az első Fehérorosz Világkongresszus 1917. december 18. és 31. között ülésezett Minszkben. A kongresszus nem tudta ugyan befejezni munkáját, mert bolsevik fegyveres csoportok feloszlatták, de mandátumát ráruházta a Fehérorosz Népköztársaság Tanácsára, amelyet még sikerült megválasztania. A tanács a háborús viszonyok és a bolsevik terror közepette rendkívül nehéz körülmények között, többnyire illegálisban működött, majd 1918. március 25-én kikiáltotta a független Fehérorosz Köztársaságot. Az ország először német megszállás alá került, majd 1919-1920-ban a szovjet-lengyel háború hadszínterévé vált. A háborút lezáró rigai béke Fehéroroszországot felosztotta Lengyelország és Szovjet-Oroszország között. Ez utóbbi országban megalakult a Fehérorosz Szovjet Szocialista Köztársaság (orosz rövidítéssel: BSSR), de csak az egykori minszki kormányzóság területén, miközben a vityebszki, a mogiljovi és a gomeli kormányzóságok az Oroszországi Szövetséges Szovjet Szocialista Köztársasághoz (orosz rövidítéssel: RSFSR) kerültek. A szovjet rendszer megdöntésére nem volt kilátás, ezért a fehérorosz nemzeti mozgalom a hadikommunizmus múltával beköszöntő NEP-korszak lehetőségeit próbálta a nemzeti célok megvalósítására felhasználni.

A nemzeti mozgalomban vezető szerepet vállalt Uszevalad Ihnatovszki, a BSSR művelődési népbiztosa. Számos nemzeti aktivista vette körül, élvezte azoknak a kulturális és gazdasági vezetőknek a támogatását is, akik maguk nem kívántak nyíltan kiállni a fehérorosz nemzeti ügy mellett. Felkutatották a nemzeti érzelmű értelmiségieket, akik többnyire falura menekültek a városokat sújtó éhínség elől, segítségükkel megszervezték a közép- és felsőfokú oktatást, felkészítették a fiatalokat a legkülönbözőbb feladatok ellátására. Az adott körülmények között nem gátolták, sőt ösztönözték, hogy a fiatalok lépjenek be a kommunista pártba, mert úgy gondolták, hogy a fehérorosz fiatalok így gyorsabban foglalhatnak el vezető tisztségeket az állami és a pártapparátusban.

A nemzeti mozgalom 1930-ig jelentős eredményeket ért el. Megszervezték az anyanyelvi oktatást, ami nem volt egyszerű dolog, mert hiányoztak a fehérorosz nyelvű tankönyvek, a nyomdák a háború alatt elpusztultak, így kezdetben külföldön kellett kinyomtatni a tankönyveket. Megszervezték a pedagógusképzést, de amíg az első évfolyamok végeztek, gyorsított tanfolyamokon is kellett tanítókat képezni. Nagy erőfeszítések árán 1924-re sikerült megszervezni a fehérorosz nyelvű oktatást az iskolákban, az óvodákban és a felnőttoktatásban. A fehérorosz lakosság anyanyelvi oktatásának biztosításával párhuzamosan megszervezték a nemzeti kisebbségek anyanyelvi oktatását is. A zsidósnak mindenütt biztosították a jiddis nyelvű általános iskolai oktatást, a városokban a középiskolai is, Gomelben jiddis nyelvű tanárképző főiskola működött.

A Művelődési Népbiztosság nagy figyelmet szentelt az 1921-ben újonnan létrehozott minszki Fehérorosz Állami Egyetemnek. Rövid idő alatt sikerült neves professzorokat alkalmazni, köztük számos fehérorosz származású tudóst is. Első rektora Uladzimir Picseta történész volt, akit később, a harmincas években letartóztattak, és Oroszország belsejébe száműzték. A tudományos és kulturális munka irányítására 1922-ben létrehozták Minszkben a Fehérorosz Kulturális Intézetet (Inbelkult), amelyből 1928-ban létrejött a Fehérorosz Tudományos Akadémia. Első elnöke Uszevalad Ihnatovszki lett, akit a művelődési népbiztos posztján Anton Balicki váltott fel. Balicki kidolgozott egy olyan közoktatási rendszert, amely megfelelt az akkori fehérorosz viszonyoknak, de némileg eltért attól, amelyet az Orosz Föderációban vezettek be. Balickit 1930-ban letartóztatták, reformjait lesöpörték az asztalról.

Az 1920-as években a kultúra minden területén nagy pezsgés volt tapasztalható. A kultúra persze csak formáját tekintve volt nemzeti, ideológiája ugyanis kényszerűségből jobbára kommunista volt. Ezzel együtt soha nem látott számban jelentkeztek új költők, írók, művészek, tudósok, akiket az akadémia, az egyetem, az állami könyvkiadó felkaroltak, és akik maguk mögött tudhatták a nemzeti mozgalom aktivistáinak támogatását is. Újságok, folyóiratok, szaklapok indultak nemcsak fehérorosz, hanem jiddis és lengyel nyelven is. Fellendült a színházi élet, különösen a minszki Első Fehérorosz Színház, a Minszki Zsidó Színház és a Fehérorosz Vándorszínház vívott ki magának hírnevet. Fehérorosz és zsidó zeneszerzők a népzene, a népdal és a népi táncok gyűjtése terén végeztek rendkívül jelentős munkát, ráadásul még éppen időben: a hamarosan bekövetkező kollektivizálás feldúlta a népi kultúrát hordozó paraszti közösségeket. 1927-re több lépcsőben sikerült egyesíteni a Szovjetunióban élő fehéroroszok többségét. 1924-ben a vityebszki és a mogiljovi, 1926-ban a gomeli kormányzóság nagyobb részét csatolták a Fehérorosz Szovjet Szocialista Köztársasághoz. A nemzeti mozgalom sikereit a szovjet propaganda felhasználta a lengyelországi fehéroroszok lázítására. A nemzeti nyelv szabad használata, az egyetem és az élénk fehérorosz kulturális élet nem kis vonzerőt gyakorolt a jogaiban korlátozott lengyelországi fehérorosz értelmiségre. Sokan átszöktek a határon, hogy képzettségüknek megfelelő munkát találjanak Szovjet-Fehéroroszországban. 1930 után legtöbbször súlyos árat fizetett hiszékenységeért.

1930-ig több első titkár váltotta egymást a Fehérorosz Kommunista Párt Központi Bizottságának az élén. Ezek közül egy sem volt fehérorosz, de még csak fehéroroszországi illetőségű sem; a Kreml nem bízott az itteni kommunistákban, így saját helytartókat küldött. 1920-ban egy Bagucki nevű lengyel töltötte be ezt a posztot, aki a nemzeti mozgalom szemponkjából nem játszott különösebb szerepet. Őt a lett Vilgelm Knorin követte, aki viszont megértette és támogatta a fehérorosz nemzeti törekvéseket. Utána két orosz váltotta egymást, majd egy osztrák s végül egy észtek. Ezek a figurák közömbösek voltak a fehérorosz nemzeti mozgalom iránt, nem segítettek, de nem is gátolták; a fehéroroszok saját céljaik érdekében ki tudták használni azt a központi jelszót, hogy "nemzeti formájú és szocialista tartalmú kultúrát építünk". A nemzeti újjászületés viszonylag rövid idő alatt komoly eredményeket ért el.

1930 előtt mindössze egyetlen olyan per volt, amely a nemzeti mozgalom képviselője ellen irányult. 1926-ban Szluckban letartóztatták a párton kívüli Jurij Liszta pad fehérorosz szakos középiskolai tanárt szovjetellenes összeesküvés vádjával. A per nyilvános volt, a diákok megjelénézték Liszta padot, virágot vittek neki. Aljas módon úgy rendezték a dolgokat, hogy a bírók fehérorosz értelmiségiek voltak, a közzéadott pedig nem volt más, mint Zmicser Zsilunovics nemzeti érzelmű író. Liszta padot leglelkesebb híveinek kellett vádolniuk és elítélniük. Őt év börtönre ítélték. A pereknek egy ideig nem volt folytatása, de hamarosan kezdtek gyülekezni a viharfelhők. A NEP-korszak végét jelezte a városokban már 1928 végétől érzékelhető élelmiszerhiány. Ukrajnában és a nagy gabonatermelő körzetekben egyre-másra alakultak a géppalloságok, ezek előre vetítették a hamarosan várható gyors kollektivizálás rémét.

1930 elején a GPU első áldozata Uszevalad Ihnatovszki akadémikus, egyetemi tanár, a fehérorosz nemzeti mozgalom vezetője lett. Kihallgatásra rendelték a GPU-ba, a kihallgatás után lakásán főbe lölte magát. Titokzatos haláláról később az a hír járta, hogy a professzort olyan fehérorosz aktivisták megnevezésére akarták rávenni, akik állítólag összeesküvést száltek a szovjet hatalom megdöntése és Fehéroroszország demokratikus átalakítása érdekében. A másik érzékeny csapás Dzmij Priscsepav fehérorosz mezőgazdasági népbiztos letartóztatása volt, aki mint korábbi néptanító, ismerte a fehérorosz parasztság ragaszkodását a földhöz, s ezért az egyéni parasztgazdaságok megerősítésén, fejlesztésén fáradozott. Az erőszakos kollektivizálás előestéjén kikiáltották a nép ellenségének, kártevőnek, kulákbérencnek.

Ihnatovszki professzor és Priscsepav lefogásával csaknem egy időben tartóztatták le a fehérorosz kulturális élet és gazdasági élet vezetőinek

egy népes csoportját. Köztük volt a rendkívül népszerű Jazep Ljoszik nyelvész, akadémikus, Arkadz Szmolics neves földrajztudós, akadémikus, Vaclav Lasztovszki akadémikus, a Fehérorosz Tudományos Akadémia titkára, Uladimir Picseta professzor, a Fehérorosz Állami Egyetem rektora és sokan mások. 1930 első felében leváltották, majd hamarosan letartóztatták és kényszermunkára ítélték a már említett Anton Balicki művelődési népbiztost.

A fehérorosz nemzeti művelődésben fontos szerepet játszott a Fehérorosz Állami Könyvkiadó, amely az újságokon és a folyóiratokon kívül gyakorlatilag a köztársaság egész könyvtermését gondozta. Vezetője Zmicer Zsilunovics író és politikus, aki 1919-ben a Fehérorosz Szovjet Szocialista Köztársaság megszervezője és első kormányfője volt. Személyesen ismerte Sztálint abból az időből, amikor az a nemzetiségi népbiztosi tiszteletet töltötte be. Túlzottan ismert figura volt ahhoz, hogy rövid úton eltegyék az útból. Először csak a kiadó éléről távolították el, párttagságát még megtarthatta az 1933. évi nagy tisztogatásig. 1936 végén vagy 1937 elején letartóztatták, a kínzások következtében megtébolyult, és a mogiljovi elmeegógyintézetbe szállították, ahol még 1937-ben meg is halt (lehet, hogy megmérgezték). Sírját máig sem találták meg.

1930 közepén tömeges letartóztatásokat hajtott végre a GPU Minszkben. (A terror a vidéket jóformán nem is érintette.) A tudományos akadémia, az egyetem, a művelődési népbiztosság és részben a mezőgazdasági népbiztosság fehérorosz munkatársaira került sor. Letartóztatták Alesz Adamovicsot, a művelődési népbiztos helyettesét is. Őt a Fehér-tengeri Szoloveckij-szigeteken berendezett börtönbe szállították, 1937 után nyoma veszett. Az 1930-1931-ben letartóztatott idősebb tudósok között volt például Mitrafan Dovnar-Zapolszki történész, Makszim Harecki irodalomtörténész, Uladimir Picseta történész, Uladiszlav Csarzsinszki irodalomtörténész. De sor került a fiatal egyetemi oktatókra, tanárookra, irodalmárookra is (Adam Babareka irodalomkritikusra, Alesz Dudar költőre, stb. - összesen 69 vezető értelmiségire). A fehérorosz nemzeti mozgalmat gyakorlatilag lefejezték. Pereik titokban folytak, csak annyit lehetett megtudni, hogy a letartóztatottakat egy "Fehérorosz Felszabadító Szövetség" vagy "Fehérorosz Újjászületési Szövetség" elnevezésű ellenforradalmi és szeparatista szervezet megalakításával vádolták, amely el akarja szakítani Fehéroroszországot a Szovjetuniótól és egy polgári nemzeti demokratikus köztársaságot akar létrehozni. A szovjet propaganda orosz rövidítéssel megvetően *nacdemek*nek nevezte őket, és igyekezett mindegyiküket kompromittálni. A vádak légbőlkapottságát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a fehérorosz nacionalizmus bűnében vétkesnek kiáltották ki a litván Petras Ambraunas állami funkcionáriust vagy a zsidó Szamuil Plavnyik irodalmárt is. A letartóztatottak később távoli börtönökben és munkatáborokban bukkantak fel, némelyeket egyszerűen csak száműzték távoli, többnyire északi orosz településekre, ahol értelmiségi munkát természetesen nem kaptak, ahol sokan nem bírták ki a megpróbáltatásokat.

A "nacdem" értelmiségiek eltüntetése után kivonták a könyvtárakból minden munkájukat függetlenül attól, hogy összefüggésbe hozták-e azokat a koholt vádakkal vagy sem. Lecserélték az iskolai tankönyveket, még a matematikai példatárakat is, nehogy az egyéni paraszti gazdálkodásból vett példák "mérgezzék" a fiatalságot. A lelki terror folytán a magánkönyvtárak fehérorosz könyvállománya is hatalmas károkat szenvedett, hiszen a letartóztatástól féltre mindenki szabadulni akart a "nacdem" szerzők munkáitól. A könyvesboltok már nem tették ki a kirakatba és nem reklámozták a fehérorosz nyelvű könyveket, mert ki tudja, mikor derül ki egy fehérorosz szerzőről, hogy ő is "rejtőzködő nacdem". Hatalmas pusztítást végeztek a múzeumokban is: szükségtelennek, sőt károsnak nyilvánítottak minden helyi népművészeti vagy kézműipari tárgyat, tönkretették a szép eredménnyel működő honismereti mozgalmat.

Az eltávolítottak helyébe vagy képzetlen hazaiak, vagy idegenek kerültek. A letartóztatott Anton Balicki művelődési népbiztos helyére a még középiskolai végzettséggel sem rendelkező Antun Platun szakszervezeti funkcionáriust helyezték, s hogy némi tekintélyt biztosítsanak neki, kinevezték akadémikusnak. Az egyetem új rektora Jazep Karanyevszki lett, aki hasonló eszmeiséget képviselt, mint a letartóztatottak, így aztán 1931-ben őt is bebörtönözték. Sokáig betöltetlen maradt az akadémia elnöki széke, hiszen ide mégsem tehetek teljesen képzetlen embert. Végül Moszkvából küldtek egy Horin nevű állítólagos történészt, akit 1935-től egy Szurta nevű, szintén Moszkvából küldött funkcionárius váltott fel. Egyébként 1938-ban Horint is kivégezték. Az akadémia első elnökhelyettese egy Tomasz Dšbal nevű lengyel volt, akit szintén Moszkva helyezett ide. Ez a Dšbal volt a lengyel szejm első kommunista képviselője, akit azonban kommunista tevékenységéért a lengyelek megfosztottak mandátumától, bebörtönözték, majd kicseréltek egy szovjet börtönben sínylődő katolikus püspökkel. Azt híresztelte magáról, hogy fontos tudományos munkát végez - feltérképezi a fehéroroszországi folyókat. Ez irányú tevékenységét később kémkedésnek minősítették, és őt is kivégezték.

1933-ban további letartóztatásokat foganatosítottak, amelyek a nemzeti értelmiség két csoportját érintették: azokat a fiatal írókat, akik 1930-ban még elkerült ez a sors, valamint a Lengyelországból kiutasított és itt befogadott fehérorosz vezetőkre. A legtekintélyesebb tudós, Branyiszlav Taraskevics professzort ugyanekkor Moszkvában fogták le.

1936-1937-ben a terror tömegessé vált. Öngyilkos lett Aljakszandr Csarvjakov, a fehérorosz államelnök, helyére Voszip Sztakun került, akit néhány hónap múlva letartóztattak. Mikalaj Haladzed kormányfőt leváltása után Moszkvában tartóztatták le, ahol kihallgatás közben kiugrott az ötödik emeletről. Vaszil Saranhovicsot, a fehérorosz kommunista párt első titkárát a moszkvai Buharin-perben ítélték halálra. A helyükre kerülő Moszkvából küldött vezetők feladata a nagy terror levezésnylése volt. Az akkoriban körülbelül 250 ezer lakosú Minszkben éjszakánként négy-öt száz embert tartóztattak le.

A terror súlyosan érintette a régi kommunista párttagokat, alig éltek túl néhányan azok közül, akik már 1917 előtt csatlakoztak a bolsevikokhoz. Mindenkiel leszámoltak, akinek valami köze is volt a párton belüli valamelyik ellenzéki csoporthoz. Letartóztatták a fehérorosz értelmiség maradékát, azokat, akik semmiben sem vettek részt aktívan, de mint tanítóknak, mérnököknek vagy agronómusoknak lehettek önálló gondolataik. Alig néhány fehérorosz irodalmár maradt életben (Janka Kupala, Jakub Kolasz neves költők, Mihasz Klimkovics kommunista írószövetségi elnök, Zmitrok Bjadulja költő, továbbá két, akkoriban még kezdő író - Pjatrusz Brovka és Pjatro Hlebka).

A fehérorosz nemzeti mozgalom résztvevőit, követőiket és tanítványait nagyrészt megsemmisítették. A szerzőnek az ötvenes években megfogalmazott véleménye szerint a hatalmas áldozat nem volt hiábavaló, mivel a húszas években viszonylag rövid idő alatt lefektették a fehérorosz tudomány, kultúra és művészet szilárd alapjait, amelyekre kedvezőbbre forduló körülmények esetén építhetnek majd a következő nemzedékek.

Zoltán András

[Vissza](#)

Óhitű oroszok Litvániában

Čiubrinskas, Vytis (ats. red.): *Lietuvos sentikiai: duomenys ir tyrimai, 1996-1997* - Čiubrinskas, Vitis (otv. red.): *Starobrādcy Litvy: materialy i issledovaniā, 1996-1997*. Vilnius, Vilniaus Universiteto Leidykla, 1998. 207 p.

A litvániai nemzetiségi viszonyok érdekessége, hogy az országnak az Orosz Birodalomhoz, majd a Szovjetunióhoz tartozása során betelepült orosz (nyelvű) lakosságon kívül Litvániában élnek olyan oroszok is, akik éppen az Orosz Birodalom elől menekültek a mai Litvánia területére még akkor, amikor az a lengyel-litván államközösséghez tartozott.

Oroszországban a Nyikon pátriárka erőszakkal bevezetett egyházi reformjait ellenző ortodox híveket az 1667. évi zsinat eretneknek nyilvánította. Az óhitűeket (*starovery*), helyesebben a régi rítusok híveit (*starobrādcy*) a hivatalos egyház szakadóroknak (*raskol'niki*) nevezte, és elérte, hogy az államhatalom is üldözze őket. Hátrányos megkülönböztetésük Oroszországban egészen 1905-ig tartott; üldöztetésük legkegyetlenebb időszaka a XVII. század vége volt, amikor egyes források szerint mintegy húszezren szenvedtek közülük máglyahalált. Ekkor kezdenek menekülni az óhitűek egyesével vagy egész gyülekezeteik együttesen a távoli északi tartományokba és a birodalom határain túlra - Svédországba, Törökországba, Németországba. Ekkor jelennek meg Litvániában is.

1995-ben a Vilnusi Egyetemen interdiszciplináris kutatócsoport alakult a litvániai óhitű oroszok tanulmányozására Vytis Čiubrinskas történész vezetésével. A kutatócsoportban vannak nyelvészek (Valerius Čekmonas, Nadieda Morozova), folkloristák (Jurij Novikov, Ramunas Trimakas), egy író (Vasilij Baranovskij), egy etnológus (Dmitrij Holopov), egy muzikológus (anna Lebedeva), valamint még egy történész (Grigorij Potaenko). Az alább ismertetett litván és orosz nyelvű tanulmánykötet e kutatócsoport tagjainak és az általuk bevont más szakembereknek a munkáit tartalmazza.

A litvániai orosz óhitűek korai történetére, bevándorlásuk kezdeti szakaszára vonatkozó adatokat számba véve Grigorij Potaenko arra a következtetésre jut, hogy a legkorábbi hiteles adat szerint 1679-ben már érkeztek óhitű immigránsok Litvániába, de számuk 1679-1710 között nem volt jelentős. Első imaházuk 1710-ben épült a mai lett határ melletti Rokikis környéki Puča nevű, ma már nem létező településen. Litvániában az óhitűeknek az az irányzata vert gyökeret, amely a papi intézményt nem tartotta szükségesnek az üdvözüléshez. Első tanítójuk ugyan eredetileg pap volt, később azonban saját maguk közül választottak lelki vezetőket, tanítókat (nastavnik). A XVII. századi háborúk folytán a Litván Nagyjefejelemtség lakosságának jelentős része (mintegy harmada) elpusztult, ezért a litvániai földbirtokosok örömmel fogadták az Oroszországból áttelepülő óhitűeket.

Valerius Čekmonas és Nadieda Morozova nyelvészeti tanulmányából kitűnik, hogy a mai Litvánia egymástól is elszigetelt orosz óhitű településein beszélt nyelvjárások leginkább a Pszkov környéki orosz nyelvjárásokkal mutatnak hasonlóságot, tehát a népesség alaprétege erről a vidékről származik.

További sorsukat Petras Blaevičius tanulmánya vázolja fel. A lengyel-litván államközösség többszöri felosztása után a XVIII. század végén az Orosz Birodalom "utolérte" a litvániai óhitűeket. A cári hatalom az első időszak véres leszámolásait követően továbbra is jogfosztóként kezelte őket. Nem költözhetek a határ menti körzetekbe vagy külföldre, nem vásárolhattak földet a Baltikumban. Tiltva volt saját vallásuk oktatása, gimnáziumba, egyetemre csak úgy vették fel őket, ha előbb felvételt nyertek a hivatalos ortodox egyházba. Egyházi esküvőiket nem ismerték el érvényesnek, az asszonyokat továbbra is leánykori nevükön tartották nyilván, gyermekeiket törvénytelennek tekintették. Óhitűeket nem lehetett felterjeszteni állami kintüntetésre, a bíróságon nem tanuszkodhattak újhitűek ellen. A cári kormányzat oroszosító politikájával szemben az óhitűek közömbösen viselkedtek, sőt inkább szolidárisak voltak a katolikusokkal a szabad vallásgyakorlásért vívott küzdelmeikben. A litván nemzeti felszabadító mozgalom a XX. század elején gyakran nem tett különbséget és egyforma gyűlölettel tekintett az egykor Oroszországból menekült és a litvánok iránt mindig lojális óhitűekre és az oroszosítás eszközeiként a XIX. században betelepített oroszokra. Az óhitűek így két tűz közé kerültek: továbbra is üldözte őket a hivatalos orosz államhatalom, ugyanakkor egyre ellenségesebb lett velük szemben a litván közeg is, amelyben éltek. Sorsuk gyökeresen megváltozott II. Miklós 1905. április 17-i, a vallásszabadságot biztosító rendelete után. Gyülekezeteik újjászerveződtek, valóságos szellemi pezsgés indult meg az első világháború kitöréséig tartó rövid időszakban.

Litvánia mindjárt a háború kitörésekor hadszíntérré változott. Sok orosz menekült el, de az evakuált óhitűek zöme a háború végén visszatért Litvániába. A két világháború közötti időszak független Litvániájában az óhitűek lojális állampolgárként viselkedtek. 1925-től az óhitű egyházközségek bizonyos állami segítségben is részesültek (átlagosan több állami segély jutott egy óhitű oroszra, mint egy katolikus litvánra vagy lengyelre).

Számuk a mai Litvánia területén a XX. század első felében 80-90 ezer főre rúgott. Alapvetően három társadalmi csoportba tartoztak: parasztok, iparosok és kereskedők voltak. A parasztok nemcsak béreltek, hanem - mihelyt erre alkalmuk nyílt - vásároltak is földet, így aztán később a szovjet hatalom által Szibériába száműzendők sorát gyarapítják. A kereskedők is parasztok voltak eredetileg, akik saját termékükön kívül felvásárolták mások termékeit is (gabonát, lent, szarvasmarhát, fát), és ezeket az árukat Rigába, Szentpétervárra és más városokba szállították, cserébe heringgel, sóval, egyéb fogyasztási cikkekkel látták el a litvániai piacot. A kereskedők ápolták a szellemi kapcsolatokat a birodalom más óhitű közösségeivel is.

Az iparosok közül sokan foglalkoztak fafeldolgozással, fűrészmalmokat működtettek, kiváló kerékgyártók, ácsok kerültek ki soraik közül. Kelet-Litvániában sokan foglalkoztak édesvízi halászással. Egész Litvániában híresek voltak az orosz óhitű kőfaragók. Általában véve a két világháború közötti időben az óhitűek módos emberek hírében álltak, jó minőségű, esetenként kifejezetten drága ünnepi viseletük határozottan megkülönböztette őket a falusi szegény néptől.

Mindez hátrányokra fordult 1940-1941-ben. A szovjet hatalom államosította a magántulajdont, kisajátította az imaházakat, bezárta vasárnapi iskoláikat. Vallási és társadalmi vezetőiket letartóztatták és kivégezték, szellemi elitjüket szétszórták vagy megsemmisítették. 1941-ben a száműzötteket szállító első vonatokban ott voltak az orosz óhitű családok is. A litvániai birtokos parasztok, módosabb iparosok, kuláknak minősített parasztok Szibériába száműzött ezrei között deportáltak őket is. Sokan közülük sosem térhettek vissza Litvániába. A második világháború alatt az óhitűek többsége Litvániában maradt. Nagy részük közömbösen szemlélte a hadi eseményeket, bár voltak olyanok is, akik részt vettek a németek elleni harcban. A németek üldözték mindazokat, akik korábban együttműködtek a szovjet hatalommal. A partizánmozgalmat a németek kegyetlenül megtorolták, falvakat gyújtottak fel, lakóikat németországi koncentrációs táborokba hurcolták.

A második világháború utáni évek az óhitűek számára sem voltak kedvezőek. Az újra visszatérő szovjet hatalom a maga harcos ateizmusával az orosz óhitűeknek éppúgy nem kedvezett, mint a katolikusoknak. Az 1948-ban újra megindult tömeges deportálások során a marhavagonokban számos óhitű orosz család is útnak indult Szibéria felé. A második világháború utáni szovjetellenes partizánháborúban az orosz óhitűek abszolút többsége semleges maradt, kerülte a fegyveres harcot. A partizánvadászok nem a helybeli, hanem az Oroszországból idevezényelt oroszok közül kerültek ki. Az idős óhitűek visszaemlékezéseiből az derül ki, hogy sokuk társadalmi helyzete és nem vallási hovatartozása miatt került konfliktusba a szovjet hatalommal. A szovjetektől vallási okokból nem az egyszerű hívek, hanem elsősorban a vallási vezetők, a hitoktatók szenvedtek. Ugyanakkor tudnak olyan esetekről is, hogy egy falu lakói sikeresen megakadályozták az imaházuk bezárását.

A Sajudis idején az orosz óhitűek tartózkodóan viselkedtek. Riasztotta őket egyes radikális Sajudis-tagok élesen oroszellenes retorikája. Tartottak attól is, hogy megnehezülnek kapcsolataik Oroszországban élő rokonaikkal, mivel a szovjet időkben a fiatalok jelentős része más szovjet köztársaságokban kereste boldogulását. Ezek a félelmek a litván függetlenség elnyerése után be is igazolódtak, a kapcsolattartás valóban megnehezült. Ez rendkívül fájdalmasan érintette mindazokat, akiknek Litvánián kívül élő

rokonaik vannak.

A rokikisi járásban az oroszok a legnagyobb nemzetiségi kisebbséget alkotják, 1979-ben háromezren voltak, ami a lakosság hét százalékát tette ki. Túlnyomó többségük az óhitűek leszármazottja. Jelenleg Rokikisban működik egy orosz nyelvű középiskola, amelynek tanárai igyekeznek ápolni az óhitű tradíciókat.

A hitélet a második világháború után az új hatalom által támasztott nehézségek ellenére újjáéledt, noha sok óhitű elköltözött a közelebbi-távolabbi litván és lett városokba. 1996-ban az imaházat több mint háromszáz hívó látogatta rendszeresen.

A litván történetírás sokszor igaztalanul aggatott bántó jelzőket az óhitű oroszokra. Leírtak olyan megállapításokat, hogy az orosz óhitűek műveletlenebbek a litvánoknál, nem képesek eredményesen gazdálkodni, vagy hogy isznak, verekednek és lopnak. Természetesen az óhitűek körében is előfordult ilyesmi, de a tárgyilagos szemlélő kénytelen megállapítani, hogy legalábbis a XX. század közepéig igyekeztek a legszigorúbban betartani a keresztyén törvényeket. A cári hatóságok tiltása ellenére az imaházban és otthon a családban, a két világháború között pedig az iskolában is tanították gyermekeiket a keresztyén erkölcsre. A távoli orosz városokat is felkereső kereskedők könyveket is hoztak magukkal, nemcsak vallási irodalmat, de szépirodalmi műveket is. A részegeskedés körükben ugyanolyan halálos bűnnek számított, mint a gyilkosság. Az öregek ma is úgy emlékeznek, hogy fiatalkorukban az alkoholfogyasztás nagy bűnnek számított, aki részegen hal meg, még ma sem részesülhet egyházi temetésben. A szovjet korszakban lazultak az erkölcsök minden téren, de ez az oroszokat és a litvánokat egyformán érintette. A XIX. századi leírások szerint az óhitűek arról voltak nevezetesek, hogy sem nem dohányoztak, sem nem ittak pálinkát, ami jótékonyan hatott egészségi állapotukra és munkabírásukra. Természetesen a mai litván közvéleményben elismerő hangok is elhangzanak róluk. Ez utóbbiak szerint tiszteletre méltó, hogy az óhitűek a cári és a szovjet korszak üldöztetései közepette is megtartották hitüket, szokásaikat, nyelvüket és kultúrájukat.

Zoltán András

[Vissza](#)

"Vagy szocializmus lesz itt, vagy Arhangelszkbe velük!"

A sztálinizmus mint hadjárat az idegenek ellen

Baberowski, Jörg: "Entweder für den Sozialismus oder nach Archangel'sk!"
 Stalinizmus als Feldzug gegen das Fremde. = Osteuropa 2000. 6. H. 617-637. p.

Az állam által szervezett deportálás és a megbélyegzett embercsoportok tömeges lemészárlása a XX. századra jellemző tevékenység. Szülőhelye a Szovjetunió, végrehajtója a bolsevizmus. Azok az értelmiségiek, akik kezdetől egy vélt "rózsás jövőt" láttak maguk előtt, amelyet az emberiség szerencsésének gondoltak, nem túrtek meg senkit, aki ezzel ellenkezőt vallott, az ilyenre megsemmisítés várt. Trockij szerint "az emberi fajt radikálisan meg kell dolgozni", sőt Zinovjev már 1918 őszen 10 millió ember megsemmisítésével számol, hogy Oroszországban megvalósulhasson a szocializmus. Mégis 1929 teléig, a kényszer-kollektivizálás kezdetéig kellett várni a bolsevikok álmára, "a nagy operációra". A Központi Bizottság már az ősz folyamán rámutatott a kapcsolatra a kollektivizálás és a "társadalmilag idegen elemek" felszámolása között. Az osztályellenséget ekkor a vidéki társadalomból akarták eltávolítani. Kezdetben megkísérelték, hogy a kulákokat távol tartsák a kolhozoktól, de ekkor még fizikailag nem akarták megsemmisíteni őket.

Sztálin azonban marxista agrártudósok egy értekezletén "a kulákságnak mint osztálynak a likvidálására" hívott fel, ez a biztatás aztán meghozta a várt eredményt. A Politbüro bizottságot szervezett, amely megsemmisítési programot fogadott el, elnökeül Molotovot választotta. A köztársaságok pártvezetőit instrukcióval látták el, hogyan bánjanak a kulákokkal. "Az ellenforradalmár parasztokat" agyon akarták lövetni, vagy koncentrációs táborba hurcolni. Az instrukció ekkor mintegy 60 ezer emberről beszélt mint tájékoztatói számról. 1930 májusáig azonban 150 ezer kuláksaládot deportáltak a Szovjetunió távoli körzeteibe, de a Politbüro elégedetlen volt. Molotov magához hívatta a köztársasági vezetőket, és továbbképzést tartott nekik a programról: "Először agyonlővetni, aztán kitelepíteni! A hatalom rákényszerül erre a lépésre - folytatta Molotov -, meg fogjuk találni azokat a helyeket, ahová ezeket az embereket kitelepíthetjük. Talán Szibériában, fafeldolgozáson fognak a kulákok dolgozni, vagy szűzföldek feltérésén. Talán még szovhoz is fogunk szervezni belőlük! A családokat pedig széjjel kell telepíteni."

Aztán arra is figyelmeztette az összehívott pártvezetőket Molotov, hogy hallgassanak a Politbüro határozatáról, a kulákok megöléséről és deportálásukról. Így hát, a parancs szerzőjének a személye hetven évig homályban maradt, Molotov hagyatékából csak véletlenül került elő 1999-ben. Ezért tudnak kevesebbet nyugati tudományos intézetek a sztálini rendszer rémtetteiről, mint a nemzetiszocialista diktatúráról. Kortárs és később született kommunisták sem voltak hajlandók beszélni ezekről a dolgokról, így fordulhatott nem kommunista nyugati értelmiségiek rokonszenve is a kommunizmus felé.

A Szovjetunió soknemzetiségű ország volt. A különböző hagyományok és kultúrák gyakran versengtek egymással. Hogy a szocializmus "modern" legyen és "európai", mindez csak hiú ábránd maradt. Ez a "megalapozatlan racionalizmus" volt egyúttal a kudarc csírája is. Az idegenséget megszüntetni - ez jelenti a sztálinizmus ideológiai rendszerének az alapját, de ugyanez a szemlélet uralkodott korábban a cári Oroszországban, a modern Törökországban vagy Iránban. Röviden: a Szovjetunió a modern terror laboratóriuma lett. Hogy a terror és az "idegen világ" milyen sajátos módon viszonyult egymáshoz, arra a legjobb példát Azerbajdzsán szolgáltatta.

Az 1917-es orosz forradalom nem csupán szociális robbanást hozott magával. A cári Oroszország határvidékein komoly erők álltak szemben az orosz autokrácia civilizációs kampányával. Azokat a rendszereket (pl. a mohamedán közösségeket), amelyek életmód és világszemlélet dolgában különböztek a központi hatalomtól, "barbárság gyanújában" elmarasztalták, kriminalizálták, végül száműzték a politikai életből. Amit a Korán és a szokások előírtak, mindebből semmi sem maradhatott meg a cári hatalom nyilvánossága előtt. A mohamedán jog és oktatás, a vérbosszú és a többnéjűség törvénye a barbár létformát jelentette, a cári "modernizátorok" ezt meg akarták szüntetni. Csak azokat a hagyományokat fogadták el, amelyek beilleszthetők voltak az európai szokásrendbe. Orosz kormányzók, bírák, orvosok és tanítók igyekeztek a helyi társadalom életét átformálni, a kereszténységet terjeszteni.

Azerbajdzsánban, 1917-ben elűzték az orosz gyarmatosítókat és a keresztény térítőket, a helyi iszlám hagyományok vetélytárs nélkül maradtak. A rövid életű független köztársaság létét azonban a bolsevikok nem tűrhették (1917-1920). A stratégia sajátos volt: egyetértettek a nemzeti mozgalom első eredményeivel, majd bennszülött, de Moszkvában végzett kommunista kádereket ültettek vezető funkciókba. Sztálin 1920-ban így fogalmazott Azerbajdzsánról: "Nemzeti a formában, szocialista a tartalomban". Így remélték, hogy leküzdhetik a meghódítottak bizalmatlanságát.

1920-ban eltűnt a gyarmati (értsd: orosz) közigazgatás, és helyét anyagelvű szovjet tisztviselők foglalták el. A helyi kommunisták egyetértését megnyerték a moszkvai kommunisták, támogatták a kulturális autonómiatörekvéseket, a helyi elit nemzeti öntudatát. Ez volt a köszönet, amiért az "orosz keletet" a saját vezetői a bolsevik pártba terelték. A bolsevikok nagy árat fizettek azért a törekvésükért, hogy a forradalmat a birodalom végvidékén is meggyökereztessék, olyan hagyományokat és világnézetet hagytak meg, amely valójában aligha felelt meg az elképzeléseiknek.

Az Azerbajdzsán Kommunista Párt tagjainak a 60%-a analfabéta volt 1929-ben, aligha tekintették őket Moszkvában együttműködő partnereknek. "Vannak elvtársak, akik rosszabbak, mint a mullahok" - vélték az új kommunista vezetők, és kénytelenek voltak folytatni a feudális patrónusrendszert. Az agrárreform sem úgy zajlott le, ahogy a bolsevikok Oroszországban megszokták: a bejek (a földesurak) elvesztették ugyan a birtokaikat, de gazdasági befolyásuk megmaradt. Néhol a parasztok vonakodtak az államosított földeket elfoglalni, visszaadták a régi tulajdonosoknak.

Az egymással versengő klánok az állami és pártvezetés kulcspozícióit családtagjaik számára szerezték meg, a családok egymással sorozatosan vérbosszúba keveredtek, egész körzetek váltak kormányozhatatlanná. A városoktól távolabb élő paraszti népesség semmit sem érzett a változásokból, különösen igaz ez Nahicseván vagy Hegyi-Karabah lakosaira. Rikov szovjet kormányfő még 1925-ben is megütközve tapasztalta, hogy minden hatalom egyetlen helyi klán kezében összpontosul, és a párttitkár akkor tért meg az iszlám szent városaiban tett zarándokútjáról. A helyi hatalom vezetőit 1925 tavaszán aztán - mindenféle bírói ítélet nélkül - agyonlőtték.

A hatalomgyakorlás azonban ezúttal sem ment könnyen, az állam intézményes szervei ugyanis a városokban működtek, de nem is terjedt a hatalmuk túl a városok határain. A falvakban már közel egy évszázada a rablóbandák kezében volt a valódi hatalom. Ezeket elszegényedett bejek, szökött fegyencek és csavargó árvagyerekek vezették, a falusiak védelmükbe vették őket a szervezett városi hatalommal szemben. A szovjetrendszer ugyan nem fogadhatta el a kettős hatalomnak ezt a módját, de Bagirov, az azerbajdzsán GPU főnöke pragmatikus viszonyt alakított ki ezzel a kettősséggel szemben. A szovjethatalommal egyetértő rablókat felfegyverezte, és büntetésük elengedését ígerte nekik, a legfőbb rablóvezérek egyenesen a védelme alatt álltak. A korábbi iszlám törvények továbbra is érvényben maradtak, legalábbis hallgatóságosan, polgári ügyekben a papok mondták ki a döntő szót. Ez a helyzet 1928-ig változatlanul fennmaradt.

A világnézeti különbség sehol nem mutatkozott meg olyan erősen, mint a Szovjetunió iszlám hitet valló tagköztársaságaiban. Az államosítás elvét itt össze kellett kapcsolni a civilizációs misszióval, a kettő egymás nélkül megvalósíthatatlan volt. A civilizálás koncepciója itt valóban az iszlám-török múlt tagadását jelentette, és a lakosság többségének az akarata ellenére kellett végrehajtani. A bolsevikok azonban a nép ellenállásában "szociálisan idegen elemek" működését érezték, a terror bevezetésével választoltak rá. 1929-ben aztán meghirdették a "kiélezett osztályharcot" a kulákok ellen - nemcsak a gazdaságban, hanem a kultúra és az életforma területén is.

A GPU felfedezte a Muszavat-féle összeesküvést a párton belül. Letartóztatási hullám indult meg az ország egyetemlein, a régi értelmiséget akarták megtörni, kivégzések követték egymást, sokan emigráltak (Reza iráni sah és Kemál török elnök több menekült azerbajdzsáni értelmiségit magas beosztásba segített). A hatalom urai a nacionalizmust külföldi ügynökök művének bélyegzik, a "nem kívánatos külföldiektől" szabadulni igyekeznek. A terror a vidéki Azerbajdzsánt is eléri, a mohamedán nemességet deportálják, a kánokat, bejeket,

földbirtokosokat letartóztatják, a birtokaikat elkobozzák. 630 bejt családotul széttelepítenek az ország legtávolabbi zugaiba, a legbefolyásosabb bejt és családját a Szovjetunióba telepítik, és megtiltják, hogy valaha is hazatérjen.

1928-1929-ben a GPU osztagai "totális megoldást" hajtottak végre, magát Bagirovot, a korábbi pártelnököt, Ali Bej Garunt, a legendás rablóvezért is kivégzik, a falvakban pedig elkezdett irtóháborút folytattak a megmaradt rablóbandák és paraszti támogatóik ellen. A hajtóvadászat azonban többnyire komoly ellenállásba ütközött, különösen, amikor a szovjetrendszer "kulturforradalmi csapást" akart mérni az iszlám hitre és a "vallási babonákra". Kezdetben ateista felvilágosító propaganda folyt, majd számos mohamedán papot agyonlőttek, bebörtönöztek, a többit Iránba száműzték, a mecseteket bezárták és "társadalmi tulajdonba vették".

De a hagyományos ruházat és a zene is gyanús volt, a közkedvelt tar helyett az "európaibb" gitárt népszerűsítették, a kaukázusi prémsapkát "barbárnak" minősítették, és viselését megtiltották, sőt később rendeletet hoztak az elégetéséről is. Az intézkedés következménye az lett, hogy a parasztok bojkottálták az állami nyilvánosságot, mivel a vallás tiltotta, hogy fejedő nélkül jelenjenek meg.

A szovjethatalomnak az is célja volt, hogy a nőket megszabadítsa a korábbi férfi-dominanciától. Ezt a folyamatot a társadalmi felszabadulás egyik felének tekintették, míg a másik felét a férfiak "barbárságának" a megszüntetése jelentette, tehát a személyes és a politikai szabadság párhuzamát.

A valóságban persze a falusi iszlám társadalomban a férfiak és a nők eltérő életrendje a gazdasági munkamegosztásnak is az alapját képezte, és egyáltalán nem úgy érintkeztek egymással, mint elnyomók és elnyomottak. A bolsevikok ezzel szemben a nőket politikai munkásokká akarták átforgalmazni, és szembefordítani a férfiakkal, ez a törekvés a vidéki helyi társadalom ellenállásán szenvedett hajótörést. Maguknak a pártvezetőknek a feleségei is csadorban jártak a nyilvánosság előtt, ami 1929-ben Moszkvában nagy fölháborodást keltett. Ekkor született a dekrétum, amely a csadorok nyilvános elégetéséről rendelkezett, megtiltotta kiskorú lányok házasságát és a többnejűséget. Több faluban "a nemek közti kirakatpért" rendeztek, de a valóban emancipálódott nők számára az azerbajdzsán vidéken "nem maradt túlélési perspektíva".

A kultúrforradalom aligha érte el a célját, az országban káosz és anarchia tört ki, a rablóbandák újrászerveződtek, a meggyalázott mecsetek iránt érzett bosszúból felgyújtották a pártházakat és a női klubokat.

A mezőgazdaság kollektivizálása 1930-ban kezdődött meg Azerbajdzsánban, a szovjethatalom (itt is) a magántulajdonú földvagyon teljes megszüntetésére törekedett, a parasztokat halálos fenyegetéssel kényszerítették be a kolhozokba. A rendeletet végrehajtó csekisták a címben szereplő alternatívát kínálták az azerbajdzsán parasztoknak. Az ellenszegülőket agyonlőttek, koncentrációs táborba hurcolták vagy kitelepítették Közép-Ázsiába. Az ellenállás azonban új formákat öltött: a parasztoak leöldösték állataikat a beszolgáltatás előtt, feldúlták gyapotföldjeiket és felgyújtották gabonás csúreiket. A kommunisták sok körzetben csak katonai kísérettel közlekedhettek, a helybeliek és az elűzöttekből szervezett fegyveres szabadcsapatok lestek rájuk és megtizedelték őket.

Lomanidze, Sztálin személyes képviselője a Kaukázuson túli területen, 1930 nyarán vette át a "parancsnokságot", fizikai megsemmisítést helyezett kilátásba az ellenszegülőknél, majd túszként összegyűjtötte a kereskedőket, a papokat és a kulákokat. Támadás esetén minden megölt kommunistaért tíz azerbajdzsánit agyonlővetett. A Vörös Hadsereg reguláris alakulatai is megjelentek, tüzérséggel, légitámadással és gázbombával támadták a parasztoak állásait.

1930 és 1933 között 6000 kuláksaládot telepítettek át Közép-Ázsiába, több ezret a hegyekbe száműzték. A létrehozott kolhozokban azonban a gazdálkodás a régi formában történt, a kulákok is visszaszivárogtak, de visszaálltak a korábbi népszokások és vallási hiedelmek is. A szovjethatalommal együttműködő bírák és ügyészek maguk is az iszlám hitből eredeztették mentalitásukat, hallgatólagosan elnézték a hagyományos morál és a szokásjogok továbbélését. Nagy árat fizettek azonban "megértő magatartásukért", a bírának több mint a fele az NKVD bakui pincéiben fejezte be életét.

Lukáts János

[Vissza](#)

Az orosz Távol-Kelet sajátos képződménye: a Zsidó Autonóm Terület

Bunina, E. G.: *Informacionno-bibliotečnye resursy Evrejskoj avtonomnoj oblasti dlâ obsluivaniâ pol'zovatelej drugih regionov i stran.* = *Naučnye i tehničeskije biblioteki, 2000. 5. no. 46-51. p.*

A cári Oroszország bukása után 2,2 millió - addig gyakorlatilag jogfosztott, "idegennek" tekintett és nyomorban tengődő - zsidó állampolgár remélte életének jobbra fordulását. És valóban, csakhamar tervek, intézkedések születtek a zsidók helyzetének rendezésére.

1921-ben az oroszországi Nemzetiségi Tanács elnöksége mellett megalakult a Dolgozó Zsidók Birtokrendszerének Bizottsága, amelynek élén P. G. Szmidovics állt. Az oroszul KOMZET betűszóval emlegetett testület a zsidóság kompakt elhelyezésével és gazdálkodásra fogásával vélte megoldani ezt az egyszerre társadalmi és közgazdasági problémát. Az első kísérleti telepek 1924 és 1926 között a Krímen, Ukrajnában, Sztavropolban, Szmolenszk és Pszkov környékén jöttek létre. Ezekben a vidékeken azonban hiány volt az igénybe vehető termőföldben, és a helybeli lakosság sem nézte jó szemmel a zsidó telepések feltűnését. A balsiker láttán a KOMZET 1927-ben - miután V. P. Viljamsz vezetésével, B. L. Bruk professzor közreműködésével egy szakértő bizottság bejárta a terepet -, az Amúr mente déli övezetében jelölte ki a zsidók kompakt letelepítésének végleges helyét, amihez a Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottságának jóváhagyását is megszerezte 1928. március 28-án.

1928 májusában érkeztek meg Tyihonykaja állomásra Ukrajna, Fehéroroszország és Oroszország falvaiból és kisvárosaiból az első zsidó telepések. A sok kis településből kialakuló zsidó régió epicentruma a Tyihonykajából kifejlődött Birobidzsan lett. Annak, hogy a zsidók területi autonómiát kaptak a Szovjetunióon belül, csakhamar híre ment külföldön is. Hatására a világ legkülönbélebb államaiból is érkezett a területre vagy 700 emigráns, akik őszintén hitték: ebben az országban demokrácia lesz.

1928 és 1933 között 22,3 ezer telepes jött ide új életet kezdeni. Persze nem mindenki találta meg itt a boldogságát a különféle nehézségek (szélsőséges időjárás, mezőgazdasági gyakorlat hiánya, szűkös élelmezés) miatt, s így sokan visszafordultak.

A terület gyér őshonos lakossága itt már szívélyesen fogadta az újonnan jötteket, s ahol tudott, segített rajtuk. Különösen a mezőgazdasági jártasságok megszerzése tekintetében bizonyult fontosnak ez a segítség. Az állam is megtette a magáét: 80 iskola, pedagógiai főiskola, mezőgazdasági technikum, több kórház, klub és könyvtár létesült a megtelepedettek számára. Orosz és jiddis nyelvű újság, a rádiózás és a telekommunikáció megszervezése ugyancsak elősegítette a meggyökeresedést. A kezdetben birobidszáni nemzetiségi járásként emlegetett képződmény 1934. május 7-én - az oroszországi föderáción belül - elnyerte a Zsidó Autonóm Terület (a továbbiakban ZSAT) státust.

A fejlődésnek azonban hamarosan vége szakadt: a második világháború szűk esztendeit a sztálini önkény súlyosbította. A repressziók nem kíméltek senkit, de különösen nem az értelmiségieket. Rengeteg internacionalista és ZSAT-alapító pusztult el a lágerekben. Ami zsidó jellegű volt korábban, elvesztette karakterét. A viszonyok csak Sztálin halála után kezdtek jobbra fordulni.

1960 és 1980 között a mezőgazdaság és az ipar egyaránt hatalmas fejlődésen ment keresztül, de túlnyomórészt új - nem zsidó - betelepülteknek köszönhetően. A lakosság száma 1992-ben 221,5 ezret tett ki. 1998-ban azonban már csak 205,1 ezren laktak a ZSAT területén, aminek oka a távol-keleti gazdasági válság, a születések számának csökkenése, az elvándorlás és különösen a zsidó lakosság fokozódó emigrálása Izraelbe.

A sok bonyodalommal járó társadalmi-gazdasági átalakulás, a kommunista rendszer lebontása gyors eredményeket is hozott a ZSAT számára. Így 1998-ban működni kezdett az Eurázsiai Alap helyi kirendeltsége, ami mindjárt 200 ezer USA-dollárt "hozott a konyhára", azaz a nemzetiségi intézmények megerősítésére. A Nyílt Társadalom Intézete ugyancsak bőkezű patrónusnak bizonyult.

A birobidszáni pedagógiai főiskolán másfél ezer hallgatót képeztek ki a különféle tanár-szakokon. Az oktatott nyelvek között az ivrit is szerepel.

1990-ben alakult meg Birobidzsanban a Nemzetiségi Képzési Problémák Intézetének zsidó fiókja, amely a zsidó közoktatás koncepcionális és módszertani kérdéseit hivatott megoldani. 1991-ben az Orosz Tudományos Akadémia Távol-Keleti Tagozata életre hívta a Regionális Problémák Komplex Elemzésének Intézetét, amelyben 18 féle alapképzettségű kutató tevékenykedik. Ez az intézet (orosz betűszava IKARP DVO RAN) a ZSAT kormányával egyetemben számos tudományos projektet működtet, s támogatja-szerkeszti a ZSAT-ról szóló kézikönyveket és információs kiadványokat. Itt működik a ZSAT legjelentősebb könyvtára és információs központja is, amely kulturális, művészeti, gazdasági és szervezeti adatbázisaiból naprakész információt tud szolgáltatni a belföldi és külföldi érdeklődők számára.

Futala Tibor

[Vissza](#)